

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

SOSYAL DIŞLANMA SORUNSALI
VE
ENGELLİLERİN SOSYAL POLİTİKASI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

[*YÜKSEK LİSANS TEZİ*]

Serhat ÖZGÖKÇELER

BURSA 2006

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ BİLİM DALI

SOSYAL DIŞLANMA SORUNSALI
VE
ENGELLİLERİN SOSYAL POLİTİKASI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

[*YÜKSEK LİSANS TEZİ*]

Serhat ÖZGÖKÇELER

Danışman
Prof. Dr. M. Tahir BAŞTAYMAZ

BURSA 2006

ÖZET

Yazar : Serhat ÖZGÖKÇELER
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bilim Dalı : Çalışma Ekonomisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XI + 291
Mezuniyet Tarihi : 09/01/ 2007
Tez Danışman[lar]ı : Prof. Dr. M. Tahir BAŞTAYMAZ

SOSYAL DIŞLANMA SORUNLARI VE ENGELLİLERİN SOSYAL POLİTİKASI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Endüstri Devrimi, Batılı toplumların sosyal yapısında, mühim toplumsal değişimler oluşturduğu gibi; sanayileşmenin yansıması olan sosyal problem arenaları da tesis etmiştir. Söz konusu arenalardaki hedef kitle, korunmaya-bakıma-yardıma herkesten daha fazla gereksinim hisseden, psiko-sosyal sıkıntıları ile yalnız bırakılmaması gereken nüfus kitleleridir. Söz konusu kitleler, başta engelliler olmak üzere; yaşlılar, kadınlar ve aileleri ile aynı ve nakdî ihtiyaç duyan fertlerdir. Bir başka tabirle, sosyal denklemden dışlanmış şahıslardır.

Sosyal dışlanma kavramı, fizikî, ruhî ve sosyal bir engellilik hâlidir. Sosyal açıdan dışlanmış fertler/gruplar ise; eşitsizliğe maruz kalmış, her türlü rizikoya karşı korunmasız/savunmasız ve zayıf kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda dışlanma fenomeni, bir tür toplumsal rahatsızlık şeklinde de ifade edilebilmektedir. Bu bakımdan, toplumdaki belirli bir nüfus kitlesinin üretken sahalardan dışlanması manasına gelen sosyal dışlanma, bireysel hataların değil; yapısal süreçlerin sonucu olarak belirmektedir.

Sosyal dışlanmadan en çok zarar gören kesimlerin başında ise; engelliler gelmektedir. Engelliler, dışlanmaya maruz kalarak, temel gereksinimlerini karşılayamamaları ile başlayan ve giderek toplumla olan bağlarının zayıflayarak kopmasına neden olan dinamik bir süreçle karşılaşmaktadırlar. Sosyal model çerçevesinde engellilik, kurumsal ayrımcılığın ve sosyal dışlanmanın bir biçimi olarak görülmektedir.

Bu çalışmada sosyal dışlanma nosyonunun kavramsal çerçevesi, teorik yapısı, unsurları, gerekçeleri, yansımaları ve savaşımlar yöntemleri ayrıntılı olarak ortaya konulmuş ve bu handikabın engellilerin sosyal politikası bağlamında nasıl ele alındığı incelenmiştir. Ayrıca konu, Avrupa Birliği ve Türkiye eksenli bazı politika ve veriler perspektifinde irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Sosyal
dışlanma

Engelliler

Sosyal
politika

Engellilerin
sosyal modeli

Sosyal
içerilme

ABSTRACT

Yazar : Serhat OZGOKCELER
Üniversite : Uludag University
Anabilim Dalı : Labour Economics and Industrial Relations
Bilim Dalı : Labour Economics
Tezin Niteliği : Graduate Thesis
Sayfa Sayısı : XI + 291
Mezuniyet Tarihi : 09 /01 / 2007
Tez Danışman[lar]ı : Prof. Dr. M. Tahir BASTAYMAZ

THE PROBLEMATIC OF SOCIAL EXCLUSION WITH REGARD TO EVALUATION OF THE SOCIAL POLICY OF HANDICAPPED PEOPLE

Industrial Revolution produces significant social changes in the West communities' social structure. And this episode creates social problems arenas as a reflection of industrialization. Target masses in these arenas are some demographical segments who can be called dependent persons and not being leave alone because of psycho-social glooms. These masses are handicapped persons who holds the first place and aged people, women/her families and some person[s] who has/have lack of in rem and monetary. In the other expression, these kind of persons are excluded from social balance or platform.

The notion of social exclusion is a handicap mode that has been described physically, mental and social aspects. Social excluded persons/groups are characterized such as persons/groups who are exposed to inequality and have lack of protection and/or defense from every kind of risks and daunted persons. In this context, exclusion phenomenon is also implied that such as social trouble. In this regard social exclusion that is connoted a specific demographical mass in society has been excluded from productive areas does not arise from individual faults, but it appears as a result of structural processes.

At the head of the mass that harmed by social exclusion are handicapped persons. By being exposed to exclude, the handicapped persons face with a dynamics process that starts with who can not supply their basic needs and increasingly caused to unbind their social bonds with society. And in social model context, handicap seems that form of an instituonal discrimination and social exclusion.

This study brings up detailed the idea of social exclusion including conceptional frame, theoretical structure, elements, reasons, reflections and struggle methods and researches how this difficulty is considered in social policy of handicapped persons context. At the same time, subject has been investigated basis of the European Union and Turkey by perspective of some policy and datas.

Keywords

Social exclusion   Handicapped persons   Social policy   Social model of handicap   Social inclusion

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YOKSULLUĞA BAKAN YÖNLERİ

I. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMI, GELİŞİMİ VE ELEMENTLERİ	4
A. Sosyal Dışlanma Kavramı.....	4
1. Sosyal Dışlanmanın Tarihsel ve Kavramsal Gelişimi	4
a. Sosyal Dışlanmanın Fransa'daki Seyri.....	4
b. Sosyal Dışlanmanın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Seyri	6
c. Sosyal Dışlanmanın Avrupa'daki Seyri	9
d. Sosyal Dışlanmanın Diğer Coğrafyalardaki Seyri	13
2. Sosyal Dışlanmanın Tanımlanması.....	17
B. Sosyal Dışlanmayı Karakterize Eden Elementler.....	23
1. H. Silver'in Üçlü Paradigması.....	23
a. Dayanışma Paradigması.....	23
b. Uzmanlaşma Paradigması.....	24
c. Tekelleşme [Monopol] Paradigması.....	26
2. Sosyal Dışlanmanın Yedi Profili.....	27
a. Çok Boyutluluk.....	28
b. Dinamizm.....	29
c. Görecelik [Rölativite].....	30
d. İktisadî Denklemin Tamamen / Kısmen Dışına Çıkma.....	31
e. Sosyal İlişkilerin Zayıflaması ve Sosyal Destek Yoksunluğu.....	32
f. Kurumsal Dışlanma / Kurumsal Destek Yoksunluğu.....	33
g. Yapabilirlik Yoksunluğu.....	34
II. YOKSULLUK BAĞLAMINDA SOSYAL DIŞLANMA.....	37
A. Yoksulluğun Tanımlanması ve Dinamikleri.....	38
1. Mutlak Yoksulluk – Görelî [Nisbî] Yoksulluk.....	42
2. Nesnel Yoksulluk–Öznel Yoksulluk.....	42
3. Gelir Yoksunluğu–İnsanî Yoksulluk.....	43

4. <i>Sosyo-Ekonomik Güçsüzlük</i>	43
5. <i>Kırsal Yoksulluk-Kentsel Yoksulluk</i>	44
6. <i>Zayıflık ve Korunmasızlık</i>	44
B. Sosyal Dışlanma – Yoksulluk İltisi	47
C. Sosyal Dışlanmanın Ölçülenmesi	56

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMA SORUNSALININ NEDENSELLİK BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

I. SOSYAL DIŞLANMANIN NEDENLERİ	68
A. Genel Görünüm	68
B. Güncel Nedenler	77
1. <i>Küreselleşme</i>	78
a. <i>Küreselleşmenin Kilit Dokuları</i>	78
b. <i>Kurumsal Bağlam</i>	87
c. <i>Küreselleşmenin Yansımaları</i>	90
2. <i>Emek Piyasasının Değişmesi / Dönüşmesi / Evrilmesi</i>	105
3. <i>Sosyal Korumasızlık Yoksunluğu</i>	114
4. <i>Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik – Yoksulluk Kültürü ve Çalışan / Yeni [Kentli] Yoksullar</i>	121
5. <i>Eşitsizliğin Artması</i>	137
6. <i>Göç Olgusu</i>	141
7. <i>Hukukî Aksaklıklar</i>	146
8. <i>Ayrımcılık</i>	149
9. <i>Neo-Liberal [İktisat] Politikalar[ı]</i>	153
II. SOSYAL DIŞLANMANIN YANSIMALARI	160
III. SOSYAL DIŞLANMA İLE SAVAŞIM	167
A. Avrupa Birliği’nde Öne Çıkan Savaşım Politikaları	168
1. <i>Asgari Gelir Desteği Uygulamaları</i>	169
a. <i>Aktüel Arka Plân</i>	169
b. <i>Temel Stratejiler</i>	172
2. <i>Emek Piyasasına İlişkin Politikalar</i>	176
3. <i>İnsana Yaraşır İş İlkesinin Yerleştirilmesi</i>	180
4. <i>Diğer Politikalar</i>	183
B. Türkiye’de Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Savaşım Politikaları	188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR AÇISINDAN SOSYAL DIŞLANMA

I. ENGELLİLİK OLGUSUNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ	197
A. Engelli [Olma] Kavramına Dair	197
B. Sosyolojik Bağlamda Engelliler ve Engellilik	199
1. <i>Sosyal Tabakanın “Zemindekiler”</i>	201
2. <i>Çizgi–dış [Marjinal] Küteller</i>	203
3. <i>Engelliliğe İlişkin [Genel] Akımlar</i>	205
C. Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Perspektifinde Engelliler ve Engelli Hakları	207
D. Yoksulluk–Engellilik İltitisi	209
II. SOSYAL POLİTİKA ÇERÇEVESİNDE ENGELLİLER POLİTİKASI	212
A. Engelliler ve Sosyal Politika	213
1. <i>Avrupa Birliği’nde Engelli Vatandaşlara Yönelik [Sosyal] Politikalar</i>	214
a. <i>Avrupa Birliği’nde “Sosyal Politika”yı Anlamlandırma</i>	214
b. <i>Avrupa Birliği’nde Engelliler Politikası</i>	216
(1) <i>Ayrımcılıkla Savaşım</i>	220
(2) <i>Fırsat Eşitliği Prensibinin Sağlanması</i>	225
(3) <i>Engelli Çocuk ve Genç Kesimlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı</i>	226
(4) <i>Engelli Bireylerin İstibdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi</i>	227
(5) <i>İstibdamda Fırsat Eşitliği İlkesinin Sağlanması</i>	229
(6) <i>Erişilebilirlik</i>	231
B. Türkiye’de Engellilik Sorunsalı	234
1. <i>Türkiye’de Engelliler ve Engellilere İlişkin Sosyal Politikalar</i>	234
a. <i>İstatistikî Durum</i>	234
b. <i>Türkiye’nin Avrupa Birliği Müktesebatı ve Kriterlerine Uyum Süreci</i>	237
(1) <i>Türkiye’nin Avrupa Birliği ‘Sosyal Politikası’na Uyumu</i>	237
(2) <i>Türkiye’de Engellilere İlişkin Sosyal Politikalar</i>	240
(a) <i>Engelliler Kanunu</i>	243
(b) <i>Rehabilitasyon</i>	250
(c) <i>Kamu Reformu ve Engellilik Hâli</i>	251
(d) <i>Engelliyi Merkez Alan Düzenlemeler</i>	254
(e) <i>Toplum Merkezli Rehabilitasyon {TMR}</i>	255
(f) <i>Engellilik Eğitimi</i>	257
(g) <i>Erişilebilir Toplum</i>	257
SONUÇ	260
KAYNAKÇA	265

KISALTMALAR LİSTESİ

<i>Kısaltma Adı</i>	<i>Açıklayıcı Bilgi</i>
<i>a.g.e.</i>	<i>Adı geçen eser</i>
<i>a.g.k.</i>	<i>Adı geçen Kanun</i>
<i>a.g.m.</i>	<i>Adı geçen makale</i>
<i>a.g.r.</i>	<i>Adı geçen rapor</i>
AB	<i>Avrupa Birliği</i>
AGÜ	<i>Az Gelişmiş Ülkeler</i>
<i>akt.</i>	<i>Aktaran</i>
<i>b.</i>	<i>Bası</i>
BİT	<i>Bilgi ve İletişim Teknolojileri</i>
<i>bkz.</i>	<i>Bakınız</i>
C.	<i>Cilt</i>
CASE	<i>Sosyal Dışlanma Çözümleme Merkezi</i>
<i>çev.</i>	<i>Çeviren</i>
ÇUŞ	<i>Çok Uluslu Şirketler</i>
DDY	<i>Doğrudan Dış Yatırımlar</i>
<i>der.</i>	<i>Derleyen</i>
DPT	<i>Devlet Plânlama Teşkilâtı</i>
EC	<i>Avrupa Komisyonu</i>
<i>Eds.</i>	<i>Editors</i>
ESRC	<i>Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi</i>
<i>et al.</i>	<i>Ve diğerleri</i>
GOÜ	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>
GSİH	<i>Gayri Safi İç Hâsıla</i>
GTTGA	<i>Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması</i>
GÜ	<i>Gelişmiş Ülkeler</i>
<i>haz.</i>	<i>Hazırlayan</i>
HDR	<i>İnsanî Gelişme Raporu (İGR)</i>
IILS	<i>Uluslararası Emek Çalışmaları Enstitüsü</i>
ILO	<i>Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)</i>
IMF	<i>Uluslararası Para Fonu (UPF)</i>
İGE	<i>İnsanî Gelişme Endeksi</i>
İKO	<i>İşgücüne Katılım Oranı</i>
JIM	<i>Ortak Sosyal İçerme Belgesi</i>
<i>m.</i>	<i>Madde</i>
MESS	<i>Metal Sanayicileri Sendikası</i>
NAP	<i>Ulusal Eylem Plânı (UEP)</i>

<i>Kısaltma Adı</i>	<i>Açıklayıcı Bilgi</i>
<i>No.</i>	<i>Sayı (Number)</i>
NRSP	<i>Ulusal Sosyal Koruma Raporu</i>
OVP	<i>Orta Vadeli Program</i>
ÖZİDA	<i>Özürliüler İdaresi Başkanlığı</i>
<i>s.</i>	<i>Sayfa</i>
SEU	<i>Sosyal Dışlanma Ünitesi</i>
SÖ	<i>Serbat Özgökçeler</i>
<i>ss.</i>	<i>Sayfadan sayfaya</i>
STK	<i>Sivil Toplum Kuruluşları</i>
<i>Sy.</i>	<i>Sayı</i>
<i>t.y.</i>	<i>Tarih yok</i>
TİSK	<i>Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu</i>
TMR	<i>Toplum Merkezli Rehabilitasyon</i>
TODAİE	<i>Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü</i>
TÜHİS	<i>Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası</i>
TÜİK	<i>Türkiye İstatistik Kurumu</i>
UN	<i>Birleşmiş Milletler (BM)</i>
UNCTAD	<i>Birleşmiş Milletler Ticaret ve Gelişme Konferansı</i>
UNDP	<i>Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı</i>
<i>Vol.</i>	<i>Cilt (Volume)</i>
WB	<i>Dünya Bankası (DB)</i>
WHO	<i>Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)</i>
WTO	<i>Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)</i>
<i>y.y.</i>	<i>Yazar yok</i>

TABLULAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1.1: <i>Sosyal Dışlanmanın Üçlü Paradigması</i>	27
Tablo 1.2: <i>Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk Arasındaki Temel Ayrımlar</i>	55
Tablo 1.3: <i>Sosyal İçericiliğin İlgili Alanları ve Sosyal Açıdan Göstergeleri</i>	58
Tablo 1.4: <i>Topluluk Düzeyinde Sosyal Dışlanmanın Etki Alanları, Nitelikleri ve Göstergeleri</i>	59
Tablo 1.5: <i>Dışlanmanın Formları ve Göstergeleri</i>	61
Tablo 1.6: <i>Dışlanmaya İlişkin Göstergelerin Tanımları</i>	62
Tablo 1.7: <i>Göstergeler Listesi</i>	63
Tablo 2.1: <i>Avrupa İstihdam Stratejisi'nin On'lu Sacayağı</i>	178

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1.1: Sosyal Dışlanmanın Yedi Profili	28
Şekil 1.2: İktisadî ve Sosyo–Politik [Plâtıformlardan] Dışlanma.....	53
Şekil 2.1: AB Perspektifinden Sosyal Dışlanmanın Kurumsal / Yapısal Nedenleri.....	70
Şekil 2.2: Sosyal Dışlanmanın – Süreç Eksenli – Gerekeçeleri	74
Şekil 2.3: Levitas'ın Üçlü Nedensellik Dizisi	76
Şekil 2.4: 1980–1998 Yılları Arası Gümrük Tarife Oranlarının Bölge Bazındaki Ortalamaları [% olarak].....	79
Şekil 2.5: GOÜ'nün Mamul İbracatları Dağılımı [1990'lı Yılların Toplamı (% olarak)]....	80
Şekil 2.6: GOÜ'ye DDY Akışının Dağılımı [1990'lı Yılların Toplamı (% olarak)].....	81
Şekil 2.7: 1997–2002 Yılları Arası İnternete Erişim Tahminleri [İnternet Kullanıcıları: Milyon].....	84
Şekil 2.8: 1961–2003 Yılları Arası Dünya GSİH Fert Başına Düşen Büyüme [Yıllık Değişme (% olarak)].....	92
Şekil 2.9: 1960–'62 ile 2000–'02 Yılları Arası En Yoksul ve En Zengin Ülkelerde Fert Başına Düşen GSİH [1995 (ABD) \$ Değeri Üzerinden Sabitlenmiş Basit Ortalama].....	93
Şekil 2.10: 1996–2003 Yılları Arası AB ile OECD Üyesi Ülkelerin Ortalama Vergi Oranları [% olarak].....	96
Şekil 2.11: 1990–2002 Yılları Arası Dünyanın Çeşitli Bölgelerindeki Açık İşsizlik Oranları [% olarak].....	98
Şekil 2.12: Toplam 73 Ülkede Gelir Eşitsizliği Değişiklikleri [1960–1990 Arası].....	100
Şekil 2.13: AB ve AB'ye Aday Ülkelerde Sosyal Dışlanma Olgusunun Yüzdesi.....	166

GİRİŞ

Küreselleşme süreci ve neo-liberal [iktisat] politikalar[ı] ile birlikte, insanoğlunun varoluşundan bu yana var olan *eşitsizlik, güvencesizlik, adaletsizlik, ayrımcılık* ve *bağımlılık* gibi sorunlar, artan zenginlik ve gelişmeye rağmen giderek “derinleşmekte”dir. Bunun karşısında, çoğu ülkede sosyal refah devleti anlayışı giderek zayıflamakta, sosyal politikalara olan gereksinim giderek artmaktadır. Bu süreçte farklı ve çeşitli toplumsal sorunlar ortaya çıkmakta, eskiden beri varolan sorunlar ise; “farklılaşmakta”dır. Neo-liberal politikalar, klâsik sosyal politikanın değerlerini, anlamını ve kapsamını değişime zorlamakta, yeni kavramları tartışma gündemine taşımaktadır. Başlangıçta belirli bir kitleyi hedefleyen, daha net bir ideoloji ile yaşama geçirilen sosyal politika, bugün daha çok değişken kitlelere ve hedeflere yönelmektedir. Son yıllarda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, sosyal politika tartışmalarının merkezinde ise; geniş bir kesimi ilgilendiren, çok çeşitli sorunları sınıf farkı gözetmeksizin ele alan “*sosyal dışlanma*” konusu yer almaktadır.

Esasen sosyal dışlanma *yeni bir terim* olmakla birlikte, içerik ve kapsadığı konular itibariyle hiç de yeni sayılmayacak bir kavramdır. Sosyal dışlanma; *yoksulluk, işsizlik, sosyal koruma, eşitsizlik, ayrımcılık* gibi temel sosyal politika konularını kapsamaması ve/veya bunlarla ilintili olması hasebiyle iktisadî, sosyal, siyasal tartışmaların ve kamu müdahalelerinin en önemli kavramı hâline gelmiştir. *Sosyal dışlanma* ve tezadı *sosyal içerilme/toplumla bütünleşme*, özellikle endüstrileşmiş ülkelerin sınıf yapısını etkileyen değişimler nedeniyle eşitsizliğin çözümlenmesi ve etkilerinin azaltılması noktasında en çok kullanılan kavramlar hâline gelmiştir.

Sosyal dışlanma terimi, “ilk” olarak *yetmişli* yıllarda *Fransa*'da gündeme gelmiş, *seksenli* yıllardan itibaren ise; tüm dünyada kullanılabilir bir kavram hâline dönüşmüştür. Doksanlı yıllarda Avrupa Birliği [AB] içinde, *işsizlik oranlarındaki artış, artan uluslararası göç* ve *refah devletinin gerilemesi* gibi yükselen sosyal kökenli sorunlar, kavram üzerindeki ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Sosyal dışlanmanın çok çeşitli boyutta olması, bunun da sosyal bölünme tehlikesi ve sosyal patlama rizikosunu artırması, ayrıca da dışlanmaya neden olan mekanizmaların

karmaşıklığı nedeniyle çözüm yollarının geliştirilmesinin son derece güç olması, dışlanmayı günümüzde pekçok ülkenin *en temel sosyal politika tartışmalarının odağına* taşımıştır.

Sosyal dışlanma kavrayışı, *statik* olmaktan öte; *dinamik* bir nosyondur ve dolayısıyla bir süreci ifade etmektedir. İnsanı sosyal yaşama bağlayan ve onun bir toplum üyesi olmasını sağlayan gereksinimlerinin karşılanamaması hâlini betimlemektedir. Gerek iktisadî gerek toplumsal gerekse kültürel ve diğer sahalardaki gereksinimlerin karşılanmaması, söz konusu alanda topluma iştirak edebilmeyi güçleştirmekte ve hatta engellemektedir. İhtiyaçların bir *bütün* olması, bunların giderilmesinde de bütünlük gerektirmektedir. Herhangi bir plâformdaki yoksunluk o alandan başlayarak ferdin toplumdan dışlanması sürecini başlatmaktadır/hızlandırmaktadır. Dışlanmanın türlü çeşitleri, neden olacağı sosyal patlama/çalkantı/huzursuzluk riski, ona neden olan mekanizmaların karmaşıklığı ve çözüm bulmanın zorluğu sosyal dışlanmayı bugünün en önemli sorunsallarından biri hâline getirmektedir.

Sosyal dışlanma sorunsalı “çeperi”nin içine dâhil olan kesimlerin başında *engelliler* gelmektedir. Engelli vatandaşlar gündelik hayatlarında, iş’e girişte, çalışma ortamında, eğitimde, sağlık kurumlarında, aile içinde, evlilikte, sokakta, ulaşımda, alışverişte, eğlencede, kendi aralarında, ev kiralarken ve daha birçok hususta sayısız **dışlanma formları** yaşamaktadırlar.

AB politikalarında engelli olma durumuyla ilgili düzenlemeler genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal modelin ürünü veya modernliğin çıktısı olarak algılanmaktadır. Bu yaklaşıma göre; engelli kütleler, toplumda yaşayan “*en büyük dezavantajlı kesim*” olarak nitelendirilmekte ve sürekli olarak sosyal hayatın tüm alanlarında bariyerlerle karşılaşmaktadırlar. Söz konusu bariyerler/handikaplar, bireyleri fizikî ve benzeri eksikliklerinden kaynaklanan engellerden daha fazla kısıtlamaktadır.

Engellilere yönelik “dışlama” fiiliyatının/hissiyatının önlenmesinde en etkili unsur, kendilerini *iş yaşamına sokmak, üretken kılmak* olmalıdır. Hâlbuki engellilerin istihdamında çok boyutlu güçlükler yaşandığı bilinmektedir. Bu bağlamda yasal düzenlemelerin, işveren tutumlarının, eğitim ve rehabilitasyon çalışmalarının, engellinin çalışmaya karşı tutum ve davranışlarının ve tüm bunlarla da ilintili olarak ailelerin, engelli bireylerin çalışmaları konusundaki tutumunun önemi yadsınamaz.

Bu çalışmanın amacı; *sosyal dışlanma sorunsalının boyutlarını, sosyal içerilme politikalarını ve bu politikaların engellilere bakan yönleri perspektifinde tartışmaktır*. Bu anlamda söz konusu çalışma üç ana bölümden müteşekkildir.

Çalışmanın *ilk bölümünde* sosyal dışlanmanın kavramsallaştırılması sürecine ve söz konusu terimin “yoksulluk” ile olan rabitasına yer verilmiştir.

İkinci bölümde, sosyal dışlanmanın nedensellik [illiyet] ilişkisine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş; *dışlanmanın yansımaları* başlığıyla da sosyal dışlanmanın gerçekte hangi sosyal meseleleri beslediği gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde, AB’de ve Türkiye’de *sosyal dışlanma ile savaşmada kullanılan geleneksel politikalar* da değinilmeye gayret edilmiştir.

Son bölümde ise; sosyal dışlanma olgusu, engellilere bakan boyutları cihetinde irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde, geniş bir düzlemde, AB’de ve Türkiye’deki engelli vatandaşlara yönelik sosyal politika argümanları da ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YOKSULLUĞA BAKAN YÖNLERİ

I. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMI, GELİŞİMİ VE ELEMENTLERİ

A. Sosyal Dışlanma Kavramı

1. Sosyal Dışlanmanın Tarihsel ve Kavramsal Gelişimi

a. Sosyal Dışlanmanın Fransa'daki Seyri

*Sosyal dışlanma kavramı, ilk olarak 1960'lı yıllarda Fransa'da dile getirilmiştir. Esasen 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaşanan iktisadî gelişme dönemlerinde sosyal dışlanma kavramının yaygın bir biçimde varlığı söz konusu olmazken, 1970'li yıllarda iktisadî kriz ve gerileme [resesyon] ile birlikte, tüm dünya ülkelerinin dikkatini çeken bir kavram hâline gelmeye başlamıştır. 1974 yılında Fransa'nın Sosyal İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı René Lenoir, Fransız toplumunun onda birinin toplumdan tecrit edilmiş/dışlanmış olduğunu belirterek, dışlanmış olan grupları da **zihinsel** ve **fiziksel engelliler**, suç işleyenler, hasta–bakıma muhtaç yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu madde bağımlıları, intihara meyilli insanlar, yalnız ebeveynler, problemlili aileler, marjinal–sosyal olmayan/asosyal insanlar ve diğer “sosyal uyumsuzluk” içindeki insanlar olarak vasıflandırmıştır¹.*

Sosyal dışlanma olgusunun Fransa'da ‘kavramsallaştırılması’nda bir dönüm noktası niteliği taşıyan 1970'li yılların ortaları, ayrıca *sosyal dışlanma ile savaşımın* belirginleşmesine olanak veren bir takım siyasaların meydana çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Silver, Fransız Sol Kanadı'nda “nesnel” ve “öznel dışlanma” biçiminde bir ayrımın yapıldığına işaret etmekte ve ardından *Jean Paul Sartre*'in varoluşçuluğuna ve Katolik Sosyal Eylem İdeolojisine ilgi gösterilerek, ileri seviyedeki sermayecilik altında *yabancılaşma* [alienation] ve *kişisel serbestinin/otonominin giderek tükenmesini* dile getirmektedir. *Subjektif* ya da *öznel dışlanma*, daha yoğun olarak *marjinal sınıflar* ile *göçmenleri* kapsadığı gibi, sınıf

---

¹ Hilary Silver, “Social exclusion and social solidarity: Three paradigms”, *International Labour Review*, Vol. 133, No. 5–6, 1994, s. 532.

mücadelelerinin siyasî söylemlerini ve kentsel –toplumsal– kitlesel ayaklanma savaşımını da içerecek bir arenada kullanılmıştır².

Fransa’da son derece geniş bir kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren söz konusu grupların *gecekondulaşma*, *işsizlik* ve *aile hayatında meydana gelen aşınmalar/dönüşümler* gibi sosyal problemlerle ilişkilendirilmesi, 1980’li yıllarda baş göstermiştir; çünkü ekonomik kriz ve yeniden yapılanma süreçleri ve buna bağlı olarak sosyal refah devletinin sekteye uğraması bu dönemlere denk gelmektedir³. Bu bağlamda, eski refah devleti kazanımlarının bu sorunlarla baş edebilmede yeterli olamadığı ve bu sebeple *yeni sosyal siyasaların geliştirilmesi* gerektiği düşünülmüştür⁴. 1990’lı yılların başlarından itibaren –özellikle 1992–1993 yılları– Fransa’da genel manada dışlanma, özel manada ise sosyal dışlanma sorunsalı ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, *Philippe Nasse* ve *M. Xiberras*’ın çalışmaları ön plâna çıkmaktadır. Nasse, nüfusun büyük oranda heterojen olmasına ve *toplumsal denklemden ibraç edilmişlerin* hayatta izledikleri yol haritasının değişkenliğine karşılık, dışlanmayı, izole edilmeyi, düz bir konsept içerisinde betimlemeye çalışmıştır. Nasse çalışması, kuramsal bazda toplumbilimsel teoriler anlayışına, ampirik bazda ise; *işsiz sınıflar* gibi *korunma ihtiyacı içindeki kitleler* ile –sosyal– dışlanma ile mücadele [combating –social– exclusion] siyasalarının geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır⁵. Xiberras çalışmasına bakıldığında ise; tamamen kuramsal sorulardan hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda dışlanma sorunsalı, *sosyal bağ’ın çözülmesi* biçiminde ele alınmıştır. Ancak buradaki sosyal bağ ile ne anlatılmak istenmektedir? Çalışmasının ana amaçlarından biri, bu sorunun cevabını aramak olan Xiberras’a göre; dışlanma, *bireylerin toplumla olan bağlarının türlü görünümünde somutlaşabilmektedir*. Yani, söz konusu kavram *tek–yanlı esneklik taşıyan bir aksiyon* olmamakla birlikte, ‘ayrım’ın çeşitli tonlarını belirten ifadelerle {*zorla kabul ettirilmiş* ve *ferdî [anomi]* veya *gönüllü* ve *kollektif [marjinallik]*, *gönüllü* ve *ferdî [sapkınlık]* ya da *zorla kabul ettirilmiş* ve *kollektif [damgalama]* gibi...} de tasvir edilebilmektedir. Dışlanma bu manada yeni bir sosyal mesele

---

² Silver, **a.g.m.**

³ Silver, **a.g.m.**, ss. 532–33.

⁴ Faruk Sapanca, **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 4.

⁵ Isabel Yezpe Del Castillo, “A comparative approach to social exclusion: Lessons from France & Belgium”, **International Labour Review**, Vol. 133, No. 5–6, 1994, s. 614.

değildir; fakat *dayanışmanın tesisinde* karşılaşılan güçlüklerin anlatımında kullanılan apayrı bir söylem ve kavram olmuştur⁶.

Sosyal dışlanma teriminin ilk olarak Fransa’da dillendirilmesinin en önemli gerekçelerinden biri olarak, Fransa’nın gerek sosyalizmi gerekse liberalizasyon temelli bireyciliği kabul etmeyip, *toplumsal entegrasyon kaynaklı bir sosyal-refah devleti anlayışını* benimsemesi gösterilebilir. Dolayısıyla böyle bir algılama içerisinde, [sosyal] dışla<n>manın önlenmesi/azaltılması ve sosyal hayatı temellendiren değerlerin sağlamaştırılması, refah devletinin başarısını sembolize eden kritik noktalar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁷.

b. Sosyal Dışlanmanın Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Seyri

Belirli toplum kesimlerinin *sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve iktisadî büyümeden âdil ölçüde yararlanamaması* üzerinde odaklanan ve daha çok kıta-Avrupası’nda [bilhassa Fransa’da] önem arz eden dışlanma terimi, ABD’de kendine özgü bir seyir takip etmektedir. Şöyle ki; belirgin olarak *zenciler* ve *Hispanik göçmenlerinin*, hâkim kapitalist üretim-tüketim ve sınıf ilişkilerinin *dışında olma durumunu* tanımlamada “*sınıf-altı*” [*underclass**] kavramı kullanılmaktadır⁸.

1960’lı yılların başlarından itibaren kalkınma iktisadının mimarlarından biri olan *Gunnar Myrdal* tarafından ABD üzerinde yapılan çalışmalarda ana tema, *sistemden*

⁶ Yenez Del Castillo, **a.g.m.**, ss. 614–15.

⁷ Arjan de Haan et al., **Social Exclusion: An ILO Perspective**, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1998, ss. 367–69.

* Söz konusu terim birçok kaynakta *biçare, toplumdandan kopan, yılmın, yeni yoksullar, sınıf-dışı* gibi farklı terminolojilere çevrilse de, genellikle sosyal bilimler literatüründe –ağırlıklı olarak *yoksulluk*’ bağlamında–, *sınıf-altı* tabiri kullanılmaktadır. Türkçe’ye *sınıf-altı* biçiminde çevrilen “underclass” terimi, *alt-sınıf* anlamına gelen “lower-class” kavramından farklı bir vurguya sahiptir. Zaman zaman bu ayrıma dikkat edilmeksizin, “underclass”ın *alt-sınıf* şeklinde tercüme edil[ebil]diği görülmektedir. Söz konusu ayırım hususunda çok titizlenilmesini mazur gösterebilecek bir etken ise; “underclass”ın, bu kavrama en çok başvurulmuş *Amerikan* ve *Anglo-Sakson* literatürde dahi tanımlı/belirgin bir karşılığının bulunmamasıdır. Diğer ülke bağlamlarında, “underclass” ile kastedilen kütleye bire–bir karşılık gelecek bir kütleyi betimlemek çok güçtür. Zira söz konusu kesimi tanımladığı varsayılan nitelikler, *ağır* bir biçimde *etnik/kültürel özgüllükler* barındırmaktadır. Diğer yandan, “sınıf” kavramının klâsik ayırıcılığını yitirdiğini öne süren tezler bir kenara bırakılırsa, sınıflı toplumlar için bu kavramın *daha az muğlak* olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi *Giddens*, Batı’daki sınıflı toplumu gerek *pre-modern* gerekse *Batılı olmayan toplumlardan* ayrı bir haslet olarak “sınıflara bölünmüş toplumlar” ve “sınıflı toplumlar” ifadelerine başvurmaktadır. Bu ayırımın doğru olduğu kabul edilse bile, sınıf kavramının belli özellikleri taşıdığı varsayılan hayalî-zihni bir kurgu olduğu hatırd tutulduğunda, sınıf-altı kavrayışının, sınıflı toplumun “en hayalîsi” olduğu söylenebilmektedir. Bu kavramın başka birçok kültürde olduğu gibi Türkçe’de de henüz bir karşılığının bulunmaması, sosyal yapıda tekabül ettiği bir kitlenin bulunmaması anlamında bir şanstır.

⁸ Adile Arslan, **Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Biçiminden Bir Kesit: Van’daki Dere Kenarları**, Ankara: TMMOB Mimarlık Odası Yayınları, 1998, s. 190.

dışlananların ciddi bir yoksulluk içinde bulunmaları ve toplumda bir ayırımın oluşmasıdır. Söz konusu ayırım, Amerikan toplumunda *sosyal, iktisadî ve mekânsal* plâtfonda takip edilebilir bir konuma gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda Myrdal'ın *ilk* defa –1963 yılında– kullandığı *sınıfı bile olamayan sınıf–altı* kitlesi, salt *uyuşturucu müptelası, çalışmak istemeyen lümpen proletaryayı kapsamamakta*; ondan daha da geniş bir grubu, yani *işsizlik girdabına girmeye başlayanları* da içermektedir⁹. Myrdal'a göre; 'sınıf–altı'nın mensupları, dışlanmanın kurbanlarıdır. Onların yeni konumu dışarıda kalmayı seçmenin bir neticesi olmaktan öte, iktisadî aklın ürünüdür ve dışlananların bu akıl üzerinde hiçbir etkisi ve denetimi yoktur¹⁰.

Sınıf–altı terimi, özellikle ABD'deki *yoksulluk* ile ilgili polemiklerde ön plâna çıkmakla beraber esasen bu terim, en yaygın olarak görüldüğü bu ülkeye has kimi nitelikleri olan farklı bir yoksulluk kategorisi oluşturmaktadır. Özellikle, nedenleri hususunda değişik yorumlara ve yoğun tartışmalara yol açan söz konusu konseptin, genel kabul gören bir tanımı olduğunu ifade etmek güçtür. Sınıf–altı olgusunun, ABD'nin daha yoğun biçimde *büyük kentlerinin merkezlerinde konuşlanan ve istibdam imkânlarının da azalması neticesinde işgücü içerisinde sürekli bir şekilde yer al<a>mama, çalışma gerektiren fırsatlardan faydalanma hususunda gönülsüzlük*, daha genel olarak *yetişkinlerin biçimsel iktisadî düzenin dışında kalması* ve bunların da eklentileriyle *davranışta meydana gelen aksaklıklar* ve *sosyal açıdan kenara itilmek/ötelenmek* gibi öteki yoksul gruplardan da farklı nitelikler ve davranış modelleri sunan fertlerden oluştuğu söylenebilmektedir¹¹.

Sınıf–altı, sosyal mobilitenin betimlenmesine ait olan bir kavramdır. *Sınıf–altı*, henüz erişebilecekleri ve böylece mevcut aşağılıklarından çıkabilecekleri bir merdivenin alt basamağında duran ya da oraya indirilen bireylerden meydana gelen bir kitle profilini çağrıştırmaktadır. Herkesi çepçevre sarmayan ve dolayısıyla yaygın da olmayan, modüllerinin bileşiminden daha ufak yapıda olan bir toplumun tasvirine ait bir şekilde

---

⁹ Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 69.

¹⁰ Zygmunt Bauman, **Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar**, çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s. 101.

¹¹ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 90–1.

karşımızda duran sınıf–altı, sınıfların ötesinde ve hiyerarşinin dışında, ne yeniden içeri alınma şansı ne de zorunluluğu olan insanlardan oluşan bir sınıf imajı sunmaktadır¹².

Sınıf–altı kesimler *Herbert J. Gans*'a göre; sistem–dışı öğelerdir ve bu kavram genelde, *çalışmayan insanları, evlilik–dışı çocuğu olup da devlet yardımı almaya devam eden genç kadınları, ensizleri, dilencileri, alkol ya da ilaç bağımlılarını ve sokaktaki suçluları* kapsamaktadır. Terimin içerimi geniş olduğu için, *sosyal konutlarda ikâmet edenler, kaçak göçmenler, çete üyeleri* vb. gruplar da sınıf–altı kategoriye dâhil edilir. Genelde yoksulları damgalamaya elverişli olan bu deyim *dışarıda bırakılmış, sistem–dışına sürüklenmiş, sistem için artık işlev–dışı olarak görülen yapılan* açıklamaktadır¹³.

ABD’de yoksulluk tartışmalarında önemli bir yer tutan ‘sınıf–altı’nın ortaya çıkış nedenlerine yönelik araştırmalar, kendi içlerinde farklılıklar gösteren; ancak genel itibariyle *ferdî ve yapısalcı* olmak üzere iki temel paradigma üzerinde yoğunlaşmaktadır. *Ferdî paradigma*, ‘sınıf–altı’nın bir ölçüde zenci Amerikan vatandaşları üzerinde yoğunlaşmasından yola çıkarak, sunulan olanaklara ilgisiz eylemsel kriterlerden ve daha genel manada bir “yoksulluk kültürü”nden kaynaklandığını savlamaktadır. Bu kategori dizisi içerisinde belirli bir işsizlik oranının büyük ölçüde, *gönüllü işsizlik* olduğu iddia edilmektedir. Bu durum, istihdam imkânlarının kısıtlı olmasından ziyade, söz konusu kesimin tarihsel olarak emek piyasalarının tesis ettiği fırsatlara kayıtsız kalmasıyla ilişkilendirilmekte ve devletin sunmuş olduğu sosyal yardımların, çalışmama trendini yükseltici bir yönde etkili olduğu belirtilmektedir¹⁴. Bu paradigmada, sınıf–altı gerçeği yaygın bir şekilde bireysel özellikler ve tutum–davranışlarla irtibatlandırılmakta ve ayrımcılık ve emek piyasalarının başat nitelikleri ve çalışma sitali gibi motifler yeterince dikkate alınmamaktadır¹⁵.

Yapısalcı paradigma ise; zenci Amerikalı vatandaşların ‘çalışma tema’sındaki gönülsüzlüklerinin, emek piyasasının gerçekçi bir değerlendirmesinden ileri geldiğini savunmaktadır. Bu paradigma, kökenleri oldukça eskilere uzanan ayrımcılık yanında, ekonomideki yapısal değişiklikler neticesinde işlerin kent merkezlerinden giderek

---

¹² Bauman, **a.g.e.**, ss. 97–8.

¹³ Herbert J. Gans, **The War Against The Poor: The Underclass & Antipoverty Policy**, New York: Basic Books, 1995, s. 5’ten akt. Bauman, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁴ M. B. Katz, “The new politics of poverty – The non–working poor in America”, **Dissent**, Vol. 39, No. 4, 1992, s. 549’dan akt. Şenses, **a.g.e.**, s. 212.

¹⁵ Şenses, **a.g.e.**

uzaklaşması, artan ulaşım maliyetleri, düşük ücret haddi, yetersiz çocuk–bakım hizmetleri gibi faktörleri öne çıkarmaktadır. Burada yoksulluğun nedenleri, kişisel etmenler ve toplumsal yardım siyasası yerine, ekonomideki yapısal değişiklikler ve onların da tesiriyle oluşan sosyolojik değişikliklerle ilişkilendirilebilir. Söz konusu paradigmaya göre; imalât sanayinin geri düşmesi, işyerlerinin şehir–dışına taşınması ve bunların da katkısıyla artan işsizlik, bilhassa şehir merkezlerinde ikâmet eden zenciler üzerinde etkili olmuştur. Bu yerleşim yerlerinde git–gide egemen olan hizmet sektöründe ücret seviyesinin düşük olması, çalışma arzusunu daha da minimize etmiş ve kadınlar arasında evlenmeme ve evlilik– dışı çocuk sahibi olma trendini yükseltmiştir¹⁶.

Başta ABD olmak üzere, –iktisaden gelişmiş– ülkelerin hemen hemen son yirmi–yirmi beş yıllık tecrübelerinde meydana gelen *yeni yoksullar* salt uzun erimli işsizlik yoluyla *ekonomik dışlanma* ile karşılaşmamakta; *siyasî denklemin tamamen dışına kayma* ve *her çeşit sosyal grup ve aileden kopma* neticesi *politik ve sosyal dışlanma* ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla, bu dışlanan kitleler, artık *sınıfi bile ol<a>mayan sınıf–altını* [yeni yoksulları] ortaya çıkarmaktadır.

c. Sosyal Dışlanmanın Avrupa’daki Seyri

1980’li ve 1990’lı yıllar süresince Fransa’nın dışındaki diğer Avrupa ekonomilerinde, *işsizlik* ve *yoksulluk ve marjinalliğin yeni biçimleri* iktisadî, teknik ve sosyal değişiklikleri etkilediği gibi, refah devleti sistemlerinin de düzenleyici kapasitesini çözmeye başlamıştır. Böylece sosyal dışlanma konsepti, Fransa’nın ötesine geçerek İngiltere’nin ve kıta–Avrupası’nın sosyal politika söylemlerine girmiştir. Bugün sosyal dışlanma, Avrupa Birliği [AB] sosyal politikasının odak noktası hâline gelmiştir. Sosyal dışlanmanın iyileştirilmesi –yok edilmesi değil– AB’nin *stratejik hedef, program* ve *siyasalarının pek çoğunda* yer almaktadır¹⁷. Sosyal dışlanmanın sosyal ve siyasî düzen problemlerine neden olacağı teziyle, 1990’lı yılların başlarında “*Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Rasathanesi*” tesis edilmiş ve böylece söz konusu sorunsallık niteliği taşıyan deyim, yerel sınırları aşarak global cephede

---

¹⁶ M. L. Eggers ve D. S. Massey, “The structural determinants of urban poverty–A comparison of Whites, Blacks and Hispanics”, **Social Sciences Research**, Vol. 20, No. 3, 1991, s. 217’den akt. Şenses, **a.g.e.**, ss. 212–13.

¹⁷ Peter Abrahamson, “Researching poverty and social exclusion in Europe”, **Journal of European Social Policy**, Vol. 13, No. 3, 2003, ss. 281–85.

tartışma zemini bulmuştur¹⁸. Ayrıca yoksulluk ile mücadelede hâlihazırdaki literatür genişleyerek sosyal dışlanmayı da içerebilecek bir yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Bu anlamda yoksulluğun kökenlerine inebilmek adına sosyal dışlanma, başlı başına *kritik bir eşik* rolü oynamıştır¹⁹. AB'nin 1995 yılından sonra yoksulluk bağlamındaki stratejik plân ve programlarına bakıldığında, sosyal dışlanma *temel kavram* olarak üst sıralarda yer edinmeye başlamıştır.

Bilindiği gibi, **Fransız** kökenli dışlanma yaklaşımı genellikle *toplumsal ve kültürel boyutta* ele alınırken, **İngiliz** kökenli yaklaşımda ise; daha yaygın biçimde *iktisadî ve gelir adaletsizliğinin yaşandığı alanlarda* yer bulmaktadır. Buradan hareketle, insan hakları nosyonunun kullanılmasıyla beraber hem Fransız hem de İngiliz kökenli dışlanma algılamaları, Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Rasathanesi'nde bir araya getirilmiş ve böylece bu sorunun çözümüne ilişkin “zengin” bir karışım elde edilmiştir.

Maastricht ve Amsterdam Antlaşmalarında ve yapısal gelirlerin revize edilmeleri süreçlerinde de sosyal dışlanma ile savaşım faaliyetlerine yer verilmiştir. AB'de sosyal dışlanma terimi, *eşitsizlik, ayrımcılık, işsizlik ve istihdam siyasalarıyla* birlikte ele alındığı gibi; *uzun vadeli işsizlerin, vasıf seviyesi düşük işgücünün ve mültecilerin sorunlarıyla* da ilişkilendirilerek yayılma göstermiştir²⁰. AB'nin sosyal siyasette saptamış olduğu en önemli amaçları, *sosyal dışlanma ve yoksulluk ile mücadele, emek piyasalarına katılımın artırılması ve ayrımcılığın/eşitsizliğin bertaraf edilmesi* olarak ifade edilebilir²¹.

Avrupa Konseyi'nin 1961 yılında ortaya koyduğu, 1996 yılında da revize edilerek genişletilmiş olan *Avrupa Sosyal Şartı*, sosyal politikaya gerçek anlamda Avrupa'ya özgü bir yaklaşım getirmektedir. Yaklaşımın temel özelliğini, *hak* vurgusunda ve *sosyal dışlanma* kavramında bulmak mümkündür. Bu doğrultuda, hem çalışma yaşamını aranje eden önlemler hem de *yoksul(luk)lar* veya *engellilerin* durumunda olduğu gibi, özel konumları nedeniyle *topluma eşit vatandaşlar olarak katılmakta zorlananların problemlerine yönelik uygulamalar*, bir haklar manzumesi olarak gündeme gelmektedir. Hak kavramı, doğal olarak, devlet –

---

¹⁸ Graham J. Room, “Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization”, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 8, No. 3, 1999, s. 166.

¹⁹ John Hobcraft, **Social Exclusion and the Generations**, Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2002, ss. 24–5.

²⁰ Sapancalı, **a.g.e.**, s. 6–7.

²¹ Yopez Del Castillo, **a.g.m.**, ss. 615–17.

vatandaş münasebeti içinde ortaya çıkmakta ve politik yetki organlarının sorumluluklarını da gündeme getirmektedir. Bu bağlamda sözü edilen önlemler, tek tek bireylerin, işletmelerin ya da sivil toplum kuruluşlarının [STK] iyi niyetleri ve ahlâklı tavırlarının ötesinde, politik yetki mercilerinin yasal düzenlemelerle geliştirdikleri önlemler olmak mecburiyetindedir. Ayrıca, sözü edilen önlemler ferdin sorumluluklarının ve bu sorumlulukları yerine getirebilmesi için ferde verilen desteğin ötesinde, “sosyal içermeyi” [social inclusion] gerçekleştirmek üzere üstlenilmesi gereken bir ‘siyasî sorumluluk bilinci’ni yansıtmaktadır²². Bu açıdan bakıldığında, Avrupa yaklaşımıyla ABD’de geçerli olan yaklaşım arasında *esash bir fark* bulunmaktadır. Avrupa’da hak söylemi içinde beliren siyasî sorumluluk vurgusu, ABD’de şahsî sorumluluk vurgusuyla şekillenen sosyal siyaset atmosferinden epeyce farklı bir atmosferin varlığına işaret etmektedir.

Avrupa Sosyal Şartı’nın getirmiş olduğu ilkelerin ötesinde, sosyal siyasetin kurumsal çerçevesi açısından, Avrupa seviyesinde tam bir uzlaşma sağlandığını dile getirmek güçtür; ama 2000 yılında *Lizbon Stratejisi*’nin gündeme gelişiyle birlikte bu yönde mühim adımların atıldığı da yadsınamaz. Lizbon yaklaşımının temel karakteristik özelliği, Avrupa’nın *küresel bilgi toplumunun yüksek rekabet gücüne sahip, önde gelen bir aktörü hâline gelmesi* biçiminde ifade edilen iktisadî hedeflerle, *herkese en yüksek seviyede sosyal güvence sağlayarak ‘sosyal içermeyi’ gerçekleştirmek* şeklinde ifade edilen sosyal hedefleri aynı düzeyde ele alışıdır. Bu oldukça önemlidir; ama aynı zamanda da iktisadî ve sosyal hedefler arasında bir gerilim olduğunu ve bu gerilimin Avrupa içinde ciddî tartışmalara yol açtığı da bir realitedir. Tartışmanın taraflarından birini oluşturan *neo-liberal piyasa ekonomisi* savunucuları, her yerde olduğu gibi Avrupa’da da, “aslolanın” *iktisadî gerçeklik* olduğunu, sosyal hakların ancak yüksek rekabet gücü amacıyla *çelişmedikleri* nispette geçerlilik taşıdıklarını öne sürmektedirler. Buna karşılık, sosyal hakları ciddiye alan kesim ise; *sosyal dışlanma* tehlikesine karşı toplumu bir arada tutan *sosyal tedbirlerin iktisadî amaçların gerisine itilemeyeceklerini* ve *iktisadî kayguların sosyal*

~ Sosyal dışlanma problematiğinin zıttı olan bu terim, dilimize genel olarak *sosyal içermeyi* şeklinde tercüme edildiği gibi, *sosyal içericilik* biçiminde tanımlamaya yer veren kaynaklar da mevcuttur. **Sosyal içermeyi/içericilik** kavramını, *sosyal dışlanmaya maruz kalan birey veya grupların iktisadî ve toplumsal yaşamda yer almalarına engel olan faktörlerin ortadan kaldırılarak, yaşam düzeylerinin toplum içerisinde kabul edilebilir bir düzeye getirilerek, toplumla bütünleşmelerinin sağlanması* şeklinde betimlemek mümkündür.

²² Arif Geniş, “Avrupa Sosyal Modeli, Endüstri İlişkileri ve Sendikalar”, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 18, Haziran 2003, ss. 94–103.

hakların güçlenmesi yönündeki ilerlemeyi yavaşlatmaları gerektiğini vurgulamaktadır²³. Avrupa’da söz konusu ‘gerilim’ toplumsal ortamın önemli kıstaslarından birini meydana getiren *eleştirme, tartışma* ve bu yolla *siyaset süreçlerini etkileme* istikametinde yaşanmaktadır.

Lizbon Stratejisi’nde aksayan yanların yeniden yapılanması süreciyle birlikte temelde, Açık Eşgüdüm Yöntemi adı verilen bir yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemle, Birlik’e üye ve aday ülkelerdeki sosyal siyaset uygulamaları arasında, Birlik seviyesinde net bir şekilde tanımlanmış belirli göstergelere dayanılarak, yine Birlik seviyesinde tanımlanan hedeflere doğru, bir uyum sağlanması amaçlanmaktadır. Örneğin, *yoksulluk ve sosyal dışlanmayı önlemeye yönelik çalışmalar* bağlamında, bir dizi gösterge belirlenmekte ve üye ülkelerden kendi ülkelerinde var olan durumu ortaya koyabilmek üzere söz konusu göstergelere uygun istatistik seriler hazırlamaları ve bu seriler temelinde *Ulusal Eylem Plânları* yapmaları istenmektedir. Daha sonra, ülkelerin bu plânlar çerçevesinde sağladıkları ilerlemeler, müşterek plâtlformlarda birbirleriyle karşılaştırılarak, sürekli bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır²⁴. Bu durum, esnekliği içinde hem belirli bir izleme hem de ülkelerin birbirlerinin tecrübelerinden faydalanmalarını sağlayan bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Avrupa’da inşa edilmesi gerektiği söylenen *insan hakları* kavramı, AB’de *dışlayıcılıktan* ziyade, *sosyal içirme* özelliği taşımakta, haklar ve sorumlulukların eşitliğini vurgulamaktadır. İçirme ve dışlanma süreçlerinde, kompleks sayılabilecek yolların iyileştirilmesi için konunun *eğitim ve öğretim programları ve projeleriyle* tanıtılması zorunlu görülmektedir. AB eğitim programları ve projelerinde birçok düşünce, davranış değişikliği ve sosyal dışlanma yer almaktadır. Söz konusu eylem programları, Avrupa boyutuyla vatandaşlık eğitimine potansiyel olarak katkı yapmaktadır. Bu programların ve spesifik projelerin hedeflerinin pek çoğu, dışlanma ile savaşıma gibi temalar, direkt vatandaşlık eğitimiyle ilgilidir²⁵.

Sosyal dışlanmanın Avrupa’daki seyri ele alınırken, *İngiltere’ye* ayrı bir paragraf ayırmak gerekmektedir. Çünkü sosyal dışlanmaya karşı geliştirilen politikaların ortaya

---

²³ Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Formu Departmanı, “Avrupa’nın Sosyal Politikası”, **Radikal İki**, 6 Mart 2005, s. 5.

²⁴ European Commission Social Protection Committee, **Report on Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion**, Brussels: 2001, s. 59.

²⁵ The Report of University of Birmingham, “The Contribution of Community Action Programmes in the Fields of Education, Training and Youth to the Development of Citizenship with a European Dimension”, 1997, <http://europa.eu.int/comm/education/citizen/Amsterdam.pdf> [Erişim tarihi: 20.11.2004].

çıkmasını sağlayan ya da bu politikaların kurumsal zeminde gelişmesine vesile olan ülkelerin başında İngiltere gelmektedir. Şöyle ki; 1997 yılında Çalışma Bakanlığı'nca kurulan *Sosyal Dışlanma Ünitesi*²⁶ [Social Exclusion Unit (SEU)], *Sosyal Dışlanma Çözümleme Merkezi* [Centre for the Analysis of Social Exclusion (CASE)] ve –kendisine bağlı– *Kabine Bürosu* [Cabinet Office], sosyal dışlanmayla ilintili politikaların koordinasyonunu temin ve revize etme; bununla birlikte katılım sorunlarına yönelik siyasetleri birleştirme amaçlarını gütmektedir.

Deyim, Avrupa'da büyük oranda değişik biçimlerde işlemektedir. İngiltere'deki işleme süreci, yaygın olarak *Anglo-Sakson liberal bireysellikten* beslenmektedir. Her ne kadar Fransız kökenli bir konsept olsa da, *Amerikan refah reformu örnekleri*, İngiliz sosyal siyaset münazaralarında *çok daha fazla etkili* olmuş gibi boy göstermektedir. Fransız düşünce ise; bilhassa *sol kanatlı hükümet* ile *güçlü bir tabanda vücut bulan ulusal dayanışmacı değerler dizisinde* inşa edilmiştir²⁷.

d. Sosyal Dışlanmanın Diğer Coğrafyalardaki Seyri

Genel anlamda dışlanma özel anlamda ise; sosyal dışlanma olgusu, tedrici bir biçimde global boyutta Kuzey'den Güney'e doğru yayılmaktadır. Söz konusu yayılma sürecine en çok katkıyı şüphesiz, Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyet gösteren *Uluslararası Çalışma Örgütü* (UÇÖ) [ILO], *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı* [UNDP], *Dünya Sağlık Örgütü* [WHO] ve *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü* [UNESCO] yapmaktadır. Söz konusu kuruluşlar arasında en aktif rolü UÇÖ'ye bağlı olan *Uluslararası Emek Araştırmaları Enstitüsü* [IILS] ile *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı* [UNDP] oynamaktadır²⁸. 1995 yılında Kopenhag'da düzenlenen “Dünya Sosyal Zirvesi” için bu kuruluşlar, dünya genelinde pek çok coğrafyada –özellikle gelişmekte olan ülkelerde [GOÜ] –sosyal dışlanmanın *kavramsal* ve *ampirik arka plânına ışık tutan çalışmalar* yapmışlardır.

Kuzey'de *sosyal bütünleşme* örnekleri, kurumsallaşmış ve net/nesnel bir biçimde tanımlanma imkânına erişmiştir. Sosyal dışlanma uygulamaları da ayrı bir veçhede, kabul

²⁶ Ünite, 1998 yılından itibaren çeşitli sahalarda yer alan dışlanma olasılığı bulunan kitleler hakkında raporlar hazırlamaktadır: *Okuldan kaçma ve dışlanma, yenilenen komşuluk münasebetleri, genç hamilelik, sokakta yaşayanlar, 16 – 18 yaş arası gençlere eğitim – öğretim ve istihdamda yeni fırsatların sunulması* bunlardan bazılarını oluşturmaktadır. Social Exclusion Unit, “Prime Minister’s Speech on the Establishment of the Social Exclusion Unit”, 1998, <http://www.open.gov.uk/co/seu/more/html> [Erişim tarihi: 09.09.2004].

²⁷ Sapanca, **a.g.e.**, s. 8.

²⁸ Christiansen Clert, “Evaluating the Concept of Social Exclusion in Development Discourse”, **European Journal of Development Research**, Vol. 11, No. 2, 1999, ss. 176–80.

edilen normlarla ele alınmaktadır. Bu bağlamda toplum hayatından dışlanma, pek çok faktörle birleştirilebilmektedir. Sözcüğü deyim, *çalışma ile ilgili hakların kaybedilmesi, refah devleti, uzun-dönemli işsizlik, sosyal bağın çözülmesi ve cemiyette tutunamamak* gibi ‘çok boyutlu’ toplumsal sorunlar yumağıyla ilişkilendirilmekte²⁹ ve ayrıca *azınlıklar* ifade etmektedir. Buna karşılık pek çok GOÜ’de ise; dışlanma *yapısal heterojenlikten* kaynaklandığı gibi, neyin normal olduğunu da –basit olmamakla birlikte– tanımlamaya çalışmaktadır. Sonuç itibarıyla, sanayileşmiş ülkelerde kök-salıp gelişen sosyal dışlanma konseptinin, GOÜ’de farklı biçimlerde de olsa yaygınlık kazandığı/kazanacağı aşikârdır.

Kıta bazında irdelendiğinde başta *Arjantin, Venezüella, Peru, Uruguay, Meksika* ve *Brezilya* olmak üzere, Latin Amerika’da sosyal dışlanma *yoksunluk, yoksulluk* ve *eşitsizlik* bağlamlarında ele alınmaktadır. *Toplumsal bütünleşmeden, sosyal ve politik haklardan yoksun bırakılma*, sosyal dışlanmayı meydana getirmektedir. Latin Amerikan literatüründe yapılan teorik bulgular göstermektedir ki; sosyal grupların, ailelerin, sınıfların, bireylerin ve bölgelerin “bütünleşmesi” sonucunda sosyal dışlanma, yoksulluk ve yoksun bırakılma örnekleri de seyrekleşmektedir. Bu bölgede dışlanmış kesimler, temelde üç kategoride incelenmektedir. Bunlar *kentsel yoksullar, kentsel ergen nüfus* ve *çocuklar ile göçmenler ve evsizler* [ya da *kentsel marjinal kitleler*]dir. Buna ilâveten, dışlanmanın bir başka yönü olan *kültürel dışlanma* kimi sosyal şebekelerin üyeleri arasında somutlaşmaktayken; *politik denklemden dışlanma* ise; mülkiyet, sosyal koruma ve temel kamu hizmetleri [*sağlık, eğitim, adalet*] haklarından yoksun bırakılma süreçleri olarak tanımlanmaktadır³⁰.

Afrika literatürü [*Çad, Uganda, Zaire* ve *Zimbabve*], *endüstriyel* ve *post-endüstriyel* Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarından farklı olarak, sosyal dışlanma terimiyle ilgili ülkeler düzeyinde geniş çeşitlilikte bir uygulama ve konuyla bağlantılı sosyal siyaset yazınında detaylı ve sofistike bir durum ortaya koymaktadır. Afrika’daki *yoksullaştırma* süreçlerinin daha iyi bir biçimde algılanması ile ortaya çıkabilecek tartışmaların katacağı yeni boyutlar, sosyal dışlanma çatısını genişletebileceği gibi, bu sorunlarla mücadelede daha fazla verimli

---

²⁹ Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, “Introduction: Markets, citizenship and social exclusion”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 1–35.

³⁰ Vilmar E. Faria, “Social exclusion and Latin American analyses of poverty and deprivation”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 117– 28.

olunabilmektedir. *Sabra–altı Afrika*'da [sub–Saharan Africa] ‘*smf–altı*’ kesiminin oluşumu çok yönlüdür; dağılmış bir konumdadır. Aslında Afrika kıtası, *yeraltı dünyası, dışlanmışların diyarı* olarak görülmektedir. Bazı Afrika literatürleri dışlanmayı, doğrudan *ulusal yurttaşlık* bağlamında ilişkilendirmektedir. Buna göre; sömürge–öncesi, sömürge ve sömürge– sonrası Afrika toplumlarında, ‘bağımsızlık’ ve ‘yabancılaşma’ bağlamlarında ulusal yurttaşlığın değişen görünümü, dışlanmayı belirlemektedir. Bununla birlikte sosyal dışlanma nosyonunu irdelemeye ilişkin, destek gören en önemli bir başka literatür ise; terimin *sosyal mal/ hizmetler* ve *kaynaklara erişebilmede* ve *sosyal kimlikler* ve *grup üyeleriyle olan etkileşiminde* ortaya çıkmaktadır. *Etnisite, cinsiyet, geçinme, din, yaş(luluk), dil, köken, bölge* ve *ulus* gibi etmenler sosyal kimliği belirlerken; *ülke, emek, ücret seviyesi, enformel istihdam, krediler, girdiler, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, büyüme* ve *kalkınma projeleri, yönetsel pozisyonlar, siyasî temsil* ve *siyasî güç* gibi unsurlar da mevcut kaynakları ve sosyal mal ve hizmetleri betimlemektedir. Dolayısıyla dışlanma sorunu, söz konusu etmen ve unsurların biri ya da bir kaçından *yoksun bırakılma* veya *ötekileştirme* süreci olarak ifade edilmektedir³¹.

Tarımsal alanlardan uzak bırakılma eylemi, Afrika’da en yaygın dışlanma biçemlerinden birini oluşturmaktadır. Bilhassa kırsal mekânlarda gerçekleşen bu dışlanma yöntemi, iç göçü tetiklemekte ve nihâî aşamada ise; yoksulluğun yeni türü sayılan ‘kent yoksulluğu’nu pekiştirmektedir. Bu durum resmî olmayan piyasalar dışındaki alanlarda istihdamın daralmasına yol açarak dışlanmanın bir diğer açılımına da neden olmaktadır. Böylece, hem kırsal hem de kentsel yerlerde gelir getirecek eylemlerden ve geçimden dışlanma ortaya çıkmaktadır³². Kırsal plâformda yaşamı idame ettirecek ölçüde bir gelir sağlayamayan bireylerin sayısındaki *artış*, beraberinde ülke ya da bölge düzeyindeki yoksulların sayısında da artışa neden olmaktadır³³.

Asya kıtasında sosyal dışlanma ile ilgili literatüre bakıldığında parçalı bir durum söz konusudur. Terim, “*Rusya Federasyonu*” sınırlarında *kırsal kesimde yaşayanları, orta katmandaki*

---

³¹ Charles Gore, “Social exclusion and social change: Insights in the African Literature”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 103–12.

³² Sapanca, **a.g.e.**, s. 12.

³³ Gobayart Arrighi, “Markets and states in tropical Africa: The political basis of agricultural policies”, **Journal of Development Studies**, Vol. 42, No. 3, 1990, s. 114.

ücretli sınıfı ve uzun-erimli işsizleri³⁴; “Tayland”da ise; kadınları, etnik azınlıkları, eğitimden yoksun çiftçileri, enformel sektörde çalışan işçileri ve köprü–altında yaşayan evsizleri³⁵ kapsamaktadır. “Hindistan”da sosyal dışlanma, kimi refah haklarından mahrum bırakılma manasında ele alınmaktadır. Bunları sağlık, eğitim, barınma, içme suyu temin edebilme, sağlık–koru<n>ma ve sosyal güvenlik olarak ifade etmek mümkündür. Ayrıca deyim, asgarî gelirden ve temel mal ve hizmetlerden dışlanarak giderek yoksullaşma, istihdamdan dışlanma, haklardan özellikle çocuk işçiliğinin kullanılması bağlamında çocukluk döneminin güvence altına alınması hakkında mahrum bırakılma ve Hindistan’a özgü olan *keast* biçiminde yapılaşmalar gibi toplumsal problemlerle birlikte irdelenmektedir³⁶.

Sosyal dışlanma teriminin Arap ülkelerindeki [Tunus, Yemen gibi] kavramsallaştırılma süreci, belirli grupların kendi deneyimleri ışığında bir kavrayış getirmek suretiyle, toplumsal olarak dışlanma eylemini ele almaları ve tanımlamaları biçiminde ilerlemektedir. Bu bağlamda söz konusu kitleler, dışlanma kavramını icap ettiği nispette karakterize etmekte ve böylece farklı yaşam koşullarına ve sosyal statülere sahip hemen hemen her ferдин algılaması da farklı olmaktadır. Meselâ, ev hanımları “çalışma”yı sosyal bütünleşmede kilit bir element olarak görürler. Oysa çalışan kadınlara göre; sosyal dışlanma *okur–yazarlıkta, hastalıklarda, engelli olma* durumlarında ve *cinsiyet ayrımlarında* vücut bulmaktadır. Buna karşılık, pek çok işsiz insan [sosyal] dışlanmayı, *gelirden yoksun bırakılma, marjinalleştirme* olarak tanımlamaktadır³⁷. Ayrıca dışlanmışlık, Arap ülkelerinin pek çoğunda, hem toplumsal hem de iktisadî açıdan büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında önemli handikapların başında gelmektedir.

Herhangi bir şeyden dışlanma konsepti, GOÜ bağlamında irdelendiğinde, ‘formel istihdamın ve refah devletinin imkânlarından yararlan<a>mama’ veya ‘uzağında bulunma’ biçiminde algılanmaktadır. Yapılan çalışmaların pek çoğu “sosyal dışlanma” başlığı altında

³⁴ Natalia Tchernina, “Patterns and processes of social exclusion in Russia”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 131–40.

³⁵ Ruhi Saith, “Social Exclusion: the Concept and Application to Developing Countries”, **Queen Elizabeth House Working Paper Series [QEHWPS]**, No. 72, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 9.

³⁶ Paul Appasamy et al., “Social exclusion in respect of basic needs in India”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 237–52.

³⁷ Mongi Bedoui ve Ridha Gouia, “Patterns and processes of social exclusion in Tunisia”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 161–74.

ele alınsa da esasen kavram, *çok boyutlu yoksulluk sarmalı* ile ilgili çalışmaların içerisinde daha büyük rol oynamaktadır. Çünkü örneğin bir kara parçasından, topraktan dışlanma olarak dillendirilen *mülkiyetten dışlanma* olgusu, yoksullukla bire–bir ilintilidir. Aynı şekilde *cinsiyet, sınıf ve ırk* açılarından *ayrımculuk*, hem dışlanmayla hem de yoksullukla bağlantılıdır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Meselâ *sağlığa, gıdaya ve eğitime erişimde* yaşanan sorunlar, ‘temel hak ve hürriyetlerden dışlanma’yı çağrıştırır ki; bu da neticede yoksul olma problemini açığa çıkarır. Ayrıca *gelir [parasal] yoksunluğu/ yoksulluğu* süreçleri, dışlanmanın yoksulluk ile olan etkileşimini gösteren somut olgulardan biri olarak düşünülebilir. Sonuç olarak, Batı–Avrupa kökenli sosyal dışlanma terimi, GOÜ’de klâsik tartışma konularında ve görüşmelerde “yeni bir açılım” biçiminde rol oynayacak gibi gözükmektedir.

2. Sosyal Dışlanmanın Tanımlanması

Terim, çoğu zaman *sınıf-altı, yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma, irtibatsızlık, yoksunluk, marjinalite, bütünleşememe/ entegre olamama* gibi nosyonlarla bir arada kullanılmaktadır. Bu noktada, dışlanma kavramını anlatan pek çok eşanlamlı sözcük ‘türetmek’ olasıdır. Dolayısıyla buradan hareketle, dışlanma olgusunu somutlaştıracak kelimenin hudutlarının saptanması da çok güç olduğundan, olgu, değişik sahalarda görev alan şahıslarla ve kurum/kuruluşlarla farklı manalar içerebilecek formatlarda tanımlanabilmektedir.

Bu bağlamda deyimle ilgili pek çok araştırmacı, akademisyen/teorisyen çalışmalar gerçekleştirmiştir. *Saraceno*, sosyal dışlanmayı iki ayaklı bir sarkaca benzetmektedir. Bu ayaklardan birincisini, *çalışma hakkının elden alınması*, diğerini ise; *toplumsal vatandaşlık haklarının* [salt çalışma haklarını kapsamaz; ayrıca eğitim, sağlık, hukukî, sivil ve politik hakları da içerir] *berkese verilmemesi* oluşturmaktadır³⁸.

Silver’a göre dışlanma tezi, gerek anlamlı gerekse anlamdan uzak bir biçimde hemen hemen her tarafa yayılmış, daha sonra müsait olan herhangi bir şeyi ifade etmek için, hatta yapmak istediği şeyleri yapamayan kırılgan bireyler için dahi, kullanılabilmiştir. Terim öylesine *çağrıştırıcı, belirsiz, çok yönlü ve elâstik*dir ki; çok boyutlu cephelerden tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla, çok farklı politik gayelere de hizmet edebilmektedir³⁹.

³⁸ Chiara Saraceno, **Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept**, Columbia: Institute for Child and Family Policy at Columbia University Press, 2002, s. 14.

³⁹ Silver, **a.g.m.**, s. 536.

Kavramın çok boyutlu olmasının doğası gereği, terimin değişik sahalarda edindiği anlamlar silsilesi arasındaki farkları gösterebilmek bakımından oldukça fayda getireceği aşikârdır.

Levitas, sosyal dışlanmayı *üçlü anlam* bünyesinde barındıran bir bütün olarak görmektedir. Terimin *birinci* anlamı, *yoksulluğun sonuçlarından biri* olarak tezahür etmektedir. Şöyle ki; bireylerin ve grupların topluma katılımlarındaki *yetersizlikleri* nedeniyle yaşadıkları “yoksul olma süreçleri/durumları”, aynı zamanda onların sosyal dışlanmışlıklarını da ortaya koymaktadır. Böylece yoksulluk olgusunun derinliği artmakta, unsurları çoğalmaktadır. Bu durumda dışlanma ve ayrımcılık sorunsalları, yoksulluğun çözülebilmesinde yardımcı olabilecektir. Sosyal dışlanmanın *işsizliğin* ve dolayısıyla *emek piyasasına katılamamanın bir sonucu olması*, *ikinci* anlamı oluşturmaktadır. Bu durum, sosyal dışlanma ile mücadelede en çok ele alınan kamusal siyasaların başında yer almaktadır. *Levitas* tarafından ortaya konulan *üçüncü* anlam ise; sosyal dışlanma deyiminin, dışlanma kavramının hem *ablâkî* hem de *kültürel karakteristiklerinin bir fenomeni* şeklinde olduğudur. Söz konusu hâl *suçluluk*, *işsizlik*, *çalışma etiğinden yoksunluk*, *tek ebeveynlilik* ve *refah sistemine bağımlılık* gibi problemlerden beslenerek mana kazanmaktadır⁴⁰.

Tsakoglou ve diğerleri, sosyal dışlanmanın, akademik ve sosyal çevrelerce ‘nasıl tanımlandığı’ hususunda araştırmalar yapmışlardır. Buna göre akademik literatür içinde sosyal dışlanma, daha etraflı bir şekilde tanımlanmaktadır. Şöyle ki; sosyal dışlanma burada, vatandaşların ya da grupların *sosyal, siyasal ve sivil baklardan mahrum edilmelerini* veya *toplumun temel iktisadî, siyasî ve sosyal işleyişle ilgili kararlara katılamamalarını* ele almaktadır. Buna karşılık politika yapıcılar ise; sosyal dışlanma deyimini daha sınırlayıcı biçimde tasvir etmektedirler: *Emek piyasasından dışlanma*, *akut-yoksulluk* ve *maddi yok[sun]luk* ve *temel sosyal hakları uygulamada yetersizlik* buna örnek olarak gösterilebilir⁴¹.

Sosyal dışlanma çoğu kez, yoksulluk olgusu ile ayırt edilemez bir şekilde tanımlanmaktadır. *AB Katılım Raporu* bu durumu destekler bir görüntü çizmektedir. Rapora göre; sosyal dışlanma ve yoksulluk tabirleri, *fertlerin topluma sivil, sosyal ve ekonomik açılardan katılımlarının engellenmesi* ve/veya *gelir ve öteki kaynaklara* [fert, aile, sosyal ve kültürel]

⁴⁰ Ruth Levitas, **Breadline Europe: The Measurement of Poverty**, Bristol: The Policy Press, 2000, s. 359.

⁴¹ P. Tsakoglou et al., **Poverty and Social Exclusion in Europe**, Cheltenham: Edward Elgar [E&E] Publishing, 2002, ss. 211–12.

*erişimlerinde yaşadıkları yetersizlikler, yaşam kalitesinden ve hayat standardından bazı alanlarda durumlarıyla ilişkilendirilmiştir*⁴².

*Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı [UNDP], sosyal dışlanma sorununa ‘çok boyutlu’ ve ‘STK merceği’nde yaklaşmaktadır. Bu anlamda sosyal dışlanma, temel sivil ve sosyal haklardan yoksunluğu ve bu hakları realize eden siyasî ve yasal sistemlerin yetersizliğini içermektedir. Yani, STK’ye girmedi karşılaşılan yetersizliklerden –siyasî ve yasal sistem kökenli– ve temel seviyede eğitim, sağlık–bakım ve finansal açılardan istenilen ölçüde refah içerisinde bulunamama hâllerinden ötürü, söz konusu kuruluşlara [STK] gerçek manada erişim olanağının ‘cılız’ kalması, sosyal dışlanmayı doğurmaktadır*⁴³.

*Sosyal Dışlanma Çözümleme Merkezi’ne [CASE] göre; bir fert, toplum içerisinde üç durumla karşı karşıya kaldığı takdirde, sosyal dışlanma sorunu başlayabilmektedir. Bu durumlardan birincisi, ferdin coğrafi bir bölgede ikâmet etmesidir. İkincisi, ferdin kontrolü dışındaki gerekçelerle toplum içinde vatandaş olmasının bir gereği olarak normal aktivitelere katılamamasıdır. Üçüncü durum ise; ferdin söz konusu toplumsal sisteme katılma eylemine istek duymasıdır; yani içinde iştirak etmeye ilişkin arzusunun doğması gerekmektedir*⁴⁴. Burchardt ve diğerlerinin çalışmalarından çıkan sonuç şudur: Sosyal dışlanma görünüşü, ferdin toplumda anahtar aktivite olarak görülen temel faaliyetlere katılamaması durumunda belirginleşmektedir. Barry’ye göre; üçüncü şartın – istenilmeden gerçekleşen dışlanma– kesin bulunma zorunluluğu yoktur⁴⁵.

İngiliz Hükümeti’ne bağlı *Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi [ESRC]* sosyal dışlanma konseptini, *bireylerin ve halkların iki ayrı uçta toplanması, ayrıştırılması ve eşitsizleştirilmesi* ve böylece *acil hizmetlere ulaşabilmeden, en temel/ elzem ihtiyaçları giderebilmeden ya da sosyal ilişkilere ve sivil aktivitelere katılabilmeyen mahrum bırakılma süreçleri* olarak değerlendirmektedir⁴⁶. Söz konusu konsepti tanımlamaya çalışan Hükümet bünyesindeki bir diğer birim de *Sosyal*

---

⁴² European Commission, Social Protection Committee, **a.g.r.**, s. 11.

⁴³ Tania Burchardt, **Social Exclusion: Concepts and Evidence**, Bristol: The Policy Press, 2000, s. 386.

⁴⁴ Tania Burchardt, Julian Le Grand ve David Piachaud [eds.], “Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure”, **Understanding Social Exclusion**, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 30.

⁴⁵ Brian Barry, “Exclusion, Isolation and Income”, **Understanding Social Exclusion**, eds. T. Burchardt, J. Le Grand ve D. Piachaud, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 18.

⁴⁶ Economic and Social Research Council [ESRC], **Most Older People in Deprived Areas Are At Risk of Social Exclusion**, Swindon: 2003, s. 23.

Dışlanma Ünitesi [SEU]'dir. Buna göre sosyal dışlanma, insan topluluklarının *işsizlik, düşük beceri özellikleri, cüzi gelirler, elverişsiz koşullarda barınma, yüksek oranlarda seyreden suçlar, sağlıksız meydana gelen bozulmalar ve aile yapılarının çözülmesi* gibi birbirlerine bağlı handikaplar neticesinde içine girdikleri ıstırap verici durumlarını nitelemede kullanılan bir terimdir⁴⁷.

Sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele alındığında sosyal dışlanma, *sivil, politik, iktisadî ve sosyal vatandaşlık haklarından mahrum olma–edilme durumu* olarak tanımlanmaktadır⁴⁸. Bu tanıma göre; sosyal dışlanma toplumla ferdin sosyal bütünleşmesini sağlayan *sosyal, iktisadî, politik ve kültürel platformların tümünden veya kısmen yoksun olma* “dinamik” sürecini ifade etmektedir.

Sosyal dışlanma ifadesi, bir toplumda genel kabul gören kültürel çevre, yurttaşlık ve sosyal entegrasyon paradigmasına dayanmaktadır. Söz konusu yapı, insanların *aidiyet ve üyelik* duygularını belirler ve topluma dâhil olma ile toplumdaki dışlanmanın ne olduğu algılayışlarına bağlıdır. *Gelişmiş* ülkelerde sosyal dışlanma daha çok, *uzun vadeli işsizlik, çalışmaya ilişkin hakların yokluğu ve eski refah devleti ile sosyal bağların bozulması süreci* ile bağlantılıdır. GOÜ'de ise; sosyal dışlanma, yoğunlukla *emek piyasasının düzenlenmesi* süreci ile ilişkilidir. Üstelik bu terim söz konusu ‘kırılgan’ toplumlarda, sadece sosyal haklarla yakından ilintili değildir; aynı zamanda sivil ve politik hakların tatbik edilmesi ile de ilgilidir. Hakların resmî olarak elde edilmesi ile uygulama arasında başat bir açıklık söz konusudur⁴⁹. Sosyal dışlanma, bireyin dezavantajlarının bir tasviri olarak görülebilir. Bu dezavantajlar; hem düşük refah düzeyi [iktisadî dezavantaj] ve çalışma, hak kazanma ve resmî haklar yoluyla hem de sosyal yaşama etkin olarak katılmama [sosyo–politik dezavantaj] yoluyla kendini belli eder⁵⁰.

Sosyal dışlanmayı *eğitim, sağlık, barınma ve malî kaynakların bulunduğu alanlardaki dezavantajları genelleyen bir tür süreçler ve modeller manzumesi* içinde değerlendiren *Atkinson ve Davoudi*'ye⁵¹ karşılık; *Amartya Sen* *istihdam, sosyal sigorta, eğitim, sağlık, beslenme, barınma, finans*

⁴⁷ Social Exclusion Unit [SEU], **Preventing Social Exclusion**, London: 2001, s. 10.

⁴⁸ Alan Walker ve Carol Walker [eds.], **Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s**, London: Child Poverty Action Group Press, 1997, s. 8.

⁴⁹ International Labour Organization [ILO], **Social Exclusion and Anti-Poverty Strategies**, Geneva: 1997, s. 9.

⁵⁰ ILO, **a.g.e.**, s. 8.

⁵¹ Rob Atkinson ve Simin Davoudi, “The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 38, No. 3, 2000, ss. 427–28.

piyasaları, yetenek, politika, kültür gibi platformlardaki “yetersizliklerin yoksunluğu” biçiminde –daha geniş bir bağlamda– tanımlamaktadır⁵². Duffy ise; terimi, siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik yaşama katılımda etkili bir şekilde yetersizlik hâli ve toplumun eksen noktasına yabancı kalma ve bu noktadan giderek uzaklaşma olarak ifade etmiştir⁵³.

Terimin kavramsal çerçevesi ile ilgili en geniş kapsamlı araştırmalardan birini de Farrington gerçekleştirmiştir. Farrington’a göre; sosyal dışlanma nosyonu/problematigi “süreçler”, “fertler” ve “çevresel etmenler” biçimlerinde kategorilere ayrıştırılarak tanımlanmaktadır. Bunlara daha ayrıntılı olarak değinmek gerekirse⁵⁴:

* **Süreçler açısından tanımlanma:** Bu düzenleme de kendi içinde *bütünleşme, çok boyutluluk ve pozisyon süreçleri* şeklinde üç alt kategoriye ayrılmaktadır:

- i) **Bütünleşme süreci:** Dışlanma süreçleri ve bunun yansımaları ile kritik durumlar, birbirleriyle entegre olmakta ve eklemlenmektedir.
- ii) **Çok boyutluluk süreci:** Sosyal dışlanmaya yol açan, *elâstikî ve mobil* şekillerde işlev gösteren değişik türde kaynaklar ve süreçler yer almaktadır.
- iii) **Pozisyon süreci:** *Dışlanmışlık, tecrit/ret/izole edilme, müstesna tutulma, ötekileştirme, yabancılaştırma* gibi süreçleri ortaya koymaktadır.

* **Fertler açısından tanımlanma:** Sınıflama, gruplaşma bağlamında, *yoksun bırakılmışlar* ve ilişki türünde ise; *toplumsal ilişkiler* olarak ikiye ayrılmaktadır:

- i) **Yoksun bırakılmışlar:** Dışlanma konsepti fertlere, onların meydana getirmiş oldukları gruplara/cemaatlere veya toplumlara göre yaydırılabilir; dolayısıyla bu durum herkesi etkileyebilmektedir.
- ii) **Toplumsal ilişkiler:** *Toplum(d)a katılımın engellenmesi* olarak lanse edilen dışlanma, fertlerle toplum arasındaki *sosyal dokunun zedelenmesi/çözülmesi* ile belirgin bir yapıya bürünmektedir.

---

⁵² Amartya K. Sen, **Development as Freedom**, New York: Knopf Press, 1999, s. 79.

⁵³ K. Duffy, **Social Exclusion and Human Dignity in Europe**, Strasbourg: Council of Europe, 1995, s. 18.

⁵⁴ Fletcher Farrington, “Towards a Useful Definition: Advantages and Criticisms of Social Exclusion”, 2001, <http://www.ssn.flinders.edu.au/geog/people/honours2001/paper%202.doc>, ss. 1–2 [Erişim tarihi: 28.01.2005].

* **Çevresel etmenler açısından tanımlanma:** Sosyal dışlanmanın tanımlanmasında çevresel sınıflama da kendi arasında, *finans ve emek piyasaları, toplumsal sistemler ve talepler ile kaynaklar* olarak üç grupta toplanmaktadır:

- i) **Finans ve emek piyasaları:** Tecrit edilme, ‘öncelikle’ *emek piyasasından, mali açıdan yeniden yapılanma süreçlerinden ve risk alabilme noksanlığından* beslenmektedir.
- ii) **Toplumsal sistemler:** Dışlanma *iktisadi, kurumsal, şematik, lokal veya çevresel ve toplumsal sistemler dizgesinin lâğvolumması* ile ortaya çıkmaktadır.
- iii) **Talepler ve kaynaklar:** Genelde dışlanma özelde ise sosyal dışlanma, taleplerin yeterli gelememesinden doğacağı gibi, hâlihazırdaki kaynakların noksan olmasından da türeyebilmektedir. Bu bağlamda (sosyal) dışlanma terimi, *talep-dışı* bir profil çizmektedir.

Genel olarak sosyal dışlanma terminolojisi, insanın toplumsal etkinliklerin dışında kalması anlamına gelmektedir. Son derece geniş bir kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren birçok gruba, *işsizler* ve *yoksullar* gibi önemli sınıfların eklenmesi, 1980’li yıllarda gerçekleşmiş ve sosyal dışlanma tanımı, esasen “eşitsizlik” ve “yoksulluk” kavramlarıyla açıklanmaya başlanmıştır. *İşsizlik, eşitsizlik ve yoksulluk* ve bunlarla ilintili *yoksunluk, düşük eğitim, emek piyasasındaki dezavantajlar, kötü barınma koşulları veya evsizlik, okur-yazar ol(a)mama, riskli koşullar içinde bulunma* gibi her bir sosyal dışlanma numunesi, insanların toplumsal hayatla bütünleşmesini önleyen hemen hemen her toplumda karşılaşılan olgulardır. Ancak bu olgulara dayalı olarak işsiz, yoksul ya da eşitsizliğe maruz kalan her insanın, her toplumda ve her dönem içinde sosyal dışlanmış olarak kabul edilmesi güçtür. Çünkü gelişmiş bir toplumdaki/ülkedeki işsiz insanın yaşamış olduğu sorunlar ile GOÜ’deki işsiz insanın yaşamış olduğu sorunlar ve yoksunluk seviyesi farklı seyredebileceği gibi, kimin yoksul sayılacağı ve ne çeşit bir sosyal koruma altına alındıkları ülkeden ülkeye değişiklik gösterecektir. Bu sebeple, genel olarak sosyal dışlanmayı, *insanları toplumsal yaşamdan uzaklaştıracak düzeyde maddî ve manevî yoksunluk içinde olmaları, haklarını ve yaşamlarını koruyacak, onları destekleyecek her türlü kurum-kuruluştan ve sosyal destekten yoksun oldukları nispette katlanarak büyüyen “dinamik bir süreç”* olarak tanımlamak mümkündür.

Böyle bir yaklaşım, farklı nedenlerle ortaya çıkan sosyal dışlanmanın, yine farklı sosyal koruma yöntemleriyle nasıl hafifletilebileceği ve hatta ortadan kaldırmaya ilişkin etkin siyasalar bütünü oluşturulabileceği hususunda yardımcı olacaktır.

B. Sosyal Dışlanmayı Karakterize Eden Elementler

1. H. Silver'in Üçlü Paradigması

Hilary Silver, farklı toplum modellerinde ortaya çıkış süreci ve gerekçelerine göre sosyal dışlanma olgusunu, *üçlü paradigma* ile açıklamaktadır. Bunlar “*dayanışma*”, “*uzmanlaşma*” ve “*tekelleşme*” paradigmalarıdır. Adından da anlaşılacağı üzere söz konusu diziler, sosyal kuramlardan beslenmektedirler. Silver’a göre; bunlar değişik türde toplumlara ve kültürel yapılara uygun olarak kimi neticelere ulaşılmış olan imgesel figürlerdir⁵⁵. Ayrıca sosyal dışlanma probleminin belirginlik kazanmasında da bu değerler dizisi, önemli öğeleri oluşturmaktadır.

a. Dayanışma Paradigması

Dayanışma paradigması dışlanma söylemini, *toplumsal bağların kopması*, *toplum ve birey arasındaki ilişkilerin aksaması* olarak değerlendirmektedir. Buna göre; toplum paylaşılan değerler ve doğrulardan meydana gelen sosyal bir düzendir. Dışlanma, söz konusu düzenin sekteye uğraması/çözülmesi ve başarısızlığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Düşünürleri *Rousseau* ve *Durkheim*, örnek olarak gösterdiği kişileri ise; *de Foucauld*, *Xiberras*, *Schnapper*, *Costa-Lascoux*, *Douglas* ve *Mead* olan söz konusu paradigmaya göre; sosyal düzen, salt birey, toplum ve sınıf menfaatlerine dayanmamakta, ayrıca ve daha yoğun bir biçimde *ablâkî* ve *normatif* olarak imgelenmektedir. Ulusal konsensüs, kolektif vicdan ya da yaygın arzu, ferdi topluma ve/veya daha fazla nüfuz sahibi olan arabuluculuk kurumlarına bağlamaktadır⁵⁶.

Bu paradigma, bütünleşme anlayışı bağlamında, *kültürel sınırlar* önemsemektedir. Bu sınırlar, *ikili sınıflar* olarak adlandırılan toplumsal açıdan *yoksul*, *etnik azınlık* ve *işsiz* gibi olağan-dışı dışarı konumdakilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

---

⁵⁵ Hilary Silver, “Reconceptualizing social disadvantage: Three paradigms of social exclusion”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995, ss. 57–61.

⁵⁶ Silver, “Social exclusion...”, s. 541.

Dayanışma paradigması, ulusal dayanışma savının iktisadî ve sosyal taraflarıyla ilgilenen ve liberalizm ile sosyal demokrasi arasında ‘üçüncü yol’ olarak tabir edilen *cumhuriyetçi düşünce* ideolojisini gütmektedir⁵⁷. Bu anlamda, dayanışma paradigmasının dayandığı siyasî felsefe, *Fransız Cumhuriyetçi* kavramıdır⁵⁸. Bu düşünce, bireyler arasındaki *kültürel* ve *sosyal* bağların oluşturduğu sosyal birlikteliğin, “dışlanma” ile hem tehdit edildiğine hem de güçlendirildiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca *ülke, ırk, etnik köken, yerleşim* ve diğer dokularla meydana gelen dayanışmanın ‘öz’ünde, ötekini dışlamanın yer aldığını vurgulamaktadır.

Yoğun bir şekilde *antropolojinin, etnografinin, sosyolojinin* ve *kültürel incelemelerin* ilgisini çeken dayanışma paradigması, ulus dayanışmasının tabiatında var olan *ırk, etnisite/etnik köken, yerellik* ve diğer gruplar arasındaki hudutları tespit eden *kültürel* ya da *ilkel dokulardan dışlanma* üzerinde odaklanmaktadır. Şu ana kadar yapılan araştırmalar, cumhuriyetçi yurttaşlık analizinin, etnik uyumsuzlukların ve anormalliğin ötesinde, yoksulluk ve uzun dönemli işsizlik kültürleri tartışmalarını, siyasal ekonomideki “esnek uzmanlaşma”ya yönelik trendlerle ilintili münazaraları bünyesine katacak biçimde genişlemektedir⁵⁹. Paradigma ayrıca, yeni siyasal ekonomi simgesi olarak, *esnek üretimi* benimsemektedir.

b. Uzmanlaşma Paradigması

Silver’in geliştirmiş olduğu ikinci paradigma, *uzmanlaşma*dır. Uzmanlaşma paradigmasının dayandığı temel düşünce ise; *liberalizmdir*. *Anglo–Amerikan liberalizm* içinde uzmanlaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilen *dışlanma* olgusu, fertlerin tutumlarının ve piyasanın işleyişinin bir yansıması [*emeğin iktisadî açıdan bölünmesi, ayrı tabakalar ya da sınıfsal ayrımlaşma*] olarak ele alınmaktadır⁶⁰.

Sosyal düzen, özerk bireylerin kendi *menfaat* ve *güdüleriyle* hareket ederek, diğerleriyle meydana getirdiği karşılıklı “mücadele [alış–veriş] ağı” olarak görülmektedir. Dolayısıyla paradigma, entegrasyon kaynağı olarak mücadele şebekesini görmektedir. Toplumlar değişik ilgi ve yeteneklere sahip bireyleri içermektedir. İşgücünün/işçilerin farklı sahalara bölünüp uzmanlaşarak, iktisadî ve toplumsal sahada karşılıklı etkileşim hâlinde

⁵⁷ Silver, **a.g.m.**, s. 570.

⁵⁸ Silver, **a.g.m.**, s. 541.

⁵⁹ Silver, **a.g.m.**, s. 542.

⁶⁰ Silver, “Reconceptualizing...”, s. 67.

olmalarıyla toplum yapısı oluşmaktadır. Dışlanma, söz konusu davranışların engellenmesiyle ve bireyin kendi tercih ya da hataları ile belirginlik kazanır. Bu sav, dışlanmanın işbirliği veya rekabet hâlindeki bireylerin meydana getirmiş olduğu toplum yapısı sebebiyle oluştuğunu kabul etmekle, temel sebebin *ferdî hatalar* olduğunu vurgulamaktadır⁶¹. Bu paradigmanın düşünürleri *Locke, Madison* ve *diğer faydacı entelektüeller*, örnek alınan şahsiyetleri ise; *Stoleru, Lenoir, Shklar, Allport, Chicago Okulu'nun Çoğulcu entelektüelleri* ve *Murray*'dir.

Silver'a göre; ayrı toplumsal tabakalar/sahalar, dışlanma sorunsalının pek çok neden ve boyutunu tesis etmektedir. Bu anlamda, birey her plâformda dışlanma ile karşılaşabilmektedir. Herhangi bir toplumsal plâformdan dışlanma, bütün plâformlardan dışlanma manasına gelmemektedir. Dışlanmaya maruz kalmış bireyler, sınırlar arasında hareket hakkına sahip olmak koşuluyla, uzmanlaşma, serbestlikleri korumakta ve hızlı ve üretken olabilmektedir. Toplumsal münasebetlerde farklı şahsî değerler ve psikolojik etkenlere dayalı kişisel seçim serbestliği, sosyal entegrasyonu sağlayan bağlılık ve grup üyeliğinin çözülmesine sebebiyet verebilmektedir. Grup sınırları sosyal değişimlerde katılım için bireysel serbestilere tümsek oluşturmakta ve dışlanma, "*ayrımcılığın*" bir biçimini meydana getirmektedir. Buna ek olarak, *grup ve piyasa rekabeti* ile *liberalist devlet anlayışının bireysel hakları koruması*, dışlanmanın bu biçiminin hareket alanını daraltmaktadır⁶².

Sosyal bilimlerde *liberal bireycilik* kavramı, metodolojik bir zeminde, bireysel nitelikleri yansıtmaktadır. Söz konusu nitelikler, aslında grup karakteristiklerinin ele alınmasında da kullanılmaktadır. Liberal bireycilik, *neo-klâsik iktisat, politik çoğulculuk, rasyonel* ve *kamu tercihi teorilerinin* ve *sosyolojinin* temellerini oluşturmaktadır. Terim esasen iki düşünce akımını kuşatmaktadır. Bunlardan birincisi, *libertaryan* ya da *neo-liberalizm* düşünce akımı; ikincisi de *sosyal* ya da *komüniteryan liberalizm* düşünce akımıdır⁶³.

Söylem bağlamında "ayrımcılık" ve "sınıf-altı" olgularını benimseyen söz konusu paradigma, yeni siyasal ekonomi modelleri bağlamında da "yetenek", "çalışma güdüsü", "şebekeler" ve "sosyal sermaye" gibi konseptler bütününe dikkate almaktadır.

---

⁶¹ Silver, "Social exclusion...", s. 542.

⁶² Silver, **a.g.m.**, s. 543.

⁶³ Silver, "Reconceptualizing...", s. 68.

c. Tekelleşme [Monopol] Paradigması

Silver'in "toplumsal teoriler" olarak da nitelendirdiği üçlü paradigmanın sonuncusunu, *tekelleşme paradigması* oluşturmaktadır. Buna göre; dışlanma olgusu Avrupa'nın Sol Kanadı'nı temsil edenlerce, *tekelci/monopolist grupların oluşumunun bir sonucu* olarak görülmektedir. Nüfuz sahibi gruplar, dışarıda yer alanların sosyal kapanmaya girişini sınırlamaktadırlar. *Eşit olamama* durumunun böyle grup ayrımlarıyla kısmen birbiri üzerine çakıştığı savlanmaktadır. Ancak *sosyal demokrasi, vatandaşlık ve dayanışmaya iştirak* sayesinde söz konusu durum hafifletilmektedir. Kısacası tekelleşme paradigması sosyal düzeni, bir *zorlama, hiyerarşik güç ilişkilerinin empoze ettiği bir baskı* olarak görmektedir. "Sosyal demokrasi'ye dayanan düşünce, dışlanmanın *sınıf, statü farklılıkları ve içermiş olduğu grubun menfaatlerine hizmet eden gücün* neticesinde ortaya çıktığını kabul etmektedir⁶⁴. Bu bağlamda, topluma üyelikte eşitsizlik kaçınılmaz bir ögedir. Meselâ, dışlanmayı ve işsizliği, *eşitsizlik üreten ve iktisadî sömürüyü genelleştiren bir kesimin tekelleşmesinin şiarı* olarak görmektedir.

"Emek piyasasının bölünmesi"ni, yeni siyasal ekonomi modeli olarak gören ve ayrıca "yeni [kentsel] yoksulluk/eşitsizlik" ve "sınıf-altı" kavramlarını söylemine dâhil eden paradigma, geleneksel olarak *toplumsal sınıflara* öncelik verirken, çözümlenmelerinde yaygın bir şekilde *alt-sınıflılık* tezi üzerinde durmaktadır⁶⁵.

Yoğun bir biçimde *Weber*'den ve kısmen de olsa *Marx* ve *Marshall*'ın düşüncelerinden etkilenen bu paradigmanın örnek gösterdiği kişilerin başında *Dabrendorf, Room, Townsend, Balibar, Silverman, Gobelot* ve *Bourdieu* gelmektedir.

Silver'in üçlü paradigması sosyal dışlanma sorunsalının taşıdığı çoklu anlam, farklı kuramsal perspektifler, politik öğretiler ve ulusal sınırlarda yer bulan münazaralar arasındaki ayrımlar ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca söz konusu paradigmalar, *toplumsal entegrasyon* ile ilgili değişik tezler üzerinde inşa edilmiştir. Byrne'nin vurguladığı gibi bu değerler dizisi, *cumhuriyetçi, liberalist* ve *sosyal demokrat* olmak üzere değişik ekol gruplarına yaslanmaktadır. Dizilerden her biri sosyal handikap oluşumlarını, kültürel-politik-toplumsal-iktisadî sahalarda deklâre etmekte ve böylelikle vatandaşlığı, eşitsizliği, uzun vadeli işsizlik

---

⁶⁴ Silver, **a.g.m.**, ss. 68–9.

⁶⁵ Silver, "Social exclusion...", s. 543.

kuramlarını ve yoksulluk biçemlerini çepeçevre sarmaktadır⁶⁶. Değişik kültürel değerlere ve toplumlara paralel olarak kimi neticelere ulaşılmış olan ideal kategorileri meydana getiren paradigmlar, aynı zamanda bölgesel–ulusal plâtformlarda belirginleşen “dışlanma problemiği”nin farklı cephelerine atıf yapmaktadır. Yukarıda ele alınmaya çalışılan Silver’ın üçlü paradigmasının karakteristik özelliklerini şematize etmek suretiyle, sinopsisini sunmak mümkündür. *Tablo 1.1* bu durumu ortaya koymaktadır.

Tablo 1.1: Sosyal Dışlanmanın Üçlü Paradigması

<i>Paradigma Adı</i>	<i>Dayanışma</i>	<i>Uzmanlaşma</i>	<i>Tekelleşme</i>
<i>Bütünleşme Kavramı</i>	Grup dayanışması/ kültürel sınırlar	Uzmanlaşma/ayrı sınıflar/birbirine muhtaç olma	Tekelleşme/sosyal kapanma
<i>Bütünleşme Kaynağı</i>	Ahlâkî bütünleşme	Mübadele	Vatandaşlık hakları
<i>İdeoloji</i>	Cumhuriyetçilik	Liberalizm	Sosyal demokrasi
<i>Söylem</i>	Dışla(n)ma	Ayrımcılık, sınıf – altı	Yeni [kentsel] yoksulluk, eşitsizlik, sınıf – altı
<i>Düşünürler</i>	Rousseau, Durkheim	Locke, Madison ve faydacı entelektüeller	Weber, Marx, Marshall
<i>Uygulayıcılar / Örnek Gösterilenler</i>	de Foucauld, Xiberras, Schnapper, Costa – Lascoux, Douglas, Mead	Stoleru, Lenoir Shklar, Allport, Chicago Okulu’nun Çoğulcu entelektüelleri, Murray	Dahrendorf, Room, Townsend, Balibar, Silverman, Gobelot, Bourdieu
<i>Yeni Politik – Ekonomi Model</i>	Esnek üretim	Hünerler, çalışma güdöleri, ağlar, sosyal sermaye	Emek piyasasının bölünmesi

Kaynak: Silver, “Reconceptualizing social...”, s. 62.

2. Sosyal Dışlanmanın Yedi Profili

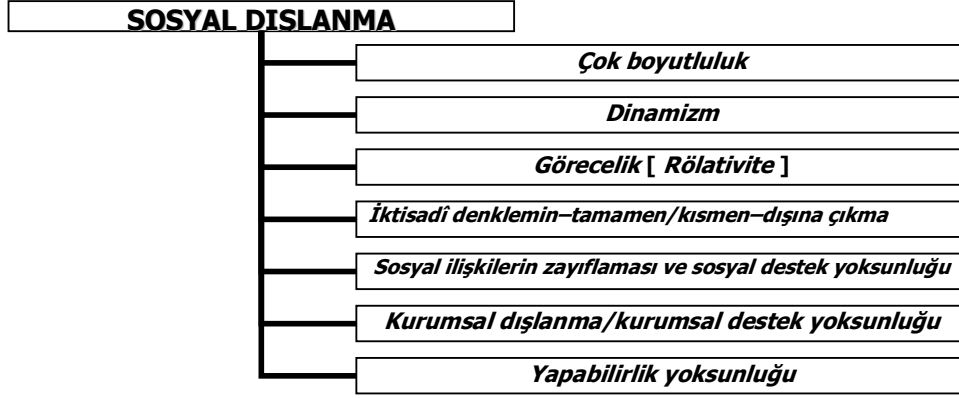
Sosyal dışlanmanın gerek tanımlanmasında gerekse kavramsallaştırılmasında yaşanan ‘komplikasyon’, terimin oluşumunda rol alan başat elementleri ortaya koyma sürecinde de kendini hissettirmektedir. Ancak genel olarak, sosyal dışlanmayı karakterize eden elementleri –Silver’ın üçlü paradigmasına ilâveten– *yedi* sınıfta toplamak olasıdır ve söz konusu elementler ortak özellik taşımaktadır. *Şekil 1.1*’de görüldüğü gibi; bunlar *çok*

⁶⁶ David Byrne, **Social Exclusion**, Buckingham: Open Press University, 1999, ss. 22–34.

boyutluluk, dinamizm, görecelik [rölativite], iktisadî denklemin –tamamen veya kısmen– dışına çıkma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu, kurumsal dışlanma/kurumsal destek yoksunluğu ile yapabilirlik yoksunluğudur.

Şekil 1.1: Sosyal Dışlanmanın Yedi Profili

a. Çok Boyutluluk

Sosyal dışlanmanın *çok boyutluluk* elementi, hem bireylerin hem de grupların *tecrübeleri* sonucunda belirginleşen ve böylece çok sayıda farklı boyutlarla ele alınan bir dışlanma konsepti ortaya koyan unsuru ifade etmektedir. Bu bağlamda “barınma”, “eğitim”, “sağlık”, “istihdam”, “yasal ve siyasî sistemler” ve “sosyal ağlar”⁶⁷ sosyal dışlanmanın hissedildiği plâtfomların akla ilk gelen boyutlarını oluşturmaktadırlar. Sosyal dışlanma kuvvetli bir siyasa sahiptir ve siyasaların etkin olamamasının ve negatif tesirlerinin neticeleri ve kararların paradoksal sonuçları üzerine merkezlenmektedir. Sözelimi, AB sosyal dışlanmanın çok boyutluluk ilkesi gereğince, soruna bir taraftan *tematik* öte taraftan da *tablî* bir perspektif ile yaklaşma yolu gütmektedir. Bu anlamda, Birlik *sosyal dışlanma sürecini meydana getiren önemli kriterleri* şu şekilde özetlemektedir⁶⁸:

⁶⁷ Ajit Bhalla ve Frederic Lapeyre, “Social Exclusion: Towards an Analytical and Operational Framework”, *Development and Change*, Vol. 28, No. 8, 1997, ss. 423–33.

⁶⁸ Avila Kilmurray [der.], “Beyond the stereotypes”, *Social Exclusion and Social Inclusion*, Democratic Dialogue Report No. 2, Belfast: ESRC Press, November 1995, s. 36’dan akt. Sapançalı, *a.g.e.*, ss. 22–3.

- ☑ *Barınma ve evsizlik,*
- ☑ *Çalışma koşulları,*
- ☑ *Eğitime ulaşılabilirlik,*
- ☑ *Gelir, vergileme ve sosyal koruma,*
- ☑ *İstihdam, işsizlik ve eğitim,*
- ☑ *Sağlık, sosyal hizmetlerden yararlanabilirlik ve komşuluk desteği,*
- ☑ *Tüketim ve borçlanma.*

Çok boyutluluk, izole edilmişliğin ve/veya yoksunluk sürecinin *değişik türde kaynaklarının* olması ve *değişik süreçlerle [iktisadî, toplumsal, siyasî ve kültürel]* ilgili olmasıdır. Ayrıca, çok boyutluluk tabii olarak terime hem çok disiplinli hem de disiplinler–arası bir algılamayı da gerekli kılmaktadır. Tema, salt ekonomik ve toplumsal siyasetin odak noktasına girmemekte, buna ek olarak toplumbilim, kent bilimi, hukuk, psikopatoloji ve politika bilimlerinin de yatkınlık sahasını tesis etmektedir.

Sosyal dışlanma, çok boyutlu bir yapıda olmasından ötürü *yoksulluk, gelir ve diğer iktisadî ve malî* değişkenler ile ‘eşitlik’ nosyonuna vurgu yapan *iktisadî ve maddesel olmayan* değişkenlerin ötesindeki *dezavantajlı etmenlere* odaklanmakta ve bunları analiz etmektedir. Üstelik söz konusu element, dezavantaja neden olabilecek koşulları ve süreçleri karakterize eden, karşılıklı nedensellik zinciri kuran pek çok ögeyi de çözümlene olanağına sahip olmaktadır. Netice itibarıyla, bu yolla oldukça ayrıntılı ve kompleks olan *fenomenin* anlaşılması mümkün duruma gelebilecek ve çok daha etkin/etkili kamu politikalarının uygulanması için uygun atmosferin oluşturulması sağlanabilecektir⁶⁹.

b. Dinamizm

Sosyal dışlanmayı karakterize eden bir başka element ise; deyimim *dinamik bir sürece sahip olmasıdır*. Dışlanmaya yol açan kimi düşük seviyeli dezavantajlar, zamanla daha yoğun sosyal dışlanma söylemlerine ve dezavantajlara ve sonuçta da *kronik–çok köşeli handikaplar zincirine* neden olabilmektedir. Söz konusu seyir, aslında dışlanmanın dinamik bir bünyeye sahip olmasından başka bir şey değildir⁷⁰. Onun *dinamizmi* geçmiş, şu an ve gelecek

⁶⁹ Lynn C. Todman: Ltodman@aruba.it, “Reflections on Social Exclusion”, Serhat Özgökçeler’e kişisel e-posta: sozgekceler@gmail.com [Erişim tarihi: 12.02.2005].

⁷⁰ Eurostat Task Force, **Recommendations on Social Exclusion Poverty Statistics**, Document CPS 98/31/2, Luxembourg: 1998, s. 24.

dezavantajların gerek tecrübeleri gerek durumları ve gerekse koşulları arasındaki mevcut ilişkiyi kanıtlamaktadır.

Toplumsal değişim sürecinde çok daha dinamik bir kavram hâline gelen sosyal dışlanma, *semptomları* kadar sürecin zemininde konuşlanan *sebepleri* üzerine de dikkat çekmektedir. Konsept, bir yandan toplumun kaynakları nasıl ve ne şekilde kullandığı ve bunların kimler tarafından fayda gördüğüne yönelik direkt iktisadî siyasaları ve öncelikleri açıklamakta, diğer yandan da fert ve grupları tam katılımdan *öteleyen* yapıları ve prosesleri içermektedir. Hem “çok boyutlu” hem de “çok anlî” olarak tanımlanabilen sosyal dışlanma, süreçlerinin dinamik doğasını ve dışlanmaya maruz kalanların durumlarındaki dinamik değişimi de ifade etmektedir.

Ayrıca ferдин istek ve özençlerini dikkate alarak ya da ilişkilendirerek terimin dinamik bir elemente sahip olduğu da vurgulanabilir. Şöyle ki; fertler salt *eylemsel* biçimde *gelirden ve/veya iş’ten* yoksun olmalarından ötürü, dışlanmış sayılmazlar. Buna ilâveten, *gelecek kaygısı* taşıma ihtimalleri nedeniyle beklenti oranları düşmekte ve dolayısıyla kenara itilmektedirler. Burada söz konusu edilen istek ve özenç kelimeleriyle anlatılmak istenen durum, yalnızca ferдин kendisini ilgilendirmemekte, ferдин eş-çocuklarını da kapsamaktadır. Bu da sosyal dışlanma nüktesinin, gelecek jenerasyonları etkileyerek devam edegeldiğini göstermektedir. Dolayısıyla, *dinamizm* taşıyan konseptin irdelenmesinde, hâlihazırdaki şartların da sürekli olarak “güncellenmesi” gerekmektedir.

c. Görecelik [Rölativite]

Sosyal dışlanma dezavantajlılık içeren durumları mukayese ettiği için, *göreceliğe sahip bir fenomendir*. Fenomen, dayanak/manevra noktası olarak fertlerin ve grupların toplumsal açıdan içine oturtulan spesifik kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Yani dışlanma olgusu, fertlerin ve grupların toplum içindeki kimi alanlara [kaynaklara, fırsatlara, yetki ve güç sistemleri gibi] *erişememeleri* durumunda ortaya çıksa bile, net olarak dışlanmanın hangi alanlarda başladığını ya da hangi alanları öncelikle etkilediğini söylemek güçtür. Bu durum, herkese göre farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla izafî bir çerçeve içinde yer alan sosyal dışlanma, farklı fertlere göre farklı manalar taşıyabileceğinden veya belirli ülke durumlarına uygun bir şekilde tanımlanabileceğinden *görelî* bir kavram olarak ortaya konulmaktadır. *Çok boyutlu* bir yapıda olan sosyal dışlanmanın görecelik elementi, esasen terimin tabî bir neticesini meydana getirmektedir.

İnsanlar *vatandaşlık haklarından, adaptasyondan, ferdî ve toplumsal münasebetlerden, mülkiyet haklarından, gelirden, emek ve finans piyasalarından, eğitimden, sağlıktan, beslenmeden, geçim kaynaklarından, barınma imkânlarından, asgarî tüketim koşullarından ve refah devleti sisteminden* bir şekilde “izole edilmiş” olabilmektedirler. Esasen insanlar çok değişik türde engellerle karşılaştıklarından, yoksunluk süreciyle de yüz yüze gelmektedirler. Bu noktadan hareketle dışlanma kavrayışının *siyasal, kültürel, toplumsal ve iktisadî denklemlerdeki yoksunluğu* ortaya koyduğunu dile getirmek mümkündür⁷¹. Söz konusu durum, dışlanmanın cephelerini ele almada/irdelemede kullanılan önemli düzenekleri, bir durumdan ötekine değiştirmekte ve bununla birlikte randımanlı bir disiplinler arası yaklaşım için başat kriterleri temin etmektedir⁷². Kimi araştırmacılar, [sosyal] dışlanma tabanında toplanan majör boyutları ‘önem sırası’na göre, *emek piyasasından dışlanma, ekonomik dışlanma, kültürel dışlanma, kurumsal dışlanma* ve son olarak *marjinalleşerek genel olarak toplumdaki dışlanma* şeklinde bir sıralama izlemektedirler. Söz konusu değişik türe sahip olan bu boyutlar, özde birbirlerinden kırmızıçizgilerle yalıtılmış ya da taban–tabana zıt öğelere sahip değildirlere; tersine her zaman aralarında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Şu nokta unutulmamalıdır ki; sosyal açıdan dışlanma kavramının herhangi bir boyutta irdelenmesi sırasında, kavramın öteki boyutları ile olan ilişkisinin de dikkate alınması elzemdir.

d. İktisadî Denklemin Tamamen / Kısmen Dışına Çıkma

Toplum içerisinde anlam kazanan ‘çalışma’, hem *sosyal katılım* hem de *gelir dağılımı* ve *iktisadî kazanç* bakımlarından en önemli mekanizmayı tesis etmektedir. Çalışma bir gelir kaynağı olmakla beraber, belirli toplumsal münasebetlerin inşası ve biçimlendirilmesi için de gereklidir.

İnsanların gereksinimlerini karşılamak amacıyla lâzım olan gelirden yoksun olmaları, *iktisadî denklemin dışına çıkma* hâlini ifade etmektedir. Bu bağlamda *yeme-içme, barınma, sağlık, eğitim* gibi temel gereksinimleri dahi karşılayamayan birey ve ailesi için toplumsal hayata katılım, neredeyse imkânsız hale gelmektedir.

---

⁷¹ Laderchi Ruggeri, “The Monetary Approach to Poverty: A Survey of Concepts & Methods”, **Queen Elizabeth House Working Paper Series [QEHWPS]**, No. 58, Oxford: Oxford University Press, 2000, ss. 54–6.

⁷² Sapancalı, **a.g.e.**, s. 23.

İşsizlik, bilhassa günümüzde iktisadî denklemin dışına çıkmanın en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Ancak bir iş sahibi olmak, söz konusu elementi önlemeye yetmemektedir. Düşük seviyedeki ücretle, kötü çalışma koşullarına maruz kalarak çalışma, belirli bir istikrar veya *güvence sağla(ya)mayan her türlü çalışma* [precarious employment] da *iktisadî dışlanmaya* sebep olmaktadır⁷³.

İktisadî denklemin dışına çıkmayı engelleyen, çalışarak ya da mal varlığı ile ihtiyaçlarını insan onuruna yaraşır seviyede karşılamayı temin edecek düzenli bir gelire sahip olmak, zarurî bir durum teşkil etmektedir. Bu anlamda, *bireyin kendisinin ve ailesinin yaşamını güvence altına alacak, ihtiyaçlarının karşılanmasına fırsat sağlayacak düzeyde mal varlığına sahip olması*, iktisadî açıdan dışlanma riskini azaltıcı bir rol oynayacaktır. Bu yüzünden, *mülkiyet ile iktisadî plâtförmin dışına çıkma eylemi* arasında “ters yönlü” bir ilişki kurulabilecektir.

Yoksulluk ve işsizliğe ilişkin sosyal göstergeler, iktisadî denklemin dışına çık<ıl>manın boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak, söz konusu göstergelere dayanarak iktisadî dışlanmanın açıklanmasında ülkelerarası farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Meselâ, ABD’de *düşük ücretli çalışan insanlar ve sınıf–altı* üzerinde durulurken, Avrupa ülkelerinde *uzun süreli işsizlik* iktisadî denklemin dışına çıkma göstergesi sayılmaktadır⁷⁴.

e. Sosyal İlişkilerin Zayıflaması ve Sosyal Destek Yoksunluğu

İktisadî denklemin tamamen veya kısmen dışına çıkmanın bir uzantısı olarak *zayıflayan sosyal ilişkiler*, insanların toplumsal yaşam ile entegre olmalarının önündeki handikaplardan birini meydana getirmektedir.

Söz konusu elementi, *iki* boyutlu olarak incelemek mümkündür. *Birincisi*, çalışma hayatı aracılığıyla tesis edilen sosyal ilişkiler yumağının, *işsizlikle* birlikte sona ermesi ya da zayıflamasıdır. Çalışma bir *gelir elde etmenin* yanı sıra, *başka insanlarla ilişki kurma, arkadaşlık olanağı, topluma faydalı olma hissiyatı ve sosyal birliktelik sağlama imkânı* da vermektedir⁷⁵. Bu açıdan, çalışma gereksiniminin yanında, oldukça yaygın bir çalışma arzusunun da var

---

⁷³ Cynthia Cranford, Leah Vosko ve Nancy Zukewich, “Precarious Employment in the Canadian Labour Market: A Statistical Portrait”, **Just Labour**, Vol. 3, Fall 2003, s. 10.

⁷⁴ Silver, **a.g.m.**, s. 549.

⁷⁵ Ignace Glorieux, “Paid Work: A Crucial Link Between Individuals & Society”, **Social Exclusion in Europe**, der. Paul Littlewood et al., Aldershot: Ashgate Publishing, 1999, s. 68.

olduğunu dillendirmek yanlış olmayacaktır⁷⁶. Çalışmanın bu boyutu, insanlar ve gruplar için bir “*tatmin kaynağı*” olduğunu da göstermektedir. Söz konusu kazançlardan yoksun kalmak, insanın toplumdan dışlanmasına, kendisini dışlanmış hissetmesine neden olacaktır.

Sosyal ilişkiler ağının ve sosyal desteğin *ikinci* boyutu, *aile*, *akrabalık*, *arkadaşlık* ve *hemşehrilik* gibi daha yakın ilişkilerdir. Bu ilişkiler, fert iktisadî bakımdan yok[sun]luk içerisinde olsa bile, maddî ve manevî destek sağlayarak dışlanma önünde bir bariyer meydana getirme gücüne/yetisine sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda, *individüalizmin/bireyselliğin* ön plâna çıktığı toplumlarla, *kolektivizmin/çoğulculuğun* öne plâna çıktığı toplumlardaki sosyal dışlanma dinamikleri, bu ilişkiler sebebiyle farklılaşmaktadır. Aile ve akrabalar arasındaki tinsel ve maddî bağ[ım]lılık, hem toplum yapısı hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine göre farklılaşabilmektedir. Kolektivist toplumlarda, sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe, maddî destek konusundaki beklenti ve bağ[ım]lılık azalmakta; fakat duygusal bağ[ım]lılıkta değişiklik yaşanmamaktadır⁷⁷. Bu nedenle, kolektivist toplumlar içinde sosyal ve duygusal destek, diğer kurumlardan *daha dinamik* bir misyon üstlenmektedir.

f. Kurumsal Dışlanma / Kurumsal Destek Yoksunluğu

İktisadî ve toplumsal denklemlerin dışına çıkmanın bir başka elementi, *toplum içinde bireyleri sosyal koruma altına alacak kurumların yetersizliğinde* boy göstermektedir. *İhtiyaçlarını karşılayacak bir gelire, bir iş'e sahip ol[a]mayan, iş'i ve geliri olsa da muhtaç durumda olanlar, yaşlılar, engellileri, kadınları ve çocukları koruyacak* “yasal” ve “kurumsal” regülasyonlar, dışlanma sorunsalını engelleme hususunda önemli bir fonksiyon icra etmektedir.

Çalışanlara, işsizlere ve yardıma/bakıma muhtaç diğer insanlara ilişkin sosyal güvenlik müesseselerinin *gelişmiş* olduğu ülkelerde, sosyal dışlanma problematiğinin nispi olarak *daha az* ortaya çıkması beklenebilir. Söz konusu müesseseler, bireyciliğin yaygın olduğu toplumlarda sosyal desteğin ve dayanışmanın önüne geçebilmektedir. Sözelimi, daha yaygın sosyal güvenlik sistemleri ile *yaşlılık* güvencesi için alternatif kaynaklar meydana gelmekte ve yaşlılar yaşamlarını idame ettirebilmek adına çocuklarının bakımına muhtaç olmaktan kurtulmaktadırlar⁷⁸.

⁷⁶ Meryem Koray ve Alper Topçuoğlu, **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995, s. 87.

⁷⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan-Aile-Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1990, s. 45.

⁷⁸ Kağıtçıbaşı, **a.g.e.**, s. 43.

Sosyal güvenlik kurumlarının nispeten *yetersiz* olduğu, özellikle GOÜ'de veya az gelişmiş ülkelerde [AGÜ], “*dayanışma*” [solidarity] olgusu sosyal dışlanmayı *önleyebilecek* bir mekanizma olabilmektedir. Yoksul durumda bulunan ve karşı karşıya geldiği tehlikenin/riskin etkilerini başka vasıtalarla gideremeyen veya bu vasıtaların yeterli olmadığı kişilere, toplumun öteki bireylerinin tek tek ya da toplu bir şekilde yardım ellerini uzatmaları, tarihin her periyodunda rastlanılan bir davranıştır⁷⁹. Ancak dayanışma ve yardımlaşma, *gönüllülük* [voluntarily] esasına göre ortaya çıktığından sosyal dışlanmanın engellenmesinde sürekli olarak rol oynaması beklenen olgular olmayacaktır. Dayanışma, gayesine göre fertleri tatmin edemiyor, fertlerin itibar, güç kazanma, iyi bir toplumsal statü edinme, arkadaşlık, yurtseverlik, toplum adına mühim şeyler gerçekleştirme ve toplum desteğini hissetme gibi beklentilerini karşılayamıyorsa, bu durum dayanışmanın çözülmesine ve işlevini yitirmesine neden olabilecektir⁸⁰. Bu bağlamda, dayanışmanın güzel bir emsalini teşkil eden sendikalar da kurumsal destek sağlama fonksiyonunu yerine getirebilmektedir.

Kurumsal dışlanma veya kurumsal destek yok[sun]luğu, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların temininde özel ya da kamu hizmetlerinden *faydalanamamayı* da kapsamaktadır. *Eğitim hakkının kullanılmaması, sağlığın korunamaması, sosyal hayatla bütünleşmek için gerekli olan niteliklerden yoksun olmaya, iyi bir iş bulamamaya* sebep olarak ‘bütünsel’ bir etki meydana getirecektir. Faraza, okuluna devam edemeyen bir genç, o anki dışlanmışlığının yanında, gelecekte iyi bir iş sahibi olamama riskini de taşıyarak, gelecekte yaşaması muhtemel olan iktisadî ve sosyal dışlanmanın temel[ler]ini atmış olacaktır.

g. Yapabilirlik Yoksunluğu

Sosyal dışlanmayı karakterize eden sonuncu element ise; *yapabilirlik yoksunluğu*dur. Söz konusu unsuru metodolojik açıdan geliştiren kişi *Amartya K. Sen*'dir. Element, Sen'in sosyal dışlanmayı tanımlaması sürecinde belirginleşmiş ve giderek konuyla ilgili çok değişik sahalarda yer alan araştırmacılarca da destek bulmuştur. Sen'e göre sosyal dışlanma konseptinin altında yatan temel fikir *yeni değildir*. Sen, bu açıdan sosyal dışlanmayı

---

⁷⁹ Ali Güzel ve Ali Rıza Okur, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1996, s.9.

⁸⁰ Ahmet Altıparmak, **Türk Sendikacılığı'nda Güven Bunalımı**, Ankara: İsmat Yayıncılık, 2001, s. 43.

“yapabilirlik yoksunluğu” olarak değerlendirmekte ve *yoksulluğun geniş görüş açısı içerisinde yer bulduğunu* belirtmektedir⁸¹.

“Gelişme prosesi” Sen tarafından, *fertlerin yapabilirliklerinin artması* olarak değerlendirilmektedir. *Yapabilirlik*, fertlerin temel ihtiyaçlara ulaşabilmede sahip olduğu yetiyi ortaya koymaktadır. Bu element, ferdin kendine yaraşır bir şahsiyet olarak içerisinde yaşayacağı toplumda *fonksiyonel* kılınabilmesi amacıyla, kaçınılmaz olan *en düşük/temel ihtiyaçları* aksettiren bir görüntüye sahiptir⁸². Diğer bir açımla söylenecek olursa, kişinin temel gereksinimleriyle anlatılmak istenen hâkim tez, salt *maddî kıstaslarla* [*barınma, gıda, giyim* vb.] sınırlı kalmamakta, ayrıca kimi *politik* ve *sosyal katılım kıstaslarını* da çevrelemektedir.

Yapabilirlik, *öz saygının* tam olduğu ve *manidar* bir hayat sitili tesis etmek ve bunu sürekli olarak geliştirmek, imkânlardan faydalanabilmek gibi kabiliyetleri ve/veya hakları içeren bir olgu olmakla birlikte, *üniversal* ve homojen bir norma tâbi değildir. Şu nokta gayet açıktır ki; bir şahsın şekli olarak haklarının olması, söz konusu hakları kullanabilme olanağına sahip olması anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, devreye ikinci önemli ‘motif’ olarak *hak talep edebilme* girmektedir. Sen’e göre; *yapabilirlik* unsuru içinde bulunan hak talep edebilme [yetisi], sosyal olarak saptanmaktadır. Yapabilirlik anlayışı, sahip olunan ya da ulaşılan mal ve hizmetleri kullanabilme ve ferdî–toplumsal haklardan faydalanabilme, bunlara erişebilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, var olan iktisadî sistemde *eşitsizliğin* kaynağı, yalnızca sahip olunanlar arasında değil; haklara ulaşabilirlik imkânlarının dağılımındadır⁸³. Söz konusu *dağılım*, eşitsizlik bağlamında ele alındığında, gelir bölüşümünden *daha dinamik* bir yapı arz etmekle beraber, hakların ve yeteneklerin dağılımında yaşanan negatif gelişmeler, eşitsizlik olgusunun başka alanlarda da görülmesine yol açacaktır.

Yapabilirlik, toplumsal plâtförün dışına çıkılmasıyla ilgili yapılan analizlerde, özellikle iki temel konu olarak irdelenen *tüketim harcamaları* ve *gelir* kadar üzerinde dikkatle durulan bir başka kavram olarak karşıda durmaktadır. Tüketim harcamaları ve gelir,

---

⁸¹ Amartya K. Sen, “Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny”, **Asian Development Bank Social Development Papers**, No. 1, Manila: Asian Development Bank Publishing, 2000, s. 45.

⁸² Amartya K. Sen, “Development: Which Way Now?”, **Economic Journal**, Vol. 93, No. 372, December 1984, ss. 287–301.

⁸³ Ahmet İnsel, “Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya K. Sen’in Etik İktisat Önerisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sy. 86, Güz 2000, ss. 16–7.

yoksulluğun/fakirliğin/refahın ‘durağan’ boyutunu; yapabilirlik çözümlemesi ise; çok veçheli bir süreç olan sosyal dışlanma sorunsalının ‘dinamik’ boyutunu aydınlatmaktadır. Buradaki dinamik boyut, yoksul kişilerin gelecekte oluşacak bazı fırsatlara erişebilme kabiliyeti, hâlen ve yakın gelecekte söz konusu kabiliyeti harekete geçirebilme arzusu, dolayısıyla yaşamını ıslah edebilme güçlerini oluşturmaktadır. Bu dinamik perspektif ile yoksul kesimlerin aşağı ve yukarı doğru mobiliteleri, yoksulluklarıyla savaşımalarında geliştirmiş oldukları stratejiler takip edilebilmektedir. Refah devleti sisteminin sağladığı koruma atmosferinin ortadan kalkışı ile beraber, yoksulluk stratejisi geliştirme yetisinden mahrum olan kitlelerin aniden *kronik işsizlik* ile karşılaşması, yapabilirliği imkânsız hâle getirmiştir. Yapabilirlikten yoksun olduğunda, yoksullar pratik yaşamda *edilgen* izleyici durumuna düşebilmekte, *teslimiyetçi* bir pozisyona savrulmakta ve *mevcut sistemin–dışına doğru çekilmektedir*⁸⁴.

Yapabilirlik yoksunluğu, fertlerin/grupların **temel ihtiyaçlardan mahrum bırakılması** ve söz konusu ihtiyaçlara **ulaşılabilirlikte yaşanan yetersizlik** olarak ifade edilebilir. Bu anlamda temel ihtiyaçlar, özel tüketim olarak addedilen *barınma, gıda, giyim* gibi hakların, fertlerin/grupların temel vatandaşlık ve istihdam haklarının, fertleri/grupları ilgilendiren kararların alınmasına ilişkin katılım haklarının, tüketim için gerekli hizmetlere erişme [kanalizasyon, elektrik, sağlık, eğitim, içme suyu gibi] haklarının bir bütün olarak ele alınması sonucunda daha anlamlı olmaktadır. Temel ihtiyaçlar ile kastedilen *ana düşünce*, insan kitlesinin, kendi potansiyelini harekete geçirmesine imkân sağlayacak kimi çok cepheli koşulların içerisinde yaşamasını sağlamaktır. Bu noktadan hareketle, bireyin *inisiyatif üstlenip girişimci ruhunu canlandırabileceği, kendini rahat bir şekilde anlatabileceği* ve *yaratıcı vasfını geliştirebileceği platformların sunulması* da temel ihtiyaçlar zincirine eklenmesi gerekli olan önemli öğeleri oluşturmaktadır.

Netice itibariyle, sosyal yaşama veya cemiyete katılım için yapabilirlik yoksunluğunun bertaraf edilmesi mecburîdir. Bu noktada spesifik mal ve hizmetlerin mülkiyetinden çok, iktisadî, politik ve toplumsal imkânlardan beslenen *haklar ve yasal düzenekler* üzerinde yoğunlaşmak, daha ‘realist’ bir tablo çizmede yardımcı olmaktadır. Buradan hareketle, yoksulluk sürecinin ilintisel hatları, *sosyal dışlanmanın gövdesini* teşkil

---

⁸⁴ M. Melih Pınarcıoğlu ve Oğuz Işık, “1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sy. 89, Yaz 2001, s. 38’den akt. Sapancalı, **a.g.e.**, s. 39.

etmektedir. Söz konusu gövdeyi karakterize eden yapabilirlik yoksunluğu elementi, bilhassa yoksulluk, fakirlik konseptlerinin incelenmesinde önemli bir mercek rolü üstlenmektedir.

Bu *yedi* elementin bir araya gelmesi sonucunda, sosyal dışlanma problematiği “keskin” ve “şiddetli” bir hâl almaktadır.

II. YOKSULLUK BAĞLAMINDA SOSYAL DIŞLANMA

Yoksulluk, 20. yüzyılın sonlarında beşeriyetin yüz yüze kaldığı en önemli toplumsal olgulardan birisi olarak belirginlik kazanmakta ve bir beşeriyet gerçeğini yansıtmaktadır.

Günümüzde yaşanan küreselleşme süreci, evrensel manada *varsılık* ve *eşitlik* getireceği hususundaki öngörülerin aksine, dünya ölçeğinde *varsil-yoksul* ayrımını daha da karakterize etmiş ve gelir dağılımındaki dengeleri bozarak bir “*yoksulluk kültürü*”ne yol açmıştır.

Söz konusu cepheleriyle yoksulluk, *yaşam hakkı* gibi klâsik haklar olarak zikredilen en temel haklara bir tehdit oluşturduğu kadar; *eğitim, sağlık, çalışma hakkı* gibi *iktisadî, toplumsal* ve *kültürel haklar grubu* ile “halkların kendi kaderlerini tayin hakkı” gibi *üçüncü kuşak hakların* karşısında da bir handikap olarak durmaktadır.

Yoksulluk, bir *gelir noksanlığı*ndan öte, vatandaşlık haklarının “bütünselliği, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı” zemininde tüm insan haklarının ihlali olarak değerlendirilmektedir.

İnsan hakları tezi, bütün insanların doğuştan bir ve eşit olduğunu savunmaktadır. Evrenin yapısında bir mantık olduğuna ve bu mantık da aklın egemenliği çerçevesinde işlediğine göre; insan topluluklarında da *rasyonalizm* [akılcılık] hâkim olacak ve dolayısıyla *özgürlük* asıl sayılacaktır. Ne var ki; günümüzde dünyaya bakıldığı zaman insanlık genel olarak, akılcılık ve özgürlük açısından uygarlığın ulaşmış bulunduğu seviyeye gelememiştir⁸⁵.

İçinde bulunulan çağın en ilginç *paradoksunu*, insanlık tarihinde hiçbir zaman görülmediği kadar “bol üretimin olması”, buna karşılık dünya genelinde artan bolluğun yanı sıra, bir “açlık fenomeninin yaşanması” oluşturmaktadır.

---

⁸⁵ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Ankara: Gündoğan Yayınları, Ocak 1995, s. 49.

İstatistiklere göre; New–York'ta *otuz sekiz bine* yakın *evsiz insan* bulunmaktadır. Söz konusu rakamın *on altı bin üç yüz seksen dördü* çocukları kapsamaktadır. Ayrıca, *yeraltı mesken edinenlerin* sayısı ise; *iki bini* aşkındır. Adından da belli olduğu üzere, bunlar “yeraltı insanları”dır. Metro tünellerinde sokak seviyesinden on–on beş metre aşağıda malzeme depoları girişini fakirhane edinmişlerdir. Milyonlarca insanın gelmeyi arzuladığı görkemli kent in altında bir tür “taş devri”nden kalma bir yaşam sürmektedirler. Çoğu New–York'lu olmasına rağmen bu insanlar, aslında asgarî ücretle çalışırken giderek artan ev kirasını ödeyemedikleri için ev sahibi olamamaktadırlar⁸⁶.

Yoksulluk olgusu, salt Sahra–altı Afrika ülkelerinde ya da GOÜ'de yaşanan bir sorun değildir. Gelişmiş ülke toplumlarını da etkisi altına almaktadır. İsimleri **dışlanmışlar**, **marjinaler** veya **sınıf–altı** kitleler gibi terimlerle ifade edilen insan topluluklarının tamamı, yoksulluğun ortaya çıkarmış olduğu oluşumları meydana getirmektedir. Burada esas problem, *dünyada tesis edilen artı değer in paylaşımında yaşanan dengesizlikte* yatmaktadır.

A. Yoksulluğun Tanımlanması ve Dinamikleri

Bilhassa son yıllarda kamuoyunun gündemine daha çok giren yoksulluk olgusunun üzerinde fikir birliğine varılmış objektif ve tek bir tanımı bulunmamaktadır. Asgarî yaşam standardı, temelde subjektif ve toplumdan topluma ve zaman içinde değişebilmektedir. Ancak, yoksulluk tanımına yüklenen manalar dizisinin tartışılması ve göreliliği bir tarafa, söz konusu problem, günümüzde hâlâ gelişmiş ülkeler dâhil, dünyanın her yerinde önemli bir problem olmaya devam etmektedir.

Kavram olarak *yoksul*, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişi; *yoksulluk* ise maddî nitelikteki mahrumiyetler nedeniyle kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe ve böylece asgarî yaşam seviyesini idame ettirecek gelirden yoksun bulunma[sı] hâlidir. Yaşamı idame ettirmek için gerekli olan şeyler, içinde bulunulan topluma, çevreye ve şartlara bağlı olarak değişiklik göstereceğinden yoksulluk kavramı, her zaman gözlemlenen durumla, standart [normatif] durumun mukayese edilmesini gündeme getirmektedir⁸⁷. Bu durum aynı

⁸⁶ Doğan Uluç, “New–York New–York”, **Hürriyet–Pazar**, 27 Ekim 2002, s. 16.

⁸⁷ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural, “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak–İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf> [Erişim tarihi: 10.12.2004].

zamanda, yoksulluğun çok boyutlu oluşuna ve ölçülmesindeki güçlükler vurgu yapmaktadır. Yoksulluk, temelde iktisadî bir kategori olmakla birlikte bireylerin/yoksulların psikolojik literatürde ‘başa çıkma’ olarak nitelendirilen çeşitli teknikler geliştirdikleri ve kullandıkları sosyal bir durumu ifade eder.

Temelde bir *azgelişmişlik sorunsalı* olarak da dillendirilen yoksulluk, sadece GOÜ’de değil; gelişmiş ülkelerde de varlığını sürdürmektedir. Kısa sürede azalacağı yönünde de ciddi bir emare bulunmamaktadır⁸⁸. Küresel bağlam içinde ifade edilen yoksulluk ise; gerçekte kaynakların kıt olmasının sonucu değil; daha çok paylaşımındaki sorunlar ve işsizliğe, emek maliyetlerinin dünya ölçeğinde minimize edilmesine dayanan küresel aşırı arz sisteminin mamulü olarak ortaya çıkmaktadır⁸⁹. Yoksulluğun *global bir tehdit* hâline gelmesi ya da getirilmesi, çözümünün de küresel ölçekte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Diğer bir deyişle küreselleşme, yoksulluk için hem bir *neden* hem de çözümü için *imkân* ve *fırsat* olarak görünmektedir. Bu amaçla, yoksulluğun tüketilmesi etütleri geniş tabanlı tutulması ve mücadelenin de küresel bir mahiyet taşıması gerekmektedir⁹⁰.

Yoksulluk konusunda birtakım farklı kavram[sa]laştırmalar mevcuttur. Ekonomik açıklamalar yanında farklı açıklamalar/açılımlar bulunmaktadır. Bunlar içinde *Amartya Sen*’in yaklaşımı dikkat çekmektedir. Bu yaklaşıma göre; insanların sahip oldukları maddî ve manevî varlıklar [eğitim, beceriler, sosyal sermaye gibi] ve toplumda var olan fırsatlarla ve insanların yaşam kalitelerinden duydukları tatmin, yoksulluğu tanımlayan önemli basamaklardan bir kaçını oluşturmaktadır⁹¹. Böylece, hem varlıklar hem fırsatlar hem de insanların *öznel* değerlendirmeleri yoksulluğun temel belirleyicileridir ve dolayısıyla yoksulluk kavramı iktisadî vurgusundan daha çok kültürel ve öznel cepheleriyle ön plâna çıkmaktadır.

Yoksulluk kavramı, beşerî ihtiyaçlar konseptine dayanmaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır ve bu sebeple fizikî varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan *beslenme* ihtiyacının yanı sıra *giyim, barınma, eğitim, sağlık, kültür, ortak yaşama, dinlenme, estetik* ve buna benzer sosyo-kültürel ihtiyaçları olan bir varlıktır. İnsanlar, tabii olayları kendi ihtiyaçları istikametinde değiştirebilme kabiliyetine sahip olduklarından, “kreatif yetileri”nin gelişimi yeni ihtiyaçların

⁸⁸ Şenses, **a.g.e.**, s. 21.

⁸⁹ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999, s. 29.

⁹⁰ Chossudovsky, **a.g.e.**, s. 31.

⁹¹ Amartya K. Sen, **Poverty Reexamined**, Cambridge: Harvard University Press, 1992, s. 89.

belirmesine ve mevcut ihtiyaçların değişime uğramasına yol açmaktadır. Bu nedenle, beşerî ihtiyaçlar ve insanların kreatif kabiliyetleri sosyal ve tarihî şartlarca saptanır. Beşerî ihtiyaçlar, temelde *iktisadî koşullara bağlı olarak karşılanabilen ihtiyaçlar* [maddî nitelikte ve yapısal koşullara bağlı olan ihtiyaçlar] ve *iktisadî koşullardan bağımsız olan ihtiyaçlar* olarak *iki* ana grup altında toplanabilmektedirler. Yoksulluk tanımının maddî nitelikte olamayan ihtiyaçların [sevgi, katılım, kimlik, özgürlük, kendini gerçekleştirme vb.] tatminini de kapsamı önemli birtakım problemlere yol açabilmektedir.

Meselâ, yalnız olan; ama çok müreffeh biri yoksul olarak vasıflandırılabilir. Öte taraftan, insanî gereksinimler zaman içinde değişime de uğrayabilir. Belirli bir gelir miktarı bekâr bir ferdin asgarî hayat standardı içinde yaşaması için tatminkâr olabilir; fakat aynı ferdin evlenmesi ve çocuk sahibi olması ve gelir seviyesinin aynı kalması hâlinde söz konusu şahıs ve hanehalkı yoksulluk riski altına girebilir.

Yoksulluğu teorik açıdan *iki* şekilde ifade etmek mümkündür. Bunlar; *yapısal* ve *kültürel* söylemlerdir. Yapısal söylemlere göre; yoksulluğun kaynağı bireyin başarısızlığından değil; toplumun yapısından kaynaklanmaktadır. Öncelikle, *iş[gücü] piyasasındaki değişimler ve kırlmalar*, çok düşük ücretli işlerin eğitimsiz ve/veya yeterli becerisi olmayan şahıslar tarafından yapılmasını beraberinde getirmektedir. İkincisi, *çok uluslaşma, otomasyon ve el üretimine/manifaktürüne dayalı işlerin görece azalması*, işsizliği artırmaktadır. Üçüncü olarak da *ailedeki yapısal değişimler*, yoksulluğu desteklemektedir. Tek–ebeveynli ailelerde para kazanan tek kişi olduğundan, yoksulluk artmaktadır. Kültürel söylemlere göre ise; yoksullar, kendi kötü durumlarını destekleyecek kurallar, değerler ve inançlar geliştirmektedirler. Lewis'in “yoksulluk kültürü” olarak beyan ettiği durum, kadın–merkezli haneler ve toplumun büyük kurumlarına katılımın eksikliği şeklinde tezahür etmektedir⁹².

Genel olarak irdelendiğinde, yoksulluğun tanımlanması hususunda değişik tezleri bünyesinde barındıran *üç* kategoriden bahsetmek mümkündür⁹³:

---

⁹² A. L. Mooney, D. Knox ve C. Schact, **Understanding Social Problems in The United States**, Washington, DC.: West Publishing, 1997, ss. 27–30.

⁹³ Else Oyen, “The Art Of Building Bridges Between The World Of The Poor And The World Of The Non–Poor”, **Poverty And Participation In Civil Society**, eds. Y. Atal ve E. Oyen, Copenhagen: Abhinav & UNESCO Publishing, 1996, ss. 127–28.

• **Yoksulluk, kişisel kaynakların eksikliği ya da yok[sun]ludur.** Söz konusu teze göre; yoksulluğun üstesinden gelmede hayati önem taşıyan kaynaklara, kişiler çok az veya hiç ulaşamazlar. Bu kaynaklar ise; yaşamak adına temel gereksinimler, daha iyi bir yaşam standardına sahip olmak için maddî ve manevî şeyler ve kişisel olarak hayatını kontrol ettiğini hissetme anlamında katılım ve buna benzer şeylerdir.

• **Yoksulluk, sosyal yapı ve içgüdülerle ilintilidir.** Bu tez, yoksulların sosyal organizasyonunu ve yoksul toplumlardaki içsel güçlerin nasıl yoksulluğu meydana getirdiğini ve sürdürdüğünü açıklamaktadır.

• **Yoksulluk, dışsal güçler ve fırsat yapısının noksanlığı ile ilgilidir.** Bu göre; topluma dikkat etmek gerekmektedir. Toplum, şahısların yaşamlarını değiştirmeleri için fırsat yapıları oluşturmaktadır ve eğer bunu sağlayamazsa yoksulluk ortaya çıkar.

Çok boyutluluğu içeren yoksulluk konsepti, UNDP'nin 1997 yılından beri tertiplemiş olduğu *İnsanî Gelişim Raporu* [İGR] ile *ilmî* ve *tablîlî* çerçevede tartışma konuları arasına girmiştir. Burada da net bir tanımsal zemine oturtulamayan kavramı, salt fert başına düşen millî gelire göre ulaşılabilir bir yargı ile ele almak çok da anlamlı olmadığından, 'kalkınma' olgusunun *kalitatif* yönüne yönelik kimi göstergeler, yoksulluğun anlamına vurgu yapmada yardım etmektedir. Buna göre yoksulluk; "düşük gelir seviyesi", "yetersiz ve dengesiz beslenme", "psikolojik ve iktisadî açıdan bireysel güvensizlik", "*sosyal dışlanma ve düşük sosyal katılım*", "şoklara açıklık ve risk ve belirsizliğe yanıt verememe", "doğal çevrenin bozulması ve toplumsal çevrede kısır döngü" gibi bazı yanlışlıkların bir bütün olarak algılanması gereğine işaret etmektedir. Ne var ki; bu gibi bakış açıları ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye kimi zaman farklılıklar taşıyabilmektedir⁹⁴.

Son dönemlerde yapılan çalışmalar, yoksullar arasında güvensizliğin artmakta olduğunu göstermektedir. Yoksullar, yeni ekonomik fırsatların ortaya koyduğu avantajlardan yararlanamadıklarını hissetmektedirler; zira yeterli bağlantı, bilgi, beceri ve krediye sahip değiller. Günümüzde yoksullar temelde kırsal sahalarda ve şehirlerde yer alan şekli olmayan/enformel sektörlerde istihdam etmektedirler. Geleneksel geçim araçlarını yitirmeleri, devletin sağlamış olduğu [sosyal] dayanışmada ortaya çıkan gerileme, sosyal

---

⁹⁴ Esin Özsoy, "Kavramsal Düzeyde Yoksulluk Analizi", **Kalkınma–Yoksulluk İkilemi ve Türkiye**, C. 5, Sy. 1, 2003, <http://www.isguc.org/arc.view.php?ex=44> [Erişim tarihi: 08.01.2005].

tecrit/dışlanma, artan suç ve şiddet, adalete ulaşımın azalması vb. durumlar hayatın daha güvensiz olduğunu hissettirmektedir⁹⁵.

Ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülkenin farklı dönemlerine yönelik analizlerinde de farklılıklar gösteren, değişik şekillerde ifade edilen, tanımları zaman içinde değişen yoksulluk olgusunda, *iktisadî değişkenlerin* merkeze alınması kadar, *sosyal* kimi *ölçütlerin* hesaba katılması elzemdir. Bu bağlamda yoksulluğun çeşitleri, bir kısım terimler bağlamında ele alındığında çeşitlerin yalnızca iktisadî hususlar zemininde irdelenmediği, toplumsal konseptlerle de incelendiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu noktada, yoksulluk kategorileri, *altı* başlık altında toplanabilir:

1. Mutlak Yoksulluk–Görelî [Nispî] Yoksulluk

Bir insanın yaşamını minimum düzeyde devam ettirebilmesi, yani biyolojik olarak kendisini üretebilmesi için gerekli kalori ve diğer besin bileşenlerini temin edecek beslenmeyi gerçekleştirememesi durumudur. Bu temel ihtiyaçları karşılamaktan yoksun aynı ve nakdî geliri olmayanlar, mutlak yoksulluk sınırının altında tanımlanmaktadırlar. Görelî yoksulluk ise; kişinin bir sosyal varlık olmasından hareketle, sosyal olarak kendisini üretebilmesi adına gerekli tüketim ve yaşam biçimi seviyesinin belirlenmesini önermektedir. Bu durumda, belli bir toplumda kabul edilebilir en aşağı tüketim seviyesinin altında geliri olanlar, görelî yoksul[lar] olarak nitelenmek durumundadır⁹⁶.

2. Nesnel Yoksulluk–Öznel Yoksulluk

Nesnel yoksulluk refah ve/veya yoksulluk kıstası olarak, asgarî ihtiyaç seviyesinin normatif yaklaşım ile saptanmasını açıklamaktadır. Nesnel yaklaşım[lar] temelindeki yoksulluk, belirli bir zaman diliminde, gelir–tüketim harcamaları, kalori miktarı gibi daha somut ve ölçülebilir ölçütler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Daha çok iktisat yazını dışındaki sosyal bilimlerin benimsediği öznel/katılımcı yoksulluk yaklaşımları ise; yoksulluğun bir “süreç” olduğu noktasından hareketle, asgarî temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadıkları hususunda yoksulların kendi algılamalarını ön plâna çıkarıp, refahın/yoksulluğun temel eleman ve kaynaklarının yoksullarla karşılıklı görüşmeler yolu ile yoksulların kendileri

⁹⁵ Coşkun Can Aktan [der.], **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ankara: Hak–İş Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 968.

⁹⁶ Lütfi Sunar, “Yoksulluğun Önlenmesinde Sivil Toplumun Rolü ve Gönül Kuşağı Projesi”, **Yoksulluk**, 3. C., der. Ahmet Emre Bilgili ve İbrahim Altan, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003, s. 133.

tarafından saptanmasını hedeflemektedir. Öznel yaklaşımın yapacağı temel katkı, toplumca “kabul edilebilir” hayat seviyesinin uzmanlarca *dışarıdan belirlenmesi* yerine, söz konusu durumu en iyi bilmesi gereken şahıslarca tayin edilmesini ön plâna çıkarmasıdır⁹⁷. Kısacası öznel yoksullukta, *bireyin yaşamış olduğu toplumca belirlenen asgarî yaşam standardı*, yoksulluk sınırını çizmektedir; ayrıca söz konusu belirleme büyük ölçekli anketlerle yapılmalıdır.

3. Gelir Yoksulluğu–İnsanî Yoksulluk

Öz itibariyle, gelir yoksulluğu kavramıyla anlatılmak istenen temel öğreti, yoksulluğun sınırı olarak bir asgarî gelir ve tüketim seviyesinin söz konusu olmasıdır. Buna karşılık insanî yoksulluk kavramı ise; yaşam süresinin kısalığı, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamama/yoksunluk, iş imkânlarından mahrum bırakılma gibi mevzular üzerinde odaklanmaktadır⁹⁸. Yoksulluğun ölçümü için genelde UNDP'nin geliştirmiş olduğu *iki endeks* kullanılmaktadır. *İnsanî Yoksulluk Endeksi [İYE]* ve bu endeksin bir diğer versiyonu *İnsanî Gelişim Endeksi [İGE]*dir. İGE, iyi ve uzun yaşam, bilgiye erişim ve yüksek şama standardı esasına dayalı bir insanî gelişme tanımından yola çıkarak gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinden oluşmakta, sosyo–ekonomik göstergeleri ekonomik büyümeyle ilişkilendirmekte ve gelişmiş ülkelerin ve GOÜ'nün durumlarını birlikte takip ederek uluslararası kıyaslamalar yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. İYE ise; İGE'den farklı olarak sağlanan gelişmenin dağılımını ve geriye kalan yoksulluğun miktarını yansıtmayı gaye edinmektedir ve iktisadî kaynaklara erişim derecesinin göstergesi olarak kaliteli su kaynaklarına erişim ve çocukların beslenme seviyesini ön plâna çıkarmaktadır. Ülkeler arasındaki farklılıklar göz önüne alınarak İYE'nin dikkate almış olduğu bir başka kriter ise; gelişmiş ülkelerde yoksulluk ölçütü olarak görece yoksulluk oranının ve sosyal yaşamdan dışlanma göstergesi olarak da uzun dönemli işsizlik oranının birlikte ele alınmasıdır.

4. Sosyo–Ekonomik Güçsüzlük

Yoksulluktan kurtulma imkânının ve durumunu değiştirme yeteneğinin olmaması; yaşam ve geçimi tehlike altında bırakan olaylara ve ekonomik, toplumsal ve tabii şoklara maruz kalma [*vulnerability*]; güvenli/bireye yaraşır bir iş [*decent work*] ve konuta sahip olmama hâli olarak dillendirilen güçsüzlük, yoksul fert ve/veya hanehalkının sahip olduğu çok

---

⁹⁷ Şenses, a.g.e., ss. 92–3.

⁹⁸ Özsoy, a.g.m.

cepheli dezavantajlardan kaynaklanmaktadır ve söz konusu durum, yoksulluktan kurtulmalarını daha da engellemektedir. Fertlerin bilgi, varlık, finansman ve gerekli becerilere erişememeleri yeni fırsatlar elde etmelerini önlemekte ve ortaya çıkan güvensizlik yoksulluğun “kronik” bir hâle gelmesine yol açmaktadır.

Güçsüzlüğün söz konusu iki önemli alana yapmış olduğu vurgu ile kast edilen temel düşünce *tercih ve teşebbüs serbestliğinin kısıtlılığı, sosyal dışlanma, yoksulluk kısır döngüsüne neden olan imkânsızlık, iktisadî ve psikolojik güvensizlik, üretkenlik ve mevcut olma açılarından organizasyonel kabiliyetten mahrumiyet, kaynaklılık* vb. incelemelere gönderme yaparak biçimlenmektedir⁹⁹.

5. Kırsal Yoksulluk–Kentsel Yoksulluk

Ülkelerin çoğunda yoksulluk daha çok kırsal plâtıformlarda görülen bir problemdir ve kişisel tüketim ile yeterli seviyede eğitim, sağlık, temiz su, konut, ulaşım ve iletişim hizmetlerine erişim gibi sahalardaki eksiklikler kırsal yoksulluğu vasıflandırmaktadır. Kırsal yoksulluk, *nüfus artışı* ve *kentlere göçü* beslemektedir¹⁰⁰ ve ayrıca bağımsızlık, öz–saygı, toplumsal kimlik, güvenlik, sosyal münasebetlerin sıklığı, karar alma özgürlüğü, hukukî ve siyasî haklar gibi *niteliksel* beklentiler ve yoksunluklar üzerinde odaklanmaktadır. Öte taraftan kentsel yoksulluk, çoğu kez kırsal yoksulluğu minimize etme stratejilerinin bir neticesidir. Kentsel yoksulluk, gelir ve tüketim biçiminde *niceliksel* beklentiler ve yoksunluklar hususuna eğilmektedir¹⁰¹. Piyasada sapmalara ve tarım kesiminin ve kırsal plâtıfordaki beşerî ve fizikî altyapının ihmal edilmesine yol açan kamu siyasetleri, hem kentsel hem de kırsal yoksulluğun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin başında gelmektedir.

6. Zayıflık ve Korunmasızlık

Esasen, zayıflık ve korunmasızlık güçsüzlüğü vasıflandıran temel etmenlerden¹⁰² birini meydana getirmektedir. Yoksulluk, bir kişinin mevcut sosyo–ekonomik statüsü ile ilgili bir terim iken; zayıflık ve korunmasızlık, bu statüdeki muhtemel değişiklikleri ifade

---

⁹⁹ Özsoy, a.g.m.

¹⁰⁰ Aktan ve Vural, a.g.m.

¹⁰¹ Özsoy, a.g.m.

¹⁰² Güçsüzlük olgusunu temellendiren ya da vasıflandıran diğer etmenler; *fiziksel varlık, örgütsel yetenek, bilgi ve eğitim* şeklinde dile getirilebilir [S.Ö].

etmektedir. Zayıflık ve korunmasızlık, hâli hazırda yoksul olmayan bir kişi ve/veya hanehalkı gelir ya da tüketiminin yoksulluk sınırının altına düşme riski ile karşı karşıya kalmasını veya zaten yoksul ise; yoksulluktan kurtulamama tehlikesinin devam etmesi manasına gelmektedir¹⁰². Korunmadan yoksun karar mercileri, *düzenli bir gelir imkânının ve iş güvenliğinin bulunmaması, tasarruf ve servet yetersizliği, eğitim sabahalarının yeterli olamaması, kredi[bilite] koşullarının darlığı, işgücüne katılımın artırılamaması* gibi hâllerde belirginlik kazanmaktadır.

Aktan ve Vural'a göre; zayıf ve korunmasızlığı vücuda getiren başat etkenler şunlardır¹⁰³:

√ **Aileler–arası dayanışmanın sekteye uğraması:** İktisadî şokların negatif biçimde etkilediği sektörlerin dışında kalabilen diğer ailelerin desteğinin sağlanması ekonomik krizlerin etkisini hafifletmektedir. Böylesine bir dayanışmanın *çözülmesi* ya da *zayıflaması*, yoksulluk çekincesinin belirmesine veya yoksulluğun şiddetinin artmasına sebebiyet verebilmektedir.

√ **Eğitim imkânlarının yetersizliği:** Eğitim bakımından oldukça iyi bir donanıma sahip olanlar, değişen çevre şartlarına genel olarak daha iyi/hızlı adapte olmakta ve edindikleri iktisadî varlık ve imkânları çok daha randımanlı bir biçimde kullanmaktadırlar. Ayrıca söz konusu nitelikli kitleler, nispeten daha elverişli durumlarda krediye erişebilecekleri gibi, yeni gelir temin etme fırsatlarını da daha pozitif manada değerlendirebilirler.

√ **Hanehalkı reisinin kadın olması:** Çalışma yaşamında *kadınlara karşı ayrımcılığın* [discrimination] *gerçekleşmesi, kadınların hanehalkı reisi konumunda bulunması ve çocukların bakımı faaliyetlerini üstlenmek durumunda kalması* gibi sebeplerle kadınlar, daha cüzî veya güvencesiz/elverişsiz olanaklarla iş bulabilmektedirler. Bu durum tüm hanehalkının yoksulluk tehlikesi ile karşı karşıya kalması neticesini doğurmaktadır.

√ **İstikrarlı bir gelir olanağının ve iş güvencesinin bulunmaması:** Elde edilen gelirin düzenliliği ve iş güvencesi, içerisinde bulunulan sektöre ve istihdamın türüne göre değişebilmektedir. Bu anlamda, makro–ekonomik şartlardan negatif bir şekilde etkilenen bir

---

¹⁰² Meral Atılğan, “Yoksulluk, İnsan Hakları ve Yoksullukla Mücadelede ‘İyi Yönetim’in Rolü”, **Türk İdare Dergisi**, Yıl 76, Sy. 442, Mart 2004, ss. 123–32.

¹⁰³ Aktan ve Vural, **a.g.m.**

sektörde istihdam edilen bir insanın işini yitirmesi veya gelirinde bir azalmanın meydana gelmesi hanehalkını, *tüketimini daraltma* rizikosunu ile karşı karşıya bırakır.

√ **İşgücüne katılımın artırılmaması:** Hanehalkı işgücüne katılımı artırarak, ekonomik krizlerin üstesinden gelebilmektedir. Çalışanlarının sayısı az olan veya çalışma yaşamında “ayrımcılık”la [*cinsiyet, etnik kökenli* vs.] karşılaşan hanehalkı, azalan gelirini telafi etmek ve yeni koşullara uyum sağlayabilmek için hanehalkının ilâve emek gücünden faydalanamaz, olumsuz şartlar karşısında *yoksullaşma* tehlikesine maruz kalır.

√ **Varlık ve tasarruf artırımının yetersizliği ve kredi[bilite]ye erişme imkânının noksanlığı:** Gelirlerde meydana gelen anî kayıplarla yüz yüze kalan hanehalkı, varlık birikimlerini satarak, tasarruflarını kullanarak veya kredi temin ederek mevcut tüketim seviyesini devam ettirebilir. Böylece değişen şartlardan daha az şekilde etkilenebilmektedir. Söz konusu imkânlarla sahip ol[a]mayan hanehalkı, tüketimini daraltma tehlikesi ile yüzleşir.

Tüm bu kavramsallaştırmalarda yoksulluk dendiği zaman, *homojen* bir grup belirlenmek istenmektedir ki; bu doğru bir yaklaşım ortaya koymaz. Yoksul kitleler de kendi içlerinde *alt, orta* ve *üst* olarak kategorilere ayrılabilirler. Üst sınıf yoksul kesimlerde mutlaka istihdamdan bahis edilemeyen durumlar bulunabilmektedir. Kimi zaman kronik bir hastalık, ferdin ekonomik hâlini/statüsünü alt–üst edebilmektedir. Orta sınıf yoksul, düşük geliri istihdam grubunu teşkil etmektedir. Buna göre; geniş ölçekli bir aile az bir geliri paylaşmaktadır. Buna karşılık alt sınıf yoksul kütlesi ise; sosyal yardımlarla hayatını idame ettiren yapıyı oluşturmaktadır ve çoğu defa toplumdan yalıtılmıştır. Yeterli olmayan beslenme, barınma koşulları ve giyim vb. şeyler motivasyonu düşürdüğü gibi, sosyal yardımlarla geçinme durumu, kişinin psikolojik yapısını negatif manada etkiler olmuştur.

Bu bağlam içerisinde, üzerinde durulması gerekli olan bir başka nokta da çoğu kez “eş anlamlı” kullanıldığı görülen *yoksulluk* ve *sefalet*in birbirinden farklı olduğudur. Sefaletin yoksullukla görülmesi tabiidir; lâkin her yoksul insan, sefalet içinde yaşamayabilir. Sefalet esasen, bir tür *yaşam tarzını* dile getirmektedir. Sefalet içinde yaşayanlar, daha ziyade toplumdan dışlanarak, *pejmürde* [*harap*] bir hayat sürerken, mutlak yoksulluk görünümündedir.

B. Sosyal Dışlanma – Yoksulluk İltisi

Yoksulluk rizikosu kritik edilirken, ön plâna çıkan terimlerden birisini de *sosyal dışlanma* –tersi *sosyal kabul/içerme/içericilik*– meydana getirmektedir. Söz konusu nosyon, yoksulluğun yapısının sistemin *dışında* –ya da *içinde*– oluşmasını karakterize etmektedir. Bir tarafta sistemin içerisinde yer edinebilmiş ve bu gidişatını bir biçimde muhafaza edebilen; bununla beraber reel ücretlerin mütemadiyen düşmesi hasebiyle *yoksullaşan*, öte tarafta ise; sistemden sosyal, siyasal, kültürel ve iktisadî açılardan “*dışlanan*”, hiçbir şekilde mücadele yetisi/gücü bulunmayan kitleler, işaret edilen iki yoksulluk hâline denk gelmektedir. Yoğunlukları, gerek *devresel* gerekse *konumsal* olarak değişebilmekte olan ve ayrıca yoksulluğun algılanması da buna göre farklılık kazanan bu sorunsallık arz eden ‘terim[ler]’, tarihin hemen her evresinde görülmüştür. Ancak bilhassa 1960’lı yılların son dönemleri ile 1970’li yılların başlarından itibaren Avrupa ülkelerinde görülen yoksulluk, giderek artan bir biçimde ‘yeniden’ sorun olmaya başlamış ve yoksulluk sorununa yeni bir *sosyal sorun* olan *sosyal dışlanma* ilâve edilmiştir. O döneme değin, sosyal güvenlik sistemlerine hâkim olan *genellik* ve *zorunluluk* kriterleri sayesinde nüfusun hemen hemen tamamı sistemin kapsamına alınabilirken, artık hukuk sisteminden de “dışlanmış” yeni yoksul kitlelerin mevcudiyeti problem olmaya başlamıştır.

1960’lı ve 1970’li yıllar için yoksulluk kavramı yaşanmakta olan toplumsal olguları kavramakta yeterli olurken, 1990’lı yılların dünyasında çok daha rahatsız edici ve acımasız bir olgunun gelişmesi karşısında artık yeterliliğini kaybetmektedir. Yeni olguyu tanımlamakta *dışlanma* kavramı kullanabilmektedir. *Küreselleşen* ve *teknolojik olarak yeniden yapılanan dünya ekonomisi içinde uyum sağlayamayan* fertler ve gruplar daha kolayca dışlanabilmektedirler. Bu gruplar *toplum dışına itilmişlerdir*. Yoksullar belli bir ölçüde toplumla ilişkilidir. Sanayi toplumunun dünyasında sistemin yoksullara gereksinimi vardır; oysa bilgi toplumuna geçen küreselleşen dünyada varsılların yoksullara gereksinimi süratle azalmakta ve dışlanma olgusu yaşanmaktadır. *Emek piyasasından, siyasî ve kültürel süreçlerden ve toplumsal ilişki ağlarından dışlanmış* bir bireyin/ailenin yoksulluk çizgisini aşması büyük ölçüde yok

olmaktadır. Dışlananlar, **kronik yoksullar** hâline gelmektedir. Bunlar *sınıf-altı* veya *marjinalize edilmiş gruplar* olarak da adlandırılmaktadır¹⁰⁴.

Yoksulluk kavramına ilişkin olarak yapılan irdelemeler, onun tanımlanmasına açıklık kazandırabilir; ancak öne çıkan *dışlanma* kavramı, gerçekleştirilmeye gayret edilen tanımlamaların yoksulluğun niteliğini ve gerekçelerini teşhiste yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda yoksulluk, onu yaşayanlar ve onu dıştan bilmeye çalışan yasa koyucular ya da plâncılar tarafından *farklı niteliğiyle* kavranmaktadır denilebilir.

S. Rahman Osmanî, yoksulluk kavramının çok taraflılığından yola çıkarak, terimi farklı bir konsept perspektifinde incelemiştir. Bu bağlamda, yoksulluğun kavramsallaştırılmasında *üç uzanım* tespit edilmiştir. Bunlar sırası ile “*yetenek ve kapasite*”, “*dış etkenlere karşı kırılganlık–zayıflık*” ve “*sosyal dışlanmışlık*”tır. Söz konusu formatlar daha yakından ele alınacak olursa¹⁰⁵:

★ **Yetenek ve kapasite:** Osmanî’ye göre; yetenek ve kapasite algılaması, beşeriyetin refahını tesis eden ana yapının ne olduğuna yanıt aramaktadır. Söz konusu anlayışın/algılamının, *Amartya K. Sen*’in Türkçe’ye *güç[ler]* veya *kapasite[ler]* olarak tercüme edilebilecek *capabilities*¹⁰⁶ kavramının yer aldığı ciddi bir kuramsal temele dayandığı görülmektedir. Buna göre; ferdin *refah seviyesini yükseltmede kullandığı özgürlükler* ve *değerlendirdiği fırsatlar yumağı* olarak adlandırılan yetenek ve kapasite, ayrıca büyük ölçüde fertlerin şimdiki refah seviyesi ve kalkınma sürecinde tercihlerini genişletebilme potansiyeli tarafından saptanmakta ve tercihlerini artırabilmek adına yaşamlarında olabildikleri ve yapabildikleri şeyler silsilesi olarak tanımlanmaktadır. Bunlar arasında, *beşerî gelişme için uzun-sağlıklı yaşama, bilgili olma, iyi bir hayat standardına erişmek için gerekli kaynaklara ulaşım ve toplumsal yaşama iştirak* en önemlileri olarak ön plâna çıkmaktadır.

Bu bağlamdan hareketle, yoksulluğu *düşük düzeyli yetenek ve kapasite kullanımı* veyahut *asgarî kabul edilebilir düzeylere erişmede yetenek ve kapasitenin kullanılmaması* olarak betimlemek mümkündür.

---

¹⁰⁴ İlhan Tekeli, “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, **Devlet Reformu: Yoksulluk**, der. A. Halis Akder ve Murat Güvenç, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, ss. 139–61.

¹⁰⁵ Siddiqur Rahman Osmanî, “Evolving Views of Poverty: Concept, Assesment and Strategy”, **Asian Development Bank Poverty and Social Development Papers**, No. 7, Manila: Asian Development Bank Publishing, 2003, ss. 1–9.

¹⁰⁶ Sen, “Development: Which...”, s. 290.

★ **Dış etkenlere karşı kırılabilirlik/zayıflık:** Söz konusu formatın dayanak noktasını, iktisadî ve iktisadî-olmayan krizlere karşı yoksulluk probleminin giderek kötüleşmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir dönemde yoksul olmayan bir şahıs, bir krizle karşılaştığı anda yoksullaşabilmektedir ki; söz konusu hâl, bu şahsı tam olarak yoksul yapmasa da mutlaka “kırılabilir” bir yapıya bürünmesine sebep olmaktadır. Çok tabii olarak zaten yoksul terimi içinde yer bulan kişiler de şokların etkisiyle daha keskin bir yoksulluğa düşerler ki; bu durum da ‘hem yoksul’ ‘hem kırılabilir’ yapıda olmaları manasına denk düşmektedir. Bu noktada kırılabilir ve yoksul iki değişik konsept olarak öne çıkarken, yoksulluğun ifade edilmesinde kırılabilirlik terminolojisi, krizler/şoklar karşısında yeni yoksul olanların ve zaten yoksul olan yoksulların hâllerini izah etmeye yardımcı olur.

★ **Sosyal dışlanmışlık:** Fertlerin ve/veya grupların toplumsal yaşamdan dışlandıklarını ya da kendilerini “dışlanmış” hissettiklerini belirten kavram olan sosyal dışlanma, özellikle de yoksulluk kavramı içerisinde değerlendirilmemiştir. Fertler, sosyal dışlanmışlığı değişik koşullarda ve ayrı manalar bütünlüğünde hissedebilirler. Dışlanma *emek piyasasından, eğitim düzeninden, kamusal alandan ya da siyasî süreçten dışlanma* şeklinde gerçekleşebilmektedir. Genellikle yoksulluk ve sosyal dışlanma değişik iki kavram olarak telâkki edilirken, bu iki kavramın el–ele gittiği söylenmektedir. Şayet yoksulluk, geleneksel olarak *düşük gelir* ile ilişkilendirilmekteyse; o zaman iki kavram arasındaki *nüans* daha manidar olabilmektedir. Ancak yoksulluk, kapasite ve yetenek bakımından değerlendirilmekteyse; sosyal dışlanmışlığın yoksulluğun bir boyutu olduğundan söz edilebilmektedir. Nitekim her iki kavramın altyapısını teşkil eden önemli etmenlerden biri “*soyial eşitsizlik*”tir.

Yoksulluk birçok durumda, *karar alma mekanizmasından dışlanma* ve *siyasal süreçte, çalışma yaşamına ve kültürel faaliyetlere katılımın kısıtlı olması* durumunda “daimî” hâle gelmektedir. Yoksulluğu tanımlarken, çok boyutlu olma niteliği dikkate alınmalı ve aşağıda yer alan farklı boyutlar göz önünde bulundurulmalıdır:

✘ **Çevre kirliliği ve çevrenin bozulması:** Çevrenin kirlenmesi ve bozulması sonucu geçim vasıtalarının ortadan kalkması, açlık ve maddî olanaksızlıklar sebebiyle ormanlar gibi doğal kaynakların hızla tüketilmesi;

✘ **Fizikî metanetsizlik:** Yetersiz beslenme, açlık, hastalık, engelli olma ve malullük, güçten düşme;

✘ **Güçsüzlük:** Yoksulluktan kurtulma imkânının ve durumunu değiştirme yetisinin olmaması, yaşam ve geçimi risk altında bırakan olaylara ve ekonomik, toplumsal ve doğal krizlere maruz kalma, güvenli bir iş ve barınağa sahip olamama;

✘ **İzolasyon [Tecrit edilme]:** Okur-yazarlığın olmaması, eğitim imkânlarından faydalanamama, kaynaklara erişememe, taşrada yer alma, marjinalleşme ve ayrımcılık;

✘ **Katılımın yeterli olmaması:** Yoksulluğun tanımlanması ve minimize edilmesine ilişkin proje ve programların hazırlanması ve tatbik edilmesine katılamama, politik hayatta etkin olamama, sesini duyuramama ve insan onuruna yaraşır hayat sürdürememe;

✘ **Maddî mahrumiyet:** Kişi ve/veya hanehalkının tatminkâr gelirinin olmaması, özel tüketim düzeyinin yetersizliği ve kamusal mal ve hizmetlerin arzının kâfi gelmemesi;

✘ **Zamanın yetersizliği:** Bireylerin ve/veya hanehalkının tüm zamanlarını fizikî varlıklarını devam ettirebilmek için gelir elde etmeye çalışarak geçirmeleri, kültürel eylemler için boş zaman kavramının kalmaması;

✘ **Güçsüzlük ve sesini duyuramama:** Yoksulluğun ortaya çıkmasında iktisadî olmayan etmenlerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Yoksulların ortak özelliklerinden biri, yoksul bireylerin tercihte bulunmalarını kısıtlayan ve birbirleriyle olan münasebetlerinin kalitesini etkileyen güçsüzlük ve söz hakkının olmamasıdır. Refah ve gönenç maddî, toplumsal, fizikî, psikolojik ve manevî açıdan ‘güven’ ve ‘esenlik’ içinde olmayı ve hemen hemen her arenada tercihte bulunma serbestîsini gündeme getirirken, yoksulluk maddî imkânların bulunmamasını, güvensizliği, sosyal dışlanmayı, psikolojik sıkıntıları ve ruhsal travmalar ile tercihte bulunma ve girişim özgürlüğünün olmamasını akla getirmektedir.

Tüketim toplumunda yoksulluğun, “dışlanmışlık”, “marjinallik” veya “sınıf-dışılık” olarak farklı isimleri olsa da yoksulluğu tanımlayan nitelikler müşterektir. Tüketim toplumunda yoksulluk, *kaynakların paylaşımında ortaya çıkan eşitsizliklerin yaygın ve küresel bir neticesini* oluşturmaktadır. İktisadî büyüme, devlet müdahalelerinin olmayışı, [reel] ücretlerin düşmesi, istihdamı ve kamusal alanı daraltan baskılar, geniş nüfus gruplarını düşük ücretli, güvencesiz [precarious] ve esnek zamanlı işlerde çalışmaya zorladığından, yoksulluk olgusu,

geri dönüşü olmayan bir durum arz etmektedir. Sosyal refahta gerçekleştirilen ‘kısıtlamalar’ sonucu eğitim ve sağlık hizmetleri yoksullar için erişilemez bir profil meydana getirirken, bu durum yoksulluğu, *kuşaklar boyu içinden çıkılmaz bir fasit daireye* dönüştürmektedir. Yoksulluk salt temel gereksinimleri karşılamayı değil; ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel dışlanma formlarını da kapsamaktadır. *Ekonomik olarak üretim süreçlerinin dışına düşmenin* yanı sıra, düşük alım–gücü sebebi ile mal ve hizmetlere erişimin sınırlanması söz konusudur. *Siyasal olarak dışlanma*, yoksul kitlelerin temel insan haklarından ve siyasal katılımdan yararlanamamaları durumunu belirtmektedir. *Toplumsal ve kültürel plâtlformlardan dışlanma* ise; sosyal hizmetlerden pay alamama, emek piyasasına ve toplumsal dokuya katılmama gibi durumları ifade etmektedir. Bu özellikleri ile tüketim toplumunda yoksulluk, hızla küresel kültürel hayatın bir parçası olmakta, küreselleşme kendine ait bir yoksul profilini de tüm dünyada yaymaktadır. Böyle bir kültür, kendine özgü bir yaşam biçimidir ve aile–içi sosyalleştirme düzenekleri vasıtasıyla da kuşaktan kuşağa aktarılır¹⁰⁷.

Clare Short’a göre; sosyal dışlanma, yoksunluğa yol açan ve yoksunluğun bir parçası olan ‘süreç’ ve ‘kurumlar’daki *sosyal ilişkiler* üzerinde odaklanmaktadır. Yoksunluk, *Amartya Sen*’in işaret ettiği “*tasarruf yetkisi başarısızlıkları*”nın [entitlements failure] bir neticesidir. Kalkınma çabalarının, söz konusu başarısızlıklara sebep olan süreç ve kurumların anlaşılmasına ilişkin bilgilendirilmeye gereksinimi bulunmaktadır¹⁰⁸.

Bauman’a göre ise; tüketim toplumundaki seri imalât, yoksulları *defolu tüketicilere* dönüştürmektedir. Bu durum onları, sosyal açıdan yararlı bir işlevden yoksun hâle sokmakta, toplumsal mevkilerini ve iyileşme ihtimallerini geniş ölçüde etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Bu çerçevede “yoksul olmak”, bir zamanlar manasını *işsiz olma* durumundan aldıysa da, bilhassa gelişmiş ülkelerde ve GOÜ’de bugünkü anlamını esas olarak yeterince tüketemiyor olma durumundan almaktadır¹⁰⁹. Tüketim toplumunda *sosyal aşağılanmaya* ve *iç–sürgüne* neden olan, her şeyden evvel, ferdin tüketici olarak yetersizliğidir. Unutulmanın, yoksun bırakılmanın veya aşağılanmanın, başkalarının girebildiği ‘toplumsal şölen’den

---

¹⁰⁷ Sibel Özbudun, “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ mü?”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, der. Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE] İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs 2002, ss. 53–67.

¹⁰⁸ Clare Short, **Poverty Eradication and Social Integration: The Position of the UK**, Oxford: Blackwell Publishers, 1999, ss. 467–73.

¹⁰⁹ Bauman, **a.g.e.**, s. 10.

dışarıya atılmanın üzüntüsüne dönüşen söz konusu yeterli olamama hâli, tüketici görevlerini yerine getirememenin güçsüzlüğüdür¹¹⁰. Bu durumdan her ne kadar, insanların *tükettikçe yaşama entegre oldukları* sonucu çıksa da, yapılan tüketimin gerçek refah artışı [huzur, mutluluk, esenlik vb.] sağladığı da şüphelidir.

Yoksulluk dinamiklerine sosyal dışlanma perspektifinden bakılmaya devam edildiğinde, yoksulluğun sadece *iktisadî alandan/süreçten dışlanma* sorunsalı olmadığını, aynı zamanda *sosyal* ve *siyasal* dışlanma sorununu da beraberinde getirdiği realitesini görmek mümkündür. Bu iki tür dışlanma, yoksulluk dinamikleri için çok farklı şeyleri ifade etmektedir. Meselâ, *benzer* gelirli iki hanehalkını kapsayan *Grup A* ve *Grup B* düşünülün. Bunlar, *şekil 1.2*'de görüldüğü gibi, yoksulluk bakımından “eşit” seviyede bulunmaktadır; lâkin *seslerini duyurma* açısından farklılık göstermektedir [Meselâ, ABD’de yoksul zenci hanehalkı ve yoksul beyaz hanehalkı]. *Grup A*’nın [ABD’deki yoksul zenci hanehalkının] türlü sebeplerden ötürü kronik olarak yoksul kalma hususundaki zararı, *Grup B*’ye [ABD’deki yoksul beyaz hanehalkına] göre *daha fazladır*. Bunun bir nedeni, yoksul beyazların diğer beyazların seslerini duyurmalarından fayda sağlamalarıdır. Aynı zamanda yoksul beyazlar, yoksulluktan kurtulmanın yolları konusunda beyazların bilgi şebekelerine erişebileceklerdir¹¹¹. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yoksulluk olgusunun, siyasal katılımı önleyerek demokrasi önünde de bir bariyer oluşturduğu dillendirilebilir.

Öte taraftan, ikisi de yoksul olmayan; ama *seslerini duyurma* bakımından farklı olan *Grup C* ve *Grup D*, aynı biçimde *Şekil 1.2* yardımıyla düşünülün. Şu anda yoksul olmayan kimi grupların [*Grup C*], *düşük sosyo-politik güçlerinden* ötürü yoksul olma olasılığı, *Grup D*’ye nazaran *daha fazladır*. Düşük sosyo-politik nüfuza sahip olan insanların birçok kategorisi bulunmaktadır. Meselâ, yalnızca zenci olmayıp aynı zamanda *yaşlı* ve *kadın* olma hâllerinde, yoksulluktan zarar görme ihtimali de o nispette artacaktır¹¹². Yoksulluğa bağlı olarak sosyal dışlanmanın ortaya çıkışının bir sebebi de *neo-liberal siyasaların* fertlerde bireyciliği ön plâna

---

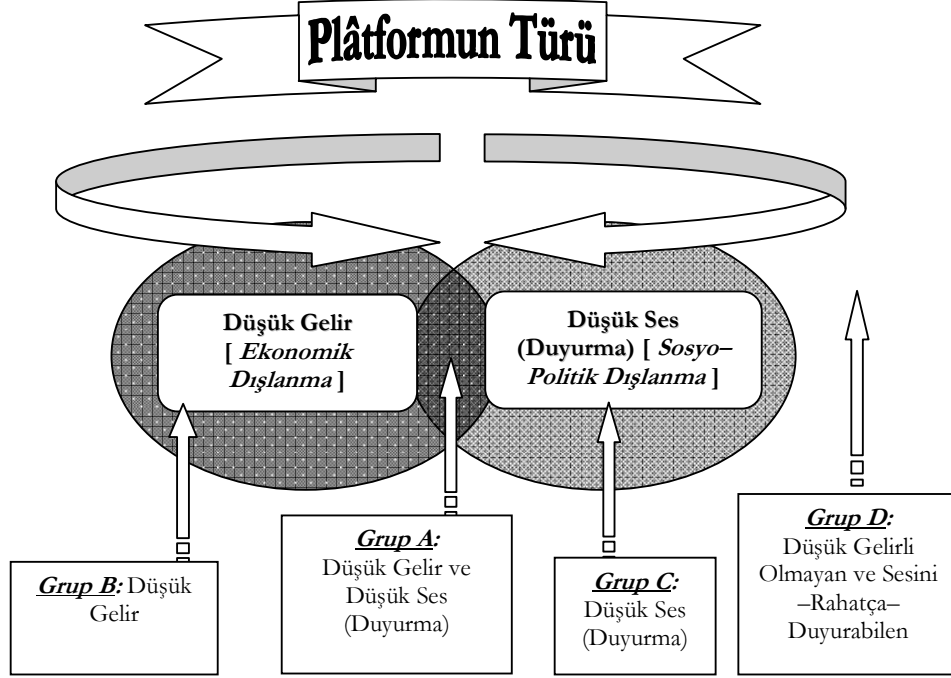
¹¹⁰ Bauman, **a.g.e.**, s. 60.

¹¹¹ Monica Das Gupta, “Social Exclusion and Poverty: Preliminary thoughts for the World Development Report 2001”, **Inclusion, Justice and Poverty Reduction**, 1999, <http://www.dse.de/ef/poverty/dasgupta.htm> [Erişim tarihi: 16.12.2004].

¹¹² Das Gupta, **a.g.m.**

çıkarmasıdır. *Liberalist öğretinin* “homo–economicus” anlayışı, dünya ölçeğinde dikkate şayan nitelikte bir yer tutan yoksulluk sorununu da *marjinalleştirmektedir*.

Şekil 1.2: İktisadî ve Sosyo–Politik [Plâtformlardan] Dışlanma

Kaynak: Das Gupta, a.g.m.

Yoksulluk, bir çeşit yoksunluğun neticesini somutlaştırmaktadır ve yoksunluğun giderilebilmesi için bireyin ‘muktedir olabilmesi’, yani sosyal hayata katılabilmesi, kendisine ve toplum[un]a müdahale edebilecek konuma gelebilmesi ile mümkündür. Buna ek olarak *fakirleşmenin, eşitsizliklerin, işsizliğin ve iş güvenliğindeki yoksunluğun* ‘dramatik’ boyutları UÇÖ’nün, UNDP gibi kuruluşların yayınlarında izlenebilmektedir. Nitekim artık gerek *Dünya Bankası* gerekse *Uluslararası Para Fonu [IMF]* yayınlarına dahi, yoksulluktan, yoksunluktan, gelir eşitsizliğinden daha farklı, bir terim girebilmektedir: *Dışlanmışlık*. Dünya Bankası’nın son yayınlarından birinde şunu net bir biçimde okumak mümkündür:

“ [...] Fakir olmak demek, aç olmak demektir; barınacak yeri, giyecek bir şeyi olmamak demektir; basta olmak ama tedavi olmamak; okuma–yazma bilmemek, ama okula gidememek demektir. Fakat fakir insanlar için, fakirlik içinde yaşamak bundan daha fazla bir şeydir. Fakir insanlar özellikle kendi denetimleri dışında gelişen ters etkilere karşı korunmasızdırlar. Devlet ve toplum kurumları tarafından iyi gözle bakılmadıkları gibi bu kurumlardaki söz ve iktidardan da **dışlanmışlardır**”¹¹³.

Birbiriyle ilişkili olmalarına ve çoğu zaman yakın manalar taşımalarına rağmen, sosyal dışlanma yoksullukla eş anlamlı değildir. Daha evvel de işaret edildiği üzere, *mutlak yoksulluk* daha çok ‘yeterli gelir ve tüketimi gerçekleştirilmeden yoksunluk hâli’ni ifade eden “statik” bir terimdir. Buna karşılık, sosyal dışlanma sadece bir yoksunluk hâli değildir. Yoksunluğa sebebiyet veren kurumsal sistemleri, münasebetleri ve tutumları da kapsayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Sosyal dışlanma problematiği yoksulluktan çok, bu kavramı meydana çıkaran süreçlere yoğunlaştığından, “nedensellik [illiyet] analizleri” kullanmayı tercih etmektedir. Bu anlamda *hangi kişilerin, neden* yoksun oldukları hususuna yoğunlaşmaktadır. Özetle terim, fertleri yoksulluk sarmalına çeken sosyal, siyasî, kültürel ve iktisadî süreçler ve fertlerin direkt olarak yoksullaşmasına vesile olan türlü yöntemler üzerine odaklanmaktadır. Sorunsallık niteliği taşıyan sosyal dışlanma, yoksunluğun çok boyutluluğuna dikkat çektiği gibi, yoksulluğun idrak edilmesine de destek olmaktadır. Sosyal dışlanma, **yoksulluğun** hem **nedenini** hem de **sonucunu** teşkil etmektedir; çünkü yoksulluğa oranla **daha dinamik, çok taraflı** ve yönlemsel açıdan **çoğulluk** arz eden bir konsepttir. Netice itibariyle dışlanma, öncelikli olarak süreçlerin bütünlüğüne dikkat çekmekte, yoksulluk ise; daha durağan bir yapı arz eden kimi şart[lar] ve durum[lar] mecmuasının kavranılmasını gaye edinmektedir¹¹⁴.

Sosyal dışlanma ile yoksulluk/yoksunluk/yokluk arasındaki ayrımın bir başka boyutunu da [sosyal] dışlanmanın pek çok *ölçülemeyen soyut karakteristiklerin* tanımlanmasında kendini göstermesi oluşturmaktadır. Şöyle ki; *güçsüzlük, öz–saygı, izolasyon* ve/veya *tercih algılayışı* gibi birçok unsur, doğrudan yoksulluğa ait olmayan; fakat dışlanmaya özgü kavramlar içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde, yoksulluk olmadan dışlanmanın olabilmesi mümkün olduğu gibi, yoksulluğun illâki yakın ve orta vadede dışlanmaya götüreceği inancı

¹¹³ İşaya Üşür, “Küreselleşme ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, der. Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE] İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs 2002, s. 51.

¹¹⁴ Graham J. Room, “Poverty in Europe: Competing paradigms of analysis”, **Policy and Politics**, Vol. 23, No. 2, 1995, ss. 103–13.

da yanlıştır¹¹⁵. *Tablo 1.2* sosyal dışlanma ile yoksulluk arasında göze çarpan temel ayrımları ortaya koymaktadır.

Tablo 1.2: Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk Arasındaki Temel Ayrımlar

SOSYAL DIŞLANMA	YOKSULLUK
<i>Toplum[d]a Katılım</i>	<i>Maddî Kaynaklar</i>
<i>İlişkisel</i>	<i>Dağıtım sal</i>
<i>Süreçler</i>	<i>Sonuçlar</i>
<i>Vatandaşlık Hakları</i>	<i>Ekonomik Haklar</i>
<i>DIŞarıdan İçeriye</i>	<i>AŞAĞıdan YUKARIya</i>
<i>Çok-Yönlü Boyutluluk</i>	<i>Tek-Zeminli Boyutluluk</i>
<i>Ölçümün Zorluğu</i>	<i>Kolay Ölçülebilir</i>

Kaynak: Susan Kenyon, Glenn Lyons ve Jackie Rafferty, “Transport and Social Exclusion”, *Journal of Transport Geography*, No. 10, 2002, s. 208.

Yoksulluğun hem nedenlerinden hem de sonuçlarından belki de en önemlisi kimi grupların toplumsal yaşamın her kademesinden dışlanmasıdır. Sosyal dışlanmışlık, bireylerin *aile, arkadaş, cemaat* ve *toplum* gibi zor zamanlarda güvenebileceği grupların parçası olamamasıdır. *Fakirler/yoksullar, sabıkahlar, bulaşıcı hastalık sahipleri* ve *zihinsel ve bedensel engelliler* pek çok toplumda *dışlanmakta* ve *korunmasız kalmaktadırlar*. Bu durumda söz konusu grupların sadece pek çok olanaklardan mahrum kalmaları değil; aynı zamanda sosyal ilişkilerde problemlili olma ve sosyal tecrit mekanizmalarına maruz kalmalarına yol açacaktır. Neticede fertlerin normal faaliyet alanlarından uzaklaştırılmasıyla yoksullukları da artacak; hatta iş bulmaları imkânsız hâle gelecektir. Dünyanın hemen hemen her yerinde uzun dönem[li] işsizlerin giderek çalışma arenalarından dışlandığı da bir gerçektir. Toplumsal dışlanmışlık, belki de yoksulluğun süregelmesinde en önemli faktörlerden birisini meydana getirmektedir. Zira dışlandığı için toplumsal faaliyetler serisine katılmayan birey yoksullaşacak ve yoksullaştığı nispette de dışlanmışlığı artacaktır.

¹¹⁵ C. Oppenheim [der.], “Poverty And Social Exclusion: An Overview”, *An Inclusive Society? Strategies for Tackling Poverty*, London: IPPR Press, 1998, ss. 78–80.

Sonuç itibarıyla, özellikle 2000’li yılların başlarından itibaren sosyal dışlanma terimi, gerek ülkelerin gerekse STK’nin yoksulluk rizikosunu anlamlandırmada ve dillendirmede ve ayrıca sorunu bertaraf edebilmede müracaat ettikleri *majör etmenlerin* başında gelmektedir. Her şeyden önce *dışlanma* ya da *dışlanmışlık*, “**insanî bir problem**” demetinde ele alınmaktadır; bu anlamda da *temel insan hakları* ile ilintili olmak mecburiyetindedir. Yoksulluk ise; bizatihi *yetersiz yaşam ve barınma koşulları, hastalıklar, eğitimsizlik, şiddet, parçalanmışlık–çözölmüşlük, ötekileştirme–yok sayma, gelecek yokluğu ve üretimsiz olamama* gibi sorunlar içermektedir¹¹⁶. Bu manada sosyal dışlanma olgusu –ya da özetle dışlanma problematiği– yoksulluk kavramının her zaman içinde yer edinemesi de çoğu zaman kapsamındadır; buna karşılık yoksulluk sarmalı ise; [sosyal] dışlanmayı içermesinde bulundurmaktadır.

C. Sosyal Dışlanmanın Ölçümlenmesi

Bir problemi meydana getiren unsurları belirleyebilme, onun sebeplerine inebilme, onun tekrar ortaya çıkacağı ortamları önceden ortaya koyabilme, onu önlemeye yönelik plânlara–siyasalar üretebilme veya bunun gibi aktiviteleri anlamlandırabilmede esas kriter, söz konusu *problemin ölçülebilirliği* sorununda mevcut duruma gelmektedir. Yani sorun olarak görölen herhangi bir vakıanın önlenmesi, onun *ölçül[ebil]mesi* olasılığıyla doğrudan ilintilidir. Bu noktadan hareketle, sosyal dışlanmayı noksansız bir biçimde ölçümleyebilecek nitelikte bir şemanın tesis edilebilmesi, oldukça güçtür. Sosyal dışlanma bir yandan çok büyük ehemmiyet teşkil eden *toplumsal ve sivil hak ve/veya güçlerden [kapasite] mahrum bırakılma* manasında, öte taraftan *bünyesinde barındırmış olduğu türlü element ve bileşenler* bağlamında ele alındığında, terimin boyutunu ya da keskinliğini saptayabilecek tarzda “tek” bir kıstastan bahsedebilmek imkânsıza yakın bir görünüm arz etmektedir.

Sosyal dışlanma salt objektif anlamları değil; ayrıca subjektivite taşıyan pek çok manalar silsilesini de içinde bulundurduğundan, terimi yalnızca *objektif data*lar [veriler] temelinde irdelemek çok da kolay değildir. Bunun yerine meselenin subjektif bağlam içinde de değerlendirilmesine ilişkin bazı noktaların tespit edilmesi ve bunlara güven duyulması hayatî önem teşkil etmektedir. Ancak dışlanmanın irdelenmesinde, ölçölme sürecinde kullanılan tekniklerden her zaman net bir veri elde etmek de pek olası değildir. Bununla

---

¹¹⁶ Şengül Hablemitoğlu, **Küreselleşme: Düşlerden Gerçeklere**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Haziran 2004, s. 96.

beraber, genellikle muayyen koşullarda problemi, ‘objektif’ değerlendirmelere dayandırmak gerekli olabilmektedir¹¹⁷.

Sosyal dışlanma olgusunun sahip olduğu *çok boyutluluk* elementi, kendisini ölçümleyebilecek tek bir ölçütün var olmasını engellediği gibi, ülkeler bazında da çoğu zaman *net bir ölçüte* vurgu yapılması durumunu ortadan kaldırmaktadır. Bunun yerine ölçütler dizisi, çoğu zaman dünya genelinde ya AB seviyesinde olduğu gibi *Ulusal Eylem Planları*’nda [UEP] [National Action Plans {NAP}] ya da Britanya’da veya Avustralya’da olduğu gibi –kendilerine özgü; ancak UEP kökenli– genişletilmiş formatlarda yer bulmaktadır. Şurası gayet açıktır ki; sorunun ölçülmesine yönelik ortaya konulan birçok kıstasın, yakın bir gelecekte giderek daha fazla unsuru içinde tutarak genişlemesi muhtemel görünmektedir.

Genel olarak sosyal dışlanmanın ölçülmesi hususu, iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Kullanılan ölçütlerden *birincisini*, terimin direkt olarak boyutlarını ve açılımlarını ölçmeye gayret eden teşebbüsler oluşturmaktadır. *İkincisi* ise; sosyal dışlanmanın temelini oluşturan gerekçelerin ve esasların kapsamını ve mertebesini ölçmeye yoğunlaşmaktadır. İkinci uzanım, birincisine nazaran daha fazla avantaja sahiptir; çünkü verilerin daha kolay bir şekilde temini ve siyâsî meselelerle direkt olarak ilişkilendirilebilmesi mümkündür. Bu anlamda, dışlanmanın türlü açılımları arasında gösterilen *yoksulluk, işsizlik, ailelerin çözülmesi/parçalanması, komşuluk münasebetleri, engelli olma dereceleri* ve *diğer dezavantajların oranları* ile *ayrımcılık* ve *önyargı* gibi konseptlere yönelik veri setlerine erişmek, terimin irdelenmesi–takip edilmesi bakımından önemlidir¹¹⁸. Buna karşılık, makul bir sosyal dışlanma tarifinin yapılması, unsurlarının saptanması, donelerin bir araya getirilmesi, anketlerin tertiplenmesi ve tatbik edilmesi ve bunların istatistikî bir biçimde ölçülmesi gibi kimi teknik hususlardan ötürü, *direkt ölçüm yaklaşımının* belirgin handikapları söz konusu olmaktadır¹¹⁹.

---

¹¹⁷ Peter Townsend, “Poverty and Social Exclusion”, **Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s**, eds. Alan Walker ve Carol Walker, London: Child Poverty Action Group Press, 1997, ss. 122–37.

¹¹⁸ Stephan Klasen, “Measuring and Monitoring Social Exclusion”, **Social Exclusion and Children in OECD Countries: Some Conceptual Issues**, 2000, <http://www.oecd.org/pdf/M00008000/M00008702.pdf>, s. 10 [Erişim tarihi: 16.12.2004].

¹¹⁹ Sapançalı, **a.g.e.**, s. 56.

Tablo 1.3: Sosyal İçericiliğin İlgili Alanları ve Sosyal Açıdan Göstergeleri

Sosyal Kalitenin Boyutu	İlgi Alanı	Sosyal Göstergesi
Sosyal içericilik /içerme/kabul	Sosyal güvenlik sistemine dâhil olma	Sosyal güvenlik hizmetlerine erişimin ve demografik değişkenler [yaş, cinsiyet, bölge, ırk, istihdam durumu vb.] yoluyla belirginleşen düşük gelirin dağılımı
	Emek piyasasına dâhil olma	Tam ve yarı-zamanlı iş ve mesleklere erişimde demografik değişkenler yoluyla beliren ayrımcılığın dağılımı
	Konut ve mülkiyete dâhil olma	Komşuluk/sem ilişkilerine erişimin, barınmanın sübvansiyonunu ve korunmasının ve evsizlik oranlarının dağılımı
	Sağlık hizmetlerinin kapsamına dâhil olma	Sağlık hizmetlerine erişimin ve ölüm oranlarının dağılımı
	Eğitim sistemi ve hizmetlerine dâhil olma	Eğitsel ve kültürel hizmetlere erişimin ve buralarda demografik değişkenler yoluyla ortaya çıkan ayrımcılığın dağılımı
	Siyasal denkleme dâhil olma	Oy hakkı. Hükümetin temsilcisini veya üyesini oylayarak seçebilme yetisi
	Topluluk hizmetlerine/ sosyal yaşama dâhil olma	Boş vakitleri değerlendirmenin, STK'ye ve komşuluk hizmetlerine erişimin dağılımı
	Sosyal statüye dâhil olma	Fırsat eşitliğine yönelik ve ayrımcılığa karşı kanunlar ile sosyal aktiviteye erişimin dağılımı

Kaynak: Yitzhak Berman ve David Phillips, "Indicators of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level", **Social Indicators Research**, No. 50, 2000, s. 334.

Sosyal dışlanmanın ölçülmesiyle ilgili olarak literatürde pek çok analiz yer almaktadır. Bunlar arasında en önemlilerinden birini *Berman* ve *Phillips* çalışması oluşturmaktadır. Buna göre; sosyal dışlanma "sosyal içericilik"ın zıttı olan bir kavramdır ve sosyal kalitenin bir boyutunu teşkil eden sosyal içericiliğin türlü plâtoformlarda ilgi alanı ve bu alanların her birinde de kendine has sosyal göstergeleri/kıstasları bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, sosyal içericiliğin veya sosyal içermenin göstergeleri ile sosyal dışlanmanın ölçülmesi mümkün hâle gelebilecektir. Bu durum, *tablo 1.3* yardımıyla izah edilebilir.

Buna göre; sosyal içericilik *sekiz farklı* ilgi alanına sahiptir ve ayrıca her bir alana özgü *toplumsal indikatörler* [göstergeler] bulunmaktadır. Sosyal dışlanma sorunsalı ise; sosyal içericiliğin etkisini bir şekilde yitirdiği veya ilgisini tamamen ya da kısmen kestiği alanlarda vücuda gelmektedir. Dolayısıyla, ilgili alanlarda yer verilen bir takım göstergeler ile sosyal dışlanma süreci ve/veya problematiği belirginlik kazanmaktadır. Yani kısacası, sosyal göstergeler yardımıyla bir toplum içindeki insanların/grupların hangi oranda dışlandığı veyahut kabullenildiği ortaya çıkmaktadır.

Berman ve Phillips'e göre; sosyal dışlanma salt sosyal içericilikle beraber ele alınmamalıdır; bu açıdan bakıldığında söz konusu kavram, kendine özgü dinamikleri olan ve yoksullukla birlikte yürüdüğünde çok önemli tehlike arz eden bir yapı taşımaktadır. Bu bağlamda terim, iki önemli göstergeyle ölçümlenebilir. Bunlardan birincisi, *Demos* adıyla anılan *ulus- devlet düzeyinde ortaya konulan ölçüt*, ikincisi ise; *Ethnos* adıyla ifade edilen *cemaat, topluluk* veya *toplum düzeyinde kullanılan ölçüttür*¹²⁰. Ethnos [topluluk] düzeyinde sosyal dışlanma sorununun sahip olduğu nitelikler, etkilediği alanlar ve incelenmesinde kullanılan göstergeler tablo 1.4'te verilmektedir.

Tablo 1.4: Topluluk Düzeyinde Sosyal Dışlanmanın Etki Alanları, Nitelikleri ve Göstergeleri

Etki Alanı	Nitelikleri	Göstergeleri
Teşhis/Tanıma	Sınırlar	Üyelik, öz-kimlik
	Paylaşılmış kazançlar	Kamusal yararlar
	Ait olma kanısı	Aidiyet hissi
	Ortak sembol [sistemi]	Dil
Katılım	Paylaşılmış etkileşim	Organizasyonel birleşme
	Paylaşılmış olaylar	Kültürel ve boş vakitte geçirilen aktiviteler
	Yatırım [zaman]	Boş zamanın kullanımı
	Ödül[lendirmeler], beşerî sermaye	Arkadaşlıklar

Kaynak: Berman ve Phillips, **a.g.m.**, s. 344.

¹²⁰ Berman ve Phillips, **a.g.m.**, s. 343.

Ethnos seviyesinde *subjektif* ve/veya *holistik*⁹ tarzda yer alan göstergeler, daha kolay göze çarpan bir görüntü arz etmektedir. Ulus–devlet veya Demos düzeyinde sosyal dışlanmanın göstergeleri ise; vatandaşların haklar ve hizmetlere erişememelerini ölçülemektedir. Bu bağlamda sosyal dışlanma, devlet tarafından saptanmış mevcut hak ve hizmetler kombinasyonunu temin etmedeki erişilemezliği, bilgisizliği ya da yetersizliği tanımlamaktadır. Ayrıca terim, söz konusu hizmetlere ulaşmayı engelleyen her türlü ayrımcılığı da bünyesinde taşımaktadır. Sosyal içericaliğe bağlı –tablo 1.3’te belirtilen– ilgi alanlarının her biri, esasen devletin vatandaşlarına sağladığı *hizmetlerin sağlıklı* oluşuyla yakından ilgilidir. Bu hizmetler kapsamında *sosyal güvenlik, eğitim, istihdam, sağlık, barınma, toplumsal hizmetler* ile *siyasî ve sosyal denklemlere/süreçlere dâhil olma* bulunmaktadır. Topluluk veya Ethnos seviyesinde ele alınan sosyal dışlanmanın sahip olduğu göstergeler ise; *vatandaşlık haklarına erişilebilirliği* değil; bunun yerine teşhis/tanıma ve katılım düzeylerini ölçülemektedir. Burada ortaya konulan etki alanları *psiko–sosyal* bir zemine sahiptir. Yani fert ile ferdin ait olduğu toplum arasında gelişen etkileşim ve ilişkilerin anlam ve önemi üzerinde durulmaktadır. Topluluk–bireysel temelli ilişki içinde yer edinen sosyal dışlanma, aslında subjektif bir fenomen olan sosyal bağın zayıflamasının sonucu olarak değerlendirilebilir¹²¹.

Sosyal dışlanmanın ölçülenmesinde büyük önem taşıyan toplumsal göstergelerin bir başka versiyonunu da Avustralyalı Profesör *Saunders* ortaya koymuştur. Ona göre; sosyal dışlanma, yoksulluk merkezli olarak dikkate alındığı takdirde, *üç* önemli formda teşekkül etmektedir. Bunlar sırası ile *sosyal etkileşimden yoksun olma, ev/aile ile ilgili mahrumiyet* ve *had safhada tüketim sıkıntısıdır*¹²². Saunders’ın söz konusu üçayaklı sosyal dışlanmayı ölçümleyecek sosyal göstergeler dizisi ise; *tablo 1.5*’te gösterilmektedir.

---

⁹ Söz konusu kavram *akıl, beden ve sosyal etmenleri bir arada tutan* anlamında kullanılmıştır [S.Ö].

¹²¹ Berman ve Phillips, **a.g.m.**, s. 345.

¹²² Peter Saunders, “Can Social Exclusion Provide New Framework For Measuring Poverty?”, **Social Policy Research Centre [SPRC] Discussion Paper**, No. 127, Sydney: The SPRC University of New South Wales Publishing, October 2003, s. 11.

Tablo 1.5: Dışlanmanın Formları ve Göstergeleri

Dışlanmanın Formu	Sahip Olduğu Göstergeler
Sosyal etkileşimden yoksun olma	Ferdin her yıl hafta–sonu tatilini evinden uzakta geçirebileceği ölçüde satın alma gücünden yoksun olması; her iki haftada bir defa geceyi dışarıda geçirmesine yetecek ve arkadaşlarıyla/ailesiyle ayda bir kez yemeğe gidebilecek nispette maddî durumunun el vermemesi
Ev/aile ile ilgili mahrumiyet	Ferdin haftada bir defa yemeğini dışarıda yemek için satın alma kudretinden yoksun olması; elde edilen gelir ile [doğal] gaz, elektrik veya telefon faturalarının ödenememesi, gıda için sıkıntı oluşturması ve evin ısıtılmasını sağlayamaması
Had safhada tüketim sıkıntısı	Elde edilen gelir ile otomobilin zamanında kaydının ve/veya sigortasının yapılamaması; kimi şeylerin rehin olarak verilmesi ya da satılması; refah sağlayıcı kurumlardan destek istenmesi.

Kaynak: Saunders, a.g.e., s. 12.

Saunders'ın bulguları Avustralya'ya özgü olsa da netice itibariyle sosyal dışlanmanın taşıdığı çok anlamlılık özelliğini tekrar göstermekte ve ayrıca terim, yoksulluk eksenli [satın alma gücü] olarak ölçülmeye çalışılmaktadır.

Sosyal dışlanmanın bir türü olan *çocuk ve gençlerin dışlanmaları* meselesi ile ilgili araştırmalarda genellikle dışlanmanın ölçütü olarak “**sosyal izolâsyon**” nosyonu kullanılmaktadır. Buna göre; sosyal açıdan kabul edilmiş –sosyal içerme– emsallerine nazaran, dışlanmış çocuk ve gençlerin ilişkilerinin zayıflığı, sosyal izolâsyonun çok boyutluluğunu desteklemektedir.

Yukarıda *semantik perspektifte* ele alınan sosyal izolâsyonun genel kabul gören *altı* göstergesi bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir¹²³:

- * Akranları ile nadiren zaman geçirme;
- * Diğer akranları ile yakın ilişkiler tesis etmede yetersizlik hissi;
- * En iyi arkadaşlara sahip olamama;
- * Popüler olmama hissi;
- * Şiddetli yalnızlık hissi;
- * Zorbalık etme veya sosyal konumlardan dışlanma.

¹²³ Mira Sletten, Tone Flotten ve Anders Bakken, “Poverty and social exclusion among young Norwegians: The role of consumption”, **Paper to be presented at Inequality Summer Institute**, Cambridge: Harvard University 17–18 June 2004, s. 7.

Problematik ve *insani riziko* olarak ifade edilen dışlanmanın tespit edilmesinde kullanılan bir başka metot ise; *Burchardt, Le Grand* ve *Piachaud* tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre; Büyük Britanya’da 1991 ilâ 1995 yılları arasında yapılan “dışlanmanın boyutları” araştırmalarında, [sosyal] dışlanmanın ölçülenmesinde kullanılan göstergeler, beş başlık altında ele alınmış ve bu durum *tablo 1.6*’da şematize edilmiştir.

Tablo 1.6: Dışlanmaya İlişkin Göstergelerin Tanımları

Boyut	Dışlanma	Gösterge
Tüketim faaliyeti	Düşük gelir	Hanehalkı gelirinin yarısının altında seyreden gelir
Tasarruf eylemi	Düşük servet	Kendine ait bir konutun olmaması; emekli maaşı almaması veya 2,000 Pound ve üzeri bir birikimin bulunmaması [1995 verileriyle]
Üretim faaliyeti	Üretim faaliyetinden yoksunluk	Herhangi bir iş’te istihdam edilememe; tam–zamanlı eğitim/öğretim görme veya çocuğa bakma ya da erken emeklilik
Siyasî etkinlik	Siyasal bakımdan uğraşı olmayan	1992 genel seçimlerinde oy vermeme ve siyasî örgüte ya da kampanyaya katılmama
Sosyal etkinlik	Sosyal açıdan izole edilmiş	Beş yoksunluk noktasının herhangi birinde, birisinin yardıma muhtaç olması, ona destek verilememesi, onun dinlenilmemesi, dışarıda tutulması

Kaynak: Tania Burchardt, Julian Le Grand ve David Piachaud, “Social Exclusion in Britain 1991–1995”, *Social Policy & Administration*, Vol. 33, No. 3, September 1999, s. 233.

Sosyal dışlanmanın saptanması ile ilgili belki de en detaylı etütlerden birini AB bünyesinde yer alan *Sosyal Koruma Komitesi* [Social Protection Committee] gerçekleştirmiştir. Komite, salt sosyal dışlanma alanında değil; yoksulluk bağlamında da önemli/ayrıntılı göstergeler ortaya koymuş ve sosyal dışlanmanın *çok boyutlu karakterinden* hareketle, oldukça geniş sayıda ‘göstergeler demeti’ belirlenmiştir.

Bu bağlamda Komite, söz konusu göstergelerin öncelik sırasına göre *üç* seviyede ele alınmasına karar vermiştir. *Birincil derecedeki göstergeler*, sosyal dışlanmaya liderlik eden “en önemli” elementlerin etkilediği alanları kaplayan sınırlı sayıdaki kıstasları içermektedir. *İkincil derecedeki göstergeler*, ana göstergeleri destekleyen ve problemin öteki boyutlarını betimleyen göstergeleri meydana getirmektedir. Her iki seviyede bulunan göstergeler, üye devletlerce üzerinde fikir birliğinde bulunulmuş, tanımlanmış ve sonraki Ulusal Eylem Plânları’nda bir

başlık altında “Sosyal İçericilik” kapsamında ve ayrıca AB Komisyonu ile üye devletler Katılım Raporu’nda kullanılmıştır. *Üçüncü derecedeki göstergeler* ise; üye devletlerin kendi UEP’ye Sosyal İçericilik Şartnamesi’ni dâhil etmeye ilişkin karar vermelerini gerekli kılan, birincil ve ikincil derecedeki göstergeleri kendi ülkelerine adapte etmede yardımcı olan ve belirli alanlarda kendilerine özgü göze çarpan sorunları çözmeye kullanılabilen göstergeleri ifade etmektedir¹²⁴. Söz konusu göstergelerin, AB düzeyinde “*harmonik*” bir yapı taşıma zorunluluğu bulunmamaktadır.

Yukarıda izah edilen prensipler ışığında Sosyal Koruma Komitesi, müşterek bir zeminde hareket ederek, sosyal dışlanma probleminin göstergelerini, tanımları ve veri kaynakları ile birlikte, *tablo 1.7* vasıtasıyla ortaya koymuştur.

Tablo 1.7: Göstergeler Listesi

BİRİNCİL DERECEDEKİ GÖSTERGELER

	Gösterge	Tanım	Veri kaynağı + yılı
1.a	Toplumsal cinsiyet ve yaş hesaplamalarıyla oluşan transferlerden sonra ortaya çıkan düşük gelir oranı	Toplam hanehalkı içinde yer alan fertlerin gelirlerinin yüzdelik diliminin, ortalama ulusal gelirin % 60 altında seyretmesi. <i>Yaş grupları: 1. 0–15, 2. 16–24, 3. 25–49, 4. 50–64, 5. 65–+.</i> <i>Cinsiyet</i> oranları, her bir yaş grubuna ve toplam sayıya göre <i>hesaplanmaktadır.</i>	Eurostat ECHP; 1997
1.b	En yoğun görülen aktivite durumlarıyla oluşan transferlerden sonra ortaya çıkan düşük gelir oranı	Toplam hanehalkı içinde yer alan 16–+ yaş grubundaki fertlerin gelirlerinin yüzdelik diliminin, ortalama ulusal gelirin % 60 altında seyretmesi. <i>En yoğun biçimde görülen aktivite durumları: 1. Ücretliler 2. Kendi başına çalışanlar 3. İşsizler 4. Emekliler 5. Pasif gruplar –Diğerleri.</i> <i>Cinsiyet</i> oranları, her bir kategoriye ve toplam sayıya göre <i>hesaplanmaktadır.</i>	Eurostat ECHP; 1997

¹²⁴ European Union Social Protection Committee, **Report on Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion**, Brussels: October 2001, s. 3.

Tablo 1.7: Göstergeler Listesi [Devamı]

BİRİNCİL DERECEDEKİ GÖSTERGELER

	Gösterge	Tanım	Veri kaynağı + yılı
1.c	Hanehalkı tipine göre oluşan transferlerden sonra ortaya çıkan düşük gelir oranı	Toplam hanehalkı içinde yer alan fertlerin gelirlerinin yüzdelik diliminin, ortalama ulusal gelirin % 60 altında seyretmesi. 1. 1 kişilik hanehalkı, 30 yaş–altı 2. 1 kişilik hanehalkı, 30–64 yaş 3. 1 kişilik hanehalkı, 65–+ yaş 4. Çocuksuz 2 yetişkin hanehalkı; biri 65–+ yaş 5. Çocuksuz 2 yetişkin hanehalkı; ikisi de 65 yaş–altı 6. Çocuksuz diğer hanehalkları 7. Tek ebeveynli, 1–+ çocuklu 8. 2 yetişkin, 1 çocuklu 9. 2 yetişkin, 2 çocuklu 10. 2 yetişkin, 3–+ çocuklu 11. Çocuklu diğer hanehalkları 12. Toplam	Eurostat ECHP; 1997
1.d	Mülkiyet durumuyla oluşan transferlerden sonra ortaya çıkan düşük gelir oranı	Toplam hanehalkı içinde yer alan fertlerin gelirlerinin yüzdelik diliminin, ortalama ulusal gelirin % 60 altında seyretmesi. 1. Sahip veya kirasız/bedava 2. Kiracı 3. Toplam	Eurostat ECHP; 1997
1.e	Düşük gelir eşiği [açıklayıcı parasal değerler]	Düşük gelir eşiğinin [ortalama ulusal gelirin %60'ı] parasal değerler (€, \$ veya diğer ülke paraları) karşısındaki durumu. 1. 1 kişilik hanehalkı 2. 2 yetişkin ve 2 çocuklu hanehalkı	Eurostat ECHP; 1997
2	Gelir dağılımı	S80/S20: En yüksek ve en düşük gelirli % 20'lik kesimlerin, ulusal gelirden aldıkları paylar (arasındaki oran)	Eurostat ECHP; 1997
3	Düşük gelirin devam etmesi	Yıl bazında [<i>iki yılda bir</i>] toplam hanehalkı içinde yer alan fertlerin gelirlerinin yüzdelik diliminin, ortalama ulusal gelirin % 60 altında seyretmesi. <i>n</i> yılda <i>n-1</i> , <i>n-2</i> , <i>n-3</i> gibi...	Eurostat ECHP; 1997
4	Nispi ortalama düşük gelir aralığı	Düşük gelir eşiğinin altında yer alan ortalama gelirli fertler ile düşük gelir eşiğinin yüzdelik dilimi arasındaki fark	Eurostat ECHP; 1997
5	Bölgesel kohezon [yapışma]	NUT2 düzeyindeki istihdam oranlarının varyasyon katsayısı	Eurostat LFS; 2000

Tablo 1.7: Göstergeler Listesi [Devamı]

BİRİNCİL DERECEDEKİ GÖSTERGELER

	Gösterge	Tanım	Veri kaynağı + yılı
6	Uzun süreli işsizlik oranı	Toplam aktif nüfus içindeki toplam uzun süreli işsiz (<i>ILO</i> tanımınca ≥ 12 ay) nüfus oranı	Eurostat LFS; 2000
7	Mesleği olmayan/işsiz hanehalkı	0–65 yaş kategorisindeki hanehalkı, herhangi bir iş'te/meslekte işine/mesleğine uygun antrenman ve eğitim imkânına sahip değildir; ancak şu kategoriler hariç tutulmaktadır: ❖ 18 yaşından küçükler, ❖ 18–24 yaş arasında eğitim gören ve aktif olmayan grup, ❖ 65–+ yaş ile 60 yaşında olup da çalışmayan grup	Eurostat LFS; 2000
8	Eğitim ve öğretim görmeme, erken yaşta okulu terk etme	ISCED seviyesinde 2 veya daha düşük puan alan, eğitim ve öğretime katılmayan, 18–24 yaş grubuna ait toplam nüfusu paylaşan (kitle)	Eurostat LFS; 2000
9	Yaşamdan beklenti ölçütü	Kadın ve erkek için doğduğu andan itibaren yaşamdan beklenen kriterler	Eurostat Nüfus İstatistikleri
10	Gelir seviyesine göre kendi sağlık durumunu tespit etme	(Denk gelirlili) 16–+ yaş grubuna ait <i>en üst</i> ve <i>en alt</i> kademede yer alan nüfusun, <i>WHO</i> tarafından belirlenen kıstaslar ölçüsünde, kendi sağlık konumunu “ <i>kötü</i> ” ya da “ <i>çok kötü</i> ” olarak sınıflandırması	Eurostat ECHP; 1997

İKİNCİL DERECEDEKİ GÖSTERGELER

11	Düşük gelir eşliğinin yayılması	Toplam hanehalkı içinde yer alan fertlerin gelirlerinin, ortalama ulusal gelirin % 40, 50 ve 70 altında seyretmesi.	Eurostat ECHP; 1997
12	Düşük gelir oranının çapalanması	Temel alınan yıl (ECHP verileriyle) 1995. 1. 1997 yılındaki nispi düşük gelir oranı [= gösterge 1] 2. 1994–96 enflasyon oranı ile çarpılan 1995 yılı nispi düşük gelir oranı	Eurostat ECHP; 1997
13	Transferler öncesinde meydana gelen düşük gelir oranı	Nispi düşük gelir oranı, gelirin şu biçimleriyle hesaplanmaktadır: 1. Tüm sosyal transferlerin dışındaki gelir 2. Emekli ve hayatta kalma maaşlarının dâhil olduğu gelir 3. Tüm sosyal transferlerden sonra oluşan gelir [= gösterge 1]	Eurostat ECHP; 1997

Tablo 1.7: Göstergeler Listesi [Devamı]**İKİNCİL DERECEDEKİ GÖSTERGELER**

14	Gini katsayısı	Gelir eşitsizlik ölçütü	Eurostat ECHP; 1997
15	Düşük gelirin sürekliliği (ortalama gelirin %50 altına düşmesi)	Toplam hanehalkı içinde yer alan fertlerin gelirlerinin, ortalama ulusal gelirin % 50 altına düşmesi. Yıl bazında, genellikle iki yılda bir defa, mesela n yılda $n-1$, $n-2$, $n-3$ (gibi...) ölçülmektedir.	Eurostat ECHP; 1997
16	Uzun süreli işsizlik payı	Toplam işsiz nüfus içindeki (toplam) uzun süreli işsiz (<i>ILO</i> tanımınca ≥ 12 ay) nüfus nispeti	Eurostat LFS; 2000
17	Çok uzun süreli işsizlik oranı	Toplam aktif nüfus içindeki çok uzun süreli işsiz (<i>ILO</i> tanımınca ≥ 24 ay) nüfus oranı	Eurostat LFS; 2000
18	İnsanların düşük eğit(im)sel becerileri	Yetişkin eğitimi beceri oranı, <i>ISCED</i> tarafından belirlenir ve bu düzeyde 2 veya 2'nin altında alınan puan, "düşük" sayılmaktadır [Yaş grupları: 25–34, 35–44, 45–54, 55–64].	Eurostat LFS; 2000

Kaynak: European Union Social Protection Committee, **a.g.r.**, ss. 6–8.

Ayrıca sosyal dışlanma göstergeleri olarak *kadınların siyasal hayata katılımına yönelik veriler, suç oranları, sosyal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin oranlar, işsizlik ve İnternet ve telefon gibi teknolojik mamullerin kullanım oranları, yetişkinlerin okuma–yazma oranları, kamu eğitim hizmetlerinin ulaşımına ilişkin veriler, bebek ölüm oranları, yeterli beslenemeyen çocukların oranı, salgın hastalıkların simülasyonu, içilebilir suya ulaşamayan nüfusun oranı, ulusal ölçeklerde belirlenen nispi ve mutlak yoksulluk verileri, fert başına düşen ulusal gelir, doğuştan yaşam beklentisi, sağlık hizmetlerinin erişimine ve bunların düzeyine yönelik veriler, normal yaşam koşullarından mahrum kalma oranları veya sosyal güvenlik derecesi, iş'ten kaynaklı aile/arkadaşlık münasebetlerinde sorun yaşama oranları* mukayeseli etütlerde yer alabilmektedir.

Sosyal dışlanmanın gerek tanımlanmasında gerekse karakterize edilmesinde yaşanan güçlük, ölçülmesinde de belirginlik kazanmaktadır. Terimin ya da sorunsallık vasfı taşıyan olgunun ölçümlenmesi, ölçüm sürecini gerçekleştiren fert ve/veya müesseselerin kavramı *ele alı*ş ve *tanımlama şekillerine* göre farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda, kullanılan data kaynakları da değişik türde yapılar taşıyabilmektedir; ancak her birinin sahip olduğu temel özellik, *ölçümde yaşanan güçl*üktür. Handikap, yalnızca ölçümde yaşanan güçlükle sınırlı kalmayıp, kullanılan "sayısallaştırılabilir kıstaslar"ın yanında "yapısal kriterler"in de varlığı,

problematiki fasit bir d6ngüye çevirmektedir. Dolayısıyla sosyal dışlanmanın kavramsallaştırılması, ölçülenmesi ve izlenmesi, nedenleri–sonuçları ve mücadele siyasalarının tesisi gibi birimleriyle birlikte düşünöldüğünde, çözümlenmesi oldukça güç bir durum meydana getirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMA SORUNSALININ NEDENSELLİK BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

I. SOSYAL DIŞLANMANIN NEDENLERİ

A. Genel Görünüm

Sosyal dışlanma fenomeninin sahip olduğu farklı tanımlar, yorumlar ve anlamlar terimin nedenselliğine dair *türlü modellerin somutlaşmasına*¹ ve dolayısıyla sosyal dışlanmanın *çok çeşitli nedenlerden beslenmesine* imkân vermektedir. Kavramın bünyesinde barındırdığı nedenlerin çok çeşitliliği, kendisini karakterize eden elementlerden biri olan “çok boyutluk” düsturu ile ilişkilendirilebilir. Çok boyutlu olma ise; birçok kaynaktan beslenebilme atmosferi sunmaktadır. Netice itibarıyla, sosyal dışlanmanın değişik türde nedensellik münasebeti kurabildiği faktörlerle simgeleşmesi, değişik sahalarda yer alan entelektüel disiplinlerin [*iktisadî, sosyolojik, politik–bilimsel ve psikolojik* disiplinler] farklı perspektif, tanımlama ve bilgi kaynakları kullandıkları çözümlenmeleri sonucunda gerçekleşmektedir.

Sosyal dışlanmanın neden ve şekillerinin çoğu zaman birbiri içine geçmiş olması sorun oluşturabilmektedir. Nitekim sosyal dışlanma tarzlarının/şekillerinin biri, ötekinin nedeni olabilmektedir. Meselâ, sosyal dışlanmanın en önemli nedenlerinin başında “yoksulluk” gelmektedir. Yoksulluğun başat nedeni ise; yine *yoksulluk* ya da *işsizlik* veyahut *emek piyasasında yaşanan güvencesizlik/kırılganlık* olabilmektedir. İşsizliğin sebebi, bir başka dışlanma oluşumu olan *eğitim hizmetlerinden dışlanma* veya “politik plâform” ve “süreçten dışlanma” şekli olan *etnik ayrımcılık[lar]* olabilmektedir. Eğitim [hizmetleri(n)]den dışlanma ise; pek çok zaman yoksulluğun bir tezahürü olarak idrak edilebilmektedir. Bununla birlikte işsizlik, çoğu ülkede *sosyal güvenlik sisteminden dışlanma* manasına da gelmektedir². Bu noktadan hareketle sosyal dışlanma probleminin *neden–sonuç–oluşumları* arasındaki ‘bent’lerin net bir biçimde belirlenmesi, söz konusu muğlaklığı gözler önüne sermektedir.

---

¹ Levitas, **a.g.e.**, s. 358.

² Sapanca, **a.g.e.**, s. 58.

Burchardt ve diğerleri, sosyal dışlanmanın nedenlerini önemli mercekler vasıtasıyla ortaya koymuş ve bu bağlamda sistematize etmişlerdir³. Buna göre; sosyal dışlanmadan sorumlu tutulan veya sorunu çoğaltan şahıs ya da şeyleri saptayan, değişik perspektiflerden beslenen “üç farklı düşünce ekolü” teşhis edilmiştir.

Birinci düşünce ekolüne göre; sosyal dışlanma *ayrımcılığın ve uygulanmamış hakların kombine edilmiş etkilerinden* türemektedir. Dışlanma, ayrımcılık oluşturan kimi karar ve eylemlerin neticesinde belirmektedir. Söz konusu karar ve eylemler yumağı; toplumun politik, sosyal, iktisadî çoğunluğunu elinde tutan, toplumu meydana getiren öteki fertleri dışlayan, toplumun genelini ilgilendiren sembolik, kültürel, özdeksel ve diğer imtiyazları /özel hakları saptamada herkes adına hareket etme güdüsü taşıyan ve/veya klişeleşmiş adıyla *elit* olarak tabir edilen kitlelerce somutlaştırılmaktadır. Sözü edilen bu güçlü, nüfuz sahibi ve statülü gruplar, yalnızca farklı sosyal ve kültürel kimlikleri saptamada aktif rol oynamamaktadırlar. Ayrıca kurumsal bazda toplum içerisinde dışlanmış kesimlerin *iş ve meslek, eğitim ve sağlık hizmetleri, kamu servisleri, kentsel lokasyon [yer, konum] ve diğer önemli tüketim birimleri gibi değerli kaynaklara erişimlerine sınırlandırma* getirebilmektedirler⁴. Dışlanmış/kenara ötelenmiş insanlar, kendi dezavantajlarına çare bulmaktan yoksundurlar; çünkü sosyal içericiliğin veya sosyal kohezyonun “kirişleri” olarak görülen siyasî, iktisadî, sosyal hakları uygulamaktan mahrum bırakılmaktadırlar.

Düşünce ekolünün ikincisini ve belki de en yaygın olanını, sosyal dışlanmanın, *organizasyonun ve sosyal kurum ve sistemlerin operasyonlarının bir fonksiyonu* olması oluşturmaktadır[†]. *Sosyal* [güvenlik ve destek], *iktisadî* [bölgesel, ulusal ve uluslararası], *siyasî*,

³ Burchardt ve diğerleri sosyal dışlanmanın nedenlerini tanımlama bağlamında, sonuçları itibarıyla geçmiş ve hâlihazırdaki nüfuz alanları arasındaki ayırmadan hareket etmektedirler. Bu anlamda geçmiş nüfuz alanı, “sermaye stokları”na vurgu yapmaktadır: *Beşeri sermaye* [genetik mirasın, eğitim-öğretimin ve çocukluk dönemindeki tecrübelerin bir fonksiyonu]; *fişiki sermaye* [mülkiyetin, barınmanın, araç ve gereçlerin vb. bir fonksiyonu] ve *finansal sermaye* [maddi varlık ve borçların mülkiyetinin bir fonksiyonu], akla ilk gelen geçmiş etki sahalarını oluşturmaktadır. Buna karşılık hâlihazırdaki nüfuz alanları ise; “harici” [şu anki bireysel ve toplumsal zorlama ve baskıların dışarıdaki görünümü gibi...] ve “dâhili sebepler”den [bireylerin ve toplumların gerçekleştirmiş oldukları tercihler gibi...] müteşekkildir. Tania Burchardt, Julian Le Grand ve David Piachaud [eds.], “Introduction”, **Understanding Social Exclusion**, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 8.

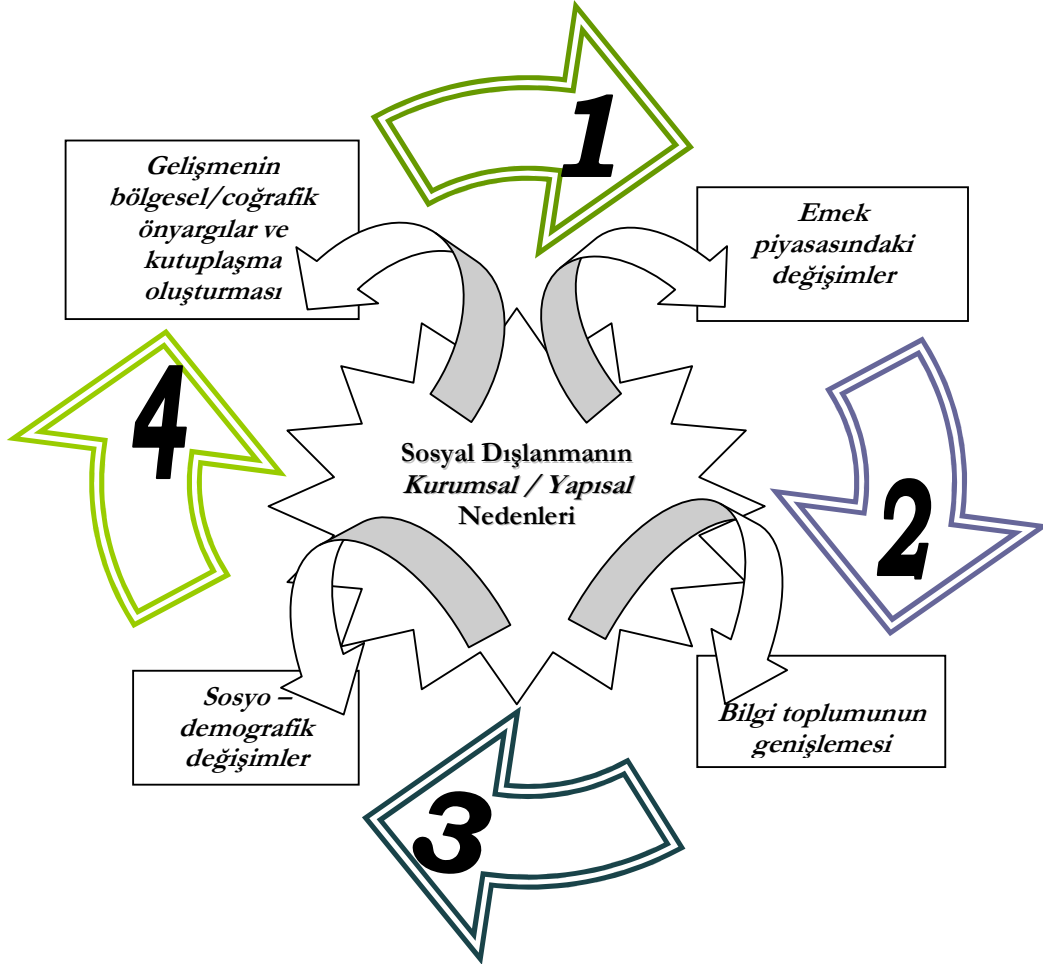
⁴ Chiara Saraceno, “The importance of the concept of social exclusion”, **The Social Quality of Europe**, eds. W. Beck, L. van der Maesen ve A. Walker, Utrecht–Netherlands: The Hauge Press, 1997, ss. 157–64.

[†] *Küreselleşme ve ekonomik yeniden yapılanma*, sosyal dışlanmanın en çok kabul gören “kurumsal/yapısal” nedenleri arasında gösterilmektedir. Söz konusu kavramlar, emek piyasalarını ve istihdamı derinden etkilediği gibi; finansal açıdan ve diğer dezavantajlı gruplara destek verebilecek kapasitede olan fertlerin ve grupların ve ayrıca sosyal destek sunabilecek konumda bulunan refah devleti kurumlarının işlerliğine darbe indirebilmektedir

kentsel ve diğer platformlarda yer edinen kurumlar ve sistemler, bir şekilde içericiliği gerekli kılan fırsat, kaynak ve güç alanlarına erişimi kısıtlayarak, dışlanmaya sebebiyet verebilmektedir. Bu sınırlamalar bazen kasıtlı olmadan gerçekleşmekte; fakat sıklıkla ayrı fertlerin veya tek/bağımsız varlıkların kontrolleri ötesinde [politik özerklik ve karar alma yetkesinden mahrum bırakılma ve böylece sosyal kurum ve sistemleri değiştirebilme yetisinden uzak kalma hâli] oluşmaktadır.

AB Komisyonu, sosyal dışlanmanın *kurumsal/yapısal nedenlerini* numaralandırma yoluna gitmiştir. Buna göre söz konusu numaralandırma işlemi, *şekil 2.1*'de gösterilmiştir.

Şekil 2.1: AB Perspektifinden Sosyal Dışlanmanın Kurumsal / Yapısal Nedenleri

Kaynak: European Commission, **Communication from the Commission: Building an Inclusive Europe**, Brussels: 2000, s. 69'dan yararlanılarak çizilmiştir.

Komisyon'a göre; sosyal dışlanmanın kurumsal/yapısal nedenlerinden birincisini *emek piyasasında meydana gelen değişimler* oluşturmaktadır. Buna *küreselleşme, teknolojik gelişmeler* ve *endüstriyel yeni[den] yapılanma* eşlik etmektedir. Emek piyasasındaki değişimler, *iş/meslek esnekliği* ve *güvenliği* arasında yer alan 'balans'ı esaslı bir biçimde değiştirmekte ve böylece fertler ile grupların konsantrasyonlarını minimize ederek onları marjinal kılmaktadır. *Bilgi [enformasyon] toplumunun genişlemesi* ve *bilgi teknolojilerinin sosyal ve iktisadî sahalarında daha aktif hâle gelen rolleri*, sosyal dışlanmanın kurumsal/yapısal nedenlerinden ikincisini meydana getirmektedir. Bu neden, teknolojik vasıtalarla okuma–yazma bilmeyen ve bilgi çağına kulak verebilecek yeterliliğe sahip bilgi ve becerilerden yoksun bırakılan kitlelerin marjinalleşmelerini ifade etmektedir. Söz konusu nedenlerden üçüncüsü *sosyo–demografik değişimlerdir*. Bu hususta genel kabul gören değişim örneklerini, *nüfusun yaşlanması, doğurganlık oranlarının giderek azalması, ailevi ve toplumsal yapılarda ortaya çıkan değişimler/dönüşümler, göçler, etnik, dinsel ve kültürel farklılıklarda gözlemlenen artış* şeklinde sıralamak olasıdır. Dördüncü ve son neden ise; özellikle iktisadî ve sosyal temelli *gelişmenin bölgesel ve/veya coğrafik önyargılar* ve *kutuplaşma [polarizasyon] tesis etmesidir*. Buna göre; eski kentsel [sanayi] yerleri gibi kimi mekânların, toplumsal ve ekonomik gelişimi adına gerekli malî, fizikî ve diğer altyapı sistemleri formlarından yoksun kalması ve neticede sosyal ve iktisadî sürece dâhil edilmeye ket vurulması sorunu, söz konusu sonuncu nedeni betimlemektedir⁵.

Benzer şekilde, Büyük Britanya'da kurulu olan *SEU* sosyal dışlanmanın *yapısal* nedenlerini *iki* ana kategoride toplamaktadır. Birinci kategori, *iktisadî* ve *sosyal* bir karakteristiğe sahip olmakla birlikte, toplam *üç* farklı alt neden grubundan oluşmaktadır. Bunlar⁶:

i) Endüstriyel yeni yapılanma [Emek piyasasının dışına itilmeye zorlanan insanlar ile sanayi sektörleri arasındaki köklü değişimi; ayrıca sürekli veya zamanın çok uzun bir periyodunda, emek piyasasına oldukça düşük seviyelerdeki ücretleri kabul ederek iştirak etme vb. durumları ortaya koymaktadır.],

ii) Aile yapısındaki değişim [Tek–ebeveynli ve diğer kırılğan yapıları ailelerin sayılarındaki artışı nitelendirmektedir.],

⁵ European Commission, **a.g.r.**, s. 70–1.

⁶ Social Exclusion Unit [SEU], **The Future of Social Exclusion: Drivers, Patterns and Policy Challenges**, London: May 2003, s. 28.

iii) Toplumsal parçalanma {fragmentasyon} ve kutuplaşma [Korunmasız fertlerin ve/veya grupların desteklenmesi adına aktif rol oynayan müesseselerin ve sosyal ağların zayıflaması problemini ifade etmektedir.]

Dışlanmanın yapısal sebeplerinden ikinci kategori ise; *bükrümet siyasalarının, çalışma metotlarının ve koordinasyonun sağlıklı işleyememesi neticesinde elde edilen başarısızlıktan* beslenmektedir. Bunlar da *sekiş* mühim sorunsaldan meydana gelmektedir⁷:

- i) *Mülkiyetin muğlak yapısı,*
- ii) *Yoğun bazda sunulan organizasyonel yardımlar/ sübvansiyonlar,*
- iii) *Kamu siyasalarının ters, kasıtlı olmayan ve/ veya umulmadık yönde oluşan etkileri,*
- iv) *Kurumlar–arası eşgüdümün ‘güdüük’ kalmaması,*
- v) *Sektörler–arası ortaklığın sınırlı ya da zayıf bir görüntü çizmesi,*
- vi) *Sonuçlar, averajlar, kısa ve uzun vadeler, servis sağlayıcıları ile müşteriler, taban–tavan temelli problem çözme yöntemleri ile ilgili süreçlere hâddinden fazla bir biçimde kanalizé olma,*
- vii) *Yetersiz veri toplama ve analiz,*
- viii) *Haklar ve sorumluluklar arasında bağlantının kesilmesi.*

Atkinson ve Kintrea, sosyal dışlanmanın ana *kurumsal* nedenlerini organize etme ve anlama amacıyla iskelet bir yapıdan bahsetmektedir. Söz konusu yapı, *dört* kurumsal alt sistemin başarısızlığına veya yetersizliğine vurgu yapmaktadır. Bu alt sistemler,

- ❖ *‘kentsel bütünleşme’nin teşvikinde rol oynayan demokratik ve kanunî sistemler;*
- ❖ *‘iktisadî bütünleşme’nin gelişimine destek veren emek piyasaları;*
- ❖ *‘sosyal bütünleşme’nin desteklenmesinde görev alan sosyal refah sistemi;*
- ❖ *‘kişiler–arası bütünleşme’ye imkân tanıyan aile ve topluluk sistemleri* şeklinde sıralanmaktadır⁸.

Prensipte, söz konusu alt sistemlerden herhangi birinin yetersiz/başarısız olması sonucunda sosyal dışlanma vuku bulmaktadır; fakat genellikle bir alt sistem, diğér bir alt sistemi *tetiklelemekte* ve böylece “zincirleme reaksiyon” oluştuğundan, dışlanma problematiğii daha *girift* bir hâle bürünmektedir⁹. Buna ilâveten, sosyal dışlanmanın nedenlerine kurumsal

⁷ SEU, **a.g.r.**, s. 29.

⁸ R. Atkinson ve K. Kintrea, “Area effects: What do they mean for British housing and regeneration policy?”, **European Journal of Housing Policy**, Vol. 2, No. 2, 2002, ss. 147–56.

⁹ Atkinson ve Kintrea, **a.g.m.**, s. 157.

odaklı perspektiflerle yaklaşmak, kurumsal düzenekler içerisinde yerleş[tiril]miş fert ve grupların seviye ve davranış biçimlerini saptayabilme adına avantaj sağlamaktadır. Fert ve/veya grupların kurumsal plâtförmü “yerleşebilirlikleri”, esasen onların sosyal veçheden **kabullenme** ya da **dışlanma** ihtimallerine de atıf yapmaktadır*.

Sosyal dışlanmanın nedenleri üzerinde kritik edilirken *Burchardt ve diğ[er]leri* tarafından bahsedilen *düşünce ekollerinden sonuncusunu*, tecrit edilmiş birey ve grupların *buysuz, patolojik, asosyal ve kendilerine zararlı [meselâ ekstra-normal] tutum, davranış, ablâk ve değer yargıları geliştirerek*, dışlanma sorununu bizatihi taraflarına *yüklemesi* ve *sembolize etmesi* oluşturmaktadır. Bu bakış açısına göre dışlanmış kitleler, marjinal olmalarının nedenini, ‘kendi sorumluluk sahaları’nda aramaktadırlar^ψ.

*Lupton ve Power*¹⁰ gibi diğ[er] akademisyen ve araştırmacılar ise; sosyal dışlanmanın *makro* ve *mikro* seviyede yer alan nedenlerini irdelenmişlerdir. Buna göre *makro* seviyeli faktörler, dışlanma olgusunun ilgi alanının ve kontrolünün ötesinde; *yapısal, sistem[at]ik* veya *kurumsal doğasından* kaynaklanmaktadır. Söz konusu faktörler birçok nosyonu bünyesinde taşımaktadır. Bunları *iktisadî yeni yapılanma, küreselleşme, nüfus hareketleri/ dinamikleri, ayrımcılık* ve *kamu politikaları* şeklinde ortaya koymak mümkündür. *Mikro* seviyeli faktörler ise; *dezavantajlı alanların ve/veya bu alanlarda yaşayan fertlerin karakteristiklerini* kapsamaktadır. Burada zikredilen ‘dezavantajlı alanlar’ tabiri ile *yatırımın yapılmaması, meslek, hizmet, konfor* ve *diğ[er] integratif [bütünleştirici] desteklerden mahrum kalınması* anlatılmak istenmektedir. Söz konusu alanlarda yer edinen fertleri nitelendirmek amacıyla da *sosyal açıdan kötü huylu–direşken; kuralcı olmayan davranış, tutum, ablâk* ve *değer yargıları; beşerî, sosyal, siyasî ve malî sermayeden yoksun olma* gibi konseptler kullanılmaktadır¹¹.

---

* Çünkü *sosyal vatandaşlık hakları*, hem bu kurumsal sistemler *içerisinde* konuşlanmakta hem de söz konusu sistemlerden geçerek *aktif konuma* geçmektedir. Dolayısıyla sistemler dizisinin bir şekilde *başarısızlığı*, bir taraftan bu hakların *zayıflamasına* ya da *kaybedilmesine* öte taraftan da *dışlanma süreciyle karşı karşıya kalınmasına* sebebiyet vermektedir.

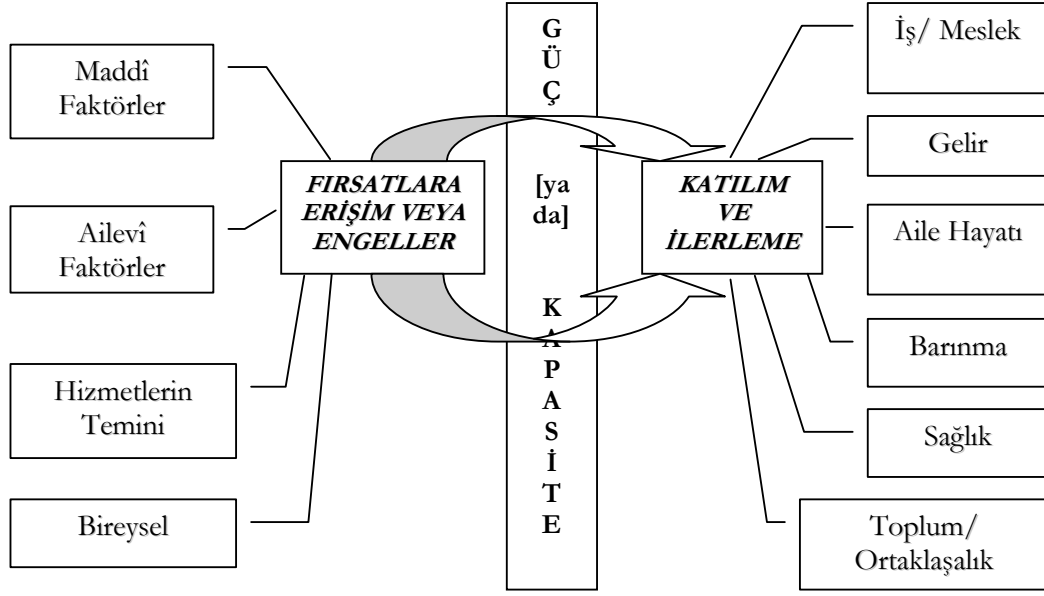
^ψ Burada dillendirilen perspektif, ABD ile bazı ülkelerde gözlemlenen “*sınıf-altı*” tartışmalarında sıkça vurgulanan *düşük geliri* birey ve grupların içinde buldukları *tutum, norm, değer yargıları* vb. birey ve grupları dezavantajlı olmaya doğru sürükleyen bir takım kavramlarla paralel bir görüntü çizmektedir.

¹⁰ R. Lupton ve A. Power, “Social exclusion and neighbourhoods”, **Understanding Social Exclusion**, eds. T. Burchardt, J. Le Grand ve D. Piachaud, Oxford: Oxford University Press, 2002, ss. 78–80.

¹¹ Steve Bradley, Rob Crouchley ve Reza Oskrochi, “Social exclusion and labour market transitions: a multi-state multi–spell analysis using the BHPS”, **Labour Economics**, No. 10, 2003, ss. 659–75.

Sosyal dışlanmanın veya bütünleşmenin *süreçleri* üzerinden hareket ederek gerekçelerine ulaşan *Evans, Bronheim* ve *Bynner*'a göre; terimin hem süreçler hem de gerekçeler ile ilgili olarak hareket noktasını, oldukça komplike bir yapı sergileyen “güç/kapasite” [*capability*] oluşturmaktadır. Bu durum *şekil 2.2*'de gösterilmiştir.

Şekil 2.2: Sosyal Dışlanmanın – Süreç Eksenli – Gerekçeleri

Kaynak: Peter Evans, Suzanne Bronheim ve John Bynner, **Social Exclusion and Students with Special Educational Needs**, Bristol: Policy Press, 2001, s. 9.

Şekil 2.2'de görüldüğü üzere sosyal dışlanmanın gerekçeleri, süreçleri üzerinden vurgu yapılarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Türkçe'ye *güç* ya da *yetenek* veya *kapasite* olarak tercüme edilen “*capability*” kavramı, sorunsallık teşkil eden terimin odak noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla, kavram dışlanmanın hem gerekçesini hem de sürecini bünyesinde barındırmakta ve ayrıca gerekçeyi tesis eden unsurları ortaya koymaktadır. Buna göre şekilde sadece “ana-hat”ları sunulan sosyal dışlanmanın gerekçelerini detaylandırmak gerekir.

Güç/kapasite/yetenek, aslında dışlanma problematiğinde bir ‘eşik’ niteliği taşımaktadır. Bu anlamda, *fırsatlara erişim* veya *engeller* güç/kapasite/yetenekten evvel; *katılım* ve *ilerleme* ise sonra gelmektedir. Fırsatlara erişebilen kitleler [fert ve gruplar], “dışlanmazlar” ve değişik

süreçlere katılım ve bu süreçlerde ilerleme olanağı elde ederler. Katılım ve ilerlemenin *manidar* olabilmesi için farklı konseptler sıralanabilmektedir. Bunlar şekil 1.4'te ele alındığı gibi *iş/meslek, gelir, aile hayatı, barınma, sağlık* ve *toplum/ortaklaşaluktur*. Hâdisenin tersi düşünüldüğünde, yani fırsatlara erişemeyen kitleler mercek altına alındığında, söz konusu kitleler için “dışlanmışlar” sıfatı kullanılmaktadır; çünkü bunlar, türlü faktörler altında güç/kapasite/yetenek kavramını somutlaştıracak *ulaşılabilirlik yetisinden yoksun* olmaktadır. Adı geçen; ancak şekilde ‘uzantıları’nın sunulmadığı *fırsatlara erişimi mümkün konuma getiren* veya *engelleyen faktörler* şu şekilde sıralanabilir¹²:

→ **Maddî Faktörler.** Kendi arasında *iki* gruba ayrılmaktadır:

§ *Aile yoksulluğu,*

§ *Coğrafî lokasyon/konum;*

→ **Ailevî Faktörler.** Kendi arasında *üç* gruba ayrılmaktadır:

§ *Ebeveyn eğitimi,*

§ *Ailesel ilgi ve destek,*

§ *Sosyal sınıf;*

→ **Hizmetlerin Temini.** Kendi arasında *beş* gruba ayrılmaktadır:

§ *Eğitim,*

§ *Sosyal hizmetler,*

§ *Barınma/konut,*

§ *Nakil,*

§ *Sağlık;*

→ **Bireysel Faktörler.** Kendi arasında *üç* gruba ayrılmaktadır:

§ *Doğal yetenek/motivasyon,*

§ *Cinsiyet,*

§ ***Engelli olma.***

Buna göre; söz konusu faktörlerden biri ya da birkaçının fırsatlara erişimde “engelleyici” bir tutum takınması durumunda, sosyal dışlanma olgusu belirginlik kazanmaya başlamaktadır.

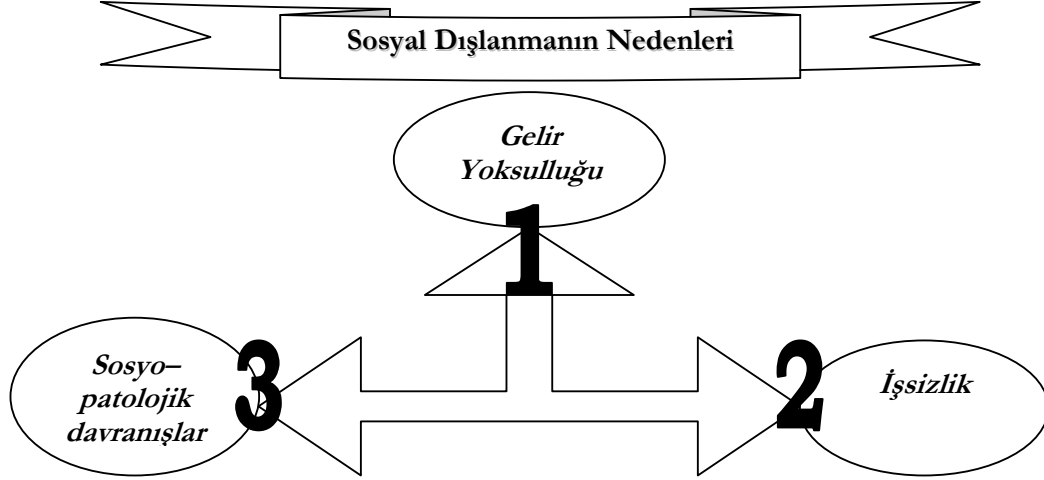
---

¹² Evans, Bronheim ve Bynner, **a.g.e.**, ss. 10–2.

Sosyal dışlanmayı üç anlama sahip bir bütün olarak gören *Levitas* da, dışlanmanın nedenlerini *üç kritik noktada* toplamıştır. Dışlanma literatürü içinde *Levitas* tarafından ele alınan nedenler silsilesi, alanında en çok ses getirenlerin başında yer almaktadır. *Şekil 2.3*'te ortaya konan diyagram, bu mevzuya atıf yapmaktadır.

Şekil 2.3: Levitas'ın Üçlü Nedensellik Dizisi

Kaynak: Ruth Levitas, *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*, London: Macmillan Press Ltd., 1998, s. 112.

Levitas'a göre; sosyal dışlanmanın engellenmesi, nedenlerinin iyi bir biçimde özümsemesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, sosyal dışlanma birbirine kenetli *üç* nedenden ileri gelmektedir. Toplumu meydana getiren fertlerin ya da grupların sahip oldukları veya içine düştükleri *gelir yoksulluğu/yoksunluğu* birinci neden; karşı karşıya kaldıkları *orta veya uzun erimli işsizlik* ikinci neden ve bünyelerinde taşıdıkları *sosyo-patolojik davranışlar* ise; üçüncü neden olarak gösterilmektedir. Nedenlerin birbirine *kenetli* olması, birbirlerinden beslenmesini mümkün hâle getirmektedir. Meselâ toplumdan, *işsiz* kaldığı için bir şekilde "dışlanan" fert/gruplar, zaman içerisinde bir başka dışlanma nedeni sayılan *gelir yoksulluğu* kapsamına dâhil olacak ve toplumdan dışlanma süreci daha 'kaotik' bir yapı arz edecektir. Dahası, işsiz kalan ve gelir yoksulluğuna giren fert/gruplar, ileriki aşamada manevî atmosferde bir takım *sosyal tabanlı-patolojik davranışlar* gösterecektir¹³. Netice itibariyle, söz konusu nedenler birbiriyle iç-içe geçmiş bir durum ortaya koymaktadırlar.

¹³ *Levitas, a.g.e.*, ss. 110–12.

Sosyal dışlanmanın nedenlerine ilişkin önemli tespitler içeren *umumî görünüm/görüşler*, ana çizgileri ile de olsa ele alınmaya çalışıldı. Özetle, hemen her ülkede somutlaşan bu problemin anlamlandırılması, nedensellik ilişkisinin kurulması veya ölçülenmesi süreçlerinde kullanılan veriler farklı kaynaklara/görünümlere sahip olabilmektedir. Bu bağlamda terimin unsurlarını karakterize eden nedenler topluluğu da farklılık taşıyabilmektedir. Dolayısıyla pek çok kurum, akademisyen veya araştırmacının “dikkate aldıkları” nedenler, değişik yapıda olabilmektedirler. Ancak bütün bu zorluklara ve kaotik yapıya karşılık sosyal dışlanmanın nedenlerini –bilhassa yirminci yüzyılın son çeyrek dilimi ile yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde daha *somatik* hâle gelen bir konsept olması realitesinden hareketle– *iktisadî, toplumsal ve politik* arenalarda belirginleşen kimi mühim dönüşümlerde etken rol oynayan kavramlarda ara[ştır]mak gerekir. *Güncel/spesifik görünüm* olarak da nitelendirilebilen ve “post–modernist” eğilim ve gelişmelerin gölgesi altında şekillenen söz konusu durum, sosyal dışlanmaya sebebiyet veren etmenleri daha *güncel* ve *keskin* hatları ile gövdesinde barındırmaktadır.

B. Güncel Nedenler

Esasen *güncel nedenler* başlığıyla, sosyal dışlanmanın dünya genelinde cereyan eden tartışmaları perspektifinde ortaya çıkan *nedenlerinin* bir tür sentezinin sunulması amaçlanmaktadır. Terimle ilgili pek çok tez genellikle, klâsik manada *modernist* yaklaşımlar ışığında ele alınmaktadır; ancak terim, özellikle *yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinden* itibaren yoğun bir şekilde boy gösteren *post–modern söylemlerin baskınlığıyla* birlikte düşünölmeye başladığında, güncel veya spesifik nedenlerin belirlenip–ortaya konması gayreti daha manidar olmaktadır.

Bu bağlamda, sosyal dışlanmanın nedenleri, temelde birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim içinde olan olgulardan meydana gelmektedir. *Dokuz* başlık altında toplanması muhtemel olan nedenler şu şekilde ele alınabilir:

- ❶ Küreselleşme,
- ❷ Emek piyasasının değişmesi/dönüşmesi/evrilmesi,
- ❸ Sosyal koru[n]ma yoksunluğu,
- ❹ Gelir dağılımında adaletsizlik – yoksulluk kültürü ve çalışan / yeni [kentli] yoksullar,
- ❺ Eşitsizliğin artması,
- ❻ Göç olgusu,

- ⑦ Hukukî aksaklıklar,
- ⑧ Ayrımcılık,
- ⑨ Neo-liberal [iktisat] politikalar[ı].

1. Küreselleşme

a. Küreselleşmenin Kilit Dokuları

Kapitalizmin tarihsel olarak içinden geçmiş olduğu ‘yeni bir evre’yi dillendiren *küreselleşme* süreci, uzun vadeli etkileri olan karmaşık bir olgunun ürünü biçiminde ifade edilebilir. Bu sebeple, küreselleşme deyimini sürpriz olmayacak şekilde pek çok ferdi çağrışımlara sahip olmuş ve aktüel-politik söylemde *aktif* biçimde kritik edilen bir hususu nitelendirmiştir. Bir tarafta küreselleşme, bütün dünyada hanehalkına *iktisadî gönenc* arz eden geri çevrilemez ve olumlu/insanî vasıflara sahip bir güç olarak görülmekte, öte tarafta ise; olgu, tüm modern belâ ve sakatlıkların bir nevi *referans noktası* olarak kınanmaktadır¹⁴.

Ayrıca *uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi* [liberalizasyon], *doğrudan dış yatırımların* [DDY] *genişlemesi* ve *sınır-ötesi kütleli malî akışların ortaya çıkışının* küreselleşmenin “kilit dokuları” olduğu yaygın bir biçimde kabul edilmektedir. Bu durum, global piyasalarda rekabetin artması ile neticelenmektedir. Aynı şekilde söz konusu durumun altta yatan *iki* ögenin kombinasyonu ile gerçekleştiği de yaygın biçimde doğrulanmaktadır: **a)** *Uluslararası iktisadî işlemler için ulusal engellerin minimize edilmesi konusundaki politika kararları*; **b)** *bilgi ve iletişim teknolojilerinin* [BİT] *etkisi*¹⁵. Söz konusu gelişmeler, küreselleşme olgusunun başlangıcı için gerekli ‘ergonomik hava’yı tesis etmektedir.

Geçmişteki benzer evrelerle mukayese edildiğinde, yeni teknolojinin [BİT] etkileri, hâlihazırdaki küreselleşme sürecine esaslı bir farklı nitelik de atfetmiştir. Zaman ve mekâna ait tabii afetler çok büyük şekilde azalma göstermiştir. Global iletişim *ucuz* ve *hızlı* olma trendi yakalamış ve yerküre yüzeyinde bilgiyi, bireyleri, mal ve hizmetleri ve sermayeyi hareket ettirmenin maliyeti ise; çarpıcı formatta düşüş kaydetmiştir. Bu hâl, yer-küre

---

¹⁴ *Küreselleşme* terminolojisi, 1990’lı yıllara değin popüler bir konumda yer almamaktaydı. Alman Bundestag’ı Çalışma Komisyonu’nun nihai raporu, *Dünya Ekonomisi’nin Küreselleşmesi: Karşı Çıkarlar ve Cevaplar* [Globalization of the World Economy: Challenges and Answers] {14. Yasama Dönemi, Haziran 2002}, büyük bir Alman gazetesi Frankfurter A. Z.’de küreselleşme nosyonunun kullanılma sayısının 1992 yılında “34” iken; 2001 yılında “1.136”ya yükseldiğini not etmektedir. Bernhard G. Gunter ve Rolph van der Hoeven, “The social dimension of globalization: A review of the literature”, **International Labour Review**, Vol. 143, No. 1–2, 2004, ss. 8–11.

¹⁵ International Labour Organization [ILO], **A Fair Globalization: Creating Opportunities For All**, Geneva: April 2004, ss. 24–6.

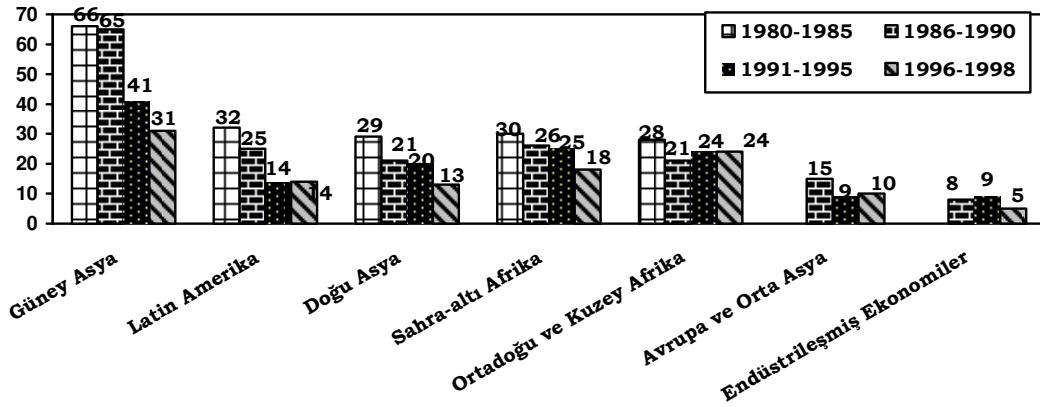
ölçeğinde iktisadî işlemlerin yapılabilirliğini çok büyük oranda artırmaktadır. Pazarlar, artık manevra sahalarında küresel konumda olabilmekte ve giderek genişleyen bir mal ve hizmetler yelpazesini elde edebilmektedirler¹⁶.

Mevcut pozisyonunda ilerleyen küreselleşme sürecinin bir başka niteliği, alenî bir şekilde “neyin yok olduğu” ile ilintilidir. Fertlerin, sınır- ötesinde kitlevî şekilde hareketiyle vasıflanan küreselleşmenin daha evvelki dönemlerinin aksine; günümüzde süreç, bunu büyük oranda “**dışlamakta**”dır. Mallar/hizmetler, kurumlar ve para, sınırları aşıp- dönmekte büyük ölçüde serbestken; bireylerin ise böyle bir *misijyatifleri* bulunmamaktadır¹⁷.

❖ *Dünya ticareti*

Küreselleşmenin kilit dokularından birisi olan dünya ticareti, son yirmi yıl içinde hızlı bir şekilde genişleme göstermektedir. 1986 yılından itibaren genişleyen dünya ticareti, sürekli olarak dünya gayrî safî iç hâsılasından [GSİH] dikkate değer bir şekilde hızlı artmıştır. 1970’li yılların başları boyunca *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması* [GTTGA] çerçevesinde ticaretin serbestleştirilmesi, ılımlı ve tedricî olmakla birlikte GOÜ’yü içermekten daha çok *sanayileşmiş* ülkeleri kapsamaktadır. Bununla birlikte, *şekil 2.4*’te görüldüğü üzere 1980’li yılların ilk dönemlerinden itibaren ticaretin liberalizasyonunun içeriği, özellikle *GOÜ’ye doğru genişlemeye başlayarak* devam etmiştir.

Şekil 2.4: 1980–1998 Yılları Arası Gümrük Tarife Oranlarının Bölge Bazındaki Ortalamaları [% olarak]

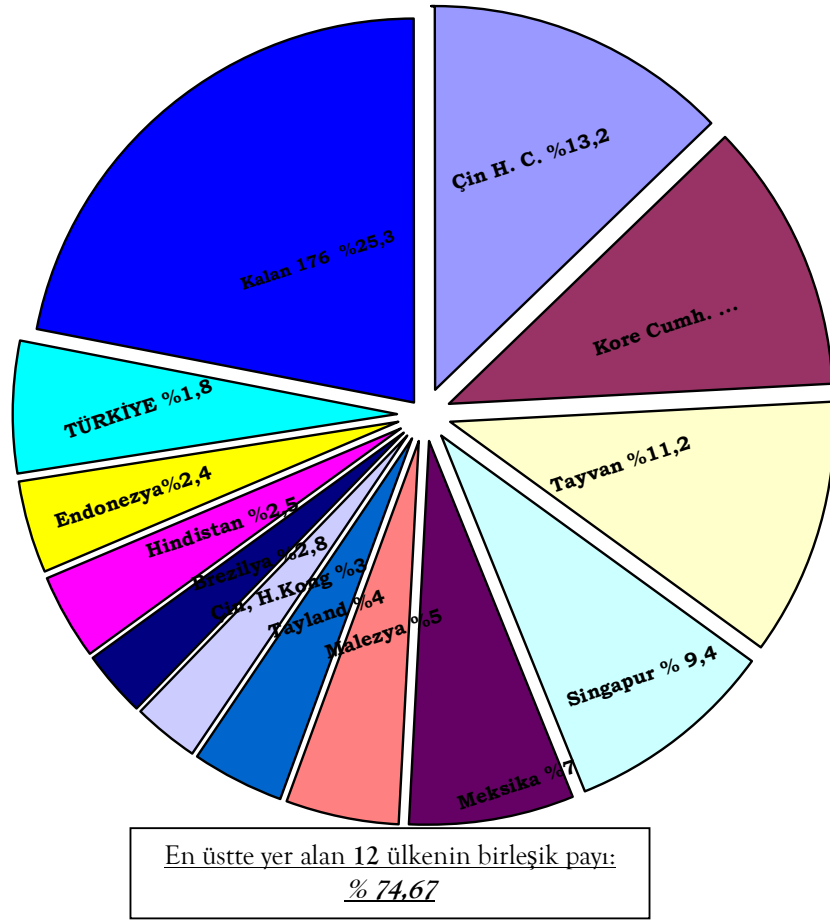
Kaynak: World Bank [WB], *Global Economic Prospects 2001*, Washington DC.: 2001, s. 38.

¹⁶ Kevin H. O’rourke ve Jeffrey G. Williamson, “After Columbus: Explaining Europe’s Overseas Trade Boom, 1500–1800”, *Journal of Economic History*, No. 62, 2002, ss. 417–20.

¹⁷ ILO, a.g.r., s. 25.

Ticaretin böylesine bir eğilim yakalayarak genişlemesi, tüm ülkelerde aynı biçimde gerçekleşmemiş; endüstrileşmiş ülkeler ile on iki GOÜ'den meydana gelen grup, 'aslan payı'nı elde etmiştir. Aksine GOÜ'nün çoğunluğu, mühim ticaret genişlemesi yaşamamıştır. Bu durum *şekil 2.5*'te görülebilmektedir.

Şekil 2.5: GOÜ'nün Mamul İhracatları Dağılımı [1990'lı Yılların Toplamı (% olarak)]

Kaynak: United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], **Handbook of Statistics 2002**, New York and Geneva: 2002, s. 2 [Erişim: CD-ROM].

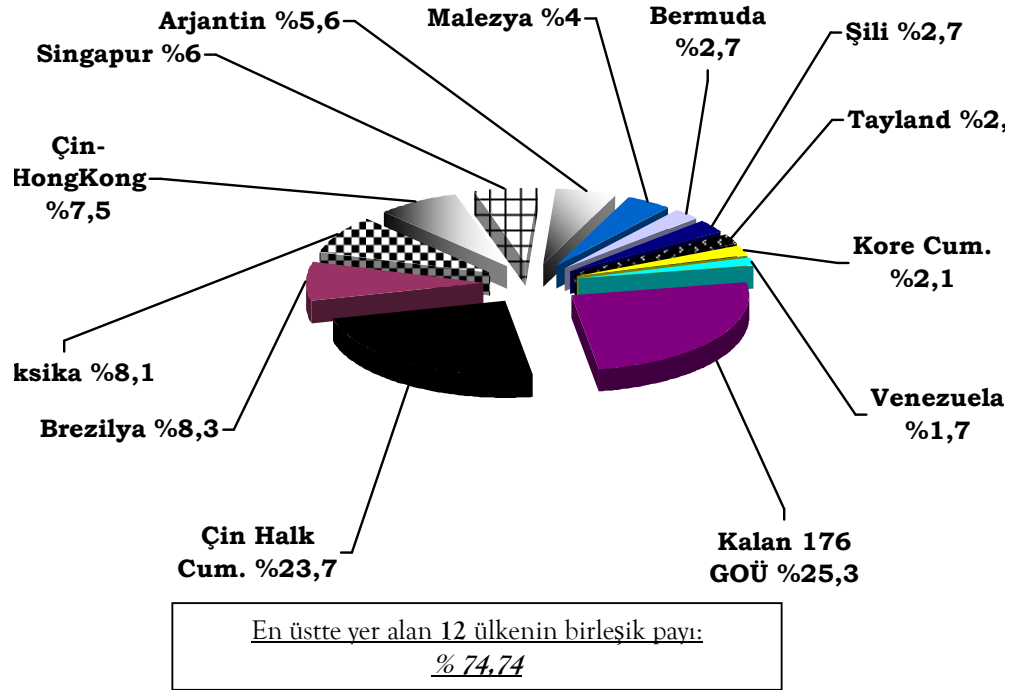
Hakikaten, AGÜ'nün birçoğu –*Sabra-altı Afrika*'daki ülkelerin çoğunu kapsayan grup gibi– ticarî liberalleştirme ölçümlerini uygulamış olmaları realitesine rağmen, dünya piyasalarındaki paylarının nispi biçimde azalması durumuyla karşı karşıya kalmışlardır¹⁸.

¹⁸ UNCTAD, a.g.r., s. 12.

❖ Doğrudan dış yatırım [DDY]

Küreselleşmenin kilit dokularından bir diğeri olan doğrudan dış yatırımın[DDY] artışı, 1980'li yılların ilk dönemleri süresince gerek mutlak gerekse GSİH'nin yüzdesi bağlamında hızlanma eğilimi göstermiştir. 1980 yılından itibaren, dünya ölçeğindeki politika ortamı DDY'nin gelişmesine daha fazla imkân vermiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise; DDY'ye ilişkin mühim liberalleştirme siyasalarını benimseyen ülkelerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Realitede, aktif olarak DDY'yi çekmeye gayret etmeyen çok az ülke bulunmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin çoğunun beklentileri gerçekleşmemiştir¹⁹. Şekil 2.6, DDY'nin GOÜ'ye akışındaki hızlı büyümeye karşılık; yatırımın bu ülkelerin yaklaşık *onunda* yoğunlaştığını göstermektedir.

Şekil 2.6: GOÜ'ye DDY Akışının Dağılımı [1990'lı Yılların Toplamı (% olarak)]

Kaynak: UNCTAD, a.g.r., s. 4.

¹⁹ ILO, a.g.r., s. 27.

Hacmindeki artıştan ayrı olarak, bu yatırımların karakterlerinde de bir takım değişimler gözlemlenmektedir. *Düşen ulaşım maliyetleri* ile birleşen *BİT devrimi* uzak yerlere, birçok ülkeye yayılmakta; ayrıca mal ve hizmetler imalâtını hem *teknik* hem de *ekonomik* olarak gerçekleştirilebilir kılmaktadır. Üretim prosesleri sınırlandırıcı bağlarından kurtulabildiği gibi; ayrıca maliyet farklılıklarından kaynaklanan iktisadî avantajlardan, faktör elverişliliklerinden ve yatırım atmosferinin müsait oluşundan faydalanmak üzere yerküre yüzeyine yayılabilmektedir. Parça ve kısımlar artık, kolay bir şekilde dünyanın bir tarafından diğer tarafına nakil edilebilmekte ve talep edildiği sitilde kombinasyonu gerçekleştirilmektedir. İletişim/bilişim devrimi, bu şekilde yayılma göstermiş olan üretim düzen[ek]lerinin tasnif edilmesini ve denetimini mümkün konuma getirmektedir²⁰.

❖ *Malî akışlar*

Malî akışlar, küreselleşme sürecinin bir diğer kilit dokusunu tesis etmektedir. Bu anlamda, geçen yirmi yıllık süreç içinde küreselleşmenin en etkileyici ögesinin, finansal piyasaların hızlı bir şekilde bütünleşmesi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya konan *Bretton Woods* sistemi, açık olmayan sermaye işlemleri ve sabit döviz kuru oluşturulmasına dayanmaktaydı. Böylece kademeli liberasyonun başlatıldığı ticarete ve DDY'nin aksine *finansal küreselleşme*, o dönemde politika gündeminde dahi yer almamaktaydı; tersine dünya birbirinden ayrı ulusal malî piyasalar sistemi ile iç-içe bulunmaktaydı²¹.

Söz konusu durum, 1973 yılında Bretton Woods sisteminin lâğvolması ile birlikte değişmeye başlamış; fakat kapital işlemlerinin serbestleştirilmesine hemen geçiş olmamıştır. Bu işlemlerin serbestleştirilmesi, 1980'li yılların başlarından itibaren yalnızca gelişmiş ülkelerde görülmüştür. Üzerinde dikkatlice durulduğu gibi, dünya finansal sistemi bir defada “üç devrim” yaşamıştır. Bunlar: *Deregulasyon*, *uluslararasılaştırma* ve *inovasyondur*²². Finansal serbestleştirme, genişlemiş sermaye hareketliliği için uygun politika ortamı oluştursa da, aslında sermaye akışındaki yükselme BİT'teki ilerleme ile artırılmaktadır. Söz konusu

---

²⁰ Joseph E. Stiglitz, “Employment, social justice and social well-being”, *International Labour Review*, Vol. 141, No. 1–2, 2002, ss. 9–13.

²¹ Raymond Torres, *Towards A Socially Sustainable World Economy: An Analysis of the Social Pillars of Globalization*, Geneva: ILO Publication, 2001, s. 129.

²² Philip Turner, “Capital Flows in the 1980s: A Survey of Major Trends”, *BIS Economic Papers*, No. 30, April 1991, s. 76.

devrim, dış pazarların daha gelişmiş ve daha hızlı enformasyonuna erişmeyi ve “gece–gündüz boyunca ve tüm dünya çevresinde” malî işlemler yapılması hususundaki gelişimi ve yeni finansal enstrümanların ortaya çıkmasını olanaklı hâle getirmektedir.

Küresel eğilimin finansal liberalleştirme ile diyalogu, 1980’li yılların sonlarına doğru rastlamaktadır. Finansal liberalleştirme, döviz kurlarının birleştirilmesi ve iç piyasada kredi dağıtımındaki denetimlerin kaldırılması gibi izafî olarak basit adımlardan, sermaye işlemlerinin açılmasını da kapsayan malî sektörün bütünüyle liberalizasyonuna değin uzanmaktadır. Gelişen dünya içinde, son tipteki reformlar başlangıçta, tahvil ve hisse senedi pazarlarını kapsayan, görece olarak daha geniş finansal arabuluculuk kurumları yelpazesine sahip orta–gelirli ülkeler grubu ile sınırlanmıştır. Kuzey’den Güney’e özel finansal akıştaki patlayıcı büyüme çerçevesindeki etkinlik, söz konusu ‘yeni beliren piyasalarda’ odaklanmaktadır²³.

Yatırım fonlarınınca ülkelerin hisse senedi piyasalarında gerçekleştirilen yatırımlar, anonim şirket sektörüne bankanın borç vermesi ve özellikle likidite piyasasında olan kısa vadeli spekülâtif akışlar gibi etmenler, söz konusu finansal akışı karakterize etmektedir. Ayrıca, uluslararası tahvil piyasası aracılığıyla borç verme durumu da 1990’lı yıllarda finansal küreselleşmenin hemen arkasında artmıştır²⁴.

❖ *Teknoloji*

Endüstrileşmiş ülkeler, küreselleşmeyi kolay hâle getiren teknolojik devrimin kaynağını oluşturmakla birlikte; bu devrimin global ekonominin geri kalanı üzerinde dalga dalga etkiler yaptığı da aşikârdır.

İlk olarak yeni teknoloji, *bilgiyi* üretimin önemli bir “katalizör”ü konumuna getirmeyi başararak, uluslararası karşılaştırmalı üstünlükleri değiştirme yetisini elde etmiştir. *Bilgi–yoğun* ve *yüksek–teknolojili* endüstriler, küresel ekonomi içinde en istikrarlı şekilde büyüyen/gelişen sektörleri oluşturmakta ve başarılı bir iktisadî büyüme/gelişme ise; neticede ülkelerin bu sektörlerde rekabet edebilir olmalarını gerekli kılmaktadır²⁵. Bu durum,

---

²³ ILO, **a.g.r.**, ss. 28–9.

²⁴ World Bank [WB], **Global Development Finance 2003**, Washington DC.: 2003, s. 81.

²⁵ Economic Commission for Latin America and the Caribbean [ECLAC], **Globalization and the development**, ECLAC&UN No. LC/G.2157 (SES.29/3), Santiago de Chile: 15 April 2002, s. 54.

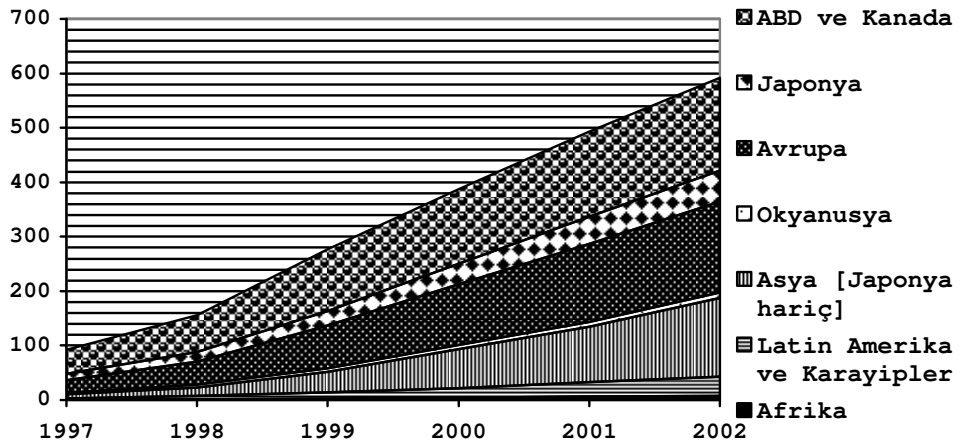

söz konusu ülkelerin *eğitim, meslekî öğretim ve bilginin yayılması* konularında yer alan yatırımların üzerinde durmaları gerektiği manasına gelmektedir.

Yeni teknolojilerin GOÜ'ye yayılması ile ortaya çıkan doğrudan etkileri, giderek daha da nüfuzunu artırmaktadır. Bu etkiler, yalnızca değilse bile, belli başlı biçimlerde *çok uluslu şirketlerin* [ÇUŞ] etkinlikleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, ticaret ve DDY misallerinde olduğu gibi, bilgi ve teknolojiye erişimde de Kuzey–Güney dengesizlikleri bulunmaktadır. Yeni teknolojilerin neredeyse tamamı, birçok *araştırma–geliştirme* [AR–GE] laboratuvarlarının yer aldığı Kuzey'de ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak bu durum, ÇUŞ'nin global piyasalarda egemenliğinin ve GOÜ hükümetleri karşısındaki pazarlık güçlerinin bir tür kilometre taşı niteliğindeki kaynağını meydana getirmektedir.

Yeni teknolojinin etkileri, iktisadî sahanın ötesine de yayılarak, genişleme sürecini devam ettirmektedir. Hızlı ekonomik küreselleşmeyi mümkün duruma getiren aynı teknolojiden, genel kullanım maksadıyla hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve fertler de faydalanmaktadır. *İnternetin, elektronik postanın, düşük ücretli uluslararası iletişim hizmetlerinin, mobil telefonların, elektronik konferansların yayılması* ile beraber dünya *daha fazla birbirine bağlı* hâle gelmektedir. Bu bağlamda *şekil 2.7* “internete erişim tahminleri”ni göstererek, genel durum hakkında ufak da olsa bilgi sunmaktadır.

Şekil 2.7: 1997–2002 Yılları Arası İnternete Erişim Tahminleri [İnternet Kullanıcıları: Milyon]

Kaynak: International Telecommunications Union [ITU], *Estimates of Internet Access, 1997 – 2002*, Washington DC.: 2002, s. 31.

Oldukça geniş ve hızla büyüyen enformasyona [bilimden ve buna benzer içerikte], dünyanın İnternet'e bağlı herhangi bir noktasından artık erişilebilmektedir. Söz konusu enformasyon, *aktarılabilme* ve *çok kolay biçimde kritik edilebilme* kabiliyeti taşımaktadır. Aynı zamanda uydu sistemlerinde büyük önem arz eden *uydu televizyonu* ve *elektronik basın* gibi sanal vasıtalar ise; gerçek bir küresel dördüncü saha meydana getirmektedir²⁶.

❖ *İç ilişkiler*

Ticaret, DDY, finansal akışlar ve teknolojik yayılmadaki söz konusu değişim ve dönüşümler, artan oranda yeni sistemik²⁷ bütünlüğün birer parçası hâline gelmektedir. Tüm bu öğelerin zorunlu olarak, artan iktisadî açıklık ve küresel piyasa aktörlerinin büyüyen etkisi çerçevesinde evrilmesi, altta yatan müşterek faktörü oluşturmaktadır. Bu durum, gerek devletin rolünü gerekse ekonomik araçların tutumunu etkileyen derinlemesine bir değişikliği ortaya koymaktadır.

Artık, ticaret ve DDY daha sıkı bir şekilde birbiri içine geçmektedir. Bilhassa bileşenlerde, firmalar–arası ticaretin hızlı bir biçimde büyümesi ile küresel üretim sistemi, artan ölçüde ticaret modellerini biçimlendirmektedir. ÇUŞ ve buna eklemlenmiş şirketler arasındaki firmaların yürütmüş oldukları ticaret, dünya ihracatının yaklaşık *üçte birini* oluştururken; ÇUŞ'nin mevcut zaman içinde dünya ticaret hacminin *üçte ikisine* sahip olduğu tahmin edilmektedir²⁸. Bu bağlamda, *parça* ve *yarı–mamül mallar* ticareti de sürekli artış göstermektedir.

Dünya ticaretinin yapısında meydana gelen 'niteliksel' değişiklikler –özellikle parçaların ve yarı–mamül girdilerin ticaretindeki artış– ticarete görülen nicel artış kadar ehemmiyetli bir durum ortaya koymaktadır. Aynı zamanda portföy yatırımları ile diğer malî akışlar, artan oranda reel ekonomideki ticaret ve yatırım biçimlerini şekillendiren makro ekonomik ortamın önemli belirleyicileri olmaktadır. Benzer şekilde, yeni teknolojinin yayılmasının karşılaştırmalı üstünlük, şirketlerin rekabet edebilirliği, emeğe olan talep, işin

---

²⁶ Donna Ginther ve Madeline Zavodny [eds.], **Technology, Growth and The Labor Market**, Dordrecht, Boston ve London: Kluwer Academic Publishers, 2002, s. 19.

²⁷ Siyasal, ekonomik, toplumsal vb. sistemlere bilimsel bir yaklaşımı belirtmek için kullanılan *sistemik* ifadesi, tüm problemleri “karşılıklı ilişkiler içindeki birimler bütünü” olarak ele almakta ve *akılcı görüşe* karşı çıkmaktadır. Adnan Benk, “Sistemik”, **Büyük Larousse**, C. 17, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.

²⁸ ILO, **a.g.r.**, ss. 29–32.

organizasyonu ve iş sözleşmelerinin vasfı üzerinde de oldukça mühim etkileri bulunmaktadır²⁹.

❖ *Politika çevresi*

Küreselleşmenin temelinde yatan başat etmenlerden birisini, 1980’li yıllarda dillendirilen *iktisadî söylemde belirginlik kazanan değişiklik* oluşturmaktadır. Endüstrileşmiş ülkeler *stagflasyon* hâlini yaşarken; önemli sayıda GOÜ, borç krizine girmiş ve beraberinde ekonomik gerilemeyi yaşamıştır. Bu durum, hem endüstrileşmiş hem de GOÜ’de mevcut olan modeller üzerinde yeniden düşünmeyi gerekli kılmıştır. GOÜ’de düşüncenin gözden geçirilmesinin öncelikli elementini ise; gücü tükenme aşamasında olan *ithal-ikameci* politikalar meydana getirmektedir. Fakat söz konusu gidişat, Doğu Asya’nın *yeni sanayileşmiş ekonomilerinin [YSE] ihracata dönük sanayileşme politikalarının* kanıtlanmış başarısı ile de bir tür tezatlık oluşturmaktaydı³⁰.

1980’li yılların ilk dönemlerindeki borç krizinin akabinde, gelişmekte olan borçlu ülkelerin Bretton Woods kurumlarından yaygın biçimde yapısal uyum politikaları için borç temin etme başvurusu, ticaret ve sanayileşme stratejilerinin yeniden tanımlanmasında birincil rolü oynamıştır. Söz konusu borçların verilmesi için öne sürülen şartların arasında, ticaret ve DDY’ye ilişkin liberalizasyon politikaları da bulunmaktaydı. Bu durum, adı geçen dönemde piyasa taraftarı ekonomik doktrinlerin artan etkisi ile de uyumluluk içindeydi. Yapısal uyum programları çerçevesinde birçok GOÜ’de, ticaret ve yatırım serbestleştirilmesi örneklerinin miktarında önemli bir artış söz konusu olmaktadır³¹. Pek çok sayıda sendika ve STK yanında, bazı politika çözümlemecileri ve GOÜ’nün hükümetleri, uluslararası dış yatırımların [UDY] GOÜ’ye aşırı yük bindirdiğini ileri sürmekte ve dolayısıyla küreselleşme üzerine tezleri kritik etmektedirler. Buna göre; söz konusu siyaseti eleştirenler, hem kendilerinin uygun olmayan *yeni liberal dar ceketini* içine sokmaya zorlandığını hem de kendilerine *ağır sosyal maliyetler* yükleyerek zarar verdiğini ileri sürmektedirler.

---

²⁹ Barry Eichengreen, “Capitalizing on globalization”, **Asian Development Review**, Vol. 19, No. 1, 2002, ss. 14–20.

³⁰ François Bourguignon ve Christian Morrisson, “Inequality among world citizens: 1820–1992”, **American Economic Review**, Vol. 92, No. 4, September 2002, ss. 727–30.

³¹ ILO, **a.g.r.**, s. 32.

Geçen yirmi yıl içerisinde, *piyasa taraftarı iktisadî öğretilerin yükselişi*, küreselleşmenin ortaya çıkışının temellerini atmada belirleyici rol oynamıştır. 1989–90 yılları arasında komünizmin Avrupa’daki çöküşü bir taraftan dönüm noktası niteliği arz etmiş; öte taraftan ise bu çöküş, küresel liberal piyasa ekonomisine, toplam *dört yüz milyonluk* nüfusa sahip, daha evvel komünist olan *otuz* ülke daha ilâve etmiştir³².

Bazı analiz uzmanlarına göre; iki–kutuplu bir dünyanın nihayete ermesi, *piyasa ekonomisine ‘karşı’ olacak herhangi bir sistematik tercihin de ortadan kalkması* manasına gelmektedir. Neticede bu teze göre; liberal piyasa küreselleşmesi, 1990 yılından itibaren yükselişe geçmektedir. Ancak ne var ki; söz konusu dönem ayrıca tesadüfi olarak teknolojik destek sunan internetin patlama tarzındaki gelişimine de tanık olmaktadır.

b. Kurumsal Bağlam

❖ Çok–boyutlu ticaret düzeneği

Tüm bu gelişmelere ek olarak, uluslararası iktisadî münasebetlerin kurumsal bağlamında veya genel durumunda da birtakım değişiklikler husule gelmektedir. Çok–boyutlu ticaret görüşmelerinin 1986 yılında start alan turu, 1995 yılında GTTGA’nın dünya ticaret örgütüne [DTÖ] dönüşmesinde basamak rolü oynadığı bilinmektedir. Söz konusu kilit dönüşüm, ticaret görüşmelerinin gündeminin, GTTGA’nın ticaretteki tarifeleri ve öteki dolaysız engelleri azaltma etkinliği alanının ötesinde, gelişmesi oluşturmakta idi. O döneme değin, ticaret konuları arasına alınmamış hizmetler, entelektüel mülkiyet hakları [EMH], yatırım tedbirleri ve rekabet politikası [“sınır–ötesi” konular], artık ticaret müzakerelerinin alanında tartışılmaktaydı. Bunun temel sebebi, söz konusu tedbirlerin aynı zamanda sınırlar arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının önünde engel olmasıydı. Bu alanlarda ulusal politikaların adapte edilmesi, dünya ticaretinin *daha fazla liberalleştirilmesi* bakımından gerekli görülmüştür. Aynı mantık, bilhassa serbest ticaretin amacı, âdil ve sürdürülebilir ticaret konularını kapsayacak şekilde genişletildiğinde, ulusal politika ve düzenlemenin başka birçok tarafında da uygulanabilmektedir³³. Dolayısıyla, sınır–ötesi konular listesini genişletmenin istenebilirliği hususunda kimi zaman sürüp giden gerginlikler olabilmektedir.

³² Eswar Prasad et al., **Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence**, Washington DC.: International Monetary Fund [IMF], March 2003, s. 344.

³³ Paul Krugman, “Is Capitalism Too Productive?”, **Foreign Affairs**, Vol. 76, No. 5, 1997, s. 81.

Ayrıca pek çok GOÜ hükümetleri, *Uruguay Turu*'nun “dengesiz” olduğu sonucunu sonradan algılamışlardır. Bu ülkelerin kimileri kazanç elde etse de, kendi aleyhlerine olan anlaşmanın kritik noktasını, kendilerini yeni çok– boyutlu anlaşma kurallarına bağlamalarıyla yaşadıkları ve yeni farkına varmış oldukları yüksek maliyetin karşılığında, gelişmiş ülkelere temin ettikleri piyasaya sınırlı kabul ayrıcalığı oluşturmaktadır³⁴.

❖ *Küresel üretim düzenekleri*

Artan DDY akışını bir biçimde ‘tahrik eden’ küresel üretim düzeneklerinin ortaya çıkması, GOÜ’de, büyüme ve sanayileşme bakımından yeni fırsatlar tesis etmektedir. Söz konusu düzeneğin arkasında yer alan majör etkenlerin başında, altmış beş bin ÇUŞ ve sekiz yüz elli bin dolayında da yabancı ortak gelmektedir. Bu şirketler, formel fabrikasyon sistemin–dışında emeğini arz eden çalışan ve ev işçilerine, dışarıdan iş kaynağı sağlayan taşeronları da içeren değişik ülkelerdeki müesseselerin “global arz zincirleri”ni düzenlenmektedir³⁵.

Küresel üretim sistemlerinin büyümesi, daha etkili bir biçimde *yüksek teknoloji*li endüstrilerde [elektronik, yarı–iletkenler vb.] ve *emek–yoğun kimi tüketim mal ve hizmet*lerinde [tekstil, giyim eşyaları, ayakkabı vb.] göze çarpmaktadır. Küresel üretim düzeneğinin gelişim trendi *teknolojik yenilikteki* [inovasyon] *ilerlemelerin*, *bilgisayar yazılım programlarının gelişmesi*, *finansal hizmetler* ve *çağrı merkezleri* gibi *servislerin* dünya üzerindeki farklı ülkelere temin edilmesini olanaklı kıldığı hizmet sektöründe gerçekleşmektedir. Yüksek teknoloji endüstriler en hızlı büyümeyi yaşamakta ve mevcut zaman içinde GOÜ’nün mamül madde ihracatının en büyük bileşenini meydana getirmektedir³⁶. Söz konu sektörlerde fragmantasyonların [özellikle mikro ve/veya fiber optik bileşenlerin] üretimi, GOÜ’de kurulu olan ÇUŞ’ye bağlı şirketlerce gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, AR–GE’yi ilgilendiren pek çok teknolojik süreç ve fonksiyonlar da aynı şekilde endüstrileşmiş ülkelere yürütülmektedir.

---

³⁴ ILO, **a.g.r.**, s. 33.

³⁵ Marilyn Carr ve Martha Chen, “Globalization, Social Exclusion and Work: With Special Reference to Informal Employment and Gender”, **Working Paper**, No. 20, Geneva: ILO Publication, May 2004, s. 16.

³⁶ S. Lall, **The Employment Impact of Globalization in Developing Countries**, Geneva: ILO Publication, October 2002, s. 49.

Emek-yoğun tüketimin hâkim olduğu sektörlere bakıldığında ise; durumun biraz daha değişik olduğu görülmektedir. Bu anlamda ÇUŞ ürünü dizayn edip, ürün kalitesini saptamakta ve benzeri süreçleri yürütmektedir; daha sonra da ürünün imalâtını GOÜ'deki lokal firmalara bırakmaktadır. Ayrıca ÇUŞ, sık olarak tasarım ve miktar değişikliklerine konu olan imalâtın zamanlaması ve niteliği üzerinde denetim yapma hakkına da sahip olmaktadır. Markalama ve logoyu, piyasa gücünün ve doğal olarak büyük fırsatların kaynağı olarak gören ÇUŞ, misyonuna mamülün pazarlanmasını denetlemeyi de eklemektedir³⁷. Buradaki itici kuvvetin, 'minimum kreatif maliyet'le tüketici talebindeki değişimlere, *eş-zamanlı* ve *elâstik* bir şekilde uyum sağlamak olduğunu vurgulamak gerekir. Dolayısıyla bu süreç, *just-in-time* [JIT] adı verilen "*tam zamanında üretim*" [TZÜ] sistemine vurgu yapmaktadır.

❖ **Küresel finansal sistem**

Küresel finansal sistemin yönetim yapısının da *dönüştürme* altının çizilmesi gerekir. Özel malî akışlar, resmî akışın gelişmesini önlerken; banka, koruma fonları, hisse senedi fonları ve reyting kuruluşları gibi özel aktörlerin etki ve rolleri önemli biçimde artma trendine girmiştir. Sonuç itibariyle bu özel malî kuruluşlar, GOÜ'nün iktisat siyasaları üzerinde, özellikle yeni ortaya çıkan piyasa ekonomileri üzerinde çok büyük güç sahibi durumundadır. Reyting kuruluşları, ülkelerin dış borç alıp-alamama durumlarının maliyetini ortaya koymada oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Koruma fonları yöneticilerinin kararlarına gelince, bunlar sıkça ulusal piyasalar üzerinde etkide bulunurken, stok analistlerinin değerlendirmeleri ise; fonların stok piyasasına akışı üzerinde çok büyük etkiye sahip olmaktadır³⁸.

'Kusursuz' piyasalar mantığı içinde, söz konusu gelişmelerde yanlışlık yok gibi bir durum gözükmektedir. Küresel finansal sistem içerisinde özel aktörlerin etkisinin artması, malî kaynakların dünya genelinde dağıtımında verimlilik artışına yol açması gerektiği gibi, GOÜ hükümetleri üzerinde, daha fazla ve daha gerekli piyasa disiplini uygulama ortak faydasına da yol açmak durumu içindedir. Ancak malî piyasalar, ulusal seviyede dahi, kusursuz olmayan piyasalardan birini oluşturmaktadır; çünkü ortada *bilgi zafiyeti problemleri* ve bilhassa *bilgi asimetrisi* mevcuttur. Söz konusu sorunlar dizisi, uluslararası borç verenlerin,

³⁷ Andy Norton, "Can there be a global standard for social policy? The 'social policy principles' as a test case", **ODI Briefing Paper**, No. 2, London: Overseas Development Institute Press, May 2000, s. 92.

³⁸ ILO, **a.g.r.**, s. 34.

yerel seviyede borç alanlar hakkında sınırlı ve yetersiz bilgiye sahip olduğu küresel finans piyasası düzeyinde daha da büyümektedir³⁹.

Küresel finansal sistem içinde en önemli başarısızlık kaynaklarının başında, ulusal düzeyde olduğu türden piyasayı idare eden etkili kurumların, *küresel plâtıformda olmayışı* gelmektedir. Bu gerekçeyle, değişmez biçimde, küresel finans sistemi artan sıklıkta ve ciddilikte bir dizi malî kriz yaşamaktadır. Bu krizlerin negatif yönlü etkisi, önceki ekonomik ilerleme yıllarının kazanımlarını yok etmesi ve işsizliğin ve yoksulluğun artmasıyla *ağır sosyal maliyetler yüklemesi* oluşturmaktadır.

Yeni *global* ölçekte yer edinen finansal sistemin bir diğer parçasını da GOÜ'nün küçük bir azınlığı oluşturmaktadır. Söz konusu özel malî akış, DDY konusunda olduğu gibi, büyük ölçüde ortaya çıkan yeni pazarlarda yoğunlaşmaktadır. Böylece, GOÜ'nün büyük çoğunluğu, hemen hemen tüm AGÜ'yü içerecek nispette, herhangi bir finansal akıştan çok büyük oranda faydalanmamıştır. Birçok Sahra-Altı Afrikası'nda yaşayan yardıma muhtaç, düşük gelir grubundaki ülkelerin, finansal piyasaların kenarına itilerek "marjinal" kalmaları, *Resmî Kalkınma Desteği*'ndeki [RKD] önemli düşüşün etkilerini minimize edecek vasıtalarından mahrum kalmaları manasına gelmektedir⁴⁰. Sonuç olarak, söz konusu ülkelerin birçoğu hâlâ yaklaşık yirmi yıl sonra, 1980'li yılların ilk dönemlerinde içine düştükleri borç tuzağında durmaktadırlar.

c. Küreselleşmenin Yansımaları

Bir yanda ticaret ve DDY, öte yanda finans ve teknoloji sahalarında meydana gelen gelişmelerin *birleşik* ve *enteraktif* etkileri, değişik iktisadî sektörler, girişim ve yatırım tipleri ile sosyal grup ve çalışan kategorileri üzerinde de buna benzer vurgu yapmaktadır. Bu noktadan hareketle, küreselleşmenin yansımaları veya etkileri konusu, küreselleşmenin sosyal dışlanma ile olan münasebetini açıklamada oldukça önemli bir nosyona sahip olmaktadır.

---

³⁹ ILO, a.g.r.

⁴⁰ S. Mansoob Murshed, "Globalization, Marginalization and Development", **Working Paper**, No. 175, Helsinki: United Nations [UN] University & World Institute for Development Economics Research Publications, February 2000, ss. 100–02.

Küreselleşme sürecinin yansımalarını tespit etmeden önce, şu noktanın vurgulanması elzemdir. Söz konusu olgunun, tüm dünya ülkelerinin faydasına olması ve dünyadaki tüm insanların refahını artırması gerektiği büyük önem taşımaktadır. Burada ivedilikle, küreselleşmenin *yoksul ülkelerdeki ekonomik büyüme hızının yükseltilmesi* ve *dünya yoksulluğunun azaltılması* ve ayrıca küreselleşmenin *eşitsizlikleri* ve *sosyal dışlanmayı artırmaması* gerektiğinin ya da ülkelerdeki *sosyo-ekonomik güvenliğin azaltılmaması* gerektiğinin altı çizilmelidir.

Küreselleşmenin *sosyal* yansıması, sadece sürecin “dışında” kalmış ve/veya küresel iktisadî entegrasyon gayretlerinde daha az başarılı olan ülkelerle sınırlı değildir. Nispi olarak, –iktisaden– başarılı ülkelerde dahi *sosyal maliyetler*, kimi durumlarda epeyce büyük geçici uyum maliyetleri içinde yer alabilmektedir. Sözelimi Çin Halk Cumhuriyeti, sürdürülebilir hızlı büyümeye karşın, devlet işletmeleri reformunun güçlenmesi ile yoğunlaşmış görünen geçici işsizlik problemleriyle karşı karşıya kalmıştır⁴¹. Benzer şekilde, Asya malî sarsıntısında yaşandığı gibi, geçmişte örnek alınabilecek ekonomik performans göstergelerine sahip ülkeler bile *ağır* toplumsal maliyetler yaşayabilmektedirler.

❖ *İktisadî büyüme üzerindeki yansımaları*

Küreselleşmenin yansımalarını ortaya koyabilmenin en temel basamağını, gerek küresel gerekse ülke ölçeğinde iktisadî büyüme oranlarının ne durumda olduğu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme olgusunun en yoğun biçimde telaffuz edildiği dönem olan 1990 yılından itibaren, küresel GSİH büyümesinin önceki on yıllara göre daha yavaş seyretmesi çarpıcı bir tablo ortaya koymaktadır⁴² ve bunu *şekil 2.8* aracılığı ile görmek de mümkündür.

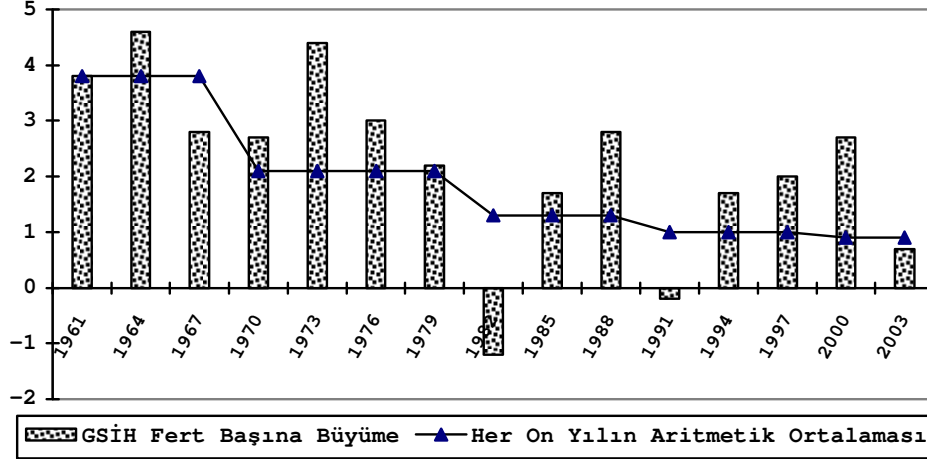
---

⁴¹ Marc Suhrcke, “Preferences for Inequality: East vs. West”, **Innocenti Working Paper**, No. 89, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre Publication, 2001, s. 56.

⁴² Martín Khor, “Rethinking globalization: Critical issues and policy choices”, New York: Zed Books, 2001, www.unctad.org/en/docs/dp_147.en.pdf, ss. 17–21 [Erişim tarihi: 06.05.2004].

Şekil 2.8: 1961–2003 Yılları Arası Dünya GSİH Fert Başına Düşen Büyüme [Yıllık Değişme (% olarak)]

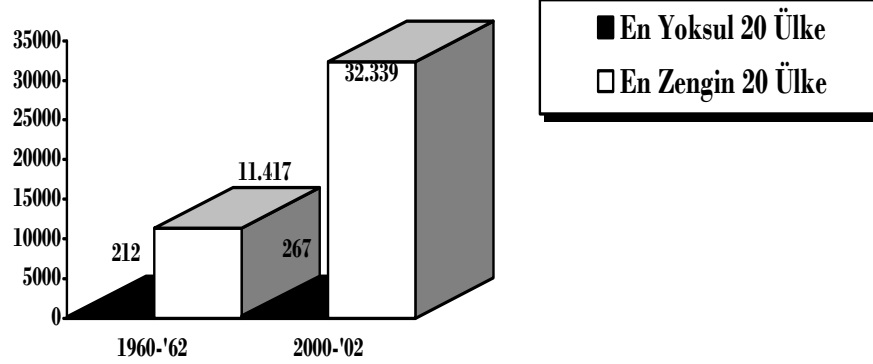
Kaynaklar: World Bank [WB], *World Development Indicators 2003*, Washington DC.: 2003, s. 143; World Bank [WB], *Global Economic Prospects 2004*, Washington DC.: 2004, s. 278.

Şekilde de ortaya konulduğu üzere söz konusu netice, küreselleşme sürecinin ekonomik büyümeyi artırma etkisi hususundaki daha *optimist* kestirimlerden farklı bir durumun altını çizmektedir.

İktisadî büyüme ve gelişme, ülkeler arasında hem endüstrileşmiş hem de GOÜ arasında “eşitsiz” bir şekilde dağılmaktadır. Fert başına düşen büyüme çerçevesinde, sadece *on altı* GOÜ, 1985–2000 yılları arasında yılda *yüzde üçten* fazla büyümüştür. Tersine, *elli beş* GOÜ, yılda *yüzde ikiden* fazla büyümüş ve bunlardan *yirmi üçü* de ‘negatif yönlü büyüme’ yaşamıştır⁴³. Aynı zamanda, *en zengin* ile *en yoksul* ülkeler arasındaki “gelir farkı” önemli bir biçimde artış göstermiştir. *Şekil 2.9*, en yoksul ile en zengin ülkelerde fert başına düşen GSİH oranlarını sunmaktadır.

⁴³ WB, *World Development...*, s. 150.

Şekil 2.9: 1960-’62 ile 2000-’02 Yılları Arası En Yoksul ve En Zengin Ülkelerde Fert Başına Düşen GSİH [1995 (ABD) \$ Değeri Üzerinden Sabitlenmiş Basit Ortalama]

Kaynak: Dünya Bankası’nın hazırlamış olduğu rapor, 1960 yılından 2002 yılına kadar kesintisiz zaman serisi verilerine sahip *doksan dört* ülkeden meydana gelen bir örnekleme dayanmaktadır. World Bank, **World Development...**, s. 151.

Söz konusu *eşit olmayan* büyüme biçimi, yeni global ekonominin coğrafyasını da şekillendirmektedir. Burada en göze çarpan değişikliği, Hindistan ile birlikte dünya nüfusunun *üçte birinden fazlasını* meydana getiren Çin Halk Cumhuriyeti’nin geçen iki on yıl içerisindeki hızlı ekonomik büyümesiyle performansındaki daha tedricî olan gelişme oluşturmaktadır.

❖ *Ticaret, yatırım ve malî liberalizasyon üzerindeki yansımaları*

Küreselleşme olgusunun kilit dokularının ülkeleri nasıl veya hangi yönde etkilemiş oldukları noktasında ortaya çıkan anlamlı bir anlayış, ülkelerin bu hususla ilgili etütlerinin giderek büyüyen yapılarından sağlanan sonuçlar bütünü sayesinde elde edilebilmektedir. Bu bağlamda incelemeler, söz konusu etkinin oldukça kapsamlı ve bir o kadar da komplike bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, ticaretin imalât sektöründeki istihdam ve ücretler genel seviyesi üzerindeki etkileri hususunda yakın-dönemli UÇÖ [ILO] çalışmaları dizisi, ülkeler arasında çok tezat etkilerin olduğunu göstermiştir⁴⁴. *Asya* kıtasından *üç GOÜ* üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmaya göre; ticarî büyümenin, *imalâttaki istihdam ve ücretler* üzerinde genel itibarıyla ‘pozitif’ yönlü bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun

⁴⁴ Ajit Kumar Ghose, **Jobs and Incomes in a Globalizing World**, Geneva: ILO Publication, 2003, s. 21.

tersine, Brezilya ve Meksika gibi *Latin Amerika* ülkelerinde ise; imalâttaki istihdam ya dikkate değer bir şekilde *yükselmemiş* ya da *düşmüştür*⁴⁵. Bununla birlikte *vasıf düzeyi düşük* veya *vasıfsız* işçilerin reel ücretler seviyesi ‘düşme’ eğilimi içinde olmuş; *vasıflı* ile *vasıfsız* işçilerin ücret farklılıkları da nispi olarak “keskin” bir biçimde artmıştır.

Söz konusu bu ve benzeri etütler, ticaretin liberalizasyonu ile büyüme ve istihdam arasındaki münasebetin, “ev sahibi ülkeler” ve “dışsal karakteristikler” gibi kimi önemli değişkenlere bağlı olabileceğini ileri sürmektedir⁴⁶. Ülke koşullarındaki farklılıklar (gelir seviyesi veya ülkenin temel üretim mallarında ya da imalâtta mukayeseli üstünlüğe sahip olup– olmaması gibi), çok büyük bir olasılıkla ticaretin liberalleştirilmesinde farklı stratejileri gerekli kılmaktadır. Bu sebeple, ticaret serbestleştirilmesine en olumlu yaklaşım hususunda oldukça *net, evrensel* şekilde geçerli bir reçete ne yazık ki; bulunamamaktadır.

DDY göz önüne alındığında, kanıtlar, genellikle dış yatırımın büyümeyi artırdığını öne sürmektedir. Dış yatırım, istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmuşsa da söz konusu pozitif seyir, *rekabet edemeyen yerel şirketler* üzerindeki güçlü yabancı şirketlerce, *topluluktan dışarıya atma* etkisiyle ve sermaye–yoğun teknolojinin getirilmesiyle “*geçersiz*” kılınabilmektedir. Öte yandan DDY’nin istihdam etkisi hususundaki ampirik bulgular da oldukça *kozmpolit* ve *düz bir genellemeye imkân vermeyecek görünüme sahiptir*⁴⁷.

Dahası şayet yerel bir ekonomi içinde *kabiliyet ve teknoloji* transferinden kaynaklanan *yayılma [spillover] etkisi* veya *yararı* söz konusu ise; sınır–ötesi yatırımlar, potansiyel olarak büyüme oranlarını da yükselt<ebil>mektedir. Bu durumda yatırım, emek verimliliğini ve gelirleri yükseltmekte ve böylece büyüme ve istihdam üzerinde olumlu manada bir izlenim bırakmaktadır. Görüldüğü üzere, bu noktada bir kere daha söz konusu deneye dayalı bulguların neticeleri *karmaşık* bir yapı taşımaktadır. Bu bağlamda meselâ, Singapur ve İrlanda gibi ülkeler, güçlü bir yayılma etkisi yaşarken; bu durum tüm ülkeler için geçerli olmamaktadır. Başarı öykülerinden çıkarılan ana tema, kritik ön koşulun yeni teknolojileri absorbe edebilecek ve yeni taleplere cevap verebilecek yerel firmaların varlığıdır. Üstelik

---

⁴⁵ ILO, **a.g.r.**, s. 38.

⁴⁶ Francisco Rodriguez ve Dani Rodrik, “Trade Policy and Economic Growth: A Sceptic’s Guide to the Cross–National Evidence”, **NBER Macroeconomics Annual 2000**, eds. B. Bernanke ve K. Rogoff, Cambridge: MA–MIT Press, 2000, ss. 53–60.

⁴⁷ ILO, **a.g.r.**

yerel eğitim, meslekî öğretim ve teknoloji sistemlerini geliştirme ve ihtiyacı karşılayan ağları ve destek kurumlarını tesis etme siyasaları da yaşamsal ehemmiyet teşkil etmektedir⁴⁸.

Fakat DDY'nin *büyüme* ve *istihdam* üzerindeki etkileri hususunda yukarıda belirtilmeye gayret edilen ampirik bulgular, ev sahibi ülkenin, DDY'den net yararının ne olduğu karmaşık konusuna sadece 'kısmî' yanıtlar sağlayabilmektedir. Aslında bütüncül ve tutarlı bir değerlendirme şu tür etmenlere eşit önem vermek mecburiyetindedir: *DDY'nin küçük ve orta ölçekli işletmeler [KOBİ'ler] ile yoksul üreticiler üzerindeki etkisi, yabancı kökenli şirketler ve ev sahibi/köken ülkeler arasındaki olası menfaat çatışmaları, DDY'nin ticaret modeli ve ödemeler dengesi üzerindeki etkisi*. Kar-zarar dengesinin nasıl işleyeceği büyük oranda ülkenin niteliklerine ve politikalarına bağlı olsa da uluslararası eğilimlerin önemi yadsınmamalıdır. Dolayısıyla bunlar, DDY'nin artan mekânsal esnekliği ve ÇUŞ'nin entelektüel mülkiyet ve küresel ekonomideki ticarî ve finansal akışlar gibi sahalardaki etkisini içermektedir⁴⁹.

Sermaye işleminin liberalleştirilmesi konusunda buradan elde edilen büyümeyle ilişkin yararın *kiçük* kaldığı hususunda ortaya çıkan bir genel kabul durumu söz konusu olmaktadır. Bu anlamda, krizlerin sebep olduğu *iktisadî ve sosyal tahribat* bir tarafa bırakılırsa, GOÜ'nün mevcut küresel malî sisteme katılmaktan elde etmiş olduğu avantajlar, giderek artan şekilde *sorgulanmaktadır*. Uluslararası finans piyasalarına girişin artması çerçevesindeki muhtemel kazanımlar, genel olarak, *istikrarsızlık ile azalmakta* veya *hükümsüz kalmaktadır*. Söz konusu sorun, bilhassa kötü şekilde idare edilen malî sistemlere sahip ülkeler adına çok ciddi boyutlar oluşturmaktadır.

Bundan başka, *temel* "yapısal zafiyet" in, sistem içerisindeki kısa vadeli spekülâtif akışın öne çıkmış olmasından kaynaklandığını vurgulamak gerekir. Bu durum, sermaye işlemleri açıldığı anda, sermayenin içeriye doğru akışında kabarmaya, sonrasında hızlı bir şekilde geri çekilmeye yol açmıştır. Ayrıca, söz konusu durum, büyük ölçüde sadece üretici yatırımlarına katkıda bulunmayı başaramamakla kalmayıp, aynı zamanda *kalkınma siyaseti* için yeni handikaplar üreten kısa vadeli spekülâtif kazanç arayışından beslenmektedir⁵⁰.

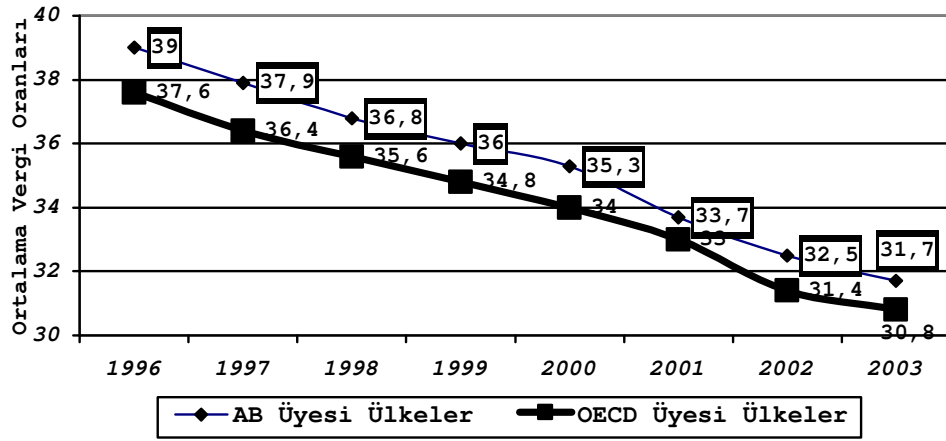
⁴⁸ Ghose, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁹ ILO, **a.g.r.**, s. 39.

⁵⁰ Khor, **a.g.e.**, s. 34.

Küreselleşme bununla birlikte, *kamu maliyesi* üzerinde de birtakım yansımalar meydana getirmektedir. Özellikle *vergi oranları*, görece olarak imalat sektörünün hareketli etkenlerinden daha fazla oranda azalma göstermektedir. Bu anlamda, dünyanın en zengin *otuz* ülkesindeki ortalama vergi oranları, 1996 yılında %37.6'dan, 2003 yılında %30.8'e düşmüştür⁵¹. Şekil 2.10, ortaya konan söz konusu tabloyu detaylandırmaktadır.

Şekil 2.10: 1996–2003 Yılları Arası AB ile OECD Üyesi Ülkelerin Ortalama Vergi Oranları [% olarak]

Kaynak: Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], a.g.r., s. 82.

❖ *İstihdam, eşitsizlik ve yoksulluk üzerindeki yansımaları*

Küreselleşme gibi *geniş* ve *komplike* bir sürecin nazarı, metodolojik ve görgül görünüşleri içinde sonuçlarını saptamak oldukça güçtür. Ayrıca, küreselleşmenin halkların yaşam düzeylerini ‘ıslah edecek’ vasıfta olduğuna yönelik tezler ve görgül veriler ortaya konulmuştur. Bir taraftan ticaret ve DDY'nin artışı sırasında, öte taraftan iktisadî büyüme ve ekonominin genel verimlilik artışı arasında en azından uzun erimde ve birçok durumda karşılıklı bağımlılık bulunmaktadır.

İktisadî büyüme, gelir seviyelerinin yükselmesi ve varsılığın tesisi açısından imkânlar temin etmekle birlikte, küreselleşmenin neden olduğu kimi “toplumsal resesyona”ların da git gide sıkıntı ürettiği genellikle kabul edilmektedir. *Sosyal abenke, istihdam, eşitlik, çalışma kuralları*

⁵¹ Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], *Corporate Tax Rate Survey 2003*, New York ve Geneva: November 2003, ss. 80–1.

üzerindeki yansıması pek çok uluslararası kuruluşta kritik edilmeye namzet mesele hâline gelmektedir. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinin aktüel trendlerine çare aramaya gayret edilmezse; hemen herkesi etkileyecek olan oldukça mühim riziko, *eşitsizliklerin artmasının doğuracağı istikrarsızlık* hâlidir⁵².

Nitekim küreselleşme süreci, bir yandan muğlâk durumları kuvvetlendirici özellik üstlenmekte, diğer yandan meslekî ve iktisadî güvencesizlikleri [*precarious*] gün ışığına çıkarmaktadır. Piyasalar küresel ölçüğe yükseldikçe, en kuvvetli şirketler dahi, birtakım şoklarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Ayrıca imalâtın bir bölümünü yabancı taşeronlara teslim etmek, teknik olarak olanaklı konuma gelmiştir. Ülkelerin mukayeseli üstünlüğü giderek *rölâtif değişimlere* bağlı kılınmıştır⁵³.

Küreselleşme olgusunun sosyal plâtfomdaki yansımaları genelde üç yönlü “tasa” olarak hareket etmektedir. Bunlardan *birincisi*, endüstrileşmiş ülkelerde beliren aktüel tartışmalarda dillendirilen ve *ücretler genel seviyesinin düşük olduğu ülkeler* ile *ticarî değişimlerin* ve *sermaye hareketlerinin yatırım ve ücret dengesizlikleri üzerindeki etkilerinin* irdelenmesidir. Buna göre; problemin ana kaynağı, vasıf seviyesi yeterli olmayan emek erbabının işsizliğin, göreceli ücretler genel seviyesinin azalmasının ve istihdam perspektiflerinin gerilemesinin başlıca **dışlananları** olmasına bağlıdır. Söz konusu durumun, GOÜ’de başat problemlere yol açan ticaret ve yatırımlarla yakından ilgili olduğu da bilinmektedir⁵⁴. Küreselleşme olgusunun sosyal plâtfomdaki handikaplarının *ikincisini*, *ülkeler arasında üstünlüklerin eşitsiz dağılımı* oluşturmaktadır. Söz konusu tasa türü, AGÜ’nün şu ana değin küreselleşmenin nimetlerinden **dışlanmış** gibi görünmelerinden ve dolayısıyla giderek **marjinalleşme** tehlikesi taşımalarından kaynaklanmaktadır⁵⁵. Sonuçta, uluslararası düzlemde eşitsizlik sorunları, “kronik” bir görünüme sahip olmaktadır. Küreselleşmenin sosyal düzlemde neden olduğu *üçüncü* tasa ise; herhangi bir ülke net üstünlükler temin ettiğinde kendi içinde ortaya çıkan *yeniden dağıtım problemleridir*. Bu anlamda, dünya ekonomisinin giderek

---

⁵² Martin Ravallion ve Michael Lokshin, “Who wants to redistribute? The tunnel effect in 1990s Russia”, **Journal of Public Economics**, Vol. 76, No. 1, 2000, ss. 87–91.

⁵³ Yaw A. Debrah ve Ian Smith [eds.], **Globalization, Employment and The Workplace: Diverse Impacts**, New York ve London: Routledge Press, 2002, s. 66.

⁵⁴ Barbara Coffin–Emadi, **Rethinking International Organization: Deregulation and Global Governance**, London: Routledge Press, 2002, ss. 17–8.

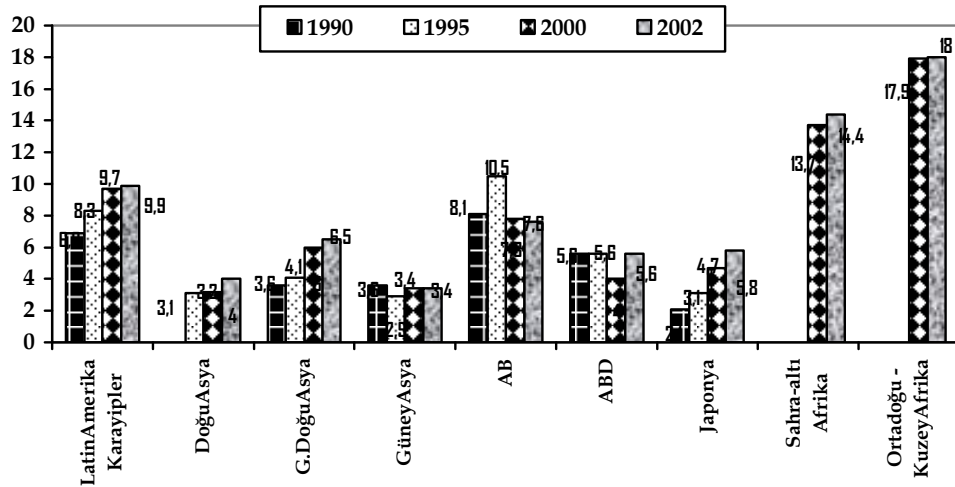
⁵⁵ Malte Lübker, **Inequality and demand for redistribution: Are the assumptions of the New Growth Theory valid?**, Wittenberg: Martin Luther University–Halle Publication, 2004, s. 34.

açılmasının yarar ve zararlarının gerek ülkeler arasında gerekse ülkelerin kendi içindeki sosyal gruplar arasında dağılımının eşitsizliğine bağlıdır. Bazı GOÜ’de yapısal uyumun *sosyal maliyetlerine* “en yoksul kümeler”in *katlanıyor* olması, hakikaten üzerinde ciddî bir biçimde durmayı gerekli kılmaktadır⁵⁶.

Özet olarak, küreselleşmenin sosyal yansımaları değerlendirebilmek için iktisadî performansın ötesine gidebilmek ve küreselleşmenin *son yirmi* yıllık süreci içinde *istihdamın, gelir eşitsizliğinin* ve *yoksulluğun* nasıl bir seyir takip ettiğini irdelemek gerekmektedir.

En son ILO tahminleri, geçen on yıllık süre zarfında, bir bütün olarak dünya genelinde, *açık işsizliğin* 2003 yılında yaklaşık olarak *yüz seksen sekiz milyona* yükselmiş olduğunu göstermektedir⁵⁷. Bununla birlikte, *şekil 2.11*’de görüldüğü gibi, geçen *iki on yıl* içinde “istihdam performansı” bölgelere göre değişmektedir.

Şekil 2.11: 1990–2002 Yılları Arası Dünyanın Çeşitli Bölgelerindeki Açık İşsizlik Oranları [% olarak]

Kaynak: International Labour Organization [ILO], **Global Employment Trends 2002**, Geneva: 2003, s. 55.

⁵⁶ Lübker, a.g.e., s. 36.

⁵⁷ ILO, a.g.r., ss. 40–1.

Buna göre; gelişmekte olan dünya içerisinde işsizlik oranları, 1990 yılından itibaren *Latin Amerika* ve *Karayipler* ile *Güneydoğu Asya*'da ve ayrıca 1995 yılından itibaren *Doğu Asya*'da yükselmektedir. Söz konusu bölgelerde işsizlik sorununun *yükselme* eğilimi taşınmasının arka plânında yer alan temel etmeni, 1990'lı yılların son dönemlerinde yaşanan “malî kriz” beslemektedir. Sözcüğü, krizlerden etkilenen kimi belli başlı ülkelerde işsizlik oranları krizden sonra düşmüş; ancak birçok örnekte kriz–öncesi duruma gelmemiştir. Birçok GOÜ'de formel–olmayan ekonomik yapının büyüklüğü bakımından esaslı bir gösterge olan ‘kendi işinde çalışma’nın almış olduğu pay –Doğu ve Güneydoğu Asya hariç– tüm GOÜ'de artmıştır⁵⁸. Bununla birlikte, enformel ekonomideki istihdama ilişkin doğrudan veri setleri henüz elde edilmiş değildir. Bu tür bir artış, tipik biçimde, iktisadî durgunlukla ya da modern sektör istihdamındaki yavaş büyüme ve bunun neticesinde, işgücünün kayıt–dışı ekonomi tarafından emilmesi ile bağlantılıdır.

Endüstrileşmiş ülkelerin *istihdam performansına* bakıldığında, durum yine karışık bir yapı arz etmektedir. Şöyle ki; geçen on yıl süresince Japonya'da, işsizlikte ‘ılımlı’ bir artış, kimi küçük Avrupa açık ekonomilerinde olduğu gibi, Birleşik Krallık'ta da işsizlikte keskin bir düşüş söz konusudur. Birleşik Devletler'de de, bazı imalât sanayilerindeki önemli iş kayıplarına rağmen, yakın dönemdeki alt–üst oluşa kadar, [düşmekte olan] işsizliği yaşamıştır⁵⁹.

Gelir eşitsizliği konusuna gelindiğinde ise; bazı endüstrileşmiş ülkelerde bu sorun *artma* eğilimi göstermiştir. Bu durum, *millî gelirden sermayenin payında bir artış* biçiminde olduğu gibi; 1980'li yılların ortası ile 1990'lı yılların ortası arasında *ücret eşitsizliğinde yükselme* şeklinde yansımaktadır. Daha dikkate değer olan ise; *en üst yüzde birlik gelir grubunun* payındaki ‘keskin’ artıştır. ABD'de bu grubun payı, en son 1920'li yıllarda gözlemlenen gayrî safî hasılanın %17'sine ulaşmıştır. Ayrıca, *en alt yüzde onluk gelir grubunun* payının ‘azalma’ göstermesi, 1995 yılından itibaren tersine dönmüştür⁶⁰. Servet yoğunlaşmasındaki söz konusu artış, ABD'de gelir eşitsizliğinin yükselmesindeki başat etmeni meydana getirmiştir.

Servetin bu şekilde ortaya çıkışı, küreselleşme olgusunun *çözümlemesi* açısından son derece önemlidir; çünkü oldukça yüksek kazançlar hatırı sayılır bir biçimde ÇUŞ tarafından

---

⁵⁸ ILO, a.g.r., s. 41.

⁵⁹ ILO, a.g.r., s. 55.

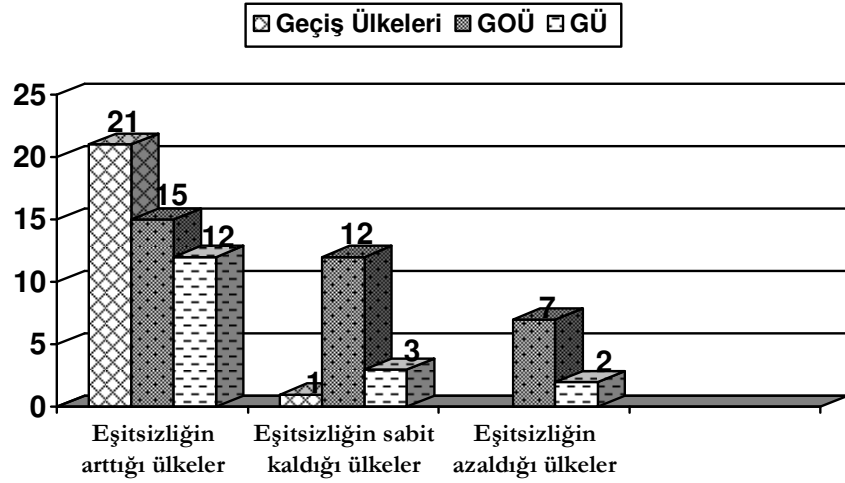
⁶⁰ Ghose, a.g.e., s. 33.

ödenen bedelle, küresel bir “menzil”e/“süper star”lığa sahip yeni işlerin gelişmesiyle bağlantılı olmuştur. Servet yoğunlaşmasındaki böylesine bir artış, bundan faydalananlar açısından –hem ulusal hem de uluslararası ölçekte– pazarın ve politik gücün artışı açıklayabilmektedir. Bu durum, fertlerin küreselleşme algıları üzerinde mühim etkiler oluşturmaktadır.

Gelir eşitsizliğindeki değişiklikler konusunda, endüstrileşmiş ülkeler dışında da komplike bir durum mevcuttur. Ülkelerin büyük bir çoğunluğu, gelir eşitsizliğinde artış yaşarken, küreselleşmenin ne ölçüde “suçlu” olduğu sorusu *cevaplanmadan* kalmaktadır. Bu durumu, şekil 2.12 açıkça özetlemektedir.

Şekil 2.12: Toplam 73 Ülkede *Gelir Eşitsizliği Değişiklikleri* [1960–1990 Arası]

Kaynak: Giovanni Andrea Cornia ve Sampsa Kiiski, **Trends in Income Distribution in the Post-World War II**, Geneva: ILO Publication, 2003, s. 97.

Tabloda birinci kategoride yer bulan eşitsizliğin *artış* gösterdiği ülkeler, incelenen 73 ülkenin toplam nüfusunun %59’unu; eşitsizliğin *sabit* kaldığı ülkeler, toplam nüfusun %36’sını ve eşitsizliğin *azalma* eğilimi gösterdiği ülkeler de toplam nüfusun %5’ini içermektedir⁶¹.

⁶¹ Giovanni Andrea Cornia ve Sampsa Kiiski, **Trends in Income Distribution in the Post-World War**, Geneva: ILO Publication, 2003, s. 98.

Küreselleşme kavramının **yoksulluk** üzerine etkisinin değerlendirilmesi de güçtür. Dünya genelinde *mutlak yoksulluk* içinde yaşayan insan sayısı anlamlı bir şekilde 1990 yılında 1.237 milyondan 2000’li yılların başlarında 1.100 milyona düşmüştür. Bununla birlikte, söz konusu “gelişme”nin büyük bir bölümü, salt iki çok büyük ülkedeki değişikliklerle, dünya nüfusunun %38’inin bulunduğu *Çin Halk Cumhuriyeti* ve *Hindistan*’da yaşanan değişikliklerle açıklanmaktadır. Sadece Çin’de yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı 361 milyondan 204 milyona düşmüştür. Diğer coğrafyalar olan *Sabra–altı Afrika*’da, *Avrupa* ile *Orta Aya*’da ve *Latin Amerika* ile *Karayipler*’de yoksulluk sırasıyla 82, 14 ve 8 milyon artmıştır. UÇÖ’nün Ocak 2006 “*Global Employment Trends*” başlıklı raporuna göre; dünyada istihdam edilen 2.85 milyar işçinin 1.4 milyar günde 2 ABD \$’ı kadar bir ücret ile yaşamaya çalışırken, 520 milyon kişi ise; günde 1 ABD \$’ının altında bir gelir elde etmektedir⁶².

Yukarıda ifade edilmeye çalışılanlar, global bir yoksulluğa ilişkin eylemler hakkındaki verilerin yorumlanmasını asıl olarak belirsizlikte bırakmaktadır. Ayrıca söz konusu belirsizlikle birlikte, *işsizlik oranı* ve *yoksulluk seviyesi* gibi göstergeler de sosyal manada kimi derin maliyetlerin olabileceğine işaret etmektedir. Bunun en önemli nedeni, söz konusu oranların istikrarının, emek piyasalarındaki dikkate değer *çalkala<n>mayı* ve *yoksulluktan kurtulma, yoksulluğa düşme hareketlerini maskeleyebilmesidir*. Bu olguların, küreselleşmenin artışıyla birlikte daha çok ortaya çıktığına ilişkin kanıtlar mevcuttur. Bunun yanında, işini yitirmiş ya da yoksulluğa düşmüş fertler açısından, tersi bir kaderi yaşayanların işsizlik veya dışlanma/yoksulluk oranlarını değiştirmemiş olması uzak bir tesellidir

Böylesine bir mobilite, neden insanların globalleşmenin yansımaları hususunda farklı algılamalara sahip olduklarının ana gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Genel panoramanın ne olabileceğinden bağımsız, spesifik sosyal kütlelerce/gruplarca veya belirli [lokal] birimlerce kişisel iş ya da gelir kaybının yaşanması, büyük ölçüde algılananları etkilemektedir. Netice itibariyle, küreselleşmenin sosyal etkileri konusundaki hararetli tartışmaların bir bölümü, algılardaki ve sosyal göstergelerin yorumlanmasındaki böylesi farklılıklara dayanmaktadır. İstihdamdaki, yoksulluktaki ve eşitsizlikteki değişiklikler ile iktisadî performans konusunda ortaya çıkan muğlak tablo, küreselleşmenin etkisinin ne olduğu konusunda genelleme yapmayı çok güçleştirmektedir. Kısmen bu durumu, terimin,

⁶² International Labour Organization [ILO], **Global Employment Trends January–2006**, Geneva: 2006, s. 2.

oldukça karmaşık bir yapı arz etmesiyle açıklamak olasıdır. *İşsizlik* ve *yoksulluk* düzeyindeki değişiklikler gibi gözlemlenen sonuçlar, geniş bir biçimde tanımlansa da, küreselleşmenin salt bir ögesini oluşturduğu etmenler, karmaşık bütünün birleşik sonuçlarını yansıtmaktadır. *Gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliğin derecesi* ve *yönetişimin kalitesi* gibi ‘içsel’/‘yapısal’ etmenler, söz konusu sonuçlar üzerinde son derece mühim roller oynamaktadırlar⁶³. Kısacası, rasat edilen pozitif ya da negatif temalı tüm sonuçları, bütünüyle küreselleşmeye vakfetmek zafiyetinden sakınmak gerekmektedir.

❖ *İnsanlar üzerindeki yansımaları*

Küreselleşme mefhumunun ekonomik getirileri ve sosyal maliyetleri/kayıpları, sosyal gruplar/kitleler arasında eşit bir biçimde *dağıılmamaktadır*. Birçok ülkede, kimi işçi grupları, *ticaretin serbestleştirilmesinden* ve *üretimin düşük-ücretli ekonomilere kaydırılmasından* negatif yönde etkilenmektedir.

Bu durum, daha çok vasıfsız/yarı-vasıflı çalışan kesimi etkilerken; kimi vasıflı/profesyonel çalışanlar da *yazılım sistemlerinin dışarıdan tedarik edilmesi*, *profesyonel hizmetlerde ticaretin artışı*, *GOÜ'den yükselen vasıf yönü güçlü profesyonel “göç”* gibi gelişmelerden etkilenmiştir. Aynı zamanda, sanayileşmiş ülkelerdeki örgütlü çalışanlar, küreselleşmenin orantısız bir şekilde ÇUŞ’ye ve malî çıkar gruplarına yaradığını ileri sürmektedirler⁶⁴.

Ülke-eksensiz örneklerde ise; küreselleşmeden ‘en çok faydalanan’ fertlerin, başarılı ÇUŞ ile bağı olanlar [*bissedar*, *işletmeci*, *çalışan* veya *alt-ışveren*] ile uluslararası seviyede, rekabetçi ulusal şirketlerle ilişki içerisinde olanların oluşturduğunu söylemek mümkündür. Daha kuşatıcı bir ifadeyle; *sermayeye ve diğer değerli varlıklara*, *girişimcilik vasfına* ve *talebin arttığı becerilere-egitime sahip olan*, kısacası ***toplumsal/ekonomik denklemlerden dışlanmayan insanların tümü***, küreselleşmeden “yarar” sağlamaktadır.

Tersine, ‘olumsuz etkilenenler’i ise; *ticaretin liberalleşmesi* veya *yabancı-kökenli firmaların girmesi karşısında ayakta kalamayan/dışlanan/ötelenen*, *rekabetçi ol<a>mayan firmalarla rabatası olanlar* oluşturmaktadır. Söz konusu firmalar, daha evvel ticaret engelleri ile çok fazla korunanları, desteklenen devlet müesseselerini ve ekonominin hızlı serbestleştirilmesine

⁶³ Jeff Madrick, “Is the New Economy New?”, **Working the USA**, Vol. 3, No. 4, November–December 1999, ss.142–48.

⁶⁴ ILO, **A Fair Globalization: Creating ...**, s. 39.

adapte olmakta sınırlı bir kapasiteye sahip KOBİ'leri kapsamaktadır. Gerek kentsel alanda kayıt-dışı ekonomide gerekse tarım sektöründe, giderek *dışlanma* ve *yoksulluk* tehlikesi ile karşı karşıya kalan ithal edilebilir mal imalatçıları, ucuz ithal malların/girdilerin sağlanabilirliği ve göreceli fiyatlardaki keskin değişiklikler akınında, bilhassa zarar görebilir durumda olmuşlardır⁶⁵. Bu tipteki üreticiler, meydana getirilen yeni ekonomik fırsatlardan da yararlanamazlar; çünkü sermayeye, krediye erişim olanaklarına ve ayrıca bilgi ve network/bağlantı hizmetlerine de sahip değillerdir.

İktisaden gelişmiş ve toplumsal açıdan belirli bir refah seviyesinin üzerinde olan ülkeler hariç, diğer “kaybeden”/“dışlanan” statüsünde bulunanlar ise; *yoksullar, varlığa sahip olamayanlar, engelliler, çocuklar, kadınlar, okuma-yazması olmayanlar, niteliksiz işçiler ve yerli insanlardır*. Bu durum, sadece küreselleşmenin temel ekonomik yansıması sonucunda değil; endirekt yansımaları sebebiyle de gerçekleşmektedir. Şöyle ki; örneğin sermayenin artan mobilitesi ile birleşen yüksek seviyedeki işsizlik sorunu, işçilerin, işverenler karşısında pazarlık yapma kudretini aşındırmaktadır.

Ayrıca piyasalar ve DDY için artan uluslararası rekabet, *emek piyasalarının esnekliğini artırmak* ve *işçinin korunmasını aşındırmak* için baskı uygulamaktadır. Böylece DDY'nin daha önce anlatılan pozitif yönlü etkilerine ve yabancı firmalarda istihdam edilenlerin genellikle yerel firmalarda istihdam edilenlerden daha fazla kazanması realitesine karşın; global üretim sisteminin kimi yerlerinde istihdam kalitesinin yeterli olmaması hususunda büyüyen bir endişe vardır. Bu, emek-yoğun endüstrilerdeki ÇUŞ'nin taşeronları olarak çalışan şirketlerdeki istihdam için bilhassa doğruluk taşımaktadır⁶⁶. Söz konusu durum, tüm ülkelerde, temel işçi haklarını korumak ve dolayısıyla onların *dışlanmamalarını* sağlamak açısından uluslararası eylemlerin önemini özel olarak öne çıkarmaktadır.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan duruma ilâve olarak, artan vergi rekabetinin, devletin rolünü zedelediği yolundaki yeni eleştiriler ile birlikte, hükümetlerin malî kapasitesini azaltmış olduğuna dair yaygın teamüller de mevcuttur. Birçok örnekte söz konusu durum *sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ağı, tarımsal bağlantı hizmetleri* ve ***dışlanmışlar***

⁶⁵ S. Lall, **The Employment Impact of Globalization in The Developing Countries**, Geneva: ILO Publication, 2002, s. 14.

⁶⁶ Alberto Alesina, Rafael di Tella ve Robert McCulloch, “Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different?”, **National Bureau of Economic Research [NBER] Working Paper**, No. 8267, Cambridge: NBER Publication, 2001, ss. 51–92.

/yoksullar açısından hayatî önem arz eden hükümet harcamalarının **azaltılmasına** neden olmuştur. Etkin olarak kullanılan bu tip harcamalar, *yoksulluğun* ve *sosyal dışlanmanın minimize edilmesi* ve *fertlerin küreselleşmeden faydalanma yeteneğinin/kapasitesinin genişlemesi* için yaşamsaldır. Örneğin, eğitimdeki yatırım seviyesi çok yeterli değildir. GOÜ'deki "ilköğretim" çağındaki *680 milyon* çocuktan *115 milyonu* okula gitmemektedir, gidememektedir. Bunların *65 milyonunu* ise; 'kız' çocukları oluşturmaktadır. Ayrıca, ilkokula başlayan her iki çocuktan *sadece biri* öğretimini tamamlayabilmektedir⁶⁷.

Kimi ülkelerde küreselleşme, ciddi –sosyal– cinsiyet dengesizliklerine/eşitsizliklerine de neden olmaktadır. Söz konusu dengesizliğin/eşitsizliğin büyüklüğü çoğunlukla, küresel ekonomi ile entegre olabilme durumu gerçekleştiğinde, ülkenin sahip olduğu normlarında/kurumlarında/siyasalarında yer alan *cinsiyet eşitliği seviyesine* göre farklılık kazanmaktadır. Bununla birlikte, belli bir ülkede değişik sosyal gruplardan gelen kadınlar, küreselleşmeden türlü şekillerde etkilenmektedirler. Yine de pek çok GOÜ'de kökleşmiş/kronik bir hâl almış ve uzun erimli olan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, küreselleşmenin sosyal maliyetinin *uygunsuz* şekilde kadınlara yüklendiği ve dolayısıyla **dışlandığı** manasına gelmektedir.

Yukarıda detaylı bir biçimde ele alınmaya gayret edilen küreselleşme kavrayışı, refah devletlerinin karakteristik dokularını ve pek çok coğrafi mekânda gerçekleştirilen sosyal politika uygulamalarının *yenibaştan* "betimlenmesi"nde büyük rol oynamıştır. Söz konusu nosyonun, devletin sosyal aktiviteleri üzerine yansıttığı değişiklikler anlamdır/mühimdir. Bunlar, *hizmet satın alan ve sağlayan fertler–arasında farklılığın belirginleşmesine, şekillenen fertler–arası münasebetlere, gereksinim sabibi fertlerle ilgilenen teknik ekibin meydana getirilmesine destek veren neo–liberal siyasaların yürürlüğe konması* ile neticelenmiştir. Bu bağlamda, toplum içerisinde 'azımsanmayacak' bir kesimin sosyo–ekonomik faaliyetlerin **dışında** kaldığı görülmektedir. Bilhassa liberalist iktisat politikaların takip edilmesi ve devletin refah alanındaki anlayış değişikliğine gitmesi, *korunmaya muhtaç kişi ve/veya grupları toplumsal yaşamdan dışlama riski* ile karşı karşıya bırakmaktadır. Söz konusu politikalar sonucu *işsizliğin artış göstermesi, enformel istibdam* ve *esnekleşmenin [elasticity/flexibility] yaygınlaşması, sosyal güvenlik sistemlerinin fonksiyonunda beliren aksamalar*, başta GÜ olmak üzere, dünyanın genelinde nüfusun önemli bir kısmını sosyal plâtfomdan/denklemden dışlanma rizikosu ile yüzleştirmektedir.

⁶⁷ World Bank [WB], "World Development Indicators 2003", 2004, <http://devdata.worldbank.org/wdi2003/Section2.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2004].

Dolayısıyla Batılı refah toplumları, devlet otoritesi içinde aşırı ekonomik güç tatbik edebilen küreselleşen sektörlerde, enternasyonal sermayeye karşı gelebilmek için büyük ölçekte yeni yapılanma sürecine girdiler. Bu süreç *refah hizmetlerinden yararlananlar*, bilhassa *kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler* ve/veya *kendini iktisadî bakımdan dışlanmış hissedener* ile bu gerekçeyle *aktif vatandaşlıktan uzaklaşan insanlar* açısından önemli bir etkiye sahiptir. Küreselleşme, söz konusu grupların yaşadıkları dışlanmayı ve yoksulluğu daha da derinleştirmektedir⁶⁸.

Son olarak altının çizilmesi gereken husus, küreselleşmenin “negatif” yönlü yansımalarının bu sürecin tümüyle refüze edilmesini gerekli kılmadığıdır. Ayrıca küreselleşmenin iktisadî tarafa bakan yüzünü engellemek ise; imkânsızdır. Ancak söz konusu olgu üzerine yapılan bu tür bir tespit, global toplumların *eşitsizlikleri, ümitsizlikleri* ve *dışlanmayı* bir “kader” olarak içselleştirmesi manasına gelmemektedir, gelmemelidir. Sosyal hayatın, ekonomik verimlilikten başka ve ondan daha acil kimi öncelikleri bulunmaktadır. Burada dikkate alınması gereken nokta, küreselleşmenin tesis ve temin edeceği kazanımlardan yarar sağlamak kadar; handikaplarından da kaçınmasını/korunmasını öğrenmektir. Bu bakımdan küreselleşme süreci, ekseninde *insanî* değerler silsilesi taşıyan bir kavram olarak kabul edilmeli ve bu istikamette terim, değerlendirilmeye çalışılmalıdır⁶⁹.

2. Emek Piyasasının Değişmesi / Dönüşmesi / Evrilmesi

1970’li yılların başları ile birlikte iktisadî yeniden yapılanma süreci, emek piyasalarında birtakım önemli değişimleri/dönüşümleri/evrilmeleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu değişim/dönüşüm/evrilme hâllerinin, bilhassa 1990’lı ve 2000’li yıllarda farklı bir “panorama” arz ederek, *istihdamın istikrarı* ve *iş güvencesi* plâatformlarında odaklandığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamdan hareketle, günümüzde emek piyasalarının *tabakalaştığı/heterojen bir konuma geldiği, esneklik uygulamaları ile ücretlerin geriletildiği* ve *yeni istihdam biçimlerinin tesis edilmesi ile emek gücünün atomize edildiği* ‘yeni bir yapılanma’ durumu söz konusudur.

⁶⁸ Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2005, ss. 361–66; Zygmunt Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, ss. 9–31.

⁶⁹ Ahmet Selamoğlu, “Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme”, **Küreselleşmenin İnsanî Yüzü**, der. Veynel Bozkurt, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000, ss. 63–7; Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, 2. b., İstanbul: Plan B Yayınları, 2002, ss. 273–79.

Emek piyasasının değişim/dönüşüm/evrilme aşamalarını genel olarak, *üretim olgusunun yapısının değişmesi* ve *bunun uluslararası arena ile bütünleşmesi*; *uygulanan neo-liberal politikalar istikametinde ticaretin serbestleştirilmesi ile yayılma alanını genişleten teknolojik yenilikler*; *esneklik* ve/veya *kuralsızlaştırma* oluşturmaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte değişime uğrayan yapılar içinde *üretim süreci* de kendine yer bulmuştur. Üretimin yapısında ortaya çıkan değişiklikler ve bunun ticarete yansımaları mercek altına almak gerekirse, öncelikle birincil üretim olarak betimlenen üretim sonucunda elde edilen ürünlerin sınaî ihracat içindeki paylarında *gerileme* söz konusudur. Söz konusu gerileme, özellikle Latin Amerika ve Karayipler, Asya ve genel olarak GOÜ için biraz daha keskindir. Bu ürün yapısının GÜ'ye ve daha çok bu ülkeler merkezli ÇUŞ'ye fırsatlar sağladığı açıktır; ancak konuya “fırsat” perspektifinden bakılacak olursa, *teknolojiye ulaşmanın maliyetini giderebilen, yeni teknoloji geliştirmeye pay ayırabilen ve eğitim sistemlerini bu şekilde yenileyebilen ülkelerin*⁷⁰ söz konusu “fırsat havuzu”ndan yararlanabileceğini ifade etmek mümkün görünmektedir.

İhracata dayalı büyümeyi gaye edinen ülkeleri bugün çok daha değişik bir dünya beklemektedir. Bilhassa geçen *on yıl* içerisinde endüstriyel üretim, imalât sanayinde düşük–vasıflı işgücünü azaltmak için nitelik değiştirmektedir. Global seviyede rekabet edebilir birçok endüstride, toplam üretim maliyetleri içindeki düşük–vasıflı işçilerin payı, 1970’li yıllardaki %25 oranından 1990’lı yılların ortalarında %5 ilâ %10 arasında bir orana düşmüştür. Aynı dönemler esas alındığında meselâ, renkli TV imalâtında bu oran %5; araba imalâtında ise %10–15 civarındadır. Aynı şekilde geleneksel olarak emek–yoğun imalâtında kullanılan giyim–ayakkabı üretiminde ise; bu oran %30 civarında kalmış, fakat bu sektörde rekabet olanca gücüyle keskinliğini artırmıştır⁷¹.

Stalker’a göre; üretim sürecinde *azaltılan* işçi birimi, “ticaret hacminin çoğaltılması” ile karşılanabilmektedir. GOÜ’nün arasına yeni girenler de çok farklı bir ticaret çevresiyle karşılaşacaklardır. Buradaki çekince, söz konusu ülkelerin sayısının gittikçe artmasından ötürü aşırı bir üretimle karşı karşıya kalınabilecek olmasıdır. Bu durum kimi ürünler için

⁷⁰ United Nations Industrial Development Organization [UNIDO], “Industrial Development Report 2002/2003”, 2003, http://www.unido.org/userfiles/hartmany/01IDR_ch1-061002.pdf, ss. 10–9 [Erişim tarihi: 25. 03.2004].

⁷¹ UNIDO, *a.g.r.*, s. 23.

handikap/tehlike oluşturunca; örneğin, *giyim* sektörünün henüz gidecek yolu bulunmaktadır. Bu sektörde GOÜ, *Kuzey Amerika, AB ve Japonya* pazarının 1/3'üne hâkimdirler. Dolayısıyla, ticaret kısıtlamalarının kalkması hâlinde genişleme için hâlâ boşluk mevcuttur. Bu sektörde, GOÜ için sadece GÜ değil; aynı zamanda hızla büyüyen Asya'da yeni pazarlar vaat etmektedir⁷².

Üretimin değişen yapısının bir diğer özelliği, *araştırma-geliştirme [AR-GE]'ye dayalı ürün geliştirme sonuçlarının üretime eskisinden çok daha hızlı olarak aktarılmasıdır*. Bu olguyu, “rekabetin büyümesi”yle ilintilendirmek mümkündür. Gerçekten de 21. yüzyıl, “alım-yetisi yüksek tüketicilerinin tüketim alışkanlıkları”, “hızlı tüketim”, “çabuk ürün değiştirme”, “beğenilerin çabuk değişmesi” ve “sürekli yenilik” ve “farklılık arama” nosyonları ile bağıntı hâlinindedir. Dolayısıyla, üretimin yapısının *Fordist* yapıdan sonra, *hızla farklılaşan ve günümüzde kadar uzanan sabit-fizikî mekân ve coğrafya tanımaz, esnek/kuralsızlaştırılmış, olabildiğince ferdileştirilmiş taleplere yanıt verebilen* [bu anlamda daha fazla gelir elde edebilen], *iki-üç yıl sonraki ürün model ve dizaynlarının bile yeni marketing teknikleri ile tüketici grubuna alıştırdığı ve beklenti meydana getirdiği bir yapıya büründüğü* görülmektedir⁷³. Bu gerçekten hareketle, işletmeler, böylesine hızlı bir çevrime ancak mümkün olduğunca *hızlı ve esnek* bir ‘organizasyon yapısı’ ve ‘emek piyasası uygulamaları’ ile yanıt verebileceklerine inanmaktadır.

Bilhassa ÇUŞ'nin, üretimin değişen/dönüşen/farklılaşan/evrilen yapısına uyum ve düşük maliyetli imalât için başvurdukları yolların en önemlilerinden biri, *ucuz emek [güçü] maliyeti ile yapılan imalâttır*. Ancak son dönemli tartışmalar, artık söz konusu durumun ortadan kalkmaya başladığını ve ucuz işgücü kullanımının **insanî** ve **iktisadî** bakımdan *savunulabilirliğinin kalmadığını* iddia etmektedir.

Aynı şekilde küreselleşme bağlamında, emek piyasalarının “karşılıklı bağımlı” hâle geldiğine tanık olunmaktadır. Nitekim dünyadaki aktif nüfusun giderek artan, hatırı sayılır bir kesimi uluslararası ticaret, yabancı yatırım ve ulus-ötesi üretim yapıları çerçevesinde bütünleşen faaliyetlerde çalışmaktadır. Örneğin, yeni bir giysinin dizaynı için bir İtalyan firmasına başvuran, üretimi için Güney Çin'deki bir başka işletmeye veren ve nihâî mamulü

⁷² Peter Stalker, **Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration**, Switzerland: ILO Publication, 2000, ss. 140-41.

⁷³ Stalker, **a.g.e.**, s. 143.

Amerika’da pazarlamak için Hong Kong’lu bir deniz taşımacılık şirketiyle gönderen bir İngiliz işadaminin durumu ele alındığında, ne müessese sahibi ne de çalışanlar, sınırları aşmaksızın beş ülke arasında “emeğin hizmet değişimi” gerçekleşmektedir. Bu durum bütün içerisinde, emek piyasaları arasında direkt bağla[nıtı]lar kurmuş olan uluslararası güçlerin rolünün etkin olduğunun başat bir göstergesidir⁷⁴.

Üretimin uluslararası entegrasyonunun iktisadî yöne bakan gayesi, bir ürün için *araştırma, tasarım, üretim ve pazarlama [marketing]* gibi “katma değer oluşturma”yı art–arda toplayabilen uygulama/işlem ve üretim etaplarını coğrafi açıdan birbirinden uzak mekânlarda farklı işlemciler vasıtası ile bir eksenden/merkezden düzenlemeye dayanmaktadır⁷⁵. Bir süreç olarak değerlendirilen üretimde, artan rekabetin baskınlığı ve giderek çetinleşen ticaretin açtığı yol ile ÇUŞ, “daha aktif” roller üstlenmektedir.

Teknoloji üretme–kullanabilme, üretimin uluslararası arenada bütünleşmesine destek vererek, emek piyasası içerisindeki değişimi/dönüşümü ateşleyen önemli bir itici güçtür. Bu bağlamda teknolojik değişiklikler, deniz–aşırı keşifleri ve iletişimi beraberinde getirdiğinden, küreselleşme olgusunun da ‘ayrılmaz’ bir elementi olagelmıştır. Bununla birlikte, *taşınan teknoloji* namıyla üretim sistemlerinden [süreçlerinden] organizasyon yapılarına, işgücü niteliklerinden yeni iş/istihdam biçimlerine ve neticesinde endüstri ilişkilerine kadar birçok başat değişimin de *katalizörü* konumundadır. *Daldal’a* göre; kitlevî üretime ilişkin teknolojik rejimden, mikro–elektronik mamuller eksenli dizayn, üretim, yönetim ve pazarlama işlevlerinin entegre olmuş bir sistem olarak çalışan bilgi–yoğun bir üretim örgütüne geçilmiştir⁷⁶. Dolayısıyla emek de, faktör geliri olan ücret ve çalışma koşulları açısından söz konusu değişimden/dönüşümden nasibini almıştır. Böylelikle, teknolojik gelişmelerin yardımı ile üretimi ücretlerin nispeten *daha düşük* olduğu mecralara çek[ebil]mek, ücretlerin

---

⁷⁴ Eddy Lee, “La mondialisation et l’emploi: des craintes justifiées?”, **Revue internationale du Travail**, Vol. 135, No. 5, 1996, s. 532’den akt. Zeki Erdut, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**, 2.b., İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, Kasım 2003, s. 30.

⁷⁵ Zeki Erdut, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, İzmir: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası [TÜHİS] Yayınları, No. 29, 1998, s. 18.

⁷⁶ Şule Daldal, “Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikleri”, **Petrol–İş Yıllığı ’97–’99, İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları**, Mart 2000, s. 878.

ortalama seviyesini *azaltmanın* ve diğer üretim faktör gelirini “global şablon”da *artırmanın tek yolu* konumuna gelmiştir⁷⁷.

Bilişim teknolojilerinin her ikisi de *globalleşme* kavramı tarafından idare edilmektedir. Malî kaynaklara ulaşabilen ve bunları kontrolü altına almaya malik olanlar ile olmayanlar arasında *dünyayı bölmek* biçiminde “**eşitsizlik**”i körüklemektedir. Ayrıca, söz konusu kaynaştırmanın bir başka yansıması, vasıflı olan ve öğrenme hususunda daha fazla imkân sahibi bireylerle daha az eğitilmiş ve hatta öğrenme için daha az imkânı olan bireylerin ayrılması olan ‘enformasyon ayrımı’dır⁷⁸. Bu anlamda *Low*’un da belirttiği gibi; haberleşme teknolojileri ve bilgi–merkezli malî çevre, serbest piyasayı destekleyen “seçkin” bir sınıf⁷⁹ tesis etmiş ve söz konusu sınıf, kendinden daha az nitelik sahibi ve dolayısıyla teknolojiyi gereğince kullanamayan kesimi de **dışlamıştır**.

Değişen ve dönüşen endüstri ilişkileri yazınında öne çıkan konuların başında ulusal emek piyasalarının ve bu piyasaları tertipleyen iş kanunlarının *yeni bir yapıya bürünmesi* gelmektedir. Söz konusu yapı, kavramların kullanıldığı biçimiyle *kuralsızlaştırma/esnekleştirme* olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu iki kavram üzerindeki tartışmanın odaklandığı sav, küresel düzenin kendi hâkim hükümranlığını uluslararası emek piyasaları içerisine iyice konuşlandırarak, emeği ve emekten türeyen hakları “sermaye lehine” bir yapı meydana getirecek biçimde yeniden düzenlenmesidir. Daha açık bir ifadeyle, ‘küreselleşme olgusu iş güvencesini tehdit etmektedir’ şeklindeki görüş, beraberinde daha sıkı/rijit normlarla korunması gerek emek piyasası düzenlemelerini de getirecektir. Ancak literatüre sıkı iş güvencesi düzenlemelerinin *her zaman daha fazla iş güvencesi getirmediği* yolunda yapılmış incelemeler de mevcuttur. Bilhassa işsizlik oranının yüksek olduğu ülkelerde, sıkı düzenlemelerin “istihdamı azaltacağı” tezinin dayanak noktası olarak, *emek piyasası–dışında yer alan işsiz ve örgütlenmemiş emek arzı sahiplerinin bu tip hukukî düzenlemelerden faydalanamayacağı*

---

⁷⁷ Zeki Parlak, “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi” , **Nusret Ekin’e Armağan**, Ankara: TÜHİS Yayınları, No. 38, 2000, s. 666.

⁷⁸ Noriyuki Suzuki, “Globalization and Labor Market Challenges”, **Asia and Pacific Forum on Poverty**, Manila: Asian Development Bank Publishing, 5–9 February 2001, s. 6.

⁷⁹ Linda Low, “Social Protection in the New Economy”, **Bulletin on the Asia–Pacific Perspectives**, Vol. 3, No. 2, 2002, s. 29.

/dışlanacağı gibi, giriş-çıkış mobilitesi azalmış bir emek piyasasında daha zor iş bulabileceği tezi de söz konusudur⁸⁰.

Emek piyasası öteki faktör piyasalarının hareketlerinden ve hâkim makro-ekonomik çevreden etkilenmektedir. Sermaye biçimlenmesi, potansiyel ve efektif GSMH arasındaki farka kuvvetle ve tersi yönünde cevap verme trendindedir. Sermaye akışı ve reel makro-ekonomik istikrarsızlık arasındaki etkili rabıta, özellikle de ihraç ürünlerinin üretildiği sektörler dışındaki sektörlerdeki “emek talebi”ni *negatif* yönde etkilemektedir. Uluslararası rekabet ve teknolojik değişim/dönüşüm, rekabeti devam ettirmeyi/artırmayı gaye edinen *prodüktör* nitelikli yeniden yapılandırmayı uyarmıştır. Bu durum ise; işlerin dinamik olmayan işletme ve sektörlerle transferinin karşılığı gibi gözüken yeni iş tesis etme ve işleri sona erdirmeye süreçlerini artırmıştır. Devletin kural-koyucu misyonundaki kademeli azalma ile uyumlu olan ve üretici sistemin örgütlenmesinde yer edinen söz konusu değişim ve dönüşümler, çalışma koşullarını daha esnek konuma getirmek ve emeğin hareketliliğini kolaylaştırmak adına bir tür yenilemeye ön ayak olmuştur. Emek piyasası reformları, geleneksel sözleşmelere alternatif olarak *daha ucuz/esnek yeni işçiler* çalıştırmasına ilişkin “*atipik*” sözleşmeler getirmesiyle bir esnekleşmeye sebep olmuştur. Yeni düzen *geçici istihdamı yaymak, işten çıkarmaları kolaylaştırmak ve emek maliyetlerini azaltmak* adına **daha az iş güvencesinin/sosyal korumanın yasal olarak kabul gördüğü sözleşmeleri** kapsamaktadır⁸¹. Buradan hareketle, dünya işçilerinin büyük bir çoğunluğunun formel emek piyasalarının ve sosyal koruma sistemlerinin dışında çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte –yukarıda belirtmeye çalışıldığı gibi– söz konusu değişim ve dönüşümlerin emek piyasasına yansıyan yönlerini, **işsizliğin artması** ve **emek piyasasında bölünme** biçimleriyle ilişkilendirmek olasıdır.

Şirketlerin değişen şartlara ve tüketici taleplerine *hemen* yanıt verebilmesi için ‘elzem’ olan esneklik kavramı, bir taraftan *yeni istihdam siteleri*ni belirginleştirirken, öte taraftan da *emek piyasasında maliyetlerden tasarruf, işçi sayısının azaltılması, sosyal dışlanmayı bertaraf edici sosyal koruma önlemleri için ayrılan payın minimize edilmesi* gibi yansımaları ortaya koymaktadır. Dünya

⁸⁰ Oğul Zengingönül, **Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme**, Ankara: Adres Yayınları, Eylül 2004, ss. 82–4.

⁸¹ Miloneviç Kapstein, “Social Policy in Emerging Market Economies”, 2003, <http://www.upjohninst.org/publications/ch1/iai.pdf> [Erişim tarihi: 10.01.2004].

ölçeğinde piyasaların ‘değişken’ ve ‘istikrarsız’ koşullarına ve mamul tercihlerine adapte olabilmek amacıyla uygulanan esnek çalışma şekilleri sayesinde, emek maliyetinin asgarî seviyeye düşürüldüğü ve bu anlamda, esnek çalışmanın işverene maliyet bakımından dikkate değer miktarda tasarruflar sağladığı görülmektedir⁸².

Uluslararası ticaret içinde rekabet gücünü muhafaza etmeye çalışmanın bir başka boyutunu ise; *kuralsızlaştırma* meydana getirmektedir. Kuralsızlaştırmanın talep edildiği emek piyasaları, gerek ÇUŞ’nin iktisadî ve sosyal hayatta giderek artan baskıcı etkisinden, gerekse ulus–devlet anlayışının zedelenmesinden önemli ölçüde etkilenmektedir⁸³. Üstelik bu duruma [esnek istihdama], giderek yüksek oranlarla eklenen *işsizlik* sorununu ve kayıt–dışı sektörü/istihdamı ilâve etmek gerekmektedir.

Bilhassa GOÜ’de hatırı sayılır bir problem olan kayıt–dışı [enformel] sektörde istihdam edilenler, emek piyasası içerisinde gözden kaçırılmaması gereken kitleyi oluşturmaktadır. Ana kaynağının *işsizlik* olduğu kayıt–dışı istihdam *enformel, güvencesiz* ve *geçici* işlerde çalışma olarak betimlenebilir. Söz konusu sektör içinde ücretli çalışanlar gibi, kendi nam ve hesabına çalışanlar da yer almaktadır. *Lordoğlu* kayıt–dışı ekonomiyi *kurumsal, sosyal* ve *iktisadî denklemlerden dışlanmanın “tümü”nü*n birden gerçekleştirdiği bir arena olarak yorumlamaktadır⁸⁴. Bu bağlamda, kayıt–dışı istihdama da sebebiyet veren işsizlik hâli, daha yaygın bir biçimde *şehirlerdeki eğitilmiş gençleri, okuldan ayrılan çocukları, kadınları* ve hatta *engellileri* etkisi altına almaktadır.

Emek piyasasında ortaya çıkan *bölünme* de işsizlik sorunu gibi başka bir rizikoyu dile getirmekle birlikte, sosyal dışlanma problematiğini *somutlaştırmaktadır*. Bölünmeye maruz kalan emek piyasası ve ortaya çıkan tabakalaşmalar, çalışanlar arasında ücret, çalışma koşulları ve iş güvencesi bakımından bir takım eşitsizliklere/dengesizliklere/istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Bunlardan *birincisini*, sürekli iş ilişkisine ve güvencesine dayalı, yüksek ücretle çalışanlardan meydana gelen birincil emek piyasası oluşturmaktadır. Vasıf seviyesi yüksek işçiler, idareciler, dizaynırlar, teknik satış elemanları söz konusu grubun içerisinde yer almaktadır. *İkinci* grup, tam–gün istihdam edilen ve fakat işlerini yitirmeleri ve yerine

⁸² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aysen Tokol, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Bursa: VİPAŞ Yayınları, 2001.

⁸³ Erdut, **Küreselleşme...**, s. 17.

⁸⁴ Kuvvet Lordoğlu, “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Bir Boyut”, **III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi**, Ankara: TÜHİS Yayınları, 14–16 Ekim 1998, ss. 243–44.

başkalarının bulunması *daha kolay* olan ikincil emek piyasasının ilk grubunu oluşturanlardır. Üçüncü gruba, özel beceri gerektiren işlerden [*sistem analistliği* vs.], temizlik gibi basit işleri içeren bir çeşitlilikte *taşeron* ve *ödünç-iş ilişkisi* ile istihdam edilenler oluşturmaktadır. Evden veyahut büro tipi birimlerden gerçekleştirilen “tele-çalışma” da söz konusu grup dâhilinde ele alınmaktadır⁸⁵. Netice itibariyle; *istikrarsızlık, güvencesizlik, belirsizlik, korunmadan yoksunluk, iktisadî ve toplumsal açıdan kırılganlık, kötü çalışma şartları, fizikî ve ruhî sağlığa ilişkin yüksek riskler* içeren yeni istihdam biçimleri [*eğreti istihdam*]⁸⁶ bu bağlamda örnek gösterilebilir], fertler açısından olası sosyal dışlanma mecraları oluşturmaktadır.

Emek piyasası içerisinde cereyan eden böylesine bir yapının, esneklik uygulamalarının ve kuralsızlaştırmanın kayıt-dışı ekonomi ile yakın bir münasebeti söz konusudur. Bilhassa taşeron ve ödünç-iş ilişkisinin yer aldığı üçüncü grup, bu durumun [geçici/enformel/eğreti istihdam] devinimine zemin hazırlamaktadır. Kayıt-dışı istihdamı ve kuralsızlaştırmayı daha da kronik hâle getiren etmenler arasında belirli süreli çalışma, kısmî süreli çalışma, iş’e yerleştirme araçları vasıtası ile çalışma, emek piyasasında dışlanmayla savaşım amacıyla kamu politikaları çerçevesinde sunulan belirli süreli hizmet sözleşmeleri, kamu işyerlerinin özelleştirilmesi ve işyerlerinin kısmen ya da bir bütün olarak alt-işverene devredilmesi gelmektedir⁸⁷.

Sosyal dışlanma rizikosunu *en yoğun* biçimde hisseden kitle, hiç şüphesiz, “işsiz” nüfustur. Son yıllarda UÇÖ ve benzeri kurumların yayımladığı raporlar irdelendiğinde şu ya da bu şekilde *iktisadî* ve *sosyal temelli* olan işsizlik sorununun, küresel uzanımda bir “tehdit” olarak algılandığı görülmektedir. Söz konusu sorunun küresel bir çapta yer edinmesi, bir diğer noktada istihdam ile büyüme arasındaki lineer ilişkiye ve dünya ekonomisinin son beş yıl içerisinde değişik oranlarla da olsa istikrarlı büyümesine rağmen, işsizlik oranının *düşmemesi*, hemen her kesimi problematiğin çözümü hususunda genel bir vehme sürüklemektedir.

---

⁸⁵ Johannes Giesecke ve Martin Groß, “External Labour Market Flexibility and Social Inequality”, **European Societies**, Vol. 6, No. 3, January 2004, s. 348.

⁸⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hasan Ejder Temiz, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeniden Yapılanması”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2004/2; Tijen Erdut, “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2005/3.

⁸⁷ Kuvvet Lordoğlu, “Esnekleşme Versus Enformelleşme”, **Petrol-İş Yılığ**ı ’97-’99, İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları, Mart 2000, s. 871; Temiz, **a.g.m.**, ss. 56-7.

Dünya emek piyasası, 1993–2003 yılları arasındaki süreçte, istihdam edilenler ve işsizlik açısından başarılı bir performans sergileyememiştir. Nitekim *istihdam oranı* 1995 yılında %62.8'den, 2005 yılında % 61.4'e düşmüştür. *İşsizlik oranı*, aynı dönem aralıkları içinde %6'dan, %6.3'e yükselmiştir. On yıllık dönemde *ortalama büyüme oranının* %3.8; *emek verimliliğinin* % 10.9 artış⁸⁸ göstermesi ve aynı şekilde emek piyasalarında manidar *iyileşmelerin ortaya konamaması*, işsizlik tehlikesinin derinlemesine/farklı bir biçimde incelenmesi zorunluluğuna işaret etmektedir.

Dünya ekonomisi, 2005 yılında %4.3 oranında *büyüyerek*⁸⁹ istikrarlı büyümeye devam etmiş; yine benzer bir biçimde istihdam seviyesi de artmış; fakat işsizlik oranı azalma eğilimine *girmemiştir*. Dünya ölçeğinde 2005 yılı sonu itibarıyla 15 yaş ve üzerinde 2.85 milyar kişi istihdam edilmektedir. Bu rakam, 2004 yılında istihdam edilenlerin %1.5, 1995 yılında istihdam edilenlerin ise; %16.5 üzerindedir. Buna karşın, aynı yaş grubunda yer edinin istihdam edilenlerin dünya nüfusuna oranı %61.4 seviyesinde kalmakta ve on yıl öncesine göre söz konusu oranın %1.4 *azaldığı* ifade edilmektedir. Bu “kontrast” oluşum, *genç nüfus* açısından daha da kritik bir görünüm arz etmektedir. Şöyle ki; 15–24 yaş grubunda yer alıp istihdam edilenlerin aynı yaş grubundaki nüfusa oranı 1995 yılında %51.7 iken; 2005 yılında %46.7 seviyesine inmiştir. Öte taraftan, *cinsiyete* göre istihdama bakıldığında, 2005 yılında 1995'e göre istihdam edilen erkek emek gücünün %1.3 *azalarak* %80.5'e *düştüğü*; kadın istihdamının aynı periyotlar için %51.5'ten %52.2'ye *yükseldiği* ifade edilmiştir. Bununla birlikte 1995–2005 yılları arasında *küresel işgücü* 438 milyon kişi, yani %16.8, *artmıştır*. Bu dönem içinde, 15–24 yaş grubu/genç işgücü %4 artmış; buna karşın söz konusu grubun *işgücüne katılım oranı* [İKO] %4.8 *azalarak* %54.1 seviyesine inmiştir. Bu durumun sebebini ise; genç nüfusun daha uzun süre eğitimde kalması oluşturmaktadır⁹⁰.

İşsizlik ile ilgili genel manzaraya gelindiğinde, dünyada *işsiz sayısı* 2004 yılına göre 2.2 milyon kişi, 1995 yılına göre de 34.4 milyon kişi *artarak* 2005 yılında 191.8 milyon kişiye erişmiştir. Söz konusu işsiz ordusunun hemen hemen yarısını, genç işsizler meydana getirmektedir. Dünyada işsizliğin en hızlı artış gösterdiği bölge *Latin Amerika* ve

---

⁸⁸ ILO, **2005 World Employment Report**, Geneva: 2005, s. 27; ILO, **Global Employment ...**, Geneva: 2006, ss. 9–11.

⁸⁹ ILO, **Global Employment ...**, s. 2.

⁹⁰ ILO, **a.g.r.**, ss.1–3.

Karayipler'dir. Son bir yıl içinde bu bölgede 1.3 milyon fert işini yitirmiştir. *Ortadoğu* ve *Kuzey Afrika* bölgeleri ise; %9.7 ile dünyada işsizliğin “en yüksek” olduğu bölgelerken, *Doğu Asya* ise; %3.8 ile işsizliğin “en düşük” olduğu bölgedir⁹¹.

Emek piyasaları irdelenirken kullanılan *işsizlik* ve *istihdam* gibi kavramlar, aslında açık uçlu ölçütlerdir. Emek analizi yapılırken, salt söz konusu kıstaslara değil; istihdam edilenlerin “geçimlik seviyede ücretle istihdam edilip–edilmediği”nin dikkate alınması gerekmektedir. Bu anlamda denilebilir ki; dünya genelinde istihdam edilenler arasında oldukça önemli bir kısım, işsiz kalmanın getirmiş olduğu *yüksek alternatif maliyet sebebi* ile çok düşük ücretli işlere rıza gösterebilmektedir. UÇÖ, böylesi bir yığın içinde yer alan fertleri **çalışan yoksullar** biçiminde değerlendirmekte ve yapılan tespitlere göre; dünyada istihdam edilen 2.85 milyar işçinin 1.4 milyarlık bir bölümü günde 2 ABD \$'ı ile yaşamaya çalışırken, 520 milyonu ise; günde sadece 1 ABD \$'ı ile hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır⁹². Böyle bir tablo içinde yer alan fertlerin, yaşadıkları coğrafyalarda *iktisadî, siyasî* ve –belki de en önemlisi– *sosyal denklemler*de “kendilerinin tutunamamaları” ya da söz konusu denklemlerin birinden veya birkaçından “dışlanmaları” şeklinde ortaya çıkan negatif durumlar ile karşı karşıya kaldıkları öngörülebilmektedir.

Sonuç olarak, istihdam imkânlarının [bilhassa esneklik ve kuralsızlaştırma aracılığıyla] sınırlandırılması, yeni işsiz kitlelerin belirmesi yanında, bir süredir işsiz olanların yeniden iş bulabilme şanslarını da giderek kısıtlamaktadır. *Uzun–sürelî iş bulamama* tehlikesi veya *geçimlik düzeyin çok altındaki ücretle çalışma*, sosyal dışlanma ve diğer dışlanma türevleri açısından oldukça büyük bir risk olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.

3. Sosyal Korumada Yoksunluğu

Bugünün dünyasında iktisadî büyüme ve gelişme *dışlanma, yoksulluk, yoksunluk, eşitsizlik, güvencesizlik, eğretilik, kutuplaşma* gibi sorunlarla birlikte dillendirilmektedir. Bu anlamda, iktisadî gayret, dünya nüfusunun oldukça geniş kesimlerine *gönenç* arz etmekten giderek uzaklaşmaktadır. Yoksulluk, gelir güvencesizliği, işsizlik, yetersiz beslenme, dışlanma, insana yakışmayan mekânlarda ikâmet etme gibi sorunsallar, salt GOÜ'de değil; GÜ'de de yapısal hâle gelmektedir. Bununla birlikte, bilhassa “dışlanma” durumu, iktisadî

---

⁹¹ ILO, a.g.r.

⁹² ILO, a.g.r., s. 2.

büyüme ve gelişmenin müspet çıkarımlarından fayda sağlamanın önünde yer alan önemli bir handicap olarak varlığını sürdürmektedir.

İktisadî anlamda müreffeh olabilmenin yansımalarını özelde fertlerin, genelde ise; toplumların menfaatine sunmak gayesiyle, türlü piyasa–dışı birimler meydana getirilmiştir. Söz konusu birimler, bir taraftan sosyal istikrar ve barışı/bütünleşmeyi temin etmeye gayret ederken, öte taraftan da sürdürülebilir bir kalkınmanın ön–şartlarını tesis etmeye kanalize olmuştur.

Sosyal koruma, toplumsal dayanışma ekseninde *gelir güvencesi* sağlayan bir birim/kurum olmakla beraber, aynı zamanda iktisadî büyüme ve gelişmeye, sosyal ilerlemeye ve toplumsal barışa da mühim katkılar sağlamaktadır.

Sosyal korumanın mevcudiyeti, 20. yüzyılın en önemli toplumsal keşiflerinden biri olarak düşünülebilir. Sosyal koruma sistemleri *toplumlara, vatandaşların refahlarını ve güvenliğini, onları dayanıksızlıktan, dışlanmışlıktan ve yoksulluktan koruyarak, insana yaraşır bir hayat seviyesi sürdüreceği şekilde “iyileştirme” imkân* sunmaktadır. Söz konusu terim, bir yandan [kadın–erkek] herkesi temel bir sosyal ve iktisadî korumadan yararlandırmaya çalışarak, beşer[iyet]in hayatını sürdürmesi için gerekli başat gereksinimlere direkt olarak cevap vermeye çalışmakta; öte yandan insan kapasitesinin gelişmesi ve özgürlüğü, yapısal değişime destek, istikrarlı bir büyüme, adaletin ve toplumsal bütünlüğün [*social cohesion*] gelişmesi ve ekonomik dinamizmin artması sebebiyle fertlerin ve toplulukların “yaşam kalitesi”nin güçlendirilmesinde oldukça önemli/geniş bir misyon üstlenmektedir⁹³.

Sosyal koru[n]ma mekanizması, *ekonomi açısından* bir yük olarak *değerlendirmemelidir*. O, benimsemiş olduğu toplumsal görevler/fonksiyonlar yanında, bir “prodüktivite çarpanı” olma fonksiyonunu da icra etmektedir. Bununla birlikte terim, yapısal uyuma ve emek piyasasının işleyişine ket vuran değil; onu kuvvetlendiren ve besleyen bir nitelik arz etmektedir. Yapısal uyum ile emek piyasasında esneklik, ‘çalışanlar’/‘işsizler’ bakımından *gelir güvencesizliğinin, müphemliklerin ve eşitsizliğin artması* manasına gelmektedir. Yükselen güvencesizlik, belirsizlik, eşitsizlik, dışlanma yapısal uyumun ve buna bağlı olarak esneklik arayışlarının önündeki en büyük handikaptır. Yapısal uyum arayışlarının işaret ettiği söz

---

⁹³ Joseph E. Stiglitz, “Employment, Social Justice and Societal Well-being”, **International Labour Review**, Vol. 141, No. 1–2, 2002, ss. 7–11.

konusu negatif cihetli ekonomik ve sosyal problemler, diğerkoruyucu tedbirler yanında; sosyal koruma ile önlenemediği veya minimize edilemediği nispette, uyuma toplumun, çalışan kesimin ve işsizlerin gösterdiği mukavemet [direnc] azalacaktır⁹⁴.

Gerek sebebiyet verdiği etkiler gerekse insanî gelişimine yapmış olduğu katkılara rağmen, sosyal koru[n]maya ilişkin bilhassa günümüzde hararetili tartışmalar yapılmaktadır. Meydana getirilmesinden ve uygulamaya konulmasından itibaren sosyal koruma siyasalarına iktisadî gerekçelerle karşı çıkmış ve özellikle de iktisadî performans üzerinde olumsuz tesiri var denerek, karalanmaya çalışılmıştır. Bunu eleştirenleri, söz konusu siyasaların oldukça külfetli olduğunu ve kamu fonlarını emen ve öteki öncelikli sahalarda yatırım imkânlarını sınırlandıran bir “malî ağırlık” getirdiğini ileri sürmektedirler. Benzer şekilde, bu siyasaların kamu yardımına bağımlılık anlayışını tetikleyerek, emeğe bağılı değerlere tehdit oluşturarak ve yapısal değişime engel olarak emek piyasası üzerinde caydırıcı etkisi olduğunu ortaya koymaktadırlar⁹⁵.

20. asrın son yıllarında ve bugün hâlâ, terim üzerine yapılan tartışmaların yoğunluğu artmıştır. Eleştiriler *iktisadî*, *sosyal* ve *politik* sahalarda “müspet” neticeler elde eden ülkelerin tecrübeleri sayesinde, büyük oranda geçersiz kılınmış ve bu da iktisadî büyüme–kalkınma ile sosyal korumanın karşılıklı olarak birbirlerini kuvvetlendirdiğini/beslediğini kanıtlamıştır. Böylece dünyada sosyal koru[n]ma hususundaki yetersizlikler, ciddi kaygıların kaynağı olarak görülmüştür. Tabî felâketler, silâhlı arbedeler, finansal krizler gibi artan ve yinelenen problemler, pek çok ülkeyi [*sosyal koruma rejimlerini*] ‘istikrarsızlaştırma’ya devam etmektedir. Ayrıca bağışıklık sistemindeki yetersizliklerle ilgili rahatsızlık verici durumlar [*HIV, AIDS* gibi], dünyanın birçok mecrasında beşeriyetin gelişmesini engellemektedir. *Uluslararası göçler, yaşlanma, iş yapılarının gelişimi* gibi demografik eğilimler de sosyal koru[n]manın en önemli yansımalarını oluşturmaktadır⁹⁶. Dünyanın durumu özellikle yeni bir globalleşme çalkantısı ile hızla değişime uğramaktadır ki; söz konusu bu durum, nüfusun çoğunluğunun

---

⁹⁴ Recep Kapar, **Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi**, İstanbul: Birleşik Metal–İş Yayınları, 2005, ss. 258–59.

⁹⁵ Trudie Knijn, “Family Solidarity–Social Solidarity, Communicating Vessels?”, **Conference Social Values, Social Policies–Workshop: Families in the Welfare State**, Tilburg: Tilburg University Publication, 2002, ss. 3–8.

⁹⁶ Knijn, **a.g.m.**, s. 4.

globalleşmeden edindiği avantajlardan **dışlanmakta**; giderek artan eşitsizlikleri ve güvencesizliği beraberinde getirmektedir.

Dışlanmış olan fertler açısından söz konusu baskılar oldukça yoğun ve sosyal koruma ise; erişilemez bir mekânda kalmaktadır. Gelişmiş sosyal koruma rejimlerinden yarar sağlayan ülkeler bile, “evrensel bir kapsam”ı uygulamaya koymanın zorluğunu yaşamaktadır. *Yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi* amaçlanan uluslararası hedeflerin mevcut olması için, tüm insanlık açısından sosyal korumanın bütün dünyada başat gaye hâline gelmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, şayet yoksulluğun azaltılmasında ve sürdürülebilir bir kalkınmada sosyal koru[n]manın gerçekten etkin bir rol oynaması istenirse; güncel evrensel gereksinimleri yerine getirmesi için uygulama sahasını genişletmek, dünyada yaşayanların tümü için iyi sonuçlar sağlayan bir konuma getirmek ve yararlı kılmak gereklidir⁹⁷.

Dışlanma–sosyal koru[n]ma yoksunluğu rabitasını daha da detaylandırmak mümkündür. Genelde bireyleri, özelde çalışanları sosyal koru[n]madan dışlayan/tecrit eden /izole eden/öteleyen pek çok nedenin var olduğu bilinmektedir. Çoğu ülkede *tarımda çalışanlar, ücretsiz aile efradı, kayıt–dışı sektörde istihdam edilenler* gibi toplumun spesifik kitleleri, sosyal koruma kapsamı *dışında* kalmaktadır. Bilhassa, sosyal sigorta uygulamasının yaygın olduğu ve sosyal yardım programlarının gelişmediği coğrafyalarda *gelir sahibi olmayanlar, doğuştan veyahut daha sonra hiç çalışmadan çalışma gücünü kaybedenler, çalışma imkânından mahrum işsizler* gibi gruplar, sosyal sigortalara katkı ödemedikleri için korumadan faydalanamazlar⁹⁸.

Bir diğer dışlanma sebebi, daha muğlak bir yapı arz etmektedir. Bu kimseler, hukukî açıdan sosyal koruma içeriminde görülmekte; fakat *denetim eksiklikleri, katkı ödeme güçlüğü, bilgi eksikliği, sosyal korumanın yeterliliğine güvenmeme* gibi türlü sebeplerle gönüllü ya da mecburî olarak kapsam–dışında kalmaktadırlar⁹⁹.

Daha komplike faktörler içeren üçüncü dışlanma gerekçesine göre; sosyal koruma içeriğinde yerini alanların bir bölümü, yardım ve desteklerden yararlanma koşullarını yerine

---

⁹⁷ Ajit Kumar Ghose, “Trade Liberalization, Employment and Global Inequality”, **International Labour Review**, Vol. 139, No. 3, 2000, ss. 282–89.

⁹⁸ ILO, “Social Security: Issues, Challenges and Prospects”, **Report VI–International Labour Conference 89th, Session 2001**, Geneva: ILO, 2001, ss. 33–4.

⁹⁹ Devlet Plânlama Teşkilâtı [DPT], “Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çalışmaları**, Ankara: DPT Yayınları, 2001, s. 49.

getirmediklerinden ötürü, *gelir güvencesizliği* ile karşılaştıklarında, sosyal korumadan *sınırlı* nispette faydalanabilir ya da faydalanamaz. Sözgeşi sosyal sigorta ile düzenlenmiş emeklilik, sağlık veya işsizlik ödeme ve yardımlarından istifade etmek için uzun süreli katkı ödeme ve çalışma şartları neticesinde, kimi çalışanlar katkı ödeseler dahi, yeteri kadar süre katkı ödemediklerinden, temin edilen korumaya erişemezler. Sosyal yardım programlarında ise; yardımın idame ettirilebilmesi için yardım alanların spesifik şartlara riayet etmesi beklenmektedir. Eğitim programlarına devam etmek, kamu çalışma programlarında istihdam edilmek gibi koşullar, yardıma ihtiyacı olan ve buna hak kazanan; fakat söz konusu kriterleri yerine getiremeyen ya da yeterli zamanı ayırmayan fertlerin yardımlardan **dışlanmasına** sebebiyet vermektedir¹⁰⁰. Bu bağlamda, toplumsal koru[n]madan dışlanma türlü ve kaotik sitillerde boy gösterebilmektedir.

Bununla birlikte, GOÜ’de *tarım sektöründeki istihdamın yoğunluk kazanması, kayıt–dışı ekonomide istihdamın artması, bağımsız çalışmanın ve ücretsiz aile efradının mevcudiyeti* toplumun hatırı sayılır bölümünün bilhassa “katkılı” sosyal koruma programlarının **dışında/ötesinde** yer almasında neden olmaktadır. Söz konusu grupta yer alan ülkelerde “yapısal uyum programları”, toplumsal koru[n]ma mekanizmasının içeriğini/içerimini, daraltıcı/azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bu programlarla birlikte, sosyal koruma kapsamındaki azalmaya neden olan öğelerin *başında* kurumsal ekonomideki istihdamın erimesine karşılık, kayıt–dışı ekonomide artan istihdam gelmektedir. Bundan başka *ikincil* nitelik arz eden öge ise; kamu harcamalarının/finansmanının yeniden düzenlenmesi esnasında sosyal koru[n]madan istifade etme şartlarının güçleştirilmesi ve toplumsal harcamaların sınırlandırılması veya azaltılmasıdır. Koru[n]madan faydalanma şartlarının zorlaştırılması, toplumsal harcamaların sınırlandırılması/azaltılması ile spesifik korunma içerimindeki fert sayısının da negatif yönlü artması veya sınırlandırılması rizikosu ile karşı karşıya gelmektedir¹⁰¹.

Ekseriyetle GOÜ’de istihdam edenlerin oldukça büyük bir kısmını teşkil eden *kendi nam ve hesabına çalışanlar* ile *küçük ve/veya aile işletmeler[in]de istihdam edenlerin* toplumsal koru[n]ma kapsamına girmeleri yasalarca önlenebilmektedir. Söz konusu önlemler genellikle çalışanın bu kapsama [sosyal koruma] girebilmesi için çalıştığı işletmelerde belirli

---

¹⁰⁰ ILO, **a.g.r.**, s. 36.

¹⁰¹ Wouter van Ginneken, “Overcoming Social Exclusion”, **Social Security for the Excluded Majority–Case Studies of Developing Countries**, der. Wouter van Ginneken, Geneva: ILO, 1999, ss. 6–13.

sayıdan fazla çalışanın istihdam edilmiş olması koşulunun “şart koşulması” ile gerçekleştirilmektedir. Bu *alt-sınır* koşulu pek çok sayıda küçük ve orta büyük işletmenin mevcut olduğu GOÜ coğrafyasında geniş bir çalışan kütesini, toplumsal koruma dışında bulundurmaktadır¹⁰².

GÜ’deki genel duruma bakıldığında ise; tarım sektörü ve kayıt-dışı ekonomi içerisindeki istihdamın *sınırlı* olmasına karşın; *yeni ve esnek istihdam stillerinin* var olması, *sosyal koru[n]ma mekanizmasından dışlanmanın* en mühim gerekçelerinden birisi olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, birçok sosyal koru[n]ma uygulamasının geçmişte çalışma ve katkıda bulunma süresi gibi *şartlara bağlı olarak* yardım ve hizmet sunması pek çok programdan *dışlanmasına* yol açmaktadır¹⁰³.

Birtakım gelişmeler, *sosyal sigorta programlarından dışlananların* katkı şartı aramayan yardım programları tarafından kapsandığı yönündeki algılamayı kanıtlamaktadır. Sosyal koru[n]ma mekanizmasında evvelki dönemlerde iktisadî uğraş ve katkı ödeme koşulu aramayan sosyal yardım ve hizmetlerin ağırlığının artış gösterdiğine ilişkin işaretler gösterilmektedir. Sosyal yardım ve hizmetlerdeki söz konusu artış, işsizlik sorunsalının ve istihdamın yeni biçimleri ile aile yapılarındaki değişim/dönüşüm tarafından tespit edilmektedir¹⁰⁴. Bu bağlamda, gerek GÜ’de gerekse GOÜ’de katkı gerektirmeyen, çalışma şartına/süresine bağlı olmayan sosyal koru[n]ma programlarının revize edilmesi ve yaygınlaş[tırıl]ması¹⁰⁵ bir tür elzem hâline gelmektedir.

Ayrıca, *sağlık* problemi gerekçesiyle iş’e devam edememesinden beslenen gelir kaybının giderilerek, sağlık hizmetlerinin sunulması kadar; *işsizlik, yaşlılık, engelli olma* çekincelerinde/risklerinde de fertlerin gelir güvencesine sahip olmaları, söz konusu kişilerin

---

¹⁰² Erdut, **Küreselleşme...**, s. 178.

¹⁰³ Ginneken, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁰⁴ Pauline Barrett Reid, “Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlikte Uluslararası Gelişmeler”, çev. Mustafa Delican, **Yeni Yüzyıla Doğru Endüstri İlişkileri: Demokrasi, Gelişme ve Çağdaş Çalışma Standartları, II. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi**, der. Nusret Ekin ve Süleyman Özdemir, Ankara: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayınları, 1996, s. 84.

¹⁰⁵ Sosyal koru[n]ma düzeneği ve söz konusu kavramın yaygınlaştırılması ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Erdut, **Küreselleşme...**, ss. 180–81; Şerife Türcan Özsuca ve Gülay Toksöz, **Sosyal Korunma Yoksunluğu: Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, Ankara: Ankara Üniversitesi[AÜ] Siyasal Bilgiler Fakültesi[SBF] Yayınları, No. 591, 2003; A. Bonilla Garcia ve J. V. Gruat, “Sosyal Koruma ve Yaşam Döngüsü/1”, çev. Ayşen Uysal ve İnci Malak Uysal, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 27, Ağustos 2005; A. Bonilla Garcia ve J. V. Gruat, “Sosyal Koruma ve Yaşam Döngüsü/2”, çev. Ayşen Uysal, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 28, Kasım 2005.

toplumdan izole edilmesine/dışlanmasına ket vurabilecektir¹⁰⁶. Bilhassa *yoksulluk* nedeniyle, eğitim–öğretime ara vermek zorunda kalan ya da devam edemeyen bir çocuğun eğitim maliyetinin [*okul masrafı...*] giderilebilmesi yönünde sunulacak *sosyal teşvik*, kendisinin sosyal dışlanma tehlikesini minimize etmek adına mühim bir teşebbüs anlamı taşıyacaktır. Buradan hareketle *gelir garantisi*, *sağlık hizmetleri*, *eğitim yardımları* gibi sosyal koru[n]ma uygulamaları, şahısların toplum içerisinde yer edinebilmelerini temin ederek, sosyal dışlanma sorunsalı ile karşılaşmalarını engelle[bile]cektir.

Oysa bugün GÜ’de elde edilen sosyal koruma seviyesi, sosyal dışlanmayı önlemeye yetmezken; GOÜ’de oldukça yetersiz olan hatta varlığından bile şüphe edilen sosyal koruma seviyesinin aksiyonunun artırılması gerekmektedir.

Yapılan etütler, sosyal dışlanmaya sebebiyet veren etmenlerin genel olarak, *sosyal koruma tedbirlerinin yetersiz kalmasından* beslendiğine işaret etmektedir. *İşsizlik*, *emeğin nitelik açısından geri kalması*, *gelirin arzı edilenin tersine azalma göstermesi*, *bakımsız yerleşim koşulları*, *suç teşvik edici atmosfer*, *hiyjenik olmayan sağlık koşulları* ve *yaşantı toplumsal dışlanmaya çanak tutan öğelerden en önemlilerini oluşturmaktadır*¹⁰⁷.

Ancak sosyal güvenlik mekanizmasının görece *yüksek* olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde [*Danimarka*, *Finlandiya* ve *İsveç*] işsizliğin zarar verici yansımalarının *daha az* olduğu tespit edilmiş ve bilhassa Danimarka’da işsizliğin sosyal dışlanmaya neden olma derecesinin *düşük* olduğu saptanmıştır¹⁰⁸.

Netice itibariyle *devlet*, sosyal siyasette olduğu gibi sosyal dışlanmada da başrolde yer almaktadır. Bu anlamda, devletin sosyal dışlanmaya karşı alacağı koru[n]maya ilişkin önlemler silsilesi, bir başka perspektiften düşünüldüğünde, sosyal dışlanmanın boyutlarına da önemli nispette sirayet edecektir. Fakat *neo-liberal politikaların takip edilmesi* ve *devletin “toplumsal” mecradaki düzenleyici misyonunun aşındırılmasına* ilişkin teşebbüsler, sosyal dışlanma çarkı altında ezilenlerin sayısını artırdığı gibi; sosyal koru[n]ma tedbirlerinin minimize edilmesine de neden olmaktadır.

---

¹⁰⁶ Faruk Sapanca, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2005/3, ss. 84–5.

¹⁰⁷ The Scottish Office, “Social Exclusion in Scotland”, 2003, <http://www.scotland.gov.uk/librarydocuments1/socexcl.htm> [Erişim tarihi: 12.09.2003].

¹⁰⁸ Minna Heikkinen, “Social Networks of the Marginal Young: A Study of Young People’s Social Exclusion in Finland”, **Journal of the Youth Studies**, Vol. 3, No. 4, 2000, s. 393.

4. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik – Yoksulluk Kültürü ve Çalışan / Yeni [Kentli] Yoksullar

Sosyal dışlanma sorunsalının en başat –güncel– nedenlerinden birisi olan *gelir dağılımındaki gayri âdil* durum, esasen iktisadî bir kavrayış olmakla beraber; *nüfus artışı* ve *dağılımı*; *toplumun sosyo–kültürel yapısı*, *toplum içindeki eşitlik* ve *adalet* gibi farklı nosyonlardan da beslenen bir yapı taşımaktadır.

Günümüzde küreselleşme bağlamında gerek ülkeler arasında gerekse ülkelerin kendi içinde *adaletsizlik/eşitsizlik* olgusu hızla yükselişe geçmektedir. Adaletsizlik/eşitsizlik, en keskin hâliyle oluşturulan gelirin *üleşilmesi* sürecinde kendini hissettirmektedir. Söz konusu mefhum, “yoksulluk” ve “sosyal dışlanma”dan daha farklı bir konsept ortaya koysa da, esasen bu iki kavram arasında direkt bir ilintinin mevcudiyetine de atıf yapmaktadır. Eşit ve/veya âdil ol[a]mama durumu, tüm ülke nüfusu açısından *hayat standartlarındaki değişim* tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda sosyal dışla[n]ma olgusu, bilhassa “yoksulluk”/“yoksunluk” manzumesi içerisinde tabî hayat standartlarının–altında yer bulan fertler üzerine mana kazanmaktadır¹⁰⁹. Genel itibariyle şöyle bir tez geliştirmek makuldür: Bir toplum içerisinde yer alan fertlerin, sosyal dışlanmadan etkilenebilirliklerinin derecesi/keskinliği ile toplumsal denklemde adaletsizliğin [eşitsizliğin] kendileri aleyhinde artış gösterme derecesi arasında *pozitif* yönlü bir korelasyon söz konusudur.

İktisadî şartlar ve *siyasalar* merkezinde şekillenen gelir dağılımı adaletsizliği, salt ülkeler arasında değil; ülke–içi gayrî âdil durum biçiminde de kendini göstermektedir. Liberal kapitalizmin küreselleşmesi veya küreselleşmenin liberal kapitalizmi yaygınlaştırması ile beraber hem uluslararası hem de uluslararası ölçekte gelir dağılımı giderek bozulmaktadır. İktisadî liberalizasyonun gelir dağılımını ciddi oranlarda bozduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin *A. Berry*; Arjantin, Kolombiya, Şili, Dominik Cumhuriyeti, Meksika ve Uruguay’da *son yirmi beş yıldır* uygulanan liberalizasyon siyasalarının gelir dağılımını

---

¹⁰⁹ Sapancalı, *Sosyal Dışlanma...*, s. 90.

negatif yönde etkilediğini saptamıştır¹¹⁰. Bir OECD araştırmasında¹¹¹ da ticaretin serbestleştirilmesinin birçok ülkede gelir dağılımını *bozduğu* ortaya çıkarılmıştır.

Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı [UNDP] tarafından geliştirilen ve ölçüm metotları zaman zaman bazı değişikliklere uğrasa da 1990 yılından bu yana kullanılmakta olan *İnsanî Gelişme Endeksi* [İGE], *iyi ve uzun yaşam, bilgiye erişim ve yüksek yaşam standardı esasına dayalı bir insanî gelişme* tanımından yola çıkarak **gelir, eğitim ve sağlık** göstergelerinden oluşmakta; sosyo-ekonomik parametreleri iktisadî büyüme ile ilişkilendirmekte ve GÜ-GOÜ'nün durumlarını birlikte izleyerek beynelmilel mukayeseler yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. Bu endeks, ilk aşamada 130 ülke için yaşam beklentisi, yetişkinler-arasında okuryazarlık oranı ve satın-alma gücü paritesine göre hesaplanmış fert başına gelir verilerini kullanarak bunların aldığı minimum ve maksimum değerlere ve her ülke için söz konusu göstergelerin almış olduğu değerlerin en düşük seviyeden uzaklığının en yüksek-en düşük değer farkına oranına erişmektedir. Bir sonraki etapta, üç gösterge için bu yolla bulunan değerlerin ortalaması alınmakta ve *yoksulluk*, başka ülkelere oranla düşük İGE skoru olarak ortaya konulmaktadır¹¹².

UNDP 2005 yılı *İnsanî Gelişme Raporu* ile özellikle *insanî gelişmişlik durumu, eşitsizlik ve insanî gelişme, uluslararası ticaret, şiddetli çatışmalar* başlıkları altında oldukça göze çarpan veriler sunulmaktadır¹¹³. Bununla birlikte, küreselleşme sürecinin üretmiş olduğu kazançların ve

¹¹⁰ Malte Lübker, “Globalization and Perceptions of Social Inequality”, *International Labour Review*, Vol. 143, No. 1–2, 2004, ss. 96–101.

¹¹¹ OECD, “Income distribution and poverty in selected OECD countries”, 1998, www.oecd.org/dataoecd/48/9/34483698.pdf [Erişim tarihi: 12.02.2001].

¹¹² Mihir A. Desai, C. Fritz Foley ve James R. Hines Jr., “Capital Controls, Liberalizations, and Foreign Direct Investment”, *Weatherhead Center for International Affairs [WCFIA] Working Paper*, No. 10037, Harvard University, 2004, s. 28.

¹¹³ Söz konusu “**rapor**” ana hatları ile irdelendiğinde şöyle bir manzara oluşmaktadır: *Bir milyar* insanın sağlığa uygun su kaynaklarına erişim imkânı bulunmamaktadır. *Bir milyar* insan, *günde 1 ABD \$'ından daha az* bir ücretle yaşamaktadır. *2.6 milyar* insanın gelişmiş sağlık koşullarına erişim olanağı yoktur. Bununla birlikte her yıl *530 bin* kadın hamilelik ya da doğum esnasında hayatını kaybetmekte ve *8 milyon* kadın ise; hamilelik ve doğum sırasında şiddetli komplikasyonlara maruz kalmaktadır. Ayrıca, *800 milyon* insanın temel okuryazarlık yeteneği bulunmamaktadır. *850 milyon* insan yetersiz beslenme tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta ve bunun yansımalarının kısır döngüsü içerisinde sıkışmış konumda yerini almaktadır. Toplam nüfusu *460 milyon* olan *18* ülke, 1990 yılındaki endekse karşılaştırıldığında, 2003 yılındaki İnsanî Gelişme Endeksi'nde daha düşük dereceler kaydetmiştir. Toplam nüfusu yaklaşık *900 milyon* olan *50* ülke, en az bir “Binyıl Kalkınma Hedefleri” alanında gerilemiş konumdadır. Dünyada her iki dakikada bir dört kişi *sıtma* hastalığından ölmekte; bunlardan üçü ise çocuktur. Sıtma hastalığı, etkilenen ülkelerde, kişi başına ekonomik büyümeyi yılda % 1.3 puan azaltmaktadır. 2002 yılında dünyada *57 milyon* ölüm meydana gelmiştir. Her beş ölümden birini beş yaşın altındaki çocuk oluşturmaktadır. Mevcut eğilimler istikametinde, dünya, çocuk ölümlerini 2/3 oranında azaltma hedefine ancak 2045 yılında ulaşabilecektir. Hamile kadınların %8'inden azı, anneden-çocuğa HIV

maliyetlerin üleşilmesi faaliyeti, bölgesel bloklar–toplumlar–insanlar arasında “âdil” bir biçimde gerçekleştiril[e]memektedir¹¹⁴.

2005 yılı İnsanî Gelişme Raporu’nda gelir dağılımındaki adaletsizlik ve buna bağlı olarak giderek derinleşen yoksulluk ile ilgili veriler aşağıda belirtilmeye çalışılmıştır¹¹⁵;

- ❖ *Aşırı yoksulluk* 1990 yılındaki %28’lik orandan bugün %21 seviyesine düşmüştür;
- ❖ En zengin %20, dünya gelirinin ¾’üne sahipken; en yoksul %20 dünya gelirinin %1.5’ine sahiptir. Dünyanın *en varlıklı 500 kişisinin*, *en yoksul 416 milyon kişisinden* “daha fazla gelir”i bulunmaktadır.
- ❖ Haklarında veri bulunan toplam *73 ülkenin 53’ünde* [ki; dünya nüfusunun %80’inden fazlasını oluşturmaktadır], eşitsizlikler *artmış*; bunlardan sadece *9’unda* [dünya nüfusunun %4’üne sahip] eşitsizlikler *azalma* eğilimi taşımıştır.

virüsü geçmesini önleyen tedaviye erişme imkânına sahiptir. Ülkelerin %55’inde 2003 yılında çok partili seçim sistemi vardı; 1990 yılındaki %39 oranında artış, aynı zamanda çok partili demokraside yaşayan fertlerin sayısında *1.4 milyarlık* bir artışı simgelemektedir. Mevcut eğilimler ışığında, 2015 yılında *670 milyon* kişi yetersiz beslenmeye maruz kalacaktır. Bununla birlikte, ilkökul ve orta–lise eğitimine başvurma sırasında “cinsiyet eşitliği”ne ilişkin *Binyıl Kalkınma Hedefleri*’ne 2005 yılında ulaşılması gerekmektedir. Şayet hedefe ulaşılabilmiş olsaydı, bugün ilkökulda *14 milyon* kız öğrenci daha olacaktı. Konuya “uluslararası ticaret” perspektifinden bakılacak olursa; *son on yıl* içerisinde dünya ihracat değeri yaklaşık *iki katına*, 2003 yılında *9 trilyon ABD \$’ına* çıkmıştır. İhracat halen, dünya gelirinin ¼’ünü oluşturmaktadır. Ayrıca, tarım mamulleri ve temel malların, dünya ticaretindeki değeri düzenli bir biçimde azalmakta, 1980 yılından beri %15’ten %10’a gerilemiştir. Raporla “şiddetli çatışmalar” ana temasında şu hususlara da yer verilmektedir: Terör, 1998 yılından itibaren dünyada yaklaşık *20.000* kişiyi öldürmüştür. Silâhlı çatışmalar 1990’dan beri, hemen hemen tamamı GOÜ’de olmak üzere, *3 milyondan fazla* insanın yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Yirminci yüzyıldaki çatışmalarda, daha evvelki dört yüzyıldaki toplamın yaklaşık *üç misli* kadar fert ölmüştür. Halen yaklaşık *25 milyon* kişi çatışmalar veya insan hakları ihlali gerekçesiyle ülkelerinde yerlerinden uzaklaştırılmış durumdadır. Buna ek olarak, son 15 yıldır çatışma kavşığında yer alan on ülkeden dokuzu, İnsanî Gelişme Endeksi sıralamasında alt sıralarda bulunmaktadır. Düşük gelir sahibi ülkeler, 1946–89 yılları arasındaki tüm çatışmaların 1/3’üne sahne olmuş; 1990 ilâ 2003 yılları arasında, tüm çatışmaların yarısı söz konusu ülkelerde yaşanmıştır. Fert başına düşen gelir miktarı *600 ABD \$* olan ülkelerde iç–savaş yaşanma olasılığı, fert başına *250 ABD \$* geliri olan ülkelere oranla yarı–yarıyadır. 1990 yılından beri şiddetli çatışmalar sebebiyle dünya ölçeğinde meydana gelen *3 milyon* ölümün, yaklaşık *2 milyonunu* çocuk ölümleri meydana getirmektedir. Bir iç–savaş, ortalama olarak yedi sene sürmekte ve ekonomik büyümeyi her yıl %2.2 nispetinde eritmektedir. Bu da düşük gelir grubunda yer edinen ülkelerde yaklaşık olarak *54 milyar ABD \$’lık* bir maliyet kalemi oluşturmaktadır. *Günde 1 ABD \$’ından* daha düşük bir ücretle yaşamaya çalışan fertlerin 1/3’ü, *toprağı koruma, güvenliği sağlama, kamu kaynaklarını idare etme ve temel hizmetleri tedarik etme* gibi “çekirdek fonksiyonlar”ı icra edemeyen 46 hassas ülkede yaşamaktadır. Bunlara ilâve olarak tabii kaynaklar, sivilere uygulanan yasa–dışı vergiler, düzenbazlık ve yağma, düşük gelir sahibi ülkelerde çatışmaları finanse etmektedir. Ayrıca 1990 ilâ 2002 yılları arasında, tabii kaynak zenginliğinin ana etken olduğu toplam 17 çatışma yaşanmıştır. UNDP, **Human Development Report 2005**, http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR_05_HDI.pdf, ss. 219–99 [Erişim tarihi: 27.08.2006]; http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_chapter1.pdf, ss. 17–48 [Erişim tarihi: 26.08.2006].

¹¹⁴ Selamoğlu, **a.g.m.**, s. 37.

¹¹⁵ UNDP, **a.g.r.**, http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR05_HDI.pdf, ss. 223–32 [Erişim tarihi: 28.08.2006].

❖ Yoksul–yanlısı yeniden dağılımın, toplam dünya gelir dağılımı üstünde marjinal bir etkisi bulunmaktadır; fakat bu durumun yoksulluk üzerinde belirgin bir yansıması söz konusudur. Yoksul–yanlısı büyüme senaryosu altında, 2015 yılında aşırı yoksulluk içinde yaşayan fertlerin sayısı, 704 milyondan 446 milyona [1/3 nispetinde bir emilme] düşmektedir. Bununla beraber, dünya çapında yoksulluk, %10’dan %6’ya inmektedir.

❖ Latin Amerika ve Güney Afrika’da, çok yüksek seviyelerde *eşitsizlik* ve *adaletsizlik* boy gösterirken; Güney Asya’da yer alan ve buna bağlı olarak tesis edilen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Kuruluşu üyesi ülkelerde ise; söz konusu durum daha kronik bir hâldedir.

❖ *Çocuk yoksulluğu*, 1990’lı yıllarda, 24 OECD üyesi ülkenin 17’sinde artmıştır. Burada “yoksulluk” *ulusal ortalamanın %50’sinin altında geliri* olan bir ailede yaşayanları kapsamaktadır. Bunun manası şudur: 40 ilâ 50 milyon arasındaki çocuk nüfusu, dünyanın en zengin ülkelerinde yoksulluk içerisinde büyümektedir. ABD ve Meksika’da çocuk yoksulluk oranları, %20’nin üzerinde seyretmektedir.

Kısacası, dünyanın *güney* ve *doğu* –belki de *kuzeyin bir bölümü*– coğrafi mecralarında, imtiyaz sahibi sosyal azınlık kütlesi, nüfusun oldukça büyük bir çoğunluğunun “zararı”na olmak üzere hatırı sayılır oranlarda servet sahibi olmaktadır. Bu yeni uluslararası finansal sistem, bireylerin yoksulluğunu ve tabîi çevre zayıfatını beslemektedir. Bu anlamda, söz konusu durum, *sosyal dışlanma* oluşturabilmekte; bununla beraber *etnik ayrımcılığı/ırkçılığı* körükleyebilmekte, *kadınların* [ve/veya *engellilerin–çocukların–yaşlıların...*] *haklarını* ortadan kaldırabilmekte ve belki de en canalıcı nokta genellikle *ülkeleri milliyetler arasındaki “yükücü” kutuplaşmalara/polarizasyona* sürükleyebilmektedir.

Küreselleşme süreci, mevcut dengesizlikleri artırmakta ve bu dengesizliklere yeni buudlar eklenmektedir. *Uluslararası ticaret* ve *finans* arenalarında, her sektörün en büyük firmaları iş yapmaktadır. Söz konusu firmaların faaliyetleri sermaye–yoğun üretim tarzına ve yüksek nitelikli emek gücüne dayalıdır. Ulusal hudutları rahatlıkla aşabilen [sermaye, yüksek nitelikli emek] ile aşamayan faktörler [nitelsiz/yarı–nitelikli emek] arasındaki gelir farklılığı da artmaktadır.

GOÜ’de yaygın olarak karşılaşılan panorama, nüfusun küçük bir kesiminin, *millî gelirin yarısından fazlasına sahip olduğunu* göstermektedir. Nüfusun büyük bir bölümü ise;

gelirin geriye kalan yarısını üleşmektedir. Özellikle iktisadî büyümenin *durağanlaştığı* zamanlarda söz konusu yoksul kesim, “işsizlik”, “dışlanma” ve “durgunluk” gerekçeleriyle daha da fazla sıkıntı içerisine girmektedir.

Ayrıca yoksulun git-gide yoksullaşması, zengin de daha fazla servetine zenginlik eklemesi ve bununla birlikte farklı [coğrafi] mekânların değişik kaynaklara sahip olması, var olan siyasi, etnik, dinî farklılıkları ve anlaşmazlıkları tırmandırıp, çatışmalara yol açmaktadır¹¹⁶.

Gelir dağılımını *ters yüz* eden küreselleşme fenomeni, liberal kuramdaki bir başka yanığı da günışığına çıkarmıştır. Büyüme ile beraber total varıllığın/maddî gönencin tedricî bir biçimde alt tabakalara “damlayarak” dağılacağı savı, çöküntüye uğramıştır. Geçen yüzyıl içinde liberal düşünceye uygun söz konusu dağılım bir ölçüde gerçekleşmiştir. Herkes teknolojik gelişmelerden payını almış, en yoksul kitleler dahi *iletişim*, *ulaşım* ve *sağlık* hizmetlerinden faydalanabilmiştir. Mutlak manada, beşeriyetin genel durumu eski yüzyıllara oranla düzelmiştir; fakat zenginle yoksul arasındaki derin uçurumlar azalmamış, aksine artmıştır¹¹⁷. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın gelir eşitliğini de temin edeceği ümidi gerçekleşmemiş; “görünmez el”, bu dağılımı gerçekleştirememiş, paylaşmayı arzu etmemiştir. Teoride, yoksulluğa çare olarak “damlama” metodu dayanak noktası olarak gösterilirken; uygulamada Batı’da *sosyal refah devleti* adı verilen ve sosyal eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri tazmin eden bir devlet tipolojisi doğmuştur. Yine de yoksullar ve **dışlanmışlar** açısından sosyal güvenlik tedbirleri alabilen bu devlet anlayışı, GOÜ’de [*kaynak yetersizliği* ve/veya *gönülsüzlük* gerekçesiyle] varlığını baskın şekilde ortaya koyamadığından ötürü, liberal iktisadî düzen, söz konusu ülkelerde hâlâ ‘vahşî kapitalizm’e özgü vasıflar göstermektedir¹¹⁸.

Fertlerin elde ettikleri gelir, yaşamsal, toplumsal ve kültürel gereksinimlerini giderebilmeyi temin ederek, “toplumsal bütünleşme”de başat bir rol oynamaktadır. Gelir dağılımındaki gayri âdil durumun acı ve gerçek sonucu ise ne yazık ki; *yoksulluk* olmaktadır.

---

¹¹⁶ John Bellamy Foster, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, çev. Çiğdem Çıdamlı, İstanbul: Devın Yayıncılık, 2005, ss. 67–8.

¹¹⁷ Veysel Bozkurt [der.], **Küreselleşmenin İnsanı Yüzü**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000, ss. 104–5.

¹¹⁸ Gülgün Tuna, **Yeni Güvenlik: Küresel Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Tehditler**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001, ss. 45–8.

Sosyal dışlanmanın izah edilmesinde yoksulluk–adaletsizlik–eşitsizlik sarmalı kilit misyonlar üstlenmektedir.

Bugünün dünyasında, gelir dağılımı gayri âdil olsa da, küreselleşme *tüketim/risk toplumları* tesis etmekten vazgeçmemiştir/vazgeçmeyecektir. Böyle bir tüketim/risk toplumunda *yoksul* olmak, ‘ayrı bir kültür’e [*yoksulluk kültürüne*] atıf yapmaktadır. Maddî birikimi/serveti olanlar açısından dizayn edilmiş bir evrende ikâmet etmektedirler, yoksul–dışlanmış kitleler. Yoksulluğu *iktisadî resesyon* ve *küçülme* körüklediği gibi; *tüketim toplumunda iktisadî büyüme* de şiddetlendirmektedir. İktisadî büyüme ile şiddetlenme, iki türlü anlama sahiptir. Birincisi, bugünkü biçimi ile “iktisadî büyüme”den kastedilen ne olursa olsun; ‘tam istihdam’ın yerine *esnek işgücünün*, ‘iş güvencesi’nin yerine *değişken sözleşmelerin* gelmesine ve böylece *istihdam hacminin azalmasına* vesile olmaktadır. Böylesine bir iktisadî büyüme, yoksullaşan yaşlıların, kadınların, engellilerin ve çocukların oranını da artırmaktadır. İkinci olarak, yoksul kesimler giderek yoksullaşırken, en zenginlerin daha da zenginleşmesi söz konusudur ki; böylece yoksulluk, düşen hayat standartları ve artan yoksunlukların baskısı ile şiddetlenmektedir. Bununla birlikte, söz konusu “tansiyon” günümüzdeki, devlet müdahalesinden uzak, *birakınız yapsınlar* biçimindeki iktisadî büyüme tarafından da minimize edilmekten öte; daha yoğun olarak pekiştirilmektedir. Özellikle küreselleşme olgusuyla beraber, *yaşamın çalışma, profesyonel yetenek ve meslekler yerine; tüketim tercihleri* ekseninde inşa edildiği bir tüketim ve risk toplumu meydana getirilmiştir. Bu tip bir özelliğe sahip toplum[lar]da, “yoksul” olmak başlangıçta, manasını *işsiz olmaktan* alırken, günümüz dünyasında ise; *yeterince tüketemiyor* olmayı ifade etmektedir¹¹⁹.

Zygmunt Bauman’a göre; yoksulluk, “normal yaşam” şeklinde kabullenilen her şeyden mahrum bırakılma {dışarı itilme [S.Ö]} anlamına gelmektedir. Bu durum, “arzu edilen seviyede bulun[a]mama” ile eşanlamlıdır. Yoksulluk terimi, bilhassa gelir dağılımı adaletsizliğinin yoğun olarak yaşandığı yerlerde, *kendini beğenmeme* ve *âtil görme/dışlanmışlık, utanç* veya *suçluluk dnyma* gibi hislerle neticelenmektedir. Ayrıca, yoksulluk var olan toplum içerisinde ‘mutlu ve huzurlu bir hayat’ı belirten tüm olanaklardan mahrum bırakılmak, ‘yaşamın sunmak zorunda olduğu’nu al[a]mamak anlamlarıyla birlikte anılmaktadır. Bu

---

¹¹⁹ Bauman, **Çalışma, ...**, s. 10.

durum da *kendini değersiz görme, baskı ve şiddet içeren tutumlar* şeklinde beliren “kin” ve “nefret”le veya her ikisiyle beraber sonuçlanmaktadır¹²⁰.

Tüketim/risk/gözetim toplumunda hemen herkes giderek, artan oranlı bir şekilde değişik tipte sosyal kimlikler, yaşam formları, kanaatler ve gruplar veya alt-kültürler düzeni arasında tercih yapma riskini göze almak mecburiyetindedir. Bu şu demektir: *Düşünümsellik*, endüstri toplumundaki sosyal ve siyasî müessese ve örgütlere dayanan sınıf kültürü ve aile gibi “kolektif vicdan figürleri”ne noktayı koymakta; bu da toplumsal cinsiyet ve aile rollerini değişime zorlamaktadır. Bu bağlam içerisinde, sosyal sınıflara *bağlılık* gün be gün aşınmakta, fertler, aile ya da komşuluk münasebetinin sağladığı klâsik destek şebekelerinden kop[arıl]makta ve iktisadî uğraş, bir *çatışma* ve *kimlik* oluşumu anlamında ehemmiyetini yitirmektedir. Esasen bu “*geleneksizleşme geleneği*”, bireyselleşmeyi körüklemektedir. Akabinde ise; ferdileştirilmiş toplumda adaletsizlik, eşitsizlik ve bunun getirmiş olduğu toplumsal ve politik meseleler ortaya çıkmıştır¹²¹.

Tüketim toplumunda yoksulluk kültürü ile sarmaş dolaş olan, gereksinim duyulmayan, talep edilmeyen, terk edilmiş kişilerin yerlerinin “neresi” olduğu sualine, *Bauman* şöyle yanıt vermektedir:

*(...) En kısa ve en özlü cevap: **Görüş alanı dışı.** İlk olarak, sokaklardan ve yeni, cesur tüketim dünyasının üyeleri olan bizlerin kullandığı diğer kamusal alanlardan uzak tutulmalıdır. Dabası, eğer yeni gelenler olursa ve kâğıtları düzün değilse sürgün edilebilir ve böylece hep birlikte yükümlülükler alanından **tahliye** edilebilirler.(...)*

*“**Fiziksel tecridi** güvenilir kılmak için, bunu, yoksulların *ablâkî duygudaşlık* evreninden sürgünüyle sonuçlanacak şekilde ‘*zihinsel ayırma*’ ile güçlendirebilirsiniz. Onları sokaklardan kovarken, aynı zamanda insanlar topluluğundan, etik görevler dünyasından da kovabilirsiniz. Bu öyküyü yoksulluk dilinden *ablâksızlık* diline çevirerek yeniden yazmakla olur. Alışılmış düzende ne zaman bir hata tespit edilse kamusal öfkenin eşlik ettiği ‘olağan şüpheliler’ olma görevini yoksullar üstlenir. Yoksullar kayıtsız, günahkâr ve *ablâkî* değerden yoksun olarak betimlenir. İğrenç sokakların karanlıklarında sığınacak yer bulabilen suç, uyuşturucu ve cinsel gerşeklik yüklü ‘suç unsurlarının’ korkunç resimlerini sansasyona aç balkına sunan medya, polisle neşe içinde işbirliği yapmaktadır. Ve böylece sefalet sorunu, öncelikle ve belki de yalnızca bir kanun ve düzen meselesi haline getirilir ve bu meseleye de kanuna aykırı diğer meselelere yaklaşıldığı gibi yaklaşılmalıdır”¹²².*

¹²⁰ Bauman, **a.g.e.**, s. 60.

¹²¹ Ulrich Beck, **Risk Society: Towards a New Modernity**, London: Sage Publications, 1992, s. 88’den akt. Engin Yıldırım, “Küreselleşme, Refah Devleti ve Risk Toplumu”, **Küreselleşmenin İnsanı Yüzü**, der. Veysel Bozkurt, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000, s. 87.

¹²² Bauman, **a.g.e.**, ss. 136–37.

Kısacası *Bauman*'a göre; yoksul olmak, suçlu olmak demektir. Bu anlamda, yoksul kimselerin toplum içerisinde herhangi bir rolü bulunmamaktadır. Dolayısıyla, rolün olmadığı bir mekânda, ahlâkî görevin de bulanamayacağını dile getiren *Bauman*, bu kimselerin “ahlâkî yükümlülükler evreni”nden **dışlanacağını** iddia etmektedir.

‘Yoksulluk kavramı eşittir açlık’ denklemi, yoksulluğun pek çok karmaşık/kaotik görünümünü de perdelemektedir. *Yetersiz yaşam* ve *barınma koşulları, hastalıklar, eğitimsizlik, şiddet, atomize edilmiş aile yapısı, çözülen sosyal bağlar, gelecek yokluğu* ve *üretken olamama* gibi meseleler, ne yazık ki; yüksek dozda vitamin yüklü besin öğeleriyle giderilemeyecek nispette olan risklerdir.

Tüketim toplumunda **dışlanmışlık, marjinallik** veya **sınıf-dışılık** olarak değişik isimlerle anılan yoksulluk kültürü, hızla global kültürel hayatın ayrılmaz bir parçası olmakta, küreselleşme süreci ile birlikte kendisine has bir yoksul[luk] profilini de tüm dünyaya yaymaktadır. Böyle bir kültür, kendi karakteristiğinde bir yapısı ve realitesi olan bir hayat profilini tasvir etmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Neo-liberal küreselleşme, uluslararası seviyede derinleştirdiği *gelir adaletsizliği* dolayısıyla, salt yoksul üçüncü dünya ülkelerinin halklarını değil; endüstrileşmiş ülke halklarını da derinden sarsan neticeler doğurmaktadır. 19. yüzyıl vahşî kapitalizmi, emeğinden başka satacak şeyi olmayan işçi sınıfını meydana getirmişti. Oysa iki binli yılların başına gelindiğinde, “uluslararasılaşmış” bulunan sermayenin dayatmış olduğu modellerin sonucu olarak, dünyanın dört bir yanında *emeğini dahi satma imkânından mahrum* işsiz kitleler doğmaktadır¹²³. Bununla ilintili olarak, 27 Ekim 2005’te Paris’in banliyölerinden “Clichy-sous-Bois”da başlayan ve Kasım ayının ortasına kadar çeşitli kentlere yayılarak süren isyan hareketinin, *sosyal dışlanma*, göçmenler, varoşlar ve *kenar mahalle sakinleri* açısından oldukça manidar manzaralar ortaya koymaktadır.

Söz konusu olayların yaygınlaşmasında ve uzamasında Fransa İçişleri Bakanı *Nicolas Sarkozy*'nin bir tür ‘ateşe benzin dökmeye benzeyen’ tavrı önemli bir etmen oluşturmuştur. *Sarkozy*, bugün Fransa’da egemen basının gündeminde yıldızı yükselen bir siyasetçi imajı vermektedir. Kendisinin *ayak takımı, serseriler* ve *şehirlerin kangreni* olarak nitelendirdiği

---

¹²³ Alpaslan Işıklı, “Paris Ayaklanmaları”, **Görüş Dergisi** [Türk-İş Yayın Organı], Sy. 370, Kasım-Aralık 2005, s. 24.

ayaklanmacılara “sıfır hoşgörü” gösterileceğini açıklamış ve onları “pislik temizler gibi süpüreceği” vaadinde bulunmuş ve ayrıca bu tür beyanatlarını devam ettirmekte de kararlı olmuştur¹²⁴.

Bu noktada şu sorunun yöneltmesi kaçınılmazdır: *Fransa’da meydana gelen söz konusu şebir isyanları niçin patlak verdi?* Aslında, Paris banliyösü Clichy–sous–Bois’da polisten kaçan 17 yaşındaki *Zyed Benna* ve 15 yaşındaki *Bouna Traoré* adlı iki Kuzey Afrikalı göçmen gencin elektrik akımına kapılarak ölmelerinden ve aynı zamanda 21 yaşındaki bir Türk gencinin ağır yaralanması akabinde start veren banliyö isyanının¹²⁵ *Alexis de Tocqueville*’in sözünü ettiği devrimlerle¹²⁶ hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü bu varoş isyanlarının lideri, kanaat önderi, ideolojisi, uzun erimde ortaya çıkan fikrî bir uzanımı, talebi ve gayesi yoktur. Görünür tek amacı sadece, tahribat oluşturmaktır. Burada ayrıca, isyancıların “bir şeyler”e öfke besledikleri aşikârdır; hemen hepsinin arkasında derin sosyal ve iktisadî sebepler yer almaktadır.

Yaşanan bu durum, *sosyal çözülmeye* neden olmaktadır. Bunun neticesinde de gençlerin *çeteleşmesi* tehlikesi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Gençler, gençlik dönemlerinde özdeşleşecekleri normları bulamamaktadırlar. Bu yüzden kendilerini, isteklerinin yönlendirmesine teslim etmektedirler. Bu kuralsızlık hâli, tutkularını serbest bırakmakta; böylece yasaklar da manasını kaybetmektedir. Sonuçta söz konusu isyan türünden hâdiseler, bir *sosyalleşme krizine* yol açarak, gençlerin kendilerini denetleme kabiliyetlerini “nötr” konuma getirmektedir. *Aile ve cemaat denetimi yok[sun]luğu, çocukların ve gençlerin okul–dışında kalmalarının getirdiği üst–kültür gözetiminin yok[sun]luğu, vatan bilinci yerine mahallî bilincin öne çıkmasının getirdiği büyük topluma ait olmanın oluşturacağı denetimin yok[sun]luğu*, gençlerin – özelde– Fransa’nın –genelde GÜ’nün ve/veya GOÜ’nün– içindeyken, Fransa’nın dışında kalmalarına ve böylece sosyal dışlanma rizikosuna ile karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Bu anlamda okul vasıtası ile topluma; aile vasıtası ile geleneksel kültüre ait olma imkânını

¹²⁴ Işıklı, **a.g.m.**, s. 23.

¹²⁵ Barçın Yinanç, “İsyanların nedeni işsizlik ve ayrımcılık”, 2005, http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=139086 [Erişim tarihi: 14.11.2005].

¹²⁶ *Alexis de Tocqueville*’e göre; Fransız Devrimi, Fransız’ların monarşiye [yani siyasi otoritenin genellikle miras yolu ile bir kişinin üzerinde toplandığı devlet düzeni veya rejim, tek erklik sistemine] dayanamayacak kadar özgür olmaları gerekçesiyle meydana gelmiştir. Dolayısıyla *Tocqueville*, devrimlerin, ancak özgürlük girişimlerinin zaten belirli bir aşamaya geldiği toplumlarda var olacağını iddia etmektedir. Ve son tahlilde şöyle der: “*Hiçbir toplum, hazır olmadığı devrimi gerçekleştirmez?*”. Daha detaylı bilgi için bkz. *Alexis de Tocqueville, Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara: İmge Kitabevi, Ağustos 2004.

ıskalayan gençler, iki kültüre de ait olmayan mikro–toplumlar/kültürler oluşturmaktadırlar. **Kuralsızlık, sosyal çözüme ve aidiyetsizlik** salt “tutkular”ı değil; “menfaatler”i de vahşî kapitalizm şeklinde serbest kılmaktadır. *Suç* nosyonu, söz konusu ortamlarda tüketim/risk/gözetim toplumuna erişmenin başat yollarından biri olarak belirlemektedir¹²⁷. Bütün bunlara ilâve olarak kenar mahallelerde/varoşlarda ikâmet edenler konut, sağlık ve eğitim bakımından nüfusun diğer kesimleriyle eşit olanaklara sahip olmanın çok ötesinde, **tecrit edilmiş** bir yaşam sürmektedirler.

Sosyal dışlanma sorunsalına gerekçe gösterilen kavramlardan biri olan ve gelir dağılımı adaletsizliğinin de tabiî bir uzantısı olarak algılanabilen *yoksulluk*, günümüzde keskinliğini artırmış, çehresini de değiştirmiştir. Yani artık bir iş sahibi olmanın her koşul altında yoksulluktan kurtulmada *yeterli olmadığı* savı hâkim olmaya başlamıştır.

Sengenberger'e göre; emek piyasası içerisinde yaklaşık *son yirmi senede* beliren ve giderek derinleşen şartlar nedeniyle bir iş'te istihdam edilmek ve karşılığında gelir elde etmek, çalışanları yoksulluk sarmalından kurtar[a]mamaktadır. *Çalışan yoksulluğu* [working poor/kavramı, çalışan ferdin iktisadî uğraş/emek sarf ettiği hâlde, temel ihtiyaçlarını giderebilecek seviyede gelir sahibi olamaması durumunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gerek GÜ'de gerekse GOÜ'de geniş ölçekte yer alan çalışan kitleler, iktisadî uğraşları ve karşılığında elde ettikleri gelirlere rağmen, temel ihtiyaçlarını giderememektedir¹²⁸.

S. R. Osmanî'ye göre ise; iktisadî açıdan aktif olan yoksullar, *çalışan ve işsiz yoksullar* biçiminde iki gruba ayrılmaktadır. Bir iş sahibi ol[a]mamak, çoğu defa yoksulluk ile birlikte düşünülmektedir. Oysa bir iş sahibi olmak, yoksulluktan kurtulmak anlamına da gelmemektedir¹²⁹. Günümüz dünyasında işsizlik kadar mühim olan bir diğer toplumsal yara, çalışan yoksul kimselerin mevcudiyetidir.

Çalışan yoksulluğu sorunu, kapitalizmin yan çıktısı olarak 1970'li yılların başında ABD'ye ait bir problem olarak ortaya çıkmasına karşın, ABD ile sınırlı kalmamış; başta Batı

¹²⁷ Paul Traynor ve Becky Conway, “La question brûlante”, 2005, http://www.studentnewspaper.org/view_article.php?article_id=20051114155653 [Erişim tarihi: 09.01.2006].

¹²⁸ Werner Sengenberger, “Decent Work: The International Labour Organization Agenda”, 2/2001, <http://library.fes.de/pdffiles/iez/global/02077.pdf#search=%22werner%20sengenberger%20and%20decent%20%22>, ss. 43–4 [Erişim tarihi: 10.02.2004].

¹²⁹ Siddiqur Rahman Osmanî, “Exploring the Employment Nexus: Topics in Employment and Poverty”, **A Report Prepared for the Task Force on the Joint ILO–UNDP Programme on Employment and Poverty**, Geneva: International Labour Office, 2003, s. 4.

Avrupa olmak üzere, diğer ülkelerin metropollerinde de kendisine yaygın alanda yer bulmuştur. Söz konusu ‘terim’, *iktisadî olarak aktif olmayan yoksul kesimleri değil; iktisaden aktif olan yoksulları içeren* bir nosyon olarak anlam kazanmaktadır¹³⁰.

Çalışan yoksulluğu konseptinin kavramsallaştırılmasında net bir tavır ortaya konamasa bile; pek çok gelişmiş ülkede [ABD, Fransa gibi] genellikle *emek piyasasında aktif olma* yaklaşımı, çalışan yoksulluğunu tanımlamada kullanılan kriterlerden birini meydana getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, emek piyasasında yer edinen; fakat çalışmayan, iş arayanlar veya bir diğer deyişle işsizler de çalışan yoksul kapsamına dâhil edilmektedir. Bununla birlikte; işsizleri, çalışan yoksullar kavramı dışında tutan; sadece *çalışanlar* kapsama dâhil eden yaklaşımlar da geliştirilmektedir. Bu anlamda, ferdin en sık sahip olduğu aktif konum baz alınmaktadır. Söz konusu yaklaşımda dillendirilen “aktif konum” tabiri esasen, *işsiz* olanları, çalışan yoksullar statüsüne *katmazken*; yalnızca *çalışan* fertleri çalışan yoksullar olarak *belirlemede* kullanılmaktadır¹³¹.

Yoksulluğun bu yeni veçhesi, oldukça kaotik bir mesele olarak varlığını sürdürmektedir. Çok sayıda öge, değişik şartlar altında bir araya gelerek söz konusu negatif durumu meydana getirmektedir. Dolayısıyla, bu riskin çözümü babında salt istihdam olanaklarının tesisi ve temini yeterli olmamaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışanları yoksulluğa sürükleyen ve neticede onları toplumsal denklemin dışına itekleyen başat etmenleri *Scholtens* şöyle sıralamaktadır¹³²:

- ◆ *İşletme-içinde kariyer imkânlarının sınırlanması;*
- ◆ *Taşeron uygulamalarına bağlı olarak gerçekleştirilen düşük ücret siyasetleri;*
- ◆ *Klâsik olarak yüksek ücret seviyesi ve artışları sağlamada etkili bir metot olan sendikal yapıların zayıfla[tıl]ması/ sendikal yoğunluğun massedilmesi;*
- ◆ *Gelirlerin azalması;*
- ◆ *Çocuk bakımı, ulaşım, sağlık bakımı ve barınma [konut] gibi hususlarda yeterli olmayan sosyal destek ve sosyal güvenlik;*

---

¹³⁰ Ramón Peña-Casas ve Mía Latta, **Working poor in the European Union**, Loughlinstown/Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004, s. 1.

¹³¹ Peña-Casas ve Latta, **a.g.e.**, ss. 6; 13-4.

¹³² Cori Scholtens, “Literature Review on the Working Poor”, July 2002, http://www.cridata.org/publications/pdfs/working_poor.pdf#search=%22Cori%20Scholtens%20and%20working%20poor%22, ss. 2-5 [Erişim tarihi: 23.07.2004].

- ◆ *Çalışanların ikâmet sabahları ile işlerin tesis edildiği bölgelerin birbirinden ayrı ve uzakta bulunması;*
- ◆ *Ayrımcılık.*

Kısacası yoksulluk tehlikesi, çalışanlar arasında *tesadüfî* bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Bir diğer tabirle, çalışanlar içerisinde kimi gruplar, türlü emek piyasası ya da hanehalkı koşullarına yakından bağlı *iktisadî* ve *toplumsal* faktörlere maruz kaldıkları için daha fazla yoksulluk riski ile yüz yüze gelmektedir.

Çalışan yoksulluğu gibi, sosyoloji disiplininin Batılı toplumlarda ortaya çıkardığı yeni iktisadî ve toplumsal görüngülerden biri de “*yeni yoksulluk*” [new poverty] kavramıdır. Söz konusu Batı toplumları, savaş–sonrası dönemde sosyal güvenlikteki gelişmelerin, daha yoğun bir biçimde *sosyal adalete* erişmekte yeterli olduğunu düşünürken; bugün, *dağıtıcı adalet* ve *denkleştirici eşitlik* kriterlerinden beslenen modern kuramlar, ***eşitsizlikleri önleyebilmede yeterli olmadıklarını*** idrak etmiş durumdadırlar.

Gelişmiş ülkelerde, 1980’li yıllarda hızla artan *işsizlik* neticesinde beliren “yeni yoksulluk” a koşut olarak, ‘yapısal uyum programları’ nı pratik yaşama döken gelişmekte olan ülkelerde de *klâsik yoksul kütlelere*, çoğunluğunu bu süreç içerisinde işini yitirenlerin meydana getirdiği *yeni yoksullar* ilâve edilmiştir. Bunun neticesinde, istemlerini ifade etmek adına gerekli sosyal örgütlenmelerden, temel kaynaklardan ve eğitimden mahrum ve yoksullukları bir nesilden ötekine geçen **kronik** yoksullar ile büyüme hızına büyük hassasiyet gösteren **yeni yoksullar** [bu bağlam içerisine **kentli yoksullar, çalışan yoksullar** da dâhil edilmelidir (S.Ö).] olmak üzere iki farklı yoksulluk göstergesi ortaya çıkmıştır¹³³.

Önceden yoksul olmayıp, yeni iktisadî ve toplumsal yapılanmanın **dışlaması** sonrasında yoksullaşanlar, yani yeni yoksul gruplar içinde, ekonomik konjonktüre göre, yoksulluk sınırının altına dönem dönem düşenler veya eski Doğu Bloğu –sosyalist– ülkelerinde olduğu gibi; emekli maaşlarının “reel” olarak keskin bir şekilde *düşmesi* sebebiyle onarılamaz biçimde yoksullaşanlar yer almaktadır¹³⁴.

¹³³ Gert Rosenthal, “On Poverty and Inequality in Latin America”, **Journal of Interamerican Studies and World Affairs**, Vol. 38, No. 2–3, ss. 20–9.

¹³⁴ Ahmet İnsel, “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sy. 89, Yaz 2001, ss. 62–3.

Yeni [modern] yoksulluğun belirginlik kazanmasıyla birlikte *yoksulluk* konsepti, sosyal güvenlikle bağlantılı hizmetlerin veya gelirin yeniden dağılımı düzeneğinin ciddiyeti/sağlamlığı üzerine yapılan kritikleri ve çözümlemeleri aşan çok-boyutlu ve kendi karakteristiğine uygun bir duruş sergilemektedir. Ayrıca *aile yapısındaki dönüşümler/değişimler* ve *istihdamda ortaya atılan yeni formlar* ekseninde, işsiz gençlerden, yaşlılara; kadınlardan engelliler gibi farklı yapılarıdaki dezavantajlı gruplara kadar yeni bir yoksulluk söylemi ve buna bağlı olarak yeni sosyal menşeli meseleler literatüre eklenmektedir¹³⁵.

Birçok farklı tanımlamaya sahip olmakla beraber bugün, yoksulluk olgusunun kıstasları, *sağlam bir sosyal statüden; hâkim yaşam biçiminden ve yeterli geçim kaynaklarından yoksulluk* şeklinde sıralanmaktadır¹³⁶.

Yoksulluğun bugüne bakan yeni boyutlarını irdelerken, “kent–yoksulluk” ilintisine ayrı bir paragraf açmak yararlı olacaktır. Bu anlamda, kentler yeni gelenleri emebilecek olanaklardan mahrum oldukça, yoksulluk farklı istikametleri ile daha görünür bir konuma gelmektedir. Kentlerde git–gide kaybedilen *cemaat hissi* ve *hemşerilik/komşuluk* gibi münasebetler, moral değerler, beşerî faziletler, kente yeni gelenleri kentte yaşama hususunda daha bir *güvencesiz* kılmaktadır. Buna ek olarak, toplumsal ve sivil kuruluşların yeterli ve etkin olamaması da, yeni kentlileri bekleyen riskleri artırmaktadır. Ayrıca kentlerin, giderek suç eksenli özelliklere sahip olmaları; bünyelerinde parçalı, farklılaşmış, münferit faktörler taşımaları, tabii olarak, yeni kentliler açısından potansiyel bir risk alanının mevcudiyetine gönderme yapmaktadır. Kaldı ki; yeni kentliler, *göç, kent[li]leşme liberal iktisat politikaları, sosyal refah devletinden geri çekilmeler, tüketimcilik, küreselleşme, mafya, çeteleşme, gösterişçi kültür* gibi toplumsal birliktelik ve etkileşim bölgesi üzerinde, yeni tesis edilmekte olan tipik bir “kültürlenme” ve “kimliklenme” sürecinin tarafında yer almaktadırlar. *Direnme, mücadele etmek, dışlanmamak, ötekileştirilmemek, tutunmaya çalışmak* ve buna benzer “hayatî” nitelikli tasalar, şu ya da bu şekilde *değer erozyonu* sürecini keskin biçimde yaşayan yeni kentlileri, standart–dışı hayat formlarına ve konumlara sürükleyebilmektedir. Söz konusu durum,

---

¹³⁵ Sophie Dion–Loye, **Les pauvres et le droit**, Que sais-je? Collection, PUF Presses, 1997, s. 38’den akt. Şebnem Gökçeoğlu Balcı, “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Hukuksal Nedenleri ve Çözüm Arayışları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, der. Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE] İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs 2002, s. 477.

¹³⁶ Maryse Badel, **Le droit social à l'épreuve du revenu minimum d'insertion**, Bordeaux: PUB Presses, 1996, s. 471’den akt. Balcı, a.g.e.

yoksulluğun yeni görünümü perspektifinde değerlendirildiğinde, *yeni kentli yoksulluk* [new urban poverty] konsepti ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Arslan'a göre yeni yoksulluk tanımlaması, *hâkim kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin ve sınıf ilişkilerinin ötesinde; sürekli ve güvenceli olmayan, ayrıca marjinal işlerle geçinmek zorunda kalan, kötü-çökmüş kentsel mekânlarda ikâmet eden ve dışlanan; cinsel, ırksal, etnik ve dinî kimliklerle örtüşen yoksulluğu* ifade etmede kullanılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu terim, ABD'de yaşayan zenci ve Hispanik'leri betimlemede "*underclass*"; Fransa'da yaşayan Müslümanları temsil babında ise; "*urban outcast*" kavramları ile nitelendirilmektedir. Bu iki kavramın yeni kentli yoksulluk ile olan bağlamını, sözü edilen kapitalist sınıf münasebetlerinin "dışında" olma hâli tayin etmektedir¹³⁷.

Dünya yeni kentli yoksulluk olgusu ile Fordist–sonrası uygulamaların neticesinde tanışmıştır. Bilhassa etnik, ırksal, dinî olarak değişik göçmen grupları, giderek **sınıfsal** ve **mekânsal** bir **dışlanma** ile de yüz yüze gelmişlerdir. Neo–liberal iktisat uygulamaları, birtakım önyargıların [dinî/etnik/ırksal...] ve düşmanlıkların [yabancıları *ötekileştirme* eğilimi] eklenmesiyle; kentlerde yoksullar aleyhine cereyan eden yeni sürecin temelleri atılmıştır. Veya bir diğer tabirle, yeni kentli yoksulluk genelde Batı Dünyası'nda özelde Kıta Avrupası'nda, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Fordist yapıdan Fordist–sonrası yapıya, refah devleti anlayışından refah–sonrası devlet anlayışına, ulusal ölçekli örgütlerden global ölçekli örgütlere dönüşüm sürecinde meydana çıkmıştır. Geç–kapitalist ülkelerdeki yeni kentli yoksulluk olgusu, değişik kimlikten fertleri, son derece *kötü* ve *ayartılmış* mekânlarda bir araya getirerek, **dışlama/ayırıştırma** siyasası içinde olmuş ve izole yerleşme mntıkaları tesis etmiştir¹³⁸.

Modern kent yoksulluğu rizikosu, zamanla pek çok coğrafi mekâna yayılmış; birçok ülkenin kentlerinde de kendisine geniş mecralar oluşturmuştur. *Globalleşme*yle gücünü artıran *eşitsizlikler* [yeni uluslararası işbölümü ile], gerek dünya ölçeğinde gerekse bölgeler ve kentler arasında giderek keskinliğini artırmıştır. Artık kentlerin/anakentlerin/çok uluslu şehirlerin ortalarında, *üçüncü dünyalar* kurulmuştur. Kentlerdeki bu türden yoksul muhitler, şüphesiz, bilhassa Fordist–sonrası üretim sistemleri, bölümlenerek uzmanlaşmış kentler ve yeni kentli

---

¹³⁷ Arslan, **a.g.e.**, s. 189.

¹³⁸ Arslan, **a.g.e.**, ss. 173–80.

yoksulluk nosyonunun/tehlikesinin tam da merkezinde konuşlanmaktadır. Bununla beraber *göç* [ulusal/uluslararası]; “demografik yapı”yı, “kültürel ilişkiler”i, “ananevî münasebetler”i ve “mahallî kimliklerin değişimi”ni/“dönüşümü”nü önemli nispette etkilemektedir. Bu anlamda, modern kent yoksulluğu panoraması da söz konusu göç olgusuyla birlikte yeniden şekillenen *kimlik kalıpları* içinde yeni ve farklı görüngüler oluşturmaktadır¹³⁹.

Kentlerdeki eşitsizliğin büyümesi, kentsel olanaklardan en düşük marjı alan “*ötekî*” kesimi/mekânları türetmiştir. Sözü edilen bu kesim, kentin hemen her tür katılım isteyen süreçlerinden ve denklem ve yapılarından adeta **dışlanmış**tır. Kentteki üretim proseslerinde <istihdam–dışı olmaları gerekçesiyle> yer al[a]mamakta, aynı şekilde buralardaki *toplumsal* organizasyonlarda, *bürokratik* kurumlarda, *eğlence–sportif–kültürel* etkinlik ve faaliyetlerde bulun[a]mamaktadır; aktif bir biçimde varlıklarını hissettir[e]memektedirler. Zira bu yeni kentli yoksullar olarak telâffuz edilen fertler, en temel ihtiyaçlarından birisi olan, başlarını sokabilecek konuttan/gecekondundan dahi mahrumdurlar.

Yeni kentli yoksul kütleler, genel itibariyle, sosyal güvenlik ve sağlık imkânlarına sahip değildirler. Formel emek piyasalarında “yerleri” olmadığından ötürü resmî veya özel bir sosyal güvenlik şemsiyesi **dışın**da yer almaktadırlar. Kazara, hastaneye yatırıldıklarında ya hastane maliyetini ödeyemediklerinden dolayı rehin olarak kalırlar ya taksitlendirilmiş borçlarını ödeyemedikleri için mahkemeye düşme riski ile karşılaşılırlar ya da doktorun yazmış olduğu ilâçların en ucuzunu borçlanarak temin etmeye gayret ederler. Dolayısıyla sağlık harcamasında bulunmak, yeni kentli yoksul nüfus için *lüks* olarak algılanmaktadır¹⁴⁰.

Kısacası yeni kentsel yoksulluk[∗] olgusu, son yıllarda sıkça gündeme gelen sosyal kökenli bir mesele olarak algılanmaktadır; algılanmalıdır. Yoksulluğun *kronek* bir hâle gelmesine ve eski yoksulluk kavrayışının dönüşmesine gönderme yapan söz konusu yoksulluk biçimi, özellikle kentlerde yoksulluğun “**dışlanmışlık**”a yerini bıraktığı ekstrem bir yoksulluk ile kendisini ele vermektedir. Yoksulluk teriminin artık *çekilmezliği, taşınmazlığı, dışlanmışlığı, kızyıya, kenara/öteye, yaşamsal denklemin dışına/ucuna ötelenmişliğini referans gösteren* bu

¹³⁹ Arslan, **a.g.e.**, s. 172.

¹⁴⁰ Ersan Ocak, “Yoksulun Evi”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, der. Necmi Erdoğan, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 104.

[∗] Söz konusu terim, bir taraftan yeni kentli göçmen kitlelerin öte taraftan verili sınıf ve statülerini hızla yitiren yerleşik orta–sınıftan fertlerin *yeni yoksulluk* hâllerini dillendirme aşamasında “birlikte” kullanılmaktadır.

yoksulluk síteli, bilhassa büyük kentlerde, metropollerde giderek kendisini yineleyen/ yenileyen bir tablo olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca modern yoksullaşma tehlikesinin içine düştüğü durumun manzarasını, kente yeni göç eden; lâkin kentte hayatî problemlerle karşılaşan gruplarla, hızla sosyal statüleri *eriyen* kentli orta–sınıftan bireylerin yoksulluğu trajik buutlarda tecrübe etmeleri ile görebilmek olasıdır.

Sosyal dışlanma tehlikesi açısından mühim olan, bir fert ya da ferdin ailesinin yoksulluk limitinin *mutlak, görelî* veya *subjektif* mukayeselerle saptanması değil; o ferdin veyahut onun ailesinin yaşadığı toplum içerisinde asgarî temel gereksinimlerini giderip gideremediğidir. Ayrıca ülke içinde yoksulluğun tespiti/ölçümü hususunda kentsel ve taşra kesimler bakımından fark[lılık]lar olabileceğini göz ardı etmemek gerekir¹⁴¹. Temel gereksinimlerde fazla bir fark olmamakla birlikte; kentsel ve taşra kesimlerde ikâmet edenlerin gereksinimlerini giderme şekli ve yardımlaşma temasının taşra/kırsal kesimde kendini daha *yoğun* oranda hissettirmesi, özellikle GOÜ’de yoksulluk handikabının sosyal dışlanmaya dönüşüp–dönüşmeyeceği konusunda dikkate değer doneler sunmaktadır. Yoksulluğun ifade edilmesinde *sağlık, beslenme, içme suyu, eğitim, İnternet’e erişim* gibi türlü beşerî gereksinimlerin kıstas olarak algılandığı insanî yoksulluk fenomeni, sosyal dışlanma açısından çok daha “izah edici” bir rol üstlenmektedir. *İnsana yaraşır* olanaklardan **yoksun olmayı** zikreden insanî yoksulluk; *yetersiz beslenme, sağlıklı içme suyuna erişememe, sağlık ve eğitim olanaklarından mahrum kalma, evsizlik, okumayı ve uygun biçimde konuşmayı bilememe, herhangi bir iktisadî uğraşta sahip olamama, gelecekte korkma, güçsüzlük ve özgürlüğün yetersiz oluşu* manasına denk düşmektedir¹⁴². Nitekim bu bağlamda yoksulluk hâdisesi, fertlerin sosyal yaşama iştirak ederek dengeli, kendine yaraşır, huzurlu ve mutlu bir hayat idame ettirebilmelerinin önünde mühim bir “bariyer” hükmü taşımaktadır.

---

¹⁴¹ Nusret Ekin, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası [İTO] Yayını, Yayın No: 2000–33, 2000, s. 292.

¹⁴² Faruk Sapanca, “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, Sy. 2, Nisan–Haziran 2001, s. 128; Sibel Kalaycıoğlu, “Toplumsal Tabakalaşma”, **Sosyolojiye Giriş**, der. İhsan Sezal, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi, Ekim 2002, ss. 314–15.

5. Eşitsizliğin Artması

Sosyal dışlanmanın nedenlerinden biri olan eşitsizlik, emek piyasasında istihdam biçimleri çeşitlendirilerek pazarlık kuvvetleri birbirinden “çok farklı” kesimlerin meydana getirilmesinden türemektedir. Esasen, ÇUŞ’de çok sayıda geçici statüde, nitelik gerektirmeyen ve güvence içermeyen kayıt–dışı istihdama karşılık; az sayıda sürekli statüde, analitik düşünce gerektiren ve güvence içeren formel istihdamın tesis edilmesi, emek piyasasındaki farklılaşmanın/katmanlaşmanın ve eşitsizliğin *orijini*ni oluşturmaktadır¹⁴³. Bu noktadan hareketle, git–gide katmanlaşan emek piyasasında eşitsizlik olgusu, *kutuplaşmaya* yol açmaktadır.

İşletmede *çevresel* emek gücü grubunda yer alan kayıt–dışı çalışanların istihdam [edilme] koşulları, ekonominin konjonktürüne göre şekillenmekte ve **emek piyasasından dışlanma** tehlikesi yüksek seviyede bulunmaktadır. Söz konusu grup, iktisadî durgunluk evresinde yüksek seviyede iş güvencesizliğiyle karşılaşırken, iktisadî büyüme ve kalkınma evrelerinde ise; istihdam seviyelerinde nispî bir *iyileşme* olmaktadır. İktisadî konjonktürler karşısında formel bir ekonomide vasıflı–çekirdek işgücünün işsizlik tehlikesi düşüktür. Dolayısıyla bu noktadan hareketle, bu kesimin *emek piyasasından dışlanması* hâli az görülen türdendir¹⁴⁴.

Ayrıca, emek piyasasında ücret ve diğer istihdam koşulları bakımından ortaya çıkan “bölünme”, çalışanların niteliklerinden beslenen farklılığı aşan bir sosyal kutuplaşma üretmektedir. *Kayıt–dışı* ve *eğreti* istihdam biçimleri, çevresel işgücü açısından emek piyasasının ‘ayrılmaz’ bir ögesi hâline gelirken, GOÜ’de nüfusun önemli bir bölümü için süreklilik gösteren güvencesiz ve eşitsiz yaşam formlarına/koşullarına sebep olmaktadır¹⁴⁵.

Toplum içerisinde “eşitlik”in temin edilememesi durumu, yaygın olarak *gelir eşitsizliğini* akıllara getirmekte ve bu durum, gelir dağılımı ile belirlenmektedir. Genel itibarıyla, eşitsizliğin sosyal dışlanmanın bir gerekçesi olarak gösterilmesinin dayanak

¹⁴³ Eddy Lee, “Globalization and employment: The new policy agenda”, **Development [London]**, Vol. 43, No. 2, June 2000, ss. 18–9.

¹⁴⁴ Hasan Ejder Temiz, **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Ankara: Birleşik Metal–İş Sendikası Yayınları, 2004, ss. 103–06.

¹⁴⁵ James Heintz ve Robert Pollin, “Informalization, economic growth and the challenge of creating viable labor standards in developing countries”, **Working Paper**, No.60, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst, June 2003, s. 1.

noktasını, terimin kimi zaman gelir eşitsizliğinin bir *uzantısı*, kimi zaman da siyasî ve sosyal uygulamalarının bir *yansıması* olarak algılanması oluşturmaktadır. Bir cemiyetin sahip olduğu hukukî düzen kadar siyasî, iktisadî, kültür, ahlâk ve sosyal aygıtların da eşitlik tezinin pratiğe geçirilmesinde etkisi ve önemi bulunmaktadır¹⁴⁶. Bu anlamda eşitsizlik, *gelir dağılımından istihdam; eğitim ve sağlık hizmetlerinden istifade etmeden siyasî ve kültürel faaliyetlere katılma* kadar pek çok plâformda görülebilmektedir.

Sosyal dışlanma rizikosu, eşitsizliğin en ekstrem boyutlarından birini meydana getirmektedir. Bu durumu, “küreselleşme” ve “toplumsal bütünleşme”¹⁴⁷ bağlamında ele almak mümkündür. Küreselleşme süreci paralelinde ilerleyen *eşitsizlik* ve *güvenden mahrumiyet* türünden olguların ön plâna geçmesiyle beraber, orta sınıfa tabi kesimin giderek azalması tehlikesi ile karşılaşmış; varsıl–yoksul arasındaki gediğin şimdiye dek görülmedik nispette artışı meydana gelmiş ve dolayısıyla bu durumun birçok ülkede sosyal bütünleşmeyi “seyrelttiği”ne ilişkin iddialar ortaya atılmıştır¹⁴⁸. Buradan hareketle; *sosyal çözülme*, sosyal dışlanma ile karşılıklı ilinti içerisindedir; çünkü sosyal çözülme nosyonu, bir toplumda maddî ve manevî kültür unsurlarının bir araya gelerek, bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tipte birbirlerini *tamamlayamamaları* durumudur. Bir başka perspektiften sosyal çözülme, bireylerin ve sosyal grupların dünya görüşleri arasındaki farkların, toplumun millî ve sosyal kültüründen “sapma” göstermesidir¹⁴⁹. Böylece toplum içerisinde sosyal, iktisadî, siyasî, kültürel ve benzeri denklemlerden *dışlanan* birey ve grupların sosyal normları elde etmeleri, toplumun bir üyesi hâline gelmeleri ve müşterek kültürü taşımaları ihtimalden uzak bir görünüm arz etmektedir.

Filadelfiya Bildirgesi’nde emeğin mal olmadığı ifade edilirken, “eşitlik” değeri bir kez daha ortaya konulmuştur. Üretim prosesi içerisinde ücret, diğer üretim faktörleri gibi piyasa koşullarına bırakılarak saptanacak olursa, emek ‘*uyum değişkeni*’ hâline gelecektir. Bir diğer ifade ile [emek]; talep ve teknolojinin değişen şartlarına/piyasadaki dalgalanmalara adaptasyon sağlayabilirse, ücret, iş süresi ve diğer istihdam koşulları tabanında *denkleşecektir*.

¹⁴⁶ İsmail Doğan, **Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar**, 3. b. İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 2000, s. 247.

¹⁴⁷ *Toplumsal bütünleşme* kavramı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Cengiz Yıldız, “Öksüz ve Yetimlerin Toplumsal Bütünleşme Problemi: Diyarbakır Yetiştirme Yurdu Uygulaması”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 6, Sy. 21, Mayıs–Temmuz 2004.

¹⁴⁸ Veysel Bozkurt, **Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, Şubat 2005, s. 361.

¹⁴⁹ Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji [Toplumbilimi]**, İlaveli 3. b. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987, ss. 276–77.

Dolayısıyla, mal değil; “can” olan emek için gerçekleşecek eşitlik, yalnızca yoksulluğun ve yoksunluğun *kurumsallaşması* anlamını taşımaktadır. Hâlbuki yoksulluk her nerede görülürse görülsün, başkalarının refahını “tehdit” etmektedir. Bugünün dünyasında, küresel manada söz konusu değere aykırı bir durumun ortaya çıktığı aşikârdır¹⁵⁰.

Eşitlik değer[er]inden uzaklık, *sağlık* ve *sosyal güvenlik* gibi sahalarda gözlemlenebilmektedir. İhtiyaç duyan herkese geniş kapsamlı tıbbî bakım temin etmek üzere, sosyal güvenlik tedbirlerini genelleştirme ve çalışma atmosferinde çalışanların yaşam ve sağlıklarını koruma Filadelfiya Bildirgesi’nde yer bulurken, aslında birbirine benzer, yani eşit bir korumadan bahsedilmek istenmiştir; çünkü bu sahalarda duyulan ihtiyaç, benzer gerekçelerden beslendiğinden ötürü benzer tedbirlerle korumayı gerekli kılmaktadır. Oysa günümüzde, üretim düzeneklerinin lokalize edilmesi esnasında *maliyet* etmeni oluşturan sağlık ve sosyal güvenlik tedbirlerinin yeterli olmadığı plâformlara doğru kayış eğilimi hâkim olmaya başlamıştır¹⁵¹.

Eşitsizlik olgusu, *eğitim* ve *meslekte fırsat eşitliğinin* güvence altına alınması sürecinde de anlam kazanmaktadır. Şöyle ki; bu bağlamda temin edilecek bir **eşitlik**, “Çalışmaya İlişkin Temel Haklar Bildirgesi”nde ilân edildiği gibi; ilgililere *üretim sürecine eşit koşullarda katılma, sahip oldukları beşerî kapasiteleri/yetenekleri geliştirme* ve *üretilen refahtan/servetten hak ettikleri payı alarak insan onuruna yaraşır bir hayat seviyesine erişme* imkânı tedarik edecektir¹⁵². Ne var ki; küreselleşme süreciyle beraber söz konusu gayeye ulaşma anlamında başarılı bir tablo ortaya konulamamaktadır.

Doğan, eğitimde fırsat eşitsizliğini besleyen ve bu tehlikeyi olgunlaştıran faktörleri üç ana başlık altında toplamaktadır. Bunlar¹⁵³:

---

¹⁵⁰ Erdut, **Küreselleşme...**, s. 104.

¹⁵¹ Erdut, **a.g.e.**, ss. 104–05.

¹⁵² Erdut, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁵³ Doğan, **a.g.e.**, s. 250–52. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Norman P. Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, 2. b, çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, Mart 2004; “*Muamele ve Fırsat Eşitliği?*” hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Manuela Tómei, “Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Eşitlik: Kavramsal Bir Değerlendirme”, çev. Şerife Geniş, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 24, Kasım 2004.

- ⇒ *Sosyal faktörler* [etnik gruplar, din ve dil ayrımı, nüfus],
- ⇒ *İktisadî faktörler* [ailenin sahip olduğu iktisadî seviye, devlet kaynaklarının sınırlılığı],
- ⇒ *Coğrafi faktörler* [kent–köy ayrımı, bölgesel ayrım] dir.

Söz konusu faktörler, “eğitim hakkını kullanamayan” fertlerin, sosyal hayata tam ve etkin olarak iştirak etmelerinin önünde oldukça dikkate değer engel[ler] oluşturmaktadır.

Eşitsizliğin, sosyal yapı içerisindeki “kutuplaşmalar”a neden olan ve/veya bunu daha da derinleştiren görünümünden birisini de terimin *cinsiyet* üzerinden kazandığı anlam oluşturmaktadır. *Kadın–erkek eşitliği* konusu, gerek Anayasa ve Filadelfiya Bildirgesi’nde gerekse normlarda kendi karakteristiğini ortaya koyan bir yapı tesis etmektedir. Söz konusu eşitlik ya da eşitsizlik kavrayışları, globalizasyon süreci ile giderek önemini artırmaktadır¹⁵⁴.

Cinsiyet eşitsizliğinin –yoksulluk merkezinde– kadınlara bakan yönleri itibariyle üzerinde durmak gerekir. Şöyle ki; yoksulluk tehlikesi çemberine dâhil olanlar, sosyal koru[n]ma sisteminden büyük oranda *dışlanmakta* ve bu yoksulların çoğunluğunu da *kadın* nüfus meydana getirmektedir¹⁵⁵. Hakikaten kadınlar, büyük çapta eğreti, ikincil ve/veya kayıt–dışı işlerin aktif durumda olduğu emek piyasalarında emeklerini arz etmektedirler. Kayıt–dışı istihdam sınırlarının ürettiği *eşitsizlik* ve *korunma* ihtiyacı değişik seviyelerde olmakla beraber; bilhassa *vasıf yönü düşük, kadın, göçmen, engelli* ve *çocuk çalışanların* toplumsal koru[n]ma ihtiyaçları diğerlerine göre katlanmaktadır¹⁵⁶. Bu durum da, sosyal dışlanmaya maruz kalanların sayısını giderek artırmakta ve özellikle toplumsal ve iktisadî denklemlerin ötesinde potansiyel risk/tehlike oluşturan kesimlerin varlığını dinamik bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Bugün dünyanın hemen her yerinde, türlü yansımaları ile karşılaşılan eşitsizlik olgusu, *bütünsel* bir kıvılcım etkisi oluşturarak fırsat, cinsiyet, prosedür temelli veya ferdî/

---

¹⁵⁴ Erdut, a.g.e.

¹⁵⁵ Lourdes Beneria ve Maria S. Floro, “Labour market informalization and social policy: Distributional links and the case of homebased workers”, **Working Paper**, No. 60, Vassar College Economics, 2003, s. 40.

¹⁵⁶ Jeemol Unni, **Informal Economy: Definition and survey methods**, Gota–Ahmedabad: Gujarat Institute of Development Research, 2000, s. 2; *Cinsiyet eşitsizliği* konusu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Marilyn Carr ve Martha Chen, “Globalization, social exclusion and gender”, **International Labour Review**, Vol. 143, No. 1–2, 2004.

toplumsal adalet gibi kavramları önüne alarak ilerlemekte; katlanarak büyümektedir¹⁵⁷. Sosyal kurumlar ve aranjmanların birbiriyle ilişki ve karşılıklı bağ[ım]lılık içerisinde olmaları gerekçesiyle sosyal yaşamın bir alanında yerini bulan eşitsizlik, öteki sahalara da kolaylıkla yansımaktadır. Bu anlamda meselâ, işini yitiren bir fert herhangi bir finans kurumundan kredi temin edemez veya eğitim seviyesi düşük ya da beşerî sermayesi vasatın altında olan bir şahsın iyi ve kendisine yakışır bir iş [*decent work*] bulabilme olasılığı nispeten azdır. Böyle bir atmosferde –istihdamda– meydana gelen eşitsizlik, işinden olma/işini yitirme ve iş bulmadaki etmenlerin eşitsizliğiyle kuvvetlenmekte; içinden çıkılmaz bir hâl almaktadır.

6. Göç Olgusu

Göç olgusu, sosyal dışlanmanın önemli gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Bu olgu üzerine yapılan tanımlar, büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Kimi tanımlar, genellikle göç terimini “mekân” ve “zaman” boyutunda ele almakta ve bu terimi, *demografi içerisinde mesafeli, fizikî, coğrafik ayrılmalar* veya *mobilité* şeklinde betimlemektedir¹⁵⁸. Bir başka tarife göre ise göç; genellikle fert veya grupların kendi ülkelerinden diğer bir yere kalıcı ya da kalıcıya benzer biçimde yeniden yerleşimi maksatlı hareketi olarak nitelendirilmektedir¹⁵⁹. İçeriği zenginleştirilmiş diğer bir tanıma göre ise; göç, iyi tanımlanmış coğrafik bölgeler ve/veya idarî alanlar arasındaki yerleşim yeri [ikâmetgâh] değişiklikleri olarak ifade edilmiş ve göçün tanımına, “mesafe” boyutuna ilâve olarak “zaman” ve “kalıcılık” boyutu da eklenmiştir¹⁶⁰.

Göç üzerinde etkisi olan birtakım örüntü ve eğilimler mevcuttur. Bunlar göç teriminin *uzamsal* örüntüleri, göç eğilimini başkalaştıran *yaş, cinsiyet, aile yaşam döngüsünde*

---

¹⁵⁷ Eşitsizlik mefhumunun *fırsat, cinsiyet, prosedür temelli, ferdî/ toplumsal adalet* gibi nosyonlar ile ilgili rabıtası için bkz. Manuela Tomei, “Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Eşitlik: Kavramsal Bir Değerlendirme”, çev. Şerife Geniş, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 24, Kasım 2004.

¹⁵⁸ Şeref Hoşgör, “Türkiye’de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunlar ve Yaklaşımlar”, **Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı**, Gerede/İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Haziran 1997, s. 104.

¹⁵⁹ Georges Tapinos, “Globalization, Regional Integration, International Migration”, **International Social Science Journal**, Vol. 52, No. 165, September 2000, s. 297.

¹⁶⁰ Turgay Ünal, “Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, **Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı**, Gerede/İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Haziran 1997, s. 91.

*bulunulan dönem, etnik köken, meslek ve vasıflar gibi “ayırt edici”ler, iktisadî uğraşa konu olan piyasadaki konum ve iskân piyasasındaki durumdur*¹⁶¹.

Küresel çağın sembolü olan *göçmen*, kökeniyle ilgili anıların; ama aynı zamanda onları hafızadan silme gerekliliğinin, uzak bir ülke ve tarihe bağlılıkla ona ev sahipliği yapan kültüre bağlanma gereksiniminin kritik eşliğinde yer alan kişidir. Dünya ölçeğinde fertler ve toplumlar sürekli bir “değişim anaforu”na girmiş durumdadırlar. Bununla birlikte yeni imkânlar açılırken, fertleri ve toplumları daha da kırılğanlaştıran riskli bir süreç de yaşanmaktadır. Hudutların aşılması, giderek daha fazla kişinin ülkelerini terk etmeseler dahi, kültürel ürünleri paylaşması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu durum, şahısların kültürel kökleri ve mahallî aidiyet duyguları ile küresel düzene katılma arzuları arasında çoğu zaman bir stres/çatışma kaynağı meydana getirmektedir.

Uluslararası Göç Örgütü [IOM]'nün “Dünya Göç Raporu”nda ortaya koyduğu istatistiklere göre; dünya çapında göçmen sayısı 1965 yılında *75 milyon* ve 1985 yılında *105 milyon* iken; bugün *175 milyona* çıkmış durumdadır. Yani dünyada *her 35 kişiden biri göçmen* durumundadır ve 2050 yılına kadar bu sayının *230 milyona* çıkacağı tahmin edilmektedir. Rapor'da tüm göçmenlerin % 80'inin GÜ'de bulunduğu belirtilmektedir. Bunların *56 milyonu* Avrupa'yı; *50 milyonu* Asya'yı ve *41 milyonu* ise; Kuzey Amerika'yı tercih etmektedir. Göçmenlerin Avrupa'da en çok *Almanya'yı* tercih ettiğini saptayan Rapor'a göre; Almanya'da şu anki göçmen sayısı *7.3 milyon* civarındadır. Ayrıca GÜ her yıl ortalama *2.3 milyon* göçmen almaktadır. Bu alınan göçmenler, GÜ'nün nüfus artışının *2/3'ünü* oluşturmaktadır¹⁶². Söz konusu nüfus dengesizliği, ilerleyen dönemlerde *dünyayı demografik gel-git hareketlerinin sarsacağı* tezini haklı çıkaracak hasletler ortaya koymaktadır.

Göçmen işçilerin hukukî koru[n]maya ve güvenceye sahip olmamaları, “istismar” edilmelerinde mühim rol oynamaktadır. Bu durum sürekli artan rekabet ortamında işletmeler açısından çekici bir durum oluşturmaktadır. Göçmen işçilerin istismarı, insan hakları ve uygun iş [decent work] standartlarının uygulan[a]maması pahasına gerçekleştirilmektedir. Ülkeye giriş ve/veya ülkede çalışma izni olmayan göçmenler, asgarî

¹⁶¹ Esmâ Durugönül, “Göç Yolları”, **Görüş Dergisi** [Türk-İş Yayın Organı], Sy. 51, Mayıs-Haziran 2002, s. 35.

¹⁶² “Dünyada 175 milyon göçmen var” [Dünya Raporu], **Sabah Gazetesi**, 09.03.2006, <http://www.sabah.com.tr/2006/03/09/dun100.html> [Erişim tarihi: 10.09.2006].

ücret, işçi sağlığı ve güvenliği ile diğer istihdam koşulları açısından **dışlanmış** olup *korunmadan yoksundur*. Giriş ve/veya çalışma izni olmayan bu göçmen işçiler, genellikle söz konusu standartların önemsenmediği, kabul görmediği ya da mevcut olmadığı sektörlerde istihdam edilmektedir.

Göçmen işçiler, göç ettikleri coğrafi alanlarda gerek kamuoyu gerekse medya tarafından –haklarında negatif bir imgelem kurgulanması sebebiyle– **dışlanmaktadır**. Göç ettikleri ülkenin diline ve kültürüne yabancı kalan vasıfsız/yarı-vasıflı göçmen çalışanların toplumla olan bütünleşme süreçleri de oldukça sancılı geçmektedir. Ayrıca kendileri için yasal korumanın söz konusu olmaması, “sürdürülebilir” bir rekabet vasıtası olarak bakılmalarına gerekçe olarak gösterilmektedir; çünkü göçmen işçiler, uygun olmayan çalışma şartlarında istihdama zorlanmaktadır. Özellikle kanun-dışı yöntemlerle gelenler, oldukça güç koşullara terk edilmektedirler. Bu tip çalışanlar *Taran* ve *Geronimi*'nin deyimleriyle, *tutuklanma, sınır-dışı edilme tehlikesi* ve *risk grubu yüksek çalışma şartlarına karşı korunmasızlık/güvencesizlik*¹⁶³ durumlarıyla yüzleşmektedirler.

Küreselliğin sinelerde yeterince hissedildiği bu çağda mobilitenin aslında, bir “hiyerarşisi” olduğu bilinmektedir. Esasen, belirginlik kazanan bu mobilite hiyerarşisinin **zemininde** ve **tavanında**, *iki ayrı kutupta* mevcut olan dünyalar keskin kırmızı çizgilerle birbirinden ayrıldıkları gibi; aralarındaki iletişim de git-gide çözülmeye maruz kalmaktadır. Realitede, global boyutta hareket imkânına malik birinci dünya için, mekânın daraltıcı vasfı ortadan kalkmaya yüz tutmuştur ve gerek “reel” gerekse “düşsel” bakımdan rahatlıkla geçiş mümkündür. Lokal olarak bağımlı, mobilite koşulları bulunmayan ve bu nedenle bağlı oldukları mahalliliğin başına gelecek her türlü değişimin *pasif* olarak yükünü çekmeye mecbur ikinci dünya için, gerçek mekân hızlı bir biçimde daralmaktadır. Birinci dünyada ikâmet edenlerin [iş adamları, küresel kültür yöneticileri, küresel akademisyenler] giderek daha fazla karmaşık konuma gelen *yersiz-yurtsuz dünyası* için, devlet nosyonunun da sınırları ortadan kalkmıştır; çünkü söz konusu sınırlar dünya ürünleri, sermayesi ve finansı bazında anlamını kaybetmiştir. İkinci dünyada ikâmet edenler açısından “göç kontrolü”, *oturma izni kanunları, temiz sokaklar* ve *sıfır hoşgörü* siyasetleri için “örülmüş” perdeler giderek

---

¹⁶³ Patrick A. Taran ve Eduardo Geronimi, “Globalization, Labour and Migration: Protection is Paramount”, **Perspectives on Labour Migration**, Geneva: International Migration Programme–ILO, 2003, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/pom/pom3e.pdf>, s. 3 [Erişim tarihi: 08.08.2005].

yükselmektedir. İstedikleri mekânlar ve kurtuluş hayalleriyle aralarına kazınan gedik, gün be gün derinleşirken; tüm köprülerin, geçmeye her kalkıştıklarında, açılıp–kapanan köprüler oldukları ortaya çıkmaktadır. Birinciler canları arzu ettiğinde seyahat ederler ve bundan büyük lezzet alırlar. İkinciler ise; gizli yöntemlerle, kanun–dışı metotlarla seyahat ederler. Böylece *mekânsal açıdan ayırma* maruz kalanlar, topluma *yabancılaştırılmakta*¹⁶⁴; neticede de fizikî, sosyal, kültürel, iktisadî ve politik tecrit/izolasyon/dışlanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Emek göçüyle alâkalı olarak icraattaki görünüm, ülkeleri, sosyal ortakları ve STK'yi bu mevzuda siyasa yürütme hususunda bir dilemma [ikilem] ile karşı karşıya bırakmaktadır. Pek çok devlet, emek göçü konusunda kanunî engelleri pratik zemine dökmektedir. Yasa–dışı emek göçü büyük miktarlara erişirken, henüz bu konuda bir iltimas söz konusu değildir. Yani yerli işçiler gibi yüksek ücret düzeyinde ve uygun istihdam koşullarında çalıştırılmamaktadırlar. Yasa–dışı [göçmen] işçileri çalıştıran sektörler genel itibariyle, *düzensiz iş, asgarî ücret, hijyenik olmayan koşullarda* istihdam atmosferi temin etmektedir. Standart–dışı ortamda yer alan emeğin varlığı, sermaye ve istihdamın kayıt altındaki ekonomiden kayıt–dışı ekonomiye transfer olmasına sebebiyet vermektedir¹⁶⁵. Bu duruma ilâveten, göçmenler arasında *eksik istihdam, kısmî süreli çalışma, çalışırken yoksullaşma, toplumsal pek çok denklemden dışlanma, ayrımcılık* ve *işsizlik*, yerli halka oranla oldukça yüksek seviyelerdedir.

Genel bir perspektif geliştirmek suretiyle, göç olgusunun sosyal dışlanma ile olan bağlantısını şu şekilde düşünmek de konuya farklı bir açıdan eğilme anlamında yararlı olacaktır:

Bilindiği üzere sosyal ve ekonomik risklerin, adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin neden olduğu güvensizlikler yaygınlaşmaktadır. Kentte ve kırdan yaşayan kesimlerin ve ailelerin yaşam kalitelerinin gerilemesi, *yoksullaşma, işsizlik, bir gelire sahip olamama, sosyal güvenlik*

---

¹⁶⁴ Bauman, **Küreselleşme...**, ss. 80–8; 121.

¹⁶⁵ Taran ve Geronimi, **a.g.m.**; *GOÜ'de nüfus artışı ve göç baskısı ile GÜ'de ayrımcılık, dışlanma teamülü ve uluslararası göç olgusu* merkezli daha detaylı bilgi için bkz. Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus–Devlet: Yeni Ekonomik Düzen [Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?]**, Genişletilmiş basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2000; Hasan Ejder Temiz, “Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Göç Hareketleri, Yoksulluk ve İşgücü Piyasaları”, **Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası [TÜHİS] Dergisi**, Şubat 2004.

baklarından yararlanamama gibi yapısal sorunlara dönüşmektedir. Kırsal kesimde ve gelişmişlik düzeyi düşük kentlerde krize bağlı yaşanan yapısal çelişkiler, göç sürecini yoğunlaştırmakta ve ailelerin metropollere ve gelişmiş kentlere göç etmesine neden olmaktadır.

Göç eden nüfusun *kentle bütünleşme, kentsel yaşama katılma, kentleşme* ve *kentlileşme* beklentileri örgütlü hizmetlerle, plânlı ve programlı olarak karşılanamadığı için *sosyal dışlanma* sorunsalı temel bir soruna dönüşmektedir. Sosyal dışlanma ‘çelişki’lerini yaşayan ailelerde çocuk yetiştirme stratejileri değişmekte, kırsal kesimde “üretici güç” olarak görülen çocuklar kentte “tüketici” olarak değer kazanmakta, çocuk yetiştirmenin gerekli imkânlarına sahip ol[a]mayan kalabalık aileler çocuklar üzerindeki sosyal kontrolü kaybetmektedir. Aile–dışı dinamiklere yenik düşen, sokağın ve arkadaş çevresinin ortamına yönelen çocuklar, okuldan uzak kalarak bir risk grubuna/marjinalize edilmiş bir kitleye dönüşmektedir.

GOÜ’de yaşanan iktisadî ve toplumsal değişmeler, sosyal dışlanma riskini *artırmıştır*. Karşılaşılan yapısal krizler sürecinde iktisadî ilişkiler, üretimi geriletmiş; emek arzının istihdama katılımını sınırlamış; bu durum, işsizlik oranlarını artırmış ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri de yaygınlaştırmıştır. Ve neticede farklı yerleşim yerlerinde yaşayan kesimler, “risk grubu” hâline gelmiştir.

Krizlerle giderek daha da keskinlik kazanan sosyal dışlanma; göç edilen kentlerin çevresindeki yeni yerleşim alanlarında **kentsel alandan dışlanmış** yerleşim çevrelerinin oluşmasına neden olmuştur. Ailelerin *geçimlik* bir işinin olmaması, gelir getirecek gündelik işlere yönelmeyi hızlandırırken kente tutunamayan ailelerin ve nüfus gruplarının yetersiz yaşam koşullarında ve düşük standartlarda yaşamaları sonucunu doğurmuştur. Göç eden fertlerin ve ailelerinin hayat stratejileri, çelişki ve çatışmalar içeren düzeylere gerilemiştir. Ailede geçinme stratejileri; *marjinal işlerde çalışma, çocukları çalıştırma, onları eğitim ortamından ayırma, suça yönelen işlere yöneltme, kanunla çatışma içine düşen yetişkin, genç ve çocuk gruplarının oluşması* sonuçlarını da doğurmuştur. Risk grubu içinde bulunan nüfus gruplarının yaşam koşulları içinde bağ[ım]lılık meydana getiren maddelerin kanun–dışı ticaretini yapma, esrar, uçucu madde, alkol ve sigara gibi maddeler kullanma, suça yönelme ve madde kullanma davranışlarını bir arada sergileme eğilimleri artmıştır.

Göç edilen büyük kentlerin çevre yerleşim yerleri, **toplumla entegre olamayan** yoksul kesimlerin yaşadığı yeni yerleşim alanlarını doğurmuştur. Merkezî yönetim ve yerel yönetim birimleri, *toplumdan dışlanan kesimlerin* yaşadığı yeni bölgelere gerekli hizmetleri sağlamada yetersiz kalmışlardır. Sosyal mobilitenin toplumsal maliyetini azaltacak hizmetler geliştirilerek gerekli destek, yardım ve geliştirme programları üretilmemiştir.

Ayrıca kentlerde evsizlerin görünümü ve oranları *artarken*, uygun sosyal barınaklar *sağlanamamıştır*. İşsizlere yönelik istihdam oluşturma etütleri geliştirilememiş; üretime katılamayan, geçimlik gelirden yoksun fertler ve aileler giderek toplum üzerinde büyük bir “toplumsal baskı” oluşturmuştur. **Toplumdan dışlanan** sosyal kesimlerin yaşadıkları yerleşim bölgeleri suça yönelen, [uyuşturucu] madde ticaretine karışan ve [uyuşturucu] madde kullanan kesimlerin yaşadığı riskli alanlara dönüşmüştür.

Netice itibariyle GÜ’de daha çok GOÜ’den gelen yoğun işgücü [marjinal/riskli gruplar] açısından, GOÜ’de de hem kendi içerisinde kırsal kesimlerden kentsel kesimlere göç eden hem de komşu ülkelerden gelen türlü yığınlar açısından sosyal plâformdan dışlanma rizikosundan bahsetmek mümkündür.

7. Hukukî Aksaklıklar

Sosyal dışlanma tehlikesinin göze çarpan sebeplerinden olan *hukukî* aksaklıklar ve buna bağlı nedenler, esasen “yoksulluk” bağlamında anlam kazanmaktadır. Şöyle ki; öncelikle *sosyolojik* ve *ekonomik* yapı, sosyal dışlanmanın ve dolayısıyla yoksulluğun [ve daha birçok meselenin] özünü teşkil etmektedir. *Spicker*’ın da işaret ettiği gibi, bilhassa sosyal dışlanma fenomeni fert bazında irdelendiğinde, bu kez de *psikolojik* etmenlerden söz etmek gerekmektedir. Fakat toplumlarda mevcut olagelen *hukukî* düzenlemeler ise; söz konusu olgu[lar] üzerinde müspet veya menfi yansımalarda bulunmaktadır. Gerek sosyal dışlanma gerekse yoksulluk kavramları, **sosyal koru[n]ma hukukunun** sahasında daha manidar bir durum ortaya koymaktadır¹⁶⁶. Bu bağlamda, bir ülkenin sahip olduğu sosyal koruma mekanizması ne kadar *güçlü* ise; sosyal dışlanma [ve yoksulluk] da *kantite* ve *kalite* perspektiflerinden daha *düşük* seviyede seyretmekte; bununla birlikte, sosyal koruma

---

¹⁶⁶ Paul Spicker, “Exclusion”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 35, No. 1, March 1997, s. 137.

düzeşinin oldukça *güdüük* kaldığı coğrafyalarda, sosyal dışlanma [ve yoksulluk] kantite ve kalite olarak ağırlığını daha *yoğun* şekilde hissettirmektedir.

AB ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı–sonrasından 1970’li yılların ortalarına dek devam eden süreçte, sosyal güvenlik sistemleri vasıtası ile yoksulluk tehlikesini büyük oranda bertaraf etmişlerdir. Ama 1970’li yılların sonlarından itibaren Avrupa ülkelerinde yoksulluğun derecesini ve keskinliğini artırarak yeniden sorun olarak belirmesi, yoksulluk sorunsalına yeni bir sosyal menşeli problem olan sosyal dışla[n]ma teriminin eklenmesine imkân vermiştir. O döneme değin sosyal güvenlik sistemlerine egemen olan *genellik* ve *zorunluluk* prensipleri aracılığıyla nüfusun hemen hemen tamamına yakını sistemin kapsamına dâhil edilebilirken, bundan sonra **hukukî sistemden de dışlanmış** yeni yoksul kesimlerin mevcudiyeti temel problemlerden biri hâline gelmeye başlamıştır. Bu anlamda sosyal dışlanma rizikosu, hâlihazırdaki sosyal güvenlik mekanizmasının ve sosyal devlet anlayışının *insan hakları* bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesini elzem kılmaktadır.

Sosyal güvenlik hukuku nosyonunun majör gayelerinden birisini de *yoksullukla savaşım* oluşturmaktadır. 1970’li yılların ortalarından sonra bu savaşım sürecinde pek de başarılı olmayan sosyal güvenlik sistemleri, yoksulluk olgusunun yeni görünüşleri ile karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu “tespit”, ayrıca sosyal dışlanma terimini de içine alan veya bu terimin gerekçelerinden biri olan *yeni [kentli] yoksulluk* algılamaları açısından geçerlidir. Bu durumu haklı çıkaran gerekçe ise şudur: *Toplumun bâkim hayat sivilinden dışlananlar, hukukî sistemden de ötelenmekte/sistemin kenarında [veya dışında] kalmış* konumda bulunmaktadır¹⁶⁷.

Modern toplumun ilk aşamalarında çalışarak da yoksul kalınabileceği öngörülmediyse, daha sonraki aşamalarında da tembellik dışındaki nedenlerle de işsiz kalınabileceği öngörülmemiştir. Oysa 20. yüzyılın sosyal güvenlik sistemlerinin zemininde yer alan sav, modern düşüncenin biçimlenme merhalesindeki yoksulluğa bakış ile paralellik taşımaktadır. [Genelde] yoksulluğun [özelde sosyal dışlanmanın] çözümü yine çalışmaktan geçmektedir. Aradaki tek ayırım *kurumsaldır*. Artık *çalışanlar, sosyal güvenlik müesseselerinin koruması altında* yer edinmektedirler. Hukuk düzeneklerini saptayan/şekillendiren söz konusu tez, bu anlamda, modern cemiyetlerin geç dönemiyle benzer özellikler

---

¹⁶⁷ Jean Lock Kunz, “Income Security in the Context of Social Inclusion/Exclusion”, **2003 Social Inclusion Research Conference**, 2003, <http://www.ccsd.ca/events/inclusion/papers/lock.htm> [Erişim tarihi: 14.02.2005].

göstermemektedir; fakat bilişim teknolojileri devriminin neticesinde *işsizlikte ortaya çıkan [niteliksel] dönüşüm, aile yapısındaki değişimler, demografik yeniden yapılanmalar [nüfusun yaşlanması...]* gibi gelişmeler, sosyal sigorta tekniğine adapte edilmeye elverişli olmayan – sosyal dışlanma gibi– yeni birtakım sosyal handikaplara sebebiyet vermektedir¹⁶⁸.

Sosyal güvenlik sisteminin çıkış noktasında yer alan fikir oldukça hatırı sayılır miktarda bir toplumsal problem skalasını, bir çeşit “*özdeş bir çekince kategorisi*” altında toplamaya dayanmaktaydı. Bu anlamda hastalık, işsizlik, yaşlılık ve sakatlık gibi birbirinden farklı durumların hepsi “*çekince/risk*” potasında eritilmekteydi. Hâlbuki bugün gelinen boyutlar bu şekilde bir özellik arz etmemektedir. Böylesine *birleştirici, homojenize edilmiş* çekinceler kategorisi, büyük oranda hükmünü geçersiz kılmaktadır; çünkü bugün artık toplumsal kökenli sorunları salt riziko tanımıyla zikretmek mümkün değildir. Bilhassa sosyal dışlanma, genellikle “kronik” bir karaktere sahip olmakla beraber; **sosyal sigorta denkleminin/plâtfornunun dışında** bulunmaktadır. Bununla birlikte *teknolojik devrim* vasıtasıyla, işsizlikte de niteliksel anlamda kırılmalar/dönüşümler meydana gelmekte ve bundan böyle işsizlik sorunu salt tembellik olgusu ile izah edilememektedir. Bu bağlamda istihdam edilmek istediği hâlde iş bulamayan geniş yığınlar söz konusu olmaya başlamaktadır. İşsizlik, artık orta veya uzun erimli bir görünüm oluşturan ve çalışanın bir iş’te istihdam ediliyorken hizmet sözleşmesinin sona erdirilmesi ile sınırlı olmayan bir kavram hâline gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu kitleler, işsizlik sigortasının da etkili olduğu arenanın **dışında** yer bulmaktadırlar. Kısacası endüstri toplumunun *marjinalleri, iş dünyasından dışlandığında*, aynı anda **sosyal güvenlik düzeneğinden de dışlanmaktadırlar**¹⁶⁹.

Sosyal yardımlara *hak kazanma* anlamında, çalışma kavramına oldukça hassas bir yaklaşım geliştirilmektedir. Yaş, fizikî ya da ruhî engellilik gibi gerekçelerle çalışamayan kesimler, sosyal yardımlara hak kazanmaktadırlar. Sosyal güvenlik mekanizmasında sosyal sigortalardan faydalanabilmek için “çalışıyor” olmak gerekirken; sosyal yardımlardan istifade etmek için “çalışmıyor” olmak gerekmektedir. Bununla beraber, *muhtaç* konumda bulunan bir ferdin içerisinde yer aldığı iktisadî şartlar, kendisinin fizikî ve/veya ruhî durumundan

---

¹⁶⁸ Spicker, **a.g.m.**, s. 139.

¹⁶⁹ Spicker, **a.g.m.**, ss. 140–42.

kaynaklanmıyorsa, sosyal yardımlara da hak kazanamayarak **sosyal koruma düzeneğinden dışlanma** tehlikesi ile karşılaşacaktır¹⁷⁰.

Ayrıca *sosyal hizmetlerin bir “hak” olarak tertiplenmemiş olması*, sosyal koru[n]manın en can alıcı problemlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sosyal hizmet tanımındaki muğlaklıktan ötürü, söz konusu alanda ferde talep hakkı sunan hukukî varyasyonlar da ne yazık ki; mevzubahis değildir.

8. Ayrımcılık

Ayrımcılık [discrimination], çalışma hayatında dünyanın hemen her yerinde, her an gerçekleşebilme potansiyeline sahip olan ve sosyal dışlanma tehlikesine çanak tutan bir olgudur. Bu olgu *cinsiyete dayalı* olabildiği gibi; *yaşa, medenî hâle ve/veya çalışma statüsüne* bağlı olabilmektedir. Bu perspektifte, ayrımcılık *kadınlar-erkekler; gençler-yaşlılar; bekârlar/evli olmayan çiftler-evliler; düzenli olmayan/esnek işlerde çalışanlar-düzenli işlerde çalışanlar; engelliler-engelli olmayanlar* arasında meydana gelmektedir.

Misal olarak, bir işçiden teninin renginden ötürü önyargı/çekince duyulduğunda ya da işçi bu “gerekçe” ile tercih edildiğinde veya işinin ehli bir bayan idareci, yönetim kurulunda bir sandalyeden mahrum ediliyorsa yahut söz konusu bayan idareciye, prodüktivite bakımından *eşit* olduğu bir erkek çalışandan daha az ücret ödendiğinde, ayrımcılık kavramının varlığından bahsetmek olasıdır. Bu anlamda örnekler daha da çoğaltılabilir. Meselâ bir bayana, iş için dikkate alınmak üzere hamilelik testi gerekli olduğunda veya bir maden çalışanı HIV/AIDS olduğu ya da olduğu düşünülerek işinden atıldığında ayrımcılık durumu belirginleşmektedir. Bununla birlikte, bir müteşebbise mensubu olduğu dininden ötürü ticaret ruhsatı verilmediği veya bir bayanın bankadan borç almak için eşinin iznini alması gerektiği hâllerde, çoğunlukla ayrımcılık nosyonuna gönderme yapılmaktadır¹⁷¹.

Toplumsal tarih incelendiğinde, *biyolojik* ve *kültürel* eksenli farklılıkların, sosyal davranışı tayin eden düşünce kalıplarında, hemen her zaman ayrımcılığı beraberinde sürüklemiş olduğunu görmek olasıdır. Ayrımcılığa karşı oluşan toplumsal hareketlerde dahi,

---

¹⁷⁰ Kunz, **a.g.m.**

¹⁷¹ ILO, “Şimdi İşte Eşitlik Zamanı”, çev. Tuba Asrak Hasdemir, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 22, Mayıs 2004, s. 69.

bir tür “ayrımcılık ideolojisi” belirlemektedir. Bu en özgün duruşunu *dilsel ifadede* bulmaktadır. **Dışla[n]ma–aşağıla[n]ma** kavramlarının anlamlarının içeriksel tanımları/ anatemaları, *ırkçılık–cinsiyetçilik* ideolojilerinde ‘keskin’ bir görünüme sahiptir. Irkçılık ise; toplumda var olan “isim”, “ten rengi”, “dinî ibadet” gibi farklılıkları *ayrımlayarak arılaştırma*; “kendi”, “biz” kimliğini her türlü karışmadan *koruma* ve *şiddet, hor görme, aşağılama, sömürü* biçimleri şeklinde toplumsal görüngülerin varlığı¹⁷² bağlamında tanımlanmaktadır. Bu noktadan hareketle, ırkçılık ekseninde ilerleyen ayrımcılık çok yönlü boyutu ile farklı açılımlara sahiptir.

Ferdî özelliklere dayalı farklılaşmanın hepsi ayrımcılık olarak *düşünülmemelidir*. Bir iş’e has ihtiyaçlardan kaynaklanan değişik muameleler, âdil ve etkin olarak kabul edilebilir. Şöyle ki; örneğin erkek ya da bayan olmak fizikî yatkınlık gerektiren veya uygulamayı işler[ın]de genellikle meşru nitelikler olarak düşünülmemektedir. *Politik görüş* ya da *dinî inançlar* da sınırlı durumlarda olmakla birlikte, spesifik pozisyonlar açısından temel bir kıstas olabilmektedir. Meselâ, hükümet siyasasının geliştirilmesinde özel sorumluluk almayı icap eden kıdemli kadroların doldurulmasında, “siyasî yakınlık” kilit bir role sahip olabilir. Benzer şekilde, belirli bir inancın gereklerini yaşıyor olmak, genellikle dinî eğitim veren kurumlarda öğretim yapabilmek için vazgeçilmez bir koşul olarak görülmektedir; ancak her şartta, bu çeşit istisnalar sınırlı bir biçimde uygulanmalı, özel muamelelerin söz konusu işin yerine getirilebilmesi için mutlaka gerekli olduğunu şüphe götürmez bir şekilde ispatlayan bir kanıtla dayandırılmalıdır ve bu nevi uygulamalar iş’e alım süreçlerinde sistematik hâle getirilmemelidir. Son olarak, ayrımcılık olarak düşünülmemesi gereken bir diğer spesifik muamele sahası da *devlet güvenliği* ile ilgili tedbirlerdir¹⁷³.

Fırsat ve muamele eşitliğine zarar verecek şekilde neticelenen; ırk, renk, cinsiyet gibi belli özelliklerden ötürü fertlere farklı boyutlarda davranmak manasına gelen ayrımcılığın, esasen, **sosyal dışlanma** ve **eşitsizlik** biçimlerinde sonuçlanacağı ve bu terimlerin yansımalarını daha da keskinleştireceği bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, fertler kendi

---

¹⁷² Mağdule Demircioğlu, “Ayrımcılık ve Sakatlık Olgusu”, [t.y.], <http://www.cagridogan.com/ayrimcilik.htm> [Erişim tarihi: 11.09.2006]; *İrk ayrımcılığı* konusu hakkında geniş bilgi için bkz. Major G. Coleman, “Racial Discrimination in the Workplace: Does Market Structure Make a Difference?”, **Industrial Relations**, Vol. 43, No. 3, July 2004.

¹⁷³ Colleen Sheppard, “Grounds of Discrimination: Towards An Inclusive and Contextual Approach”, **The Canadian Bar Review**, Vol. 80, No. 3, October 2001, ss. 911–15.

kabiliyetlerini ve farkındalıklarını geliştirebilme ve ferdî–meslekî taleplerini tespit etme ve gerçekleştirebilme hürriyeti, yetisi dikkate alınmaksızın sınırlandırılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar¹⁷⁴. Dolayısıyla bunun sonucunda da yetenekler ve kapasiteler geliştirilemez; yapılan iş, ödülден/teşvikten mahrum bırakılır ve mahcup olma, şevkin kırılması, güçsüzlük, değersiz görülme ve belki de en önemlisi **dışlanmışlık** hissiyatı hâkim olur.

Genel olarak toplum[lar] da söz konusu algılamalardan ve gidişattan –derin– bir biçimde kendine düşen payı almaktadır. Şöyle ki; bu durum *beşerî kapasitelerin ve kaynakların boş yere harcanması, produktivite, rekabet edebilirlik ve ekonomi* üzerinde “negatif” yönlü bir yansımaya meydana getirmektedir. Bununla birlikte, *sosyo–ekonomik eşitsizliklerin artması, toplumsal bütünleşmenin/içermenin/dayanışmanın çözülmesi* [sosyal dışlanmanın belirmesi] ve *politik istikrarın riske girmesi* gibi handikaplar da ifade edilmesi elzem olan sorunlar yumağının öne çıkanlarını oluşturmaktadır.

Ayrımcılık kavramı farklı açılardan ele alınsa da, genelde *doğrudan* veya *dolaylı* yollardan anlam kazanmaktadır. Şöyle ki; normlar ve uygulamalar, net bir biçimde kimi fertleri salt belirli bir grubun mensupları olmaları sebebiyle **dışlamaktadır**. Şayet tercih ederlerse de söz konusu durum, *doğrudan ayrımcılık* şeklinde tezahür eder. Meselâ, evli işçileri, belirli bir yaşın üzerinde olan kişileri ya da belli bir renge ve/veya simaya sahip olanları açıkça “caydırın” iş ilânları, bu türden bir ayrımcılığa örnek teşkil etmektedir¹⁷⁵.

Dolaylı ayrımcılık ise objektif görünen; ama uygulamada açık olarak belli bir kitlenin üyelerini etkileyen kurallar, işlemler ve uygulamalardır. Örneğin, kimi ülkelerde belirli işler için talep edilen boy uzunlukları, boy ortalamaları genel ulusal ortalamanın altında olan etnik gruplara mensup kişilerin tümüyle **dışlanması** neticesini doğurmaktadır. Söz konusu işi gerçekleştirebilme için uzunluğun gerekli olmadığı hâllerde bu isteğin keyfi bir kıstas olduğu aşikârdır. Bu ayrımcılık türü, değişik işçi kütleleri açısından farklı biçimlerde muamele gördüklerinde de belirginleşebilmektedir. Meselâ, birçok ülkede ev işlerinde çalışan işçiler, kanunların öteki işçilere tanıdığı korumadan *resmen* veya *fiilen*

---

¹⁷⁴ Sheppard, **a.g.m.**

¹⁷⁵ Kimberlé W. Crenshaw, “Mapping the Margins Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color, **Stanford Labour Review**, Vol. 43, No. 6, 1991, ss. 1241–252.

dışlanmaktadırlar¹⁷⁶. Söz konusu işçilerin ekseriyetini de **engelliler**, **kadınlar**, **etnik azınlıkların üyeleri** ya da **göçmen** işçiler meydana getirdiğinden, onların çalışma yasalarının kapsamından **dışlanmaları** cinsiyete, ırka, etnik kökene veyahut milliyete dayalı dolaylı ayrımcılığın bir türünü tesis eder.

Sosyal koruma düzeneğindeki ayrımcılık [ve eşitsizlik], emek piyasasındaki eşitsizlikler üzerinde de *belirleyici* bir role sahiptir. Bilhassa kadının yeterli bir sosyal koruma sağlayamadığı hâllerde, emek piyasasındaki gücü ve etkinliği/etkililiği azalma gösterecektir. Aynı zamanda işsizlik ödemelerinin varlığı, işsiz kesimlere, düşük ücretli ve düşük verimlilikte, uygun olmayan işleri kabul etmeme cihetinde imkânlar sunarken; iş arama sürecini etkin bir konuma getirmektedir. Kadınların söz konusu işsizlik ödemelerinden dolayı biçimde **dışlanmaları**, kendilerinin emek piyasasındaki güçsüzlüklerini de artıracaktır. Buna karşılık, sosyal koruma sisteminin yeterli bir çocuk bakımı arz eden programlar içermesi ve sosyal hizmetlerin varlığı, kadınların emek piyasasındaki yerlerini olumlu manada etkileyecektir. Bu programların yokluğu hâlinde ise; kadın çalışanların emek piyasası ile birlikteliğinin *zayıflayacağı* ve kariyer, gelir, koruma ve vasıf yönlerinden *ikincil işlerde* emeklerini arz etmeyi sürdürecekleri açıktır¹⁷⁷.

Görüldüğü üzere, ayrımcılık kavramı çok boyutlu dinamik noktalardan beslenmektedir. Dolayısıyla ayrımcılıkla mücadele hususu da söz konusu terimin çok boyutlu olması nedeniyle, farklı cephelerden ele alınmayı gerekli kılmaktadır. Bununla beraber, ayrımcılık riskinin minimize edilmesi, orta ve uzun vadede başta *sosyal dışlanma* olmak üzere; eşitsizlik, güvencesizlik, yoksulluk gibi toplumsal tehlikelerin bertaraf edilmesine destek olmaktadır. Bu anlamda, ayrımcılığa karşı koru[n]ma¹⁷⁸ bağlamında UÇÖ'nün *111 sayılı [1958 tarihli] Sözleşme* ve *Tavsiyesi*[£] önemli rol oynamaktadır. Bu Sözleşme ve Tavsiye ile ırk, cinsiyet veya politik düşünce ayrımı gözeterek, iş ve meslekte ayırım yapılması önlenmek istenmiştir. Yalnızca teoriden kaynaklanan değil; aynı zamanda

¹⁷⁶ Crenshaw, **a.g.m.**

¹⁷⁷ Kapar, **a.g.e.**, s. 248.

¹⁷⁸ *Ayrımcılık ile savaşım* konusunda ek bilgi için bkz. Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu [ICFTU], “Ayrımcılığa Karşı Etkili, Sürekli ve Ortak Mücadele”, çev. Mustafa Kemal Coşkun, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 25, Şubat 2005; Sosyal denkleme ayrımcılığı minimize edici siyasalardan *cinsiyet-eksenli eşitlikçi* ve *pozitif yönlü ayrımcılık* kavramları için bkz. Ece Öztan, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Olumlu Ayrımcılık”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi [SBF] Dergisi**, C. 59, Sy. 1, Ocak-Mart 2004.

£ İş ve Meslekte Ayrımcılığa Karşı Korumaya İlişkin Sözleşme.

pratikten de doğabilen iş'e alma, istihdam koşulları, işten çıkarma ve meslekî eğitim gibi sahalarda ayrımcılık yapılması, söz konusu Sözleşme ve Tavsiyenin içeriğine dâhildir. Buna ilâveten, zaman içerisinde kimi kişisel özelliklerin de çalışma yaşamında ayrımcılığa konu olduğu, hem ulusal hem de ulus-üstü seviyede kritik edilip kabul görmüştür. Söz konusu güncel özellikler **engelli olma, yaş, cinsel eğilimler, sağlık durumu** ve *sendika üyeliği*dir.

İstihdamda ve çalışma yaşamında ayrımcılığın ortadan kaldırılması, eşit muamele ve fırsatların teşvik edilmesini gerektirmektedir; ancak ne var ki; eşitlik prensibinin genel kabul gördüğü hâllerde dahi, ayrımcılık olgusunun “ne olduğu” algılaması müphemliğini koruyabilmekte ve eşitlik teriminin manası ve politikaya yansımaları hakkında uzlaşmazlık çıkabilmektedir. Bu durum, sosyal dışlanma sorunsalının gerekçelerinden biri olan ayrımcılığın, küreselleşme süreci ile beraber gerek görünüm gerekse etkileri itibariyle parçalı ve çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından ileri gelmektedir.

9. Neo-Liberal [İktisat] Politikalar[1]

Son yirmi yıllık süreçte sosyal politika açısından meydana gelen en önemli gelişme, ülkeler arasında iktisadî ve sosyal farklılıkların gün geçtikçe *artması*dır. Bilhassa 1980’li yıllardan itibaren beliren *liberalleşme* eğilimleri, pek çok ülkede sosyal politikaların/standartların yeterince dikkate alınmaması neticesini doğurmuştur. Söz konusu süreçte, iktisadî gelişme amaçlanırken sosyal gelişme ve adaletin ihmal edilmesi, eşitsizlik, gelir dağılımı, yoksulluk, yoksunluk, **sosyal dışlanma** gibi meselelere uluslararası bir buut kazandırılmış ve uluslararası sahada geçerli olacak sosyal normların/standartların/politikanın tesis edilmesi gerektiği hususunda genel bir fikirbirliği ortaya konulmuştur. Bu bakımdan, özellikle 1980’li yıllardan sonra ülke coğrafyaları arasında belirginleşen sosyo-ekonomik fark[lılık]ları eritebilmek amacıyla yeni arayışlar gündeme taşınmıştır.

Küreselleşme süreciyle beraber şekillenen liberalleşme ‘trend’i, hem GÜ’de hem de GOÜ’de hayat standartlarını, insana yaraşır çalışma koşullarını ve yaşam kalitesini olumsuz manada derinden sarsmıştır. Bugün dünyanın hemen her yanında, *sosyal eşitsizliklerde* [buna bağlı olarak gelir dağılımı adaletsizliğinde, *sosyal dışlanmaya*/sosyal çözümlere/sosyal eşitsizliklere/ayrımcılığa maruz kalanların sayısında] ciddi artışlar yaşanmaktadır. Buna karşılık her ne kadar sosyal plâtfonda **dışlanmaların** ve eşitsizliklerin minimize edileceğine ve bu anlamda toplumsal standartların temin edileceğine ilişkin tezler artsa da, bu hususta

somut bir ilerleme sağlanamamaktadır. Özellikle *sosyal [açıdan] denklemden dışlananlar* ve *yoksulluğa terk edilmiş olanlar* açısından söz konusu durum çok daha kritiktir.

Geçen *yirmi* yıllık süreç içerisinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, iktisadî ve sosyal siyaset plâtförmünde büyük değişimlere sahne olmuştur. Hükümetlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan önce baskın oldukları sosyal ve iktisadî sahalarda, *müdabaleci olmayan* tutum geliştirerek eski politikalarına dönmeleri, bu açıdan önemli bir gelişmedir. Bilhassa *Bretton Woods* kuruluşlarınca dayatılan siyasalarla, *kamu harcamalarının sağlık ve eğitimi de içerecek biçimde sınırlandırılması, devletin küçültülmesi* ve *sosyal politikaların “serbest piyasa” normları istikametinde tertiplenmesi* benimsenmiştir¹⁷⁹. Bu süreçte ortaya çıkan değişim özelde “**liberalleşme**” genelde ise; “küreselleşme” şeklinde izah edilmektedir.

1980'li yılların başlarından itibaren *Keynesyen–Fordist iktisadî gelişmeyi* etkisiz hâle getirerek hâkim konuma yükselen *neo-liberal* anlayış, emek piyasasının düzenlenmesi misyonunu da üstlenerek, devletin rolünü azaltıcı tutumlar geliştirmektedir. Söz konusu düzenleme, bir tür dengesizlik etmeni; piyasaların etkin işleyişinin önünde yer alan engel ve büyüme, istihdam ve gelir dağılımı hususunda performanslarının gerilemesinin bir sebebi¹⁸⁰ olarak algılanmaktadır.

Neo-liberalizm olgusu, ekonominin yalnızca kendi iç-dinamikleri ile ve dışsal müdahaleler olmaksızın etkin ve rasyonel neticeler üreteceği üzerinde şekillenmektedir. Bu prensip, GÜ veya GOÜ için istisnasız *geçerli* olan bir prensiptir. Piyasanın ve üretim aşamalarının hızla küreselleştiği bir süreçte ekonomik ve sosyal bakımdan verimli olabilmek, değişen piyasa şartlarına adaptasyonla mümkün olabilecektir¹⁸¹.

Neo-liberal iktisadî düzen, 1970'li yılların sonu ile 1980'li yılların başında ABD ve İngiltere'nin liderliğinde, piyasa ekonomisini kamu müdahalesinden arındırma/kuralsızlaştırma [*deregulation*] çalışmalarıyla başlamıştır. 1970'li yıllarda yaşanan krizle beraber pek çok GOÜ'nün borçlarını ödeyemez konuma gelmesi, söz konusu ülkelerin IMF ve Dünya Bankası [DB] gibi uluslararası kredi kurumları ile yaptıkları anlaşmalar neticesinde, yeni iktisadî düzenin diğer uygulayıcıları hâline geldikleri görülmektedir. Bu

¹⁷⁹ Şenses, **a.g.e.**, s. 51–2.

¹⁸⁰ Erdut, **Küreselleşme...**, s. 118.

¹⁸¹ Fuat Ercan, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, **Petrol–İş Yılığ**ı '95–'96, İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları, Mart 2000, s. 678.

tablo, GÜ'nün talebiyle de “örtüşen” bir yapı taşımaktadır. Böylece oldukça kısa bir zaman dilim içerisinde “liberalleşme–küreselleşme” akımı, dünyanın küçümsenemeyecek kadar geniş coğrafyalarına yayılmıştır. Bunların dışında yer alan ülkelerin bir bölümü ise; *kafileden ayrılmama/ dışlanma tehlikesine maruz kalmama* gibi kaygılarla aynı yolu izlemiştir¹⁸².

Söz konusu neo–liberal iktisadî düzenin temel gayesini *global ölçekte entegre olmuş serbest bir piyasanın tesis edilmesi* oluşturmaktadır. Bu gerekçeyle ithalat ve ihracata yönelik korumacı politikaların minimize edilmesi; sübvansiyonların kaldırılması; ulusal para birimlerinin konvertibilitesinin temin edilmesi; devlet tekellerinin tasfiye edilmesi; kamu işletmelerinin *özelleştirilmesi*; mal–hizmet–sermayenin uluslararası dolaşımına engel teşkil edecek her türlü kamusal düzenlemenin kaldırılması; kısa erimli sermaye hareketlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların [DDY] denetimden arındırılması; çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerde *kuralsızlaştırmanın* sağlanması ve malî piyasaların entegre olması söz konusu yeni iktisadî süreci meydana getirecek vasıtaları ifade etmektedir¹⁸³.

Neo–liberal siyasalar gerek GÜ’de gerekse GOÜ’de etkisini gösterirken, sermayenin uluslararası ölçekte serbest hareket edebilmesine yönelik kontrolleri ve korumacı uygulamaları ortadan kaldırmış; dahası kamu harcamalarında önemli kısıtlamaları ve sıkı makro–ekonomik politikaları uygulamaya koymuştur¹⁸⁴.

Bu süreçte, ulus–devletler iktisadî gelişmeler üzerinde artık *daha az* bir etkiye sahiptir. Hükümetler ülkelerarasındaki mal–hizmet–sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerinden bilinçli olarak ve aşamalı bir şekilde mecburî olarak vazgeçmektedir. Fakat ulus–devletlerin ekonomi alanındaki bu tür etkinliklerinin aşınması/zayıflaması *daha nüfuslu uluslararası düzenleyici kurumlar* veya *küresel bir merkez bankasının* ikâme edilme ile sonuçlanmamaktadır¹⁸⁵.

Küresel seviyedeki bu “kabuk değiştirme”de hedef, aslında mal ve hizmetlerden öte, uluslararası sermaye için dünya pazarını liberalleştirme vasıtasıyla, ulusal pazarları/sermayeyi ve işgücüne yönelik iktisadî düzeydeki işlevleri, yetki ve sorumlulukları açısından *ulus–devletin*

---

¹⁸² Kazgan, a.g.e., ss. 89–90.

¹⁸³ Kazgan, a.g.e., ss. 94–5.

¹⁸⁴ Ercan, a.g.m., s. 679.

¹⁸⁵ Robert Went, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar**, çev. Emrah Dinç, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001, s. 74.

*yetkilerini aşındırmaktır*¹⁸⁶. Bu bağlamda, ulus–devletlerin asıl misyonu uluslararası sermayenin ihtiyacı olan altyapı yatırımlarını tedarik etmek olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, uluslararası sermaye üretim faktörlerini devlet müdahalesi *olmadan* en avantajlı biçimde kullanabilecektir. Böylece, küresel iktisat esasen politik denklemin sınırlandırmalarından uzaklaşmakta, işletmelerin faaliyetlerinin her şeyin başında geldiği ve politik gücün söz konusu faaliyetleri korumak dışında hiçbir işlevinin bulunmadığı bir atmosferi tesis etmektedir¹⁸⁷.

1980–sonrası iktisadî liberalleşme, ihracata dönük büyüme şeklinde sunulan neo–liberal iktisadî dönüşüm, aslında *son üç yüz yıl* içinde ulus–devletin oluşturduğu bütün kurum, kural ve yapılanmaları erozyona uğratma sürecine girdiği gözlemlenmektedir. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı–sonrasında kapitalizmin tüm uç durumlarını önemli nispette indirgeyen ve pek çok ülkede ulus–devletin fonksiyonları arasında sosyalleşmenin de yer almasını mümkün kılan “sosyal devlet” uygulamaları kesintiye uğramıştır. Sosyal devlet uygulamalarına son noktanın konulmaya çalışılmasının *ana gayesini*, sermayenin düşen kâr hadlerinin yükseltilmesini ve sermayenin dünya piyasasında kârını maksimum düzeylere çıkarmasını sağlayacak bir yapının gerçekleştirilmesi oluşturmaktadır¹⁸⁸.

Küreselleşme, *1945–1973* uzun dalgalanma döneminden sonra, özellikle 1980–sonrası yeniden yapılanma sürecine girmiş olan kapitalizmin önemli bir faktörü olmuştur. Söz konusu dönemde yaşanan birtakım gelişmeler [*özelleştirme, kuralsızlaştırma ve esneklik uygulamaları...*] oldukça önemli iktisadî, toplumsal, kültürel ve kurumsal değişim ve dönüşümlere yol açarken, yeni bir üretim tarzını da tesis etmektedir. Öte taraftan, bu dönem içerisinde sermayenin kâr oranlarında da önemli artışlar yaşanmış; fakat sermayenin artan kârı yeni yatırımlara yönelmekten öte, malî piyasalara yönelirken, bu durum *istibdam* da olumsuz manada etkilemektedir.

Küreselleşme bağlamında benimsenen neo–liberal siyasalar, devlet–emek–sermaye arasındaki münasebetleri derinden etkilemektedir. İktisadî uğraş, geçmişte olduğu gibi *devlet*

---

¹⁸⁶ Kazgan, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁸⁷ Paul Hirst ve Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Eylül 1999, s. 210.

¹⁸⁸ İzzettin Önder, “Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu”, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, der. Meryem Koray, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001, s. 61.

müdabalesi ve *sosyal taraflar* vasıtasıyla değil; *piyasa güçlerince* etkilenmekte, şekillenmektedir. Uluslararası sermaye piyasalarındaki aktiviteler, artık ulusal emek piyasalarınınki ile örtüşmemekte; bilâkis çelişmektedir. Emek ile sermaye arasındaki *asimetrik* rizikolar ve üstünlükler bundan ileri gelmektedir. Ayrıca, uluslararası rekabetin keskinliğini ve şiddetini artırmasının yol açtığı sosyal zorluklar etkisini yoğunlaştırmakta; ulus–devletlerde problemleri çözmek ve durumu revize edebilmek için daha az istek ve kapasite görülmektedir. Genelde küreselleşme olgusuna özelde neo–liberal düzene hemen her yerde *kamu harcamalarını kısıma, vergileri indirme, piyasaları bilhassa emek piyasalarını kuralsızlaştırma* ve *yeniden dağıtım tedbirlerine yönelik siyasî sorumluluktan kurtulma* ile kendini “deşifre” eden bir devlet anlayışı eşlik etmektedir¹⁸⁹.

Neo–liberal ideoloji, kriz[ler]den çıkış yolunu arama sürecinde vasıta olarak, *yapısal uyum siyasalarını* gündeme taşımaktadır. Neo–liberal politikalar bağlamında ülkelerin ekonomik kriz[ler]den çıkabilmeleri, tekil olarak yapısal uyum siyasalarını uygulama “başarısı”na bağlanmıştır. Söz konusu siyasalar silsilesi, *IMF* ve *DB* aracılığıyla ülkelerin tekil anlamda globalleşen iktisadî yapıya eklenme sürecini yansıtmaktadır. Genelde kriz ortamının mevcut olması ya da malî desteğe gereksinim duyulması, ülkeleri bu politikalara yöneltmektedir. Bu anlamda, *IMF* ve *DB*’nin tedarik etmiş olduğu krediler, gerekli yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi şartına bağlanmaktadır¹⁹⁰.

Yapısal uyum politikaları ile hedeflenen, küreselleşme süreci içinde ulusal malî piyasaların liberalleştirilmesi, kamusal nitelikli teşekküllerin özel sektöre devredilmesi, emek piyasasında mevcut koruyucu düzenlemelerin esnekleştirilmesi ya da tümünden değiştirilmesi ve bu cihetle ulusal engellerden arıtılmış bir ulusal pazar oluşturarak sermayenin dünyanın herhangi bir yerinde yatırımlarını kolay bir şekilde gerçekleştirmesini temin etmek biçiminde özetlenebilmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda, kamu harcamalarının sınırlandırılması, kamu

---

¹⁸⁹ Erdut, **Küreselleşme...**, ss. 120–21. *Küreselleşme sürecinde ulus–devletin sorgulanması ve devletin etkinliğinin kritik edilmesi* hakkında detaylı bilgi[ler] için bkz. Bekir Parlak ve Zahid Sobacı, **Kuram ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi: Ulusal ve Global Perspektifler**, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, Kasım 2005; Nevzat Saygılıoğlu ve Selçuk Arı, **Etkin Devlet: Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, Şubat 2003; Vito Tanzi, “Ulus–Devletlerin Sonu mu Geliyor?”, çev. Hakan Ay, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, Sy. 1, 2004; Zygmunt Bauman, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999; Sebastián Etchemendy, “Repression, Exclusion, and Inclusion: Government–Union Relations and Patterns of Labor Reform in Liberalizing Economies”, **Comparative Politics**, Vol. 36, No. 3, April 2004.

¹⁹⁰ Fuat Ercan, “Neo–Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri”, **Türk–İş Yılı** 97, C. 2, 1997, s. 51.

teşekküllerinin *özelleştirilmesi*, devletin iktisadî faaliyetlerde yalnızca norm belirleyen aktör statüsünde kalması, piyasanın verimli bir biçimde işlerliğine ve sermayenin mobilitesine engel olabilecek sınırlamaların kaldırılarak finansal piyasaların *kuralsızlaştırılması*, uluslararası rekabette başarılı olabilmek için üretimin temel inputlarında özellikle *emek maliyetlerinde* esneklik faktörü ile maliyetleri minimize etme uygulamaları, yapısal uyum siyasetlerinin başat özelliklerini oluşturmaktadır.

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca hem GÜ'de hem de GOÜ'de uygulanagelen yapısal uyum politikalarının –yansımaları bazında– başarısızlıkla neticelendiği görülmektedir. Söz konusu ülkelerde *fert başına düşen millî gelir gerilemiş; yatırımlar azalma göstermiş; istihdam daralmış; enflasyonist yapıda ve bütçe açıklarında artış* gözlenmiştir. Bu gerekçeyle, yapısal uyum politikalarında meydana gelen makro ekonomik değişimlerin yanı sıra; kamu işletmeleri hızla özelleştirilirken ücretler de piyasa koşullarına “terk edilmiş”tir. Toplumların bilhassa dar–gelirli bölümü içeren yapısal uyum politikalarının dezavantajlarından en yoğun biçimde etkilenen kesimini meydana getirirken gerek GÜ'de gerekse GOÜ'de **yoksulluk, sefalet, dışlanma** artış eğilimi içine girmiştir. 1990'lı yılların ortalarında, ABD'de toplam işçilerin hemen hemen $1/3$ 'ünün yoksulluk seviyesinin altında ücret ödenen bir iş'te istihdam edildikleri ifade edilmektedir. Yine aynı ülkede 1994 yılındaki asgarî ücret haddi, 1950'deki değerinden *daha düşük* seviyede gerçekleşmiştir¹⁹¹.

Küreselleşme sürecinin belirginleştirerek keskinliğini artırdığı **sosyal dışlanma, yoksulluk** ve *eşitsizlik* yapısal uyum politikalarının uygulandığı ülkelerde en şiddetli şekilde yaşanmaktadır. Bu anlamda, yapısal uyum politikaları ile amaçlanan *istikrar, serbestleştirme* ve *kurumsal reformlar* aşında, eşitsizliğin, dışlanmanın ve yoksulluğun ortaya çıkışında türlü formlarda etkili olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesi, istihdam imkânları ve kamu harcamalarının niteliği gibi etmenler yoksulluk, *dışlanma* ve eşitsizliğin biçimlenmesine etki etmektedir¹⁹². Gerçekten yapısal uyum politikaları, emek piyasasını deregüle ederek, çevre ile ilgili yasaları zedeleyerek, devletin sosyal sahadaki misyonunu azaltarak ve kamu

---

¹⁹¹ Şerife Özsuca, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, **Toplum ve Hekim Dergisi**, C. 16, Sy. 1, Ocak–Şubat 2001, s. 10.

¹⁹² Lena Dominelli, “Neo–liberalism, social exclusion and welfare clients in a global economy”, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 8, No. 1, 1999, ss. 8–9.

teşebbüslerini hızla özelleştirmeyi destekleyen reformları geliştirerek *sosyal dışlanmanın*, yoksulluğun ve eşitsizliğin artmasına sebep olmaktadır.

1980’li yıllardan sonra birçok ülkede yürürlüğe konulan neo-liberal politikalara/yapısal uyum politikalarına dayalı sosyal dışlanma ve yoksulluk ile mücadele programları, tazmin edebileceğinden daha büyük oranda **dışlanmış** ve **yoksul** fert üretmiş ve başta Latin Amerika olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yürürlüğe konan neo-liberal politikalar, *maddî sosyal iyileşmeleri* meydana getirememiştir. Bu süre zarfında yoksulluk ve sosyal dışlanma dünyanın genelinde hızlı bir artış sürecine girmiştir. Latin Amerika’daki gelişmenin önündeki en büyük handikap olduğunu ispat eden neo-liberal iktisadî düzenin en büyük yansıması, “**sosyal eşitsizlik**”te görülmektedir. Gelirler arasındaki mukayeseler, sosyal dışlanma ve yoksulluk sorunlarının *ekonomik dönüşüme* bağlı olduğunu göstermektedir. Meselâ, İskandinavya’daki yoksulların gelir düzeyi yüksektir ve ABD’nin 1.4 ilâ 1.6 katı arasındadır. Yoksul fertlerin sayısı arttıkça öteki ülkelere nazaran mukayesede alt seviyede yer almaktadırlar. Bununla birlikte her ne kadar son yıllarda DB ve IMF’nin yürüttüğü neo-liberal politikaların kimi ülkelerde kısmî bir “düzeltme” sağladığı ifade edilse de; bu durum güdük bir iyileşmeye işaret etmekte ve etkileri de *eşit olmayan* bir şekilde dağıtılmaktadır¹⁹³.

GÜ ve GOÜ arasında olduğu gibi; söz konusu ülkelerin kendi içerisinde de *gelir dağılımı*, yapısal uyum politikaları ile oldukça *bozulmuştur*. Ülke içinde toplumun en yoksul kesimi ile en varlıklı kesimi arasındaki fark, *yoksul kesim aleyhine* giderek artmakta¹⁹⁴ ve böylece toplumsal çözülme ve tabakalaşma/kutuplaşma/dışlanma riski derinleşmektedir. Neo-liberal ideoloji bağlamında uygulamaya konulan yapısal uyum siyasaları, savaş sonrasında kurulan düzenleyici çerçevenin tasfiye sürecini başlatmıştır. Bununla birlikte, yirminci yüzyılın sonunda doğru, sosyal huzursuzluğun maliyetine ve sistemin dengesinin riskli ve gereksiz ölçüde bozulduğuna¹⁹⁵ yönelik tassa kaynakları kuvvetlenmiştir.

Yapısal uyum politikalarını benimseyen ülkelerde, bu siyasaların negatif yansımaları genel itibarıyla, toplumun alt kesimleri, çalışanlar ve bilhassa kadınlar üzerinde görülmektedir. Bu bağlamda, neo-liberal politikalar toplumun gelir düzeyi oldukça düşük

---

¹⁹³ Şenkal, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁹⁴ Özsuca, **a.g.m.**

¹⁹⁵ William K. Tabb, **Ahlâksız Fil: Yirmibirinci Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi**, çev. Ercüment Özkaya, İstanbul: Epos Yayınları, Ocak 2002, s. 75.

olan ve/veya sosyal, kültürel, politik ve buna benzer denklemlerden dışlanan kesimleri ile çalışanlar üzerinde olumsuz tesirler oluşturmaktadır.

Ayrıca neo-liberal teorinin kuvvetlenmesiyle, insan hakları tarihinin belli kazanımları reddedilmeye başlanmıştır. Sosyal, iktisadî haklar ile grup haklarının insan hakları mücadelelerinden **dışlandığı** bir sürece de girilmiştir¹⁹⁶.

II. SOSYAL DIŞLANMANIN YANSIMALARI

Sosyal dışlanma nosyonunun *çok boyutlu* bir yapı arz etmesi, esasen söz konusu terimin türlü nedenlerden beslendiğine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle, farklı nedenlerin ayrı ayrı belirmesiyle ya da bir araya gelmesiyle ortaya çıkan sosyal dışlanma sorunsalının yansımalarını/sonuçlarını saptayabilmek de güçtür. Şöyle ki; iktisadî, sosyal, politik, psikolojik ve kültürel eksenli pek çok etmen, kendi bakış açısından bu sorunun yansımalarını ortaya koyabilmektedir. Netice itibarıyla sosyal dışlanmanın yansımaları, konuyu ele alan çevrenin “konum”u bağlamında farklılık oluşturabildiğinden ötürü *izafi* bir nitelik sunmaktadır. Ancak genel olarak konuyla ilgili literatür irdelendiğinde söz konusu sorunun neticeleri, özelde *fert* genelde *toplum* bazında anlam kazanmaktadır.

Sosyal dışlanmanın **ferdî** bazda görünürlüğü, kendisini çok farklı boyutlarda ele vermektedir. Toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik denklem[er]den şu veya bu şekilde dışlanan fertler ve gruplar, özellikle kentli istihdam piyasasının *uzığında* ya da *altında*, düşük sosyo-ekonomik hayatların “öznesi” durumunda yer almaktadırlar.

Bu anlamda dışlanmış fertler ve gruplar, çoğu zaman *işsizlik* tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Formel sektörde iş görececek yeteneklere sahip olamadıklarından, genelde *düşük, geçici, günü-birlik* işlere/iktisadî uğraşlara yatkınlık taşımaktadırlar. Bu durum bile, ekonomik yapıdaki “daralma”dan ötürü mümkün ol[a]mamaktadır. Söz konusu plâftformlardan dışlanan işsiz fertler, geçimlerini temin edebilmek için sürekli arayış içindedirler. Ancak ne var ki; bir çıkış yolu bulabilmek çoğu zaman olasılık dışındadır¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Cevat Özyurt, “İnsan Haklarının Küreselleşmesi”, **İnsan Hakları Araştırmaları**, Yıl 2, Sy. 2, 2004, s. 79.

¹⁹⁷ Glorieux, **a.g.e.**, ss. 69–70.

İşsizlik, beraberinde *yoksulluk, yoksunluk, umursamazlık, hiçlik* gibi duygular ve hatta misallerine son dönemlerde şahit olunan *özkeşim*¹⁹⁸ [intihar] eğilimlerini de beslemektedir.

Kişi açısından irdelendiğinde, gereksinimlerini giderememe hâlinin “sürekli” bir nitelik ortaya koyması, *toplumla olan bağların kaybedilmesi, stres, tasa ve kendine güven ve özsaygının örşelenmesi* gibi uzun erimli işsizliğin neticeleri ile karşılaşılabılır. Kendine olan güveni ve özsaygısı zedelenen şahısların, doğal olarak, çevrelerindeki kimselere ve sosyal kurumlara olan itimat ve inançları da zedelenecektir.

Dışlanmışlar, çoğunlukla düşük eğitimsel seviyeye sahiptirler. Genellikle eğitimlerini idame ettirecek veya gazete, dergi, kitap alıp okuyarak ferdî gelişimlerini temin edebilecek imkânlardan *yoksundurlar*. Söz konusu imkânları düşünmek yerine, artık çocukları için dahi bunları tasavvur etmeyi gereksiz görmektedirler. Bu durum bir bakıma, ferdin idealleri verili durumdan köken almakta, verili durum ise; bugünü algılamakta bile yetersizlik göstermektedir. Bunun için, bu kesimde çocuklarını eğitim kurumlarına vermek yerine; çalıştırma, kısa yoldan iş/uğraş kazanma arzusu daha yaygın olmaktadır¹⁹⁹.

Yaşam koşullarından, demokratik ve siyasal sistemlerden, iktisadî ve sosyal haklardan dışlanan fertler ve gruplar, işsizliğin ve yoksulluğun derin sızılarını olanca yoğunluğuyla taşıdıklarından ötürü, söz konusu kesim arasında *psikiyatrik semptomlar* fazlasıyla görülebilmektedir. Bilhassa *temel güven eksikliği, anksiyete, depresyon, konversiyon bozuklukları* [nörolojik belirtiler], *duygu durum bozuklukları, psikosomatik reaksiyonlar, özkeşim eğilimleri* ve benzeri rahatsızlıklara oldukça yoğun bir biçimde rastlanmaktadır²⁰⁰.

Sosyal denklemden tecrit edilmiş kişilerin ve ailelerin yaşayabilecekleri önemli meselelerden olan fizikî ve ruhî sağlığın bozulması bağlamında, yeterli gıda alamayan, sağlık hizmetinden istifade edemeyen bireyler açısından sağlıklı bir hayattan söz edebilmek güçleşecektir. Bir yandan çocukların ruhî yönden gelişimi öte yandan erişkin nüfusun ruhî

---

¹⁹⁸ *Özkeşim* [intihar], “insanın kendi kendisini cezalandırma veya kendisini kasıtlı olarak dünyadan ayırmak için girişilen eylem” olarak tanımlanmakta ve diğer bir deyimle “insanın yaşamına son vermek amacı ile yaptığı ve başarı ile sonuçlandırıldığı patolojik bir davranış” olarak yorumlanmaktadır. Bu husus hakkında daha zengin içerik için bkz. [y.y.], “İntihar nedir? İntihar nedenleri nelerdir?”, 12.05.2005, <http://www.buldu.com/saglik/145/> [Erişim tarihi: 21.09.2006].

¹⁹⁹ Happy Family Charity, “Social Exclusion: Why are there so many abandoned children in Brazil?”, [t.y.], <http://www.happyfamily.org.br/exclusion.html> [Erişim tarihi: 21.09.2006].

²⁰⁰ Oya Berberoğlu, “Sosyal dışlanmışlık ve...”, **Aksam**, 16 Mart 2004, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/03/16/yazarlar/yazarlar162.html> [Erişim tarihi: 18.05.2005].

sağlık durumları bazında gerekli olan toplumsal ilişki ve eylemlerden uzak kalma, stres ve kaygı düzeyini yükselten etmenler olacaktır. Yapılan bir araştırmaya²⁰¹ göre; maddî ya da manevî [psikolojik] destek verildiğinde dahi, *sosyal yok[sun]luk* içerisinde bulunan fertlerin tinsel/ruhî açıdan “optimal bir iyilik” hâlinde olmadıkları saptanmıştır.

Wilke, van Prooijen ve *van den Bos* araştırması²⁰² da benzer bir duruma işaret etmektedir. Buna göre; yoksulluk, sosyal denklemden dışlanma ve sağlık ilişkilerini *merkeze* oturtan söz konusu araştırmada, sosyal dışlanma sorunsalının *stres, güçsüzlük, ümitsizlik, kınanma hissi* ve *fatalizm* gibi neticelere sebep olduğu; ayrıca bu durumun *toplumsal bağları zedeleyerek kriminal vaka oranlarının yükselmesine* ve *sağlıkla ilgili meselelere* yol açtığı tespit edilmiştir.

Bununla birlikte, sosyal dışlanmış fertler ve aileler “yeni kentli yoksullar” çemberinde yer alıyorsa bu kez de *mekânsızlık* [yeri–yurdu olmama hâli] *semptomları* belirecektir. Yani bir taraftan, terk ettikleri mekânın beyinlerinde bıraktığı derin izleri silmeyi arzulamakta; öte taraftan da kentte, kendilerini *yabancı, “başka”ca* [bazen *düşman*] statüsünde algılamaktadırlar. *Aidiyet* [ilişkinlik] *krizi, tâbiyet meseleleri* neticede, **dışlanmış yeni kentli yoksulları** güncel “habitus”lar[§] keşfetmeye meyletmektedir²⁰³.

Ayrıca, *Türkiye* gibi kimi gelişmekte olan ülkelerde dışlanmış fertler, “yer/mekân” ile bağlantılarını tesis eden ritüellerini de yitirme noktasına gelmişlerdir. Bu bağlamda bayramlar, ziyaretler, düğün ve cenazeler artık, eski anlam ve önemlerini kaybetmiş; bunlar ya kısmen deforme olmuş ya da tamamıyla ortadan kalkmıştır. Kısacası, bütün bunların

²⁰¹ Christopher T. Whelan, “The role of social support in mediating the psychological consequences of economic stress”, **Sociology of health and illness**, Vol. 15, No. 1, 1993, s. 97.

²⁰² Henk A. M. Wilke, Jan–Willem van Prooijen ve Kees van den Bos, “Group Belongingness and Procedural Justice: Social Inclusion and Exclusion by Peers Affects the Psychology of Voice”, **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol. 87, No. 1, 2004, ss. 66–79.

[§] Pierre Bourdieu’nun geliştirdiği bu kavram, *insanların zevklerinin belirli bir alt yapıdan geldiğini ve alt–kültürün, üst–kültüre geçişinin “oldukça güç”* olduğunu açıklamaktadır. Bourdieu’ya göre; pratikler, yapılan hareketler sosyal yapıdan etkilenmektedir. Her hareket sosyal yapıyı yansıtmaktadır. Objektif ile subjektif perspektifleri birleştirmeye çalışan Bourdieu, sonra da bütün bunların içselleştirildiğinden, bunun da **habitus** ile gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir. Bu bağlamda, sosyal yapı, bireyin hareketlerini o bireyin *habitusu* ile etkilemektedir. Jim Wolfreys, “In Perspective: Pierre Bourdieu”, **International Socialism Journal**, Issue 87, 2000, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj87/wolfreys.htm> [Erişim tarihi: 20.12.2005].

²⁰³ Ginneken, **a.g.e.**, s. 19.

önüne geçen temel sorun, *hayatın idame ettirebilirliğinde* somutlaşmaktadır²⁰⁴. Bununla birlikte, varoluşsal gayretler, iktisadî öncelikler gibi hususlar ise; daha az önemli hâle gelmektedir.

Küreselleşme süreciyle derinliğini giderek artıran sosyal dışlanmanın, birey merkezli bir başka yansımaları da *yabancılaşma* [alienation] oluşturmaktadır. 21. yüzyılda teknolojik gelişmelerin yoğunluğuna rağmen, bugünün insanının en göze çarpan sorunlardan biri olarak yabancılaşma gösterilmektedir. Bu olgu, *bireyin kendine yabancılaşması, bireyin içinde yaşadığı topluma yabancılaşması, bireyin ikâmet ettiği dünyaya yabancılaşması* biçimlerinde anlam kazanmaktadır. Sosyal dışlanmaya maruz kalan insanlar ve onların aileleri, bilhassa düzenli bir gelire sahip olamama tehlikesi içinde bulduklarından ötürü, ikâmet ettikleri toplumdaki ekonomik, emek piyasaları, konut, kültürel ve siyasal denklem, mülkiyet ve benzeri sahalardan uzaklaştırılarak/dışlanarak yabancılaşma rizikosunu ile yüz yüze gelmektedirler.

Dışlanma eylemi sonucunda belirginleşen yabancılaşma kavramı, bu aşırıda, hemen her arenada insanı etkisi altına aldığından, bugünün insanı, toplum içinde yalnızlığa sürüklenmiş ve bir anlamda toplumda çağdaş bir *Robinson Crusoe* olarak yaşamaya mahkûm edilmiştir. Bu anlamda, dışlanma–yabancılaşma süreciyle “kol–kola gezen” 21. yüzyıl insanı, toplumunun bütün değerlerine karşı yabancılaşma vetiresini yaşadığından salt toplumuna değil; kendisine de –dışlanmanın bir aksisi olarak– yabancılaşmaktadır²⁰⁵.

Sosyal dışlanmanın bir gerekçesi olan *sosyal çözülme*²⁰⁶, toplumsal yabancılaşmanın ortaya çıkmasında da aktif rol oynar. Sosyal çözülme kavramını tanımlayan kavram ise; *anlamsızlık* [absurdity]²⁰⁷. Söz konusu terim ayrıca, dışlanmanın “belirleyicisi/tamamlayıcısı” konumuna da sahiptir. Ferdin ve toplumun belirli hususlarda bütünleşmesi hâlinde, anlamsızlık örselenir. Ancak ne var ki; bu bütünleşme oldukça güç olduğu gibi, sadece *maddî menfaat noktalarında* gerçekleşmektedir. Söz konusu objektif menfaat bütünleşmelerinin

---

²⁰⁴ Berberoğlu, a.g.y.

²⁰⁵ Rıdvan Küçükali, “Küreselleşme Sürecinde Yabancılaşmanın Boyutları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, Sy. 28–9, Haziran–Aralık 2002, s. 328.

²⁰⁶ Sosyal çözülmenin ara–formlarından olan, *grup içerisinde/gruplar–arasında yaşanan çatışmalar, sosyal çıkamazlar, karşılıklı bağlılık sürecinde oluşan handikaplar, grup üyelerince kabul edilmeme durumları, dış tehdit ve engellenme, toplum bilincinin zedelenmesi ve bilişsel uyumsuzluğun belirmesi* gibi hususlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Michael Hogg, *Sosyal Psikolojik Açısından Grupta Bütünleşme*, çev. Aliye Mavili Aktaş, İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 1997; Aliye Mavili Aktaş, *Grup Süreci ve Grup Dinamikleri*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 1997.

²⁰⁷ Küçükali, a.g.m., ss. 332–33.

çoğalmas, manevî çözümlenin artmasına neden olmaktadır. Şayet bu bütünleşme/birlik tesis ve temin edilemeze, *sosyal çözümlme* patlak verir. Akabinde sosyal çözümlme, *sosyal dışlanmaya*; o da *yabancılaşmaya* sebebiyet verebilmektedir.

Dışlanmış kişiler, *bissâ-simgesel baskı* tarafından maruz bırakılan; gururları ve kişilik hasletlerini zedeleyen manevî şiddet kaynağının “fail”i konumunda yer almaktadırlar. Sosyal dışlanmayı ve yoksulluk kültürünü **çekinceli** hâle getiren nokta, sadece giderek artan ve derinleşen toplumsal eşitsizlik ve maddî sefalet değil; aynı zamanda bunların kendileri üzerinde oluşturduğu hissî-simgesel şiddettir. Yani kısacası dışlanmışlar, salt açlık, hastalık, soğuktan donma ve benzeri tehlikelerle karşılaşmamakta; bununla birlikte onurlarına, özsaygılarına ve özgüvenlerine ilişen bir “gözdağı”/simgesel bir baskı ile karşı karşıya kalmaktadırlar²⁰⁸.

Dışlanma tehlikesi ile yüzleşen bireyler ve gruplar, *birlikte yaşama kültüründen uzak ve kendisi ile barışık olmanın öneminden bîhaber* durumunda hayatlarını devam ettirmektedirler. Neticede bu kategoride yer alan bireyler ve gruplar, orta ve uzun vadede tedavi edilmeye muhtaç kitleler hâline gelmektedirler. Kendilerini temsil etme gayretini somuta indirgemek anlamında, içlerindeki boşlukları, fanatik ve akıl/mantık-dışı fikirler ile dolduran veya doldurulan şahıslar ise; kendilerine sempatizan bulduklarında, toplum tarafından tedavi edilmesi gerekenler olarak algılanmayabilirler²⁰⁹.

Bugünün dışlanmış fertlerinin ve bunların ailelerinin, aynı zamanda bugünün *ablâkî yükümlülükler evreninden de dışlanmış* olduğunun altını çizen *Bauman*; hâlihazırda veya potansiyel suçlu olarak dışlanmışların ve yoksulların “etik” bir mesele olmaktan çıktığına, onların toplumun kendi ahlâkî sorumluluk alanından muaf tutulduğuna işaret etmektedir. Ayrıca artık, toplumların, dışlanmışları ve yoksulları kaderlerinin acımasızlığına karşı koruma gibi bir ahlâkî sorunun olmadığını ve bunun yerine, nezih fertlerin haklı ve dürüst yaşamlarını *kirli sokaklarda, gettolarda, gidilmemesi gereken yerlerde* “pusuya yatan saldırganlar” a karşı korumaya dair etik bir problemin var olduğunu hicvetmektedir²¹⁰.

---

²⁰⁸ Necmi Erdoğan [der.], “Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve ‘Fark Yaraları’”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002, s. 45.

²⁰⁹ Şerif A. Tekalan, “Birlikte yaşama kültüründe kendisi ile barışık olmanın önemi”, **Zaman**, 12 Nisan 2005, s. 16.

²¹⁰ Bauman, **Çalışma, ...**, s. 114.

Son olarak, sosyal dışlanmışların bir kısmı da bilhassa kentlerde *kriminal* yönleri ile görünmektedirler. Yok[sun]luk ve yoksulluk rizikoları, değer erozyonu sürecini yaşayan dışlanmış kitleler açısından yasadışı yaşamlara yönelmede kaygan bir zemin oluşturabilmektedir. Bu anlamda, kırsal kültürden arta kalan gelenekçi kalıntılar, zamanla, sosyal kontrol düzeninden uzaklaşabilmekte ve bazen *suç organizasyonları*, *mafya* ve *çete* türü yapılanmalarda gözle görülür hâle gelmektedir.

Sosyal dışlanmanın *toplum* bazındaki yansımaları genelde, toplumun ve toplumsal hayatın akıbetini *zedeleyici* nitelikte olmaktadır. Yukarıda izah edilmeye çalışılan ferdi ekseninde sosyal dışlanmanın yansımaları, toplum bazında daha keskin ve hatta kimi durumlarda kronik hâle gelebilmektedir; çünkü bilindiği gibi, dünya toplumlardan, toplumlar da fertlerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla dünyanın sağlıklı ve huzur içerisinde olması, toplumların sağlıklı ve insanî yönden gelişmiş olmasına; bu da pek tabii olarak toplumları tesis eden fertlerin *sağlıklı* ve *kendi onurlarına yaraşır bir hayat standardına* sahip olmalarına bağlıdır. Ayrıca söz konusu durumun tersi de geçerlidir.

Yoksulluk–yoksunluk ve ayrımcılık–eşitsizlik nedenleriyle birey düzeyinde özellikle *kriminal eğilimlerin yükselişe geçmesi*, sosyal kurumların ve sosyal kuralların kuşatıcı özelliğine gölge düşürmekte; dolayısıyla yabancılaşma ve sosyal çözülme gibi toplumsal meselelerin de gün ışığına çıkmasına yol açmaktadır.

Sosyal denklemden tecrit edilmiş bireylerin, toplum genelinde kendilerinin “ne ölçüde dikkate alındığını” gözler önüne seren başat ölçütlerden birisini de *sosyal güvenlik derecesi* oluşturmaktadır. Yani, 15–65 yaş arası normal yaşam koşullarından *mabrum* kalmış bireylerin “sosyal dışlanma olgusunun yüzdesi”, sosyal güvenlik derecesine işaret ettiği gibi; ayrıca bu durum dışlanma tehlikesinin toplum ölçeğindeki etkililiğine de gönderme yapmaktadır. Buna göre; *AB ve AB’ye aday ülkelerde sosyal güvenlik derecesi* başlığı altında, 15–65 yaş arası normal yaşam koşullarından yoksun fertlerin sosyal dışlanma düzeylerini *şekil 2.13* yardımıyla görmek mümkündür.

Son tahlilde, sosyal dışlanma rizikosunun toplum bünyesinde meydana getirdiği/ getireceği handikaplara, ahlâkî ve sosyal değerlerin ve sorumluluk hissinin örselenmesini; sosyal organizasyonların gerekliliği noktasında itimat zafiyetini ve neticede beliren isyankâr tavır ve tutumları da ilâve etmek yerinde olacaktır.

III. SOSYAL DIŞLANMA İLE SAVAŞIM

Sosyal dışlanma ile savaşıma ilişkin genelde takip edilen rota *yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık* ve *işsizlik* gibi çoğu zaman iktisadî kaygılarla beliren sosyal kökenli problemlerin önlenmesine veya minimize edilmesine yardımcı olan birtakım siyasalar bütünlüğünde ilerlemekte; anlam kazanmaktadır. Sosyal dışlanma ile savaşım, gerek GÜ–GOÜ ekseninde gerekse DB–UNDP–AB ve benzeri kuruluşlar ekseninde, bilhassa 1990'lı yılların başından itibaren, gündeme taşınan başat hedeflerden biri olmuştur. Oldukça farklı vasıtalarla bu sorunsalın çözümlenerek etkisiz hâle getirilmeye çalışılmasında, şüphesiz terimin pek çok kavramla ilintisini kuran “*çok boyutlu*” bir fonksiyona sahip olması niteliğinin etkisi büyüktür.

Bugün her ne kadar söz konusu sorunu eritmeye yönelik pek çok plâformda politikalar üretilmeye çalışılsa da, sosyal dışlanma ile savaşımında “etkin” bir yöntem uygulanamamaktadır. Bu anlamda, sosyal dışlanma ile savaşımında belirli bir kuşatıcı politika ya da muamelenin benimsendiğini ifade etmek *zor*²¹¹ gözükse de; genel temayül sosyal içerme [içericilik] ve istihdam politikaları ile beraber *bütünlüsel* bir tutumun ortaya konulması yönündedir.

Bu anlamda devletin nezaretinde sağlanan mevcut sosyal refahın yeniden düzenlenişi, genel olarak birbirinden beslenen *iki süreç* tarafından betimlenmekte ve bunlar sosyal dışlanmaya karşı savaşımında [genelde Avrupa'da özelde Fransa'da] *etkinliği* ile genel kabul görmektedir. Söz konusu süreçler ana hatlarıyla;

⇒ [yönlendirici] *asgarî gelir programlarının düzenlenmesi* [*revenue minimum d'insertion*] ve

⇒ *üçüncü sektör kurumlarının kapsamı/genişleyen rolü*

biçiminde izah edilebilmektedir.

---

²¹¹ Sapancalı, a.g.e., s. 209.

A. Avrupa Birliği'nde Öne Çıkan Savaşım Politikaları

Bilindiği gibi, *ilk* olarak 1960'lı yıllarda *Fransa*'da siyasî tartışmalarda kullanılagelen sosyal dışlanma terimi, AB literatüründe daha “yaygın” ve “kuşatıcı” bir sosyal politika arenasına gönderme yaparak, 1980'li yılların sonlarında yerini almıştır. Bu bağlamda, 1990'lı yılların başından itibaren de sosyal dışlanma ile savaşım, AB'nin *temel* hedeflerinden biri olmuştur.

23–24.03.2000 tarihlerinde *Lizbon*'da toplanan “Avrupa Konseyi”nde gelecekteki on yıl için “*daba çok miktarda ve daba iyi/uygun iş ve daba büyük bir toplumsal uzlaşma ile sürdürülebilir iktisadî büyüme gerçekleştirebilecek, enformasyona dayalı dünyanın en rekabetçi ve dinamik ekonomisi hâline gelmek*” amacı tespit edilmiştir. Söz konusu amaca erişmek için takip edilmesi elzem olan genel yöntemin kapsadığı noktalardan bir diğeri ise; “*Avrupa Sosyal Modeli'ni revize etmek, beşerî sermaye yatırımını gerçekleştirmek ve sosyal dışlanmayı eritmek için savaşım vermek*”tir. Bu gerekçeyle,

- istihdama katılımın artırılması,
- sosyal entegrasyonun ve emek piyasasına iştirakin temin edilmesi,
- iş'te aksiyonun ve üretkenliğin korunması

gibi başat hususlar dile getirilmiştir.

AB, **Lizbon Zirvesi** aracılığıyla “*Sosyal Dışlanma ile Mücadele Stratejisi*”ne start vermiş ve bu strateji, **Avrupa İstihdam Stratejisi** ile ilintili hâle getirilmiştir. Lizbon Zirvesi'nde sosyal katılımın/içerilmenin artırılması için *daba fazla büyüme–kalkınma ve istihdam üretecek iktisadî iyileşmenin sağlanması* ile *toplumla entegrasyonu artırıcı yeni eylemler bütünüünün geliştirilmesi* noktaları savlanmıştır²¹².

Sosyal Dışlanma ile Mücadele Stratejisi bağlamında, üye devletlerden [AB–15] temel siyasaları kapsayan “yıllık” bazında *Ulusal Sosyal Koruma Raporu* [National Report for Social Protection] hazırlamaları istenmiş ve ilk raporlar 2001 senesinde Komisyon'a sunulmuştur. Üye devletler, söz konusu Rapor'a ilâve olarak, proje temelinde yürütülecek olan *Ulusal Eylem Plânları'nı* [National Action Plan (NAP)] da hazırlamışlardır. AB'ye 2004 yılında üye olan ülkelerle mevcut durumda olan ülkelerin ise; bu sürece *Ortak Sosyal İçerme Belgesi*'ni [Joint Memoranda on Social Inclusion (JIM)] hazırlayarak katılmaları öngörülmüştür. On

²¹² TİSK Heyeti [çev.], **Avrupa Komisyonu: 2006–2010 Kadın–Erkek Eşitliği Yol Haritası**, Ankara: TİSK İşveren Dergisi Özel Eki, Mayıs 2006, ss. 4; 7; 19.

[10] yeni devlet ile aday devletlerden *Bulgaristan* ve *Romanya* JIM'yi Avrupa Komisyonu ile müşterek hazırlamışlar ve bu belgeler taraflarca imzalanmıştır. Söz konusu belgede, bilhassa **yoksulluk** ve **sosyal dışlanma** ile ilgili başat handikapların/engellerin saptanması ve aynı zamanda yoksulluk ve sosyal dışlanma hususunda hâlihazırda ya da öngörülen siyasaların yer alması beklenmektedir²¹³. Bu anlamda JIM, Birlik'e aday devletlerin AB'ye katılımlarının “toplumsal” cihetine gözle görülebilir bir takviye yapmaktadır.

JIM sosyal dışlanma ve yoksulluk ile savaşımlı bağlamında ana meselelere yönelik çözümleme yapan ve AB'nin müşterek zeminde yer alan politikalarının ulusal politikalara dönüştürülmesi noktasını da dikkate alan, bir tür *politika tedbirlerinin* yer bulduğu metin biçiminde ele alınabilmektedir. Dolayısıyla bu metin içerisinde, öncelikle *iktisadî arka plân* ana hatları ile irdelenmekte; akabinde, *sosyal durum* bütün alt başlıklarıyla –*demografi, yoksulluk, iç-dış göç, gelir dağılımı adaletsizlikleri, işsizlik, yerel-bölgesel farklılıklar* ve benzeri– ortaya konulmaktadır²¹⁴.

Ulusal Eylem Plânları'nın hazırlanması süreci, JIM'nin sonrasında gelen süreci oluşturmaktadır. JIM, devletin kendisinin hazırlayacağı Ulusal Eylem Plânları'na da temel oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu anlamda AB-15, önce *2001–2003* daha sonra ise; *2003–2005* dönemlerini kapsayan Ulusal Eylem Plânları'nı hazırlamışlardır. Sonradan gelen on [10] yeni üye devlet ise; JIM'nin ardından ivedilik ve tedbirlerin yer aldığı *2004–2006* periyodunu içeren Ulusal Eylem Plânları'nı tertiplemişlerdir. Bu Plânlar silsilesinde devletler, yoksulluk ve sosyal dışlanma kapsamındaki durumlarını tespit ve analiz edip; Plân sürecindeki strateji, amaç ve hedeflerini belirlemekte ve bu strateji, amaç ve hedeflere erişmek amacıyla gerekli olan özel eylemlerini ortaya koymaktadırlar.

1. Asgarî Gelir Desteği Uygulamaları

a. Aktüel Arka Plân

Asırlar boyunca Avrupa sosyal mecrasını mühim bir kurumsal özelliğini oluşturmuş olan asgari gelir desteği uygulamalarının, İkinci Dünya Savaşı-sonrasında, refah devleti

---

²¹³ European Commission: Social Protection Committee, “Social protection in the EU” http://ec.europa.eu/employment_social/social_protection_committee/spc_topics_en.htm#streamline [Erişim tarihi: 22.11.2006]; “Joint Inclusion Memorandum (JIM) Documents” http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/jim_en.html [Erişim tarihi: 24.11.2006]; “About the National Action Plan [NAP]”, <http://www.napswq.gov.au/about-nap.html> [Erişim tarihi: 25.11.2006]

²¹⁴ JIM, **a.g.r.**

uygulamaları bağlamında *ikinci* plânda kaldığını ifade etmek olasıdır. Bu dönemde, dünyadaki en gelişmiş refah devleti uygulamalarına sahip olan Kıta Avrupası ülkelerinde, *yoksulluk* yardımı bu uygulamaların çok önemli bir yanını oluşturmamakta idi. Bunun en göze çarpan nedenlerinden birini, “aile reisi” misyonunu üstlenen erkeklerin ailenin geçimini sağlamasına yetecek düzeyde *gelir* getiren *sürekli, düzenli, tam-zamanlı* iş bulmakta çok zorluk çekmemeleri ve kadınların büyük bir kısmının evde oturup aile için bakım işlevlerini üstlenmeleri meydana getirmekteydi.

1970-sonrasında küresel rekabet, teknolojik yapıda gözlemlenen değişimler, aile ve nüfus yapısındaki dönüşümler neticesinde ortaya çıkan “yeni sosyal merkezli problemler” karşısında İkinci Dünya Savaşı-sonrası refah devleti uygulamalarının yeterli gelmemeye başladığı görülmüştür. *Tam istibdamı erişilmesinin gitgide güç bir gaye konumuna gelmesi*, bulunan işlerin *düzensiz, yarı-zamanlı* ve çoğu zaman *yoksulluk sınırı üstünde bir gelir getir[e]meyen işler* olmaya başlaması, *kadınların iş hayatına atılmaları* ve *klâsik aile yapılarının çözülmeye başlaması* türünden gelişmeler, yoksulluk ve özellikle sosyal dışlanma olgularına daha ciddi bir duruşla yaklaşmayı gerekli kılmıştır²¹⁵.

Bununla beraber, *sosyal politika* disiplininin anlam bakımından genişleme göstermesi ise; oldukça büyük önem arz etmektedir. Şöyle ki; bunda, bir yönüyle yoksulluk artışlarına yol açmasının, bir diğer yönüyle çalışırken prim ödemeye dayanan sistemleri zorlamasının; ayrıca vergilerle finanse edilen sosyal güvenlik sistemlerini daha manidar kılmasının ve buna bağlı olarak “çalışanların hakları”ndan “vatandaşlık hakları”na geçişi mümkün konuma getirmesinin baskınlığını yadsımamak gerekir. Söz konusu disiplinin somuta indirgediği ortam içerisinde, refah devleti içinde **marjinal** bir konumda kalmış olan asgarî gelir desteği uygulamaları yeni bir önem kazanmıştır²¹⁶.

1980’li yıllardan itibaren, pek çok ülkede yukarıda ifade edilmeye çalışılan mevzu hakkında “kurumsal” arayışlara gidilmiştir. Yakın dönemde, *İspanya’nın Katalan* bölgesinde ve *İrlanda’da*, “ihtiyaç saptama” kıstasına dayanmayan ve herkese verilip vergilerle geri alınan universal vatandaşlık geliri siyasarlarının da devreye girdiği gözlenmektedir; fakat ortaya çıkan uygulamaların birçoğunun, ihtiyaç kıstasına dayanan yardımlarla ilgisi

²¹⁵ Atkinson ve Davoudi, **a.g.m.**, s. 429.

²¹⁶ Levitas, **The Inclusive...**, s. 115.

bulunmaktadır. Söz konusu saptama faaliyeti kimi ülkelerde *çok ciddiye* alınmakla birlikte; kimilerinde ise; oldukça *silik* biçimde yürütülmektedir²¹⁷.

Meselâ *İskandinav* ülkelerinde yardımın kime verileceği çok ciddi metotlarla tespit edildiği gibi; destek oranı da yardıma hak kazananın *yoksulluk sınırının üstüne* çıkmasını sağlayacak kadar *ongun* bir yapı taşımaktadır. Oysa *Güney Avrupa* ülkelerinde, genellikle tam tersi bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Şöyle ki; kimin yardım alacağı hususundaki kararların alınış biçimi ve destek miktarının çok ciddi olmadığı ve yardımın, yardım alanların yoksulluk sınırı üstünde bir gelir düzeyine ulaşmasını *sağlamadığı* durumlara sıkça rastlandığı ifade edilmektedir²¹⁸.

Değişik ülkelerdeki uygulamalar arasındaki önemli farklılıklardan birisini de, *yardımın şartlı olup olmaması* meselesi oluşturmaktadır. Bununla ilgili olarak, yardım kimi yerlerde bir faaliyet karşılığında verilir. Söz konusu faaliyet, bir *eğitim kurumuna* gitmek veya bir *beceri geliştirme programına* katılmak şeklinde olabildiği gibi; sadece *iş aramak* biçiminde de olabilmektedir. Yardıma hak kazanan ferдин kendi çevresinde sosyal açıdan yararlı aktivitelerde bulunması, örneğin *yaşlıların alışverişini yapması*, bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. *İskandinav* ülkelerindeki yardım uygulamaları, bu tür örnekler bakımından oldukça “zengin” bir içerik sunduğu hâlde; *Güney Avrupa*’da şartlı yardım uygulamaları daha “az gelişmiş” durumdadır. *İngiltere*’deki istihdam eksenli sosyal politikalar çerçevesinde şartlı yardım, çoğu zaman yardım alan ferдин önüne konulan *iş’te çalışması* şeklinde ele alınmakta, yorumlanmaktadır²¹⁹. Bu istikametteki uygulamalar, özel sektöre zorla çalıştırılan “ucuz işgücü” sağladığı ve ayrıca gerek temel insan hakları açısından gerekse emek piyasasına ciddi bir müdahale oluşturduğu yönünde tenkit edilmektedir.

Asgarî gelir desteği uygulamalarının *ulusal* ve *lokal* nitelikleri açısından da bazı farklılıkları söz konusudur. Bu bağlamda, *İngiltere* ve *İrlanda*’da *ulusal* uygulamalar ön plânda iken; *İskandinav* ülkelerindeki programlar ulusal düzeyde tesis edilse de, bunlar *yerel*

---

²¹⁷ Graham Watt, “Policies to tackle social exclusion”, 28 July 2001, <http://www.bmj.com/cgi/content/full/323/7306/175>, ss. 175–76 [Erişim tarihi: 29.09.2003].

²¹⁸ Commission of the European Communities, **Commission Staff Working Document Implementation and Update Reports on 2003–2005 NAPs/Inclusion and Update Reports on 2004–2006 NAPs/Inclusion {COM[2006] 62 final}**, Brussels: 23.03.2006, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/sec2006_410_en.pdf, ss. 13–76 [Erişim tarihi: 14.11.2006].

²¹⁹ Commission of the European Communities, **a.g.r.**, s. 62; 93; 98.

yönetimlere tevdi edilmiş durumdadır. *İtalya* ve *İspanya*'da ise; politikanın şekillendirilme ve uygulanma süreçleri *lokal* niteliktedir. Ayrıca bu ülkelerin bazılarında, asgarî gelir desteği politikasının yürürlüğe girmesini sağlayan bazı talepler ve politik baskı süreçleri de *lokal* kaynaklıdır²²⁰.

Bu anlamda, asgarî gelir desteği politikası *yoksulluk* ve *sosyal dışla[n]ma sorunsalı ile savaşım*da tek başına kullanılarak *etkin* olabilecek bir politika gibi durmamaktadır; buna ek olarak birçok farklı uygulama da mevcuttur. Örneğin, hemen hemen her Avrupa ülkesinde, *prim ödemelerine dayanmayan* sosyal emeklilik uygulaması, emeklilik sisteminin bir omurgasını meydana getirmektedir ve dolayısıyla hemen hiç kimse, yaşlılık aşamasında açlık rizikosuyla karşı karşıya kalmamaktadır. Bütün dünyada olduğu gibi Avrupa'da da, sosyal güvenlik sistem[ler]inin gedikleriyle ilgili çekinceler anlamında, emeklilik sistemlerine bir ferdî emeklilik ayağının eklenmesi gündeme gelmektedir. Bu doğrultuda *ilk* ve *en geniş kapsamlı* uygulamalara giden AB ülkesi *İngiltere*'dir. *İngiltere*'de ferdî emeklilik fonları ile ilgili olarak yaşanan yönetsel problemler ve bunların yaşlılık sürecinde “güvenceyi eritme” potansiyeliyle ilgili gözlemler, AB düzeyinde emeklilik sistemlerinde uyum çabalarını net bir biçimde etkilemiş hâldedir²²¹.

Ayrıca son tahlilde, genelde *AB* içinde, özelde *İngiltere*'de yaşanan sorunlar, kamuoyu nezdinde en çok ses getiren sosyal politika uygulamasının, *kamusal emeklilik uygulaması* olduğuna işaret etmiş ve böylece *nesillerarası dayanışma fikrine dayanan bir emeklilik sisteminden* de kolay kolay vazgeçil[e]meyeceğine ilişkin gönderme yapılmıştır²²². Bu bağlamda esasen, asgarî gelir desteği politikası da benzer bir *dayanışma tezinden* hareket etmektedir. Bu tezi şöyle betimleyebilmek mümkündür: Bireyin **sosyal hayatta[n] dışlanmasını minimize ederek toplumu birlikte tutabilmek/toplumsal bütünleşmeyi tesis edebilmek**, kamu maliyesinde belirleyici rol oynaması gereken son derece mühim bir sosyal hedefdir.

b. Temel Stratejiler

Gerek akademik gerekse entelektüel seviyede sosyal dışlanma ile savaşımda öne çıkan politikalardan biri olarak gösterilen *asgarî gelir desteği* uygulaması, özellikle son

---

²²⁰ European Industrial Relations Observatory [EIRO], “European minimum wage policy proposed”, 23 February 2006, http://www.eiro.eurofound.eu.int/country_index.html [Erişim tarihi: 10.08.2006].

²²¹ EIRO, a.g.m.

²²² Watt, a.g.m., s. 176.

dönemde sosyal politika tartışmalarının merkezinde yer almaya başlayan bir kavram hâline gelmektedir.

Nitekim *Avrupa Konseyi*'nin 2000 yılında yayınladığı, *Avrupa Sosyal Şartı: Temel Rehber* [*European Social Charter: A Short Guide*] başlıklı dokümanda, asgarî gelir desteği uygulaması, *sosyal yardımdan yararlanabilecek durumundaki herkese yönelik yaygın bir uygulama*²²³ olarak gündeme getirilmiştir. Bugün de AB üyelerinin ve AB'ye aday ülkelerin büyük çoğunluğunda asgarî gelir desteği uygulaması bulunmaktadır.

Asgarî gelir desteği uygulaması, çalışma ilişkilerinin nüfusun önemli bir kısmını **dışarıda** bırakması nedeniyle düşünülmektedir. Esasen, *sürekli* ve *formel* bir iş'e sahip olabilen insanlar, işsiz kaldıklarında "işsizlik sigortası"ndan faydalanabilmektedirler; oysa yaşamının hemen hemen hiçbir sahasında formel ilişkilerle *çalışmamış* veya sürekli bir işi *olmamış* insanlar, işsizlik sigortasına hak kazanamadıkları gibi, sistemin diğer ödemelerinden dahi pay alamamaktadırlar. Bunun sebebi *refah sisteminin*, herkesin er ya da geç iş bulabileceği, işsizliğin *geçici* olduğu 'hipotez'i üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla yeni koşulların yeni önlemler gerektirdiği anlaşılınca bir nevi "yurttaşlık maaşı" olarak algılanabilecek *asgarî gelir desteği* uygulaması ortaya çıkmıştır. Söz konusu uygulamanın mottosunu, sistemin 'piyasa ilişkileri' vasıtasıyla **dışladığı** fertleri, *sosyal politikalar* yolu ile yeniden topluma dâhil etmek²²⁴ oluşturmaktadır.

Balcı'ya göre [*güvenceli*] asgarî gelir³ desteği kavramı, toplumun *yoksul* ve *egemen* hayat sivilinden **dışlanmış** olan kitlelerinin asgarî seviyede geçim imkânlarına eriştirilmesi ve toplumla olan bağlarının kuvvetlendirilmesi amacıyla devletçe gerçekleştirilen bir tür sosyal yardım desteği²²⁵ olarak izah edilmiştir. Kısacası söz konusu destek faaliyeti, geliri belirli bir düzeyin altındaki bütün vatandaşlara, kamu kaynaklarından düzenli olarak yapılan nakit transferlerini içermektedir.

Fransa'da 1988 yılında uygulamaya başlanan asgarî gelir, yararlanan fert ve devlet kurumu arasında anlaşmaya dayanan bir gelir desteği programıdır. Bu anlaşma gereğince

²²³ Bülent Sarıoğlu, "Çalışana Avrupalı hakkı yok", 29.09.2006, <http://www.milliyet.com.tr/2006/09/29/ekonomi/axeko02.html> [Erişim tarihi: 02.10.2006].

²²⁴ Salim Uslu, "Sosyal Güvenlik-Sosyal Koruma", **İşveren Dergisi**, Şubat 2004, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=892&id=52 [Erişim tarihi: 12.08.2005].

³ *Le revenu minimum garanti* [RMG].

²²⁵ Balcı, **a.g.m.**, s. 481.

fert, “istihdam” yoluyla **sosyal içerfil]meyi**, *terapiyi* ve *meslekî eğitimi* kabul etmektedir. Söz konusu uygulama, geleneksel sosyal refah anlayışına oranla daha üretici konumdadır; çünkü hem yararlanan ferdin ve devlet kurumunun karşılıklı yükümlülüğü üzerinde ısrar etmekte hem de özellikle *Anglo Sakson* ülkelerde benimsenen “çalışma” vurgulu politikaların sınırlamalarının ötesine geçmektedir²²⁶.

Söz konusu program, salt *Güney Avrupa* ülkelerinde uygulanmıştır/uygulanmaktadır: *Bask* Bölgesi ile başlayıp, *İspanya*’daki diğer özerk bölgelerce takip edilmiş; 1997 yılında *Portekiz*’de, en son olarak da 1999 yılında *İtalya*’da –tüm ülkede 2001 yılında uygulanacak biçimde– sınırlı bir deneme kapsamında benimsenmiştir. Şurası oldukça açıktır ki; birçok *Güney Avrupa* örnekleri içerisinde, asgarî gelir aktarımı/desteği, *orijinal Fransız* modelinden farklıdır; çünkü buralarda uygulanagelen aktarım eylemi, daha cömert ve fertten ziyade ailenin durumuna dayalı bir yapı arz etmektedir. Kısacası, gerek “enformel stratejiler”in gerekse “üçüncü sektör yapıları”ndan gelen katkıların belirleyici rol oynadığı bileşimler tarafından şekillenen bir duruma sahiptir. Bu bakımdan programın mekanizması, Fransa’daki orijinalinden daha türlü tecrübeler ortaya çıkarabilecek olan *refah modeline* de adapte edilebilmektedir²²⁷.

Sosyal dışlanma ile savaşmada kullanılan oldukça etkin vasıtalarından biri olan *güvenceli asgarî gelir* uygulaması, son yıllarda bilhassa AB’de, yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı *hukukî çözüm arayışlarının neticesi* olarak sıkça zikredilen bir nevi “toplumsal [hukuk] kurum[u]” konumunda görülmektedir. Bu uygulamayı, sosyal bakımdan dışlanmış fert ve grupların, asgarî seviyede geçim imkânlarına eriştirilmesi için devletçe tedarik edilen bir tür sosyal yardım şeklinde ele almak mümkündür²²⁸. Söz konusu yardım uygulaması, esasen sosyal devleti ve dolayısıyla sosyal güvenlik mekanizmalarını zedeleyen aile yapısındaki değişim, demografide ortaya çıkan dönüşüm, teknolojik ilerlemeler gibi gerekçelerden beslenmektedir. Bu gerekçeler, bilindiği üzere gerek Avrupa gerekse Anglo–Sakson toplumlarında mevcut olan sosyal güvenlik mekanizmalarını örselemiş ve bunun tabii bir sonucu olarak da bu coğrafyalarda yaşayanları **sistemin dışına** sürüklemiştir. Bununla

---

²²⁶ Enzo Mingione, “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele”, çev. Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban, **Sosyal Politika Yazıları**, der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 282.

²²⁷ Mingione, **a.g.m.**, s. 283.

²²⁸ Sapancalı, **a.g.e.**, s. 211.

birlikte ortaya **dışlananlar, çalışan/yeni yoksullar, yeni kentli yoksullar** gibi başkalaşım geçirmiş yeni konseptler çıkmıştır.

AB ülkelerinin hemen hemen tamamında güvenceli asgarî gelir kanunları yürürlüğe girmiştir. Mevcut düzenlemeler, ülkelere göre farklılık arz edebilmektedir. *Yardımların ölçüğü, hesaplanma şekli, hak edinme şartları ve malî destekleri* değişkenlik taşısa da, genellikle bunlar kimi hususlarda benzerlik göstermektedir. Söz konusu desteklerin müşterek zeminde yer alan noktaları *uluslararası vasıfta olması, süre sınırının bulunmaması ve hak niteliğinde olması*²²⁹ biçiminde özetlenebilir.

Rodgers, Gore ve Figueiredo'ya göre; güvenceli asgarî gelir uygulaması, fert ve grup bazında sosyal uyum ekseninde saygınlığını perçinleyecek ve söz konusu kesimin iş'e yeniden başlamayı güdüleyecek nitelikte birtakım aktiviteler ortaya koymaktadır. Bunlar²³⁰:

- ❖ Kamu kurumlarında ve/veya STK'de toplum yararına olan aktiviteler;
- ❖ Gelirden faydalananların sağlık, kültür, eğitim, barınma ve benzeri sosyal otonomilerini geliştirebilecek aktiviteler;
- ❖ Meslekî entegrasyona ilişkin eğitimler;
- ❖ İşletmeler tarafından icra edilen öğretici etütler.

Sosyal devletin erişmiş olduğu yeni bir mertebe olarak da ifade edilen güvenceli asgarî desteği vasıtası ile bugün pek çok ülkede varolan sosyal güvenlik sistemleri muhafaza edilmekte ve bu destek sayesinde sistemin gedikleri tamamlanmaya çalışılmaktadır. Şu noktayı ifade etmek gerekir ki; bu uygulama, her ne kadar kanunî regülasyonlar ile hukukî zemine oturtulmuş dahi olsa, Fransa dışındaki tüm ülkelerde direkt sosyal dışlanmış kesimlere ilişkin bir “duruş” ortaya koy[a]mamaktadır.

Sosyal dışlanma ile mücadelede güvenceli asgarî gelir takviyesi uygulaması dışında asgarî gelir desteği uygulamaları içinde yer alan bir diğer yöntem ise; *ekonomik uğraş karşılığında ödenen asgarî gelir uygulamasıdır*.

Bu yöntem, esas itibarıyla *ABD, Büyük Britanya ve Avustralya* gibi daha çok Anglo-Sakson kültürün ve neo-liberalist [hâlihazırdaki refah devletini kritik etme eğilimi taşıyan]

---

²²⁹ Balcı, **a.g.m.**, s. 482.

²³⁰ Rodgers, Gore ve Figueiredo, “Introduction: ...”, s. 37.

öğretinin hâkim olduğu yerlerde etkisini göstermekte ve “aktif istihdam politikası” tedbirleri içerisinde ele alınmaktadır. Burada mühim olan nokta, asgarî bir gelir hakkının ya da bir sosyal yardım hizmetinin “ekonomik uğraş”/“çalışma” karşılığında temin edilmesidir.

Bir ekonomik uğraş karşılığında ödenen gelir uygulamasının kendisine özgü belirli nitelikleri söz konusudur. Uygulamanın ‘salt’ *malî destek sunması*; genellikle *bu destekten yararlanan/yardım alan ferdin yükümlülüklerinden hareket etmesi* ve diğer uygulamaya oranla *daha fazla yaptırım gücüne sahip olması* öne çıkan başat niteliklerdir²³¹. Bununla birlikte, bu uygulamanın günümüzde git gide yaygınlık arz eden endüstri–sonrası hizmet sektörünün tesisinde mühim ölçekte destek verdiği ifade edilebilir.

Ayrıca söz konusu yardım programları, bugüne değin çoğunlukla yardım vasfı taşıyan gönüllü kuruluşların ve resmî locaların hizmetinde “iradî çalışma”nın [*voluntary work*] “ücret karşılığı çalışma”ya [*wage–earning work*] dönüşmesini de beraberinde getirdiği gibi; aynı zamanda spesifik üniversal değerlerin örselenmesi manasına da gelebilmektedir²³².

Söz konusu programların yansımalarını değerlendirebilmek çok kolay değildir. Şöyle ki; her şeyden önce *en iyi uygulamaları, uygun yapısal şartlardan ayıracak olan mukayeseli bir bakış açısının eksikliği* gözlenmektedir. Buna rağmen, netice itibariyle, hâlihazırdaki endüstri –sonrası dönüşümün içerisinde yer alan zayıf devletin ve fazla yük/“dışlanma” rizikosu altında bulunan ailelerin *sentezi* ile ilgilenen spesifik bir vizyon perspektifinde, bu programların arkasındaki “felsefe”nin üzerinde durmaya değerdir²³³.

2. Emek Piyasasına İlişkin Politikalar

İstihdam olgusu, gerek yoksulluğun gerekse sosyal dışlanmanın minimize edilmesinde en etkili araçlardan biri olarak zikredilebilir. Şöyle ki; eğer fert, bir iş veyahut bir iktisadî uğraş sahibi olarak emek arzı tarafında yer alabiliyor ve bunun karşılığında da “emek” faktörü geliri olarak bir “ücret” temin ediyorsa, o takdirde düz bir mantıkla, söz konusu ferdin yoksulluğun ve/veya sosyal dışlanmanın en önemli gerekçelerinden biri olan “işsizlik” sorunsalı ile karşılaşması da o nispette *güç* görünmektedir. Bu bağlamda, genelde uluslar–arası yapılaşmalarda özelde –AB gibi– ulus–üstü [*supranational*] örgütlenmelerde,

²³¹ Guy Standing, “The road to workfare: Alternative to welfare or threat to occupation?”, **International Labour Review**, Vol. 129, No. 6, 1990, ss. 678–79.

²³² Sapançalı, **a.g.e.**, s. 221.

²³³ Mingione, **a.g.m.**, s. 283.

istihdam katılımlarının geliştirilmesi ereğinin hem fakirlik hem de sosyal dışlanma risklerinin bertaraf edilmesinde etkin bir metot olduğu bilinen bir realitedir.

2005 yılından bu yana, Komisyon mevcut olan plânların yeterli derecede etkili *olmamasının* sebeplerine yönelik danışmalara da başlamıştır. Söz konusu danışmalar, “daha iyi imkânlar” sunan somut tedbirlere zemin hazırlayabilecek emek piyasası aracılığıyla sosyal içerilme tedbirlerinin uygulanmasının direkt içerisinde yer alan sosyal taraflara yoğunlaşmaktadır/yoğunlaşacaktır. Ayrıca, Komisyon 2010 yılında **Avrupa Yoksullukla Mücadele & Sosyal Dışlanma Yılı** tezini öne sürmüştür²³⁴. Buradan hareketle, en hassas/kırılgan demografik kitlelere {engelliler, yaşlılar, kadınlar} özgü *handikapların* vurgulanması amacıyla on yılda kaydedilen ilerlemenin ölçülmesi bu nedenle oldukça anlamlı olacaktır.

AB'nin *tam istihdam* ereğine erişmesi amacıyla, üye ülkelerin farklı balans alanlarını da almak şartıyla “istihdam oranı”nı, *Lizbon*'da saptamış olduğu üzere, 2010 yılında %70 seviyesine getirmeye ve bununla birlikte *kadın istihdam oranını* yine aynı dönem için %60 ve üzerine²³⁵ çıkarmaya gayret etmektedir.

Komisyon'un 2004 yılında yayınladığı Rapor'a²³⁶ göre; sosyal bütünleşme ve içerilmenin geliştirilmesinde, istihdamın çok önemli bir misyon üstlendiği Ulusal Eylem Plânları'nda teyit edilmiştir. Bu anlamda, kimi gerekçelerle Birlik'e üye bazı ülkelerde vergi reformlarından sosyal güvenlik sistemine değin oldukça geniş bir arenada istihdamı artıracak yaklaşımlar benimsenmiştir. Diğer bazı ülkelerde muayyen/handikaplı kütellere ilişkin spesifik tedbirler geliştirilmiştir; fakat hemen hemen tüm üye ülkelerde gerek lokal gerekse toplumsal **eşitsizlikler** ile savaşım vermede emek piyasalarının ötesinde, çok-buutlu algılamanın sürdürülmesinin ehemmiyetine atıf yapılmıştır.

Bu Rapor'a²³⁷ göre; istihdamın, müteşebbis ruhun ve yüksek vasıflı bir çalışma yaşamının revize ve ıslah edilmesi, stratejinin “odak noktası”nı meydana getirmektedir. Buna ilâveten, **cinsiyet ayrımcılığı** başta olmak üzere, *düşük vasıflı ve ücretli istihdam* gibi

---

²³⁴ Vladimir Spidla, **AB Sosyal Gündemi 2005–2010 Yılı: Küresel Ekonomide Sosyal Bir Avrupa: Herkes İçin İş ve Fırsat**, Ankara: TİSK Yayınları, Mart 2005, s. 28.

²³⁵ Council of European Union, **Fight Against Poverty & Social Exclusion: Common Objectives for the 2nd Round of NAPs**, 14164/1/2 REV 1 SOC508, Brussels: 25 November 2002, ss. 2–4.

²³⁶ Commission of the European Communities, **Draft Joint Employment Report 2003–2004 COM {2004} 24 final/2**, Brussels: 27.01.2004, s. 4.

²³⁷ Commission of the European Communities, **Draft...**, ss. 6–8.

emek piyasasının yapısına bire–bir temas eden ve bütün toplumsal kitlelerin emek piyasasına “eklemlenmesi”ni hedef alan etütler gerçekleştirilmektedir. Burada temel gaye şudur: Salt daha fazla istihdam üretmek değil; enformasyon toplumu ekseninde yükselen bilgi ekonomisinin şekillendirdiği, *vasıf seviyesi yüksek işler* üretebilmektir.

Avrupa İstihdam Stratejisi’nin emek piyasalarının *düzenlenmesi*, sosyal dışlanma ve yoksulluk rizikolarının *azaltılması* ve tam istihdama *erişilmesi* şeklinde özetlenebilen temel perspektifleri ile ilintili **on’lu sacayağı**²³⁸, Tablo 2.1 vasıtasıyla somuta indirgenabilir:

Tablo 2.1: Avrupa İstihdam Stratejisi’nin On’lu Sacayağı

<i>ETAP / ÖNCELİK ADI</i>	<i>AÇIKLAMA</i>
İşsiz ve aktif olmayanlar için “aktif istihdam siyasaları”nın geliştirilmesi	Üye ülkelerde, işsizliğin erken periyodunda sunulan <i>rehberlik, meslek eğitimi ve yeni iş fırsatları oluşturulması</i> gibi ferdi iş aramada yardımcı olacak destekleyici hizmetlerin geliştirilmesi.
İstihdam üretme ve müteşebbislik ruhunun tesisi	Üye ülkelerde, bilhassa KOBİ’lerin kurulmasını kolaylaştırmak; bürokratik engelleri azaltmak; işletmelere destek hizmetleri sunmak; müteşebbis ruhu aktif hâle getirmek için fertlere öğrenim sürecinin hemen her merhalesinde “yöneticilik” eğitiminin verilmesi; AR–GE ve inovasyon faaliyetlerine yatırım yapmak.
Emek piyasasında hareketliliğin, değişimin ve adaptasyonun geliştirilmesi	Üye ülkelerde, sosyal tarafların, müesseselerin ve çalışanların ihtiyaçları istikametinde emek piyasasında “esneklik” ve “güvence” arasında sağlıklı bir zeminin tesis ve temin edilmesi.
İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve ömür–boyu öğrenme	“İstihdam edilebilirlik”, ömür–boyu öğrenme prosesiyle ilintili olduğundan, birçok üye ülke, sistemin talep ettiği ve ferdi ihtiyaçlara uygun olacak bir şekilde ömür–boyu öğrenme reformunu tatbik etmeye çalışmaktadır.
Emek arzının artırılması ve aktif yaşlanmanın geliştirilmesi	Üye ülkeler, işgücüne katılımı artıracak geniş kapsamlı stratejiler geliştirmeli; bu anlamda <i>gençleri, kadınları, yaşlıları</i> emek piyasasına çekecek siyasalara odaklanılmalıdır. Emeklilik yaşı yükseltilmeli, erken emekliliği caydırıcı tedbirler getirilmelidir.
Toplumsal <i>cinsiyet eşitliğinin</i> sağlanması	Kadınların işgücüne katılımının artırılması; işsizlik oranlarında ve ücretlerde kadın–erkek arasındaki gedik kapatılmasının amaçlanması; kadınların çalışma ile özel hayat arasındaki uyumunu temin edecek politikaların geliştirilmesi; kısmî süreli ve esnek çalışma sürelerinin çekiciliğinin artırılması.

²³⁸ European Commission, **Joint Report on Social Inclusion**, Brussels: 2004, ss. 52–8; 119; TİSK Heyeti [çev.], **Avrupa...**, ss. 5–8; 11–2.

Tablo 2.1: Avrupa İstihdam Stratejisi'nin On'lu Sacayağı [Devamı]

Emek piyasasında handikaplı fertlere/gruplara ilişkin ayrımcılık/dışlama ile mücadele ve bunların toplumla kaynaşmalarının sağlanması	Engelliler , hastalar, göçmenler, etnik azınlıklar, yarı-vasıflı/vasıfsızlar, zamanından evvel okulu terk edenlere ilişkin olarak, üye ülkeler, asgarî seviyede temel yetenekleri geliştirmeli; orta öğrenime devam durumunu, herkese mecburî tutma imkânı getirmelidir. Gençlere dönük rehberlik hizmetleri geliştirilmeli, engellilerin durumlarına uygun programlar oluşturulmalıdır. Göçmenlerin iş üretmelerini ve vasıflarını geliştirecek çok taraflı entegrasyon siyasetlerinin yürütülmesi sağlanmalıdır.
Prim ve vergi mekanizmalarına uygun teşviklerin getirilmesi	Kimi üye devletlerde, sigorta ödeneklerinden faydalanma süreleri ile hak kazanma şartları <i>daraltılmaktadır</i> . Ayrıca, bazılarında işverenin katkı payları <i>azaltılmak</i> biçiminde bilhassa düşük ücretliler için <i>ücret-dışı maliyetler</i> azaltılmaya gayret edilmektedir. Buradaki temel maksadı, <i>yaşlılar</i> gibi grupların, emek piyasasına çekilmesine yardım edecek prim ve vergi reformlarının geliştirilmesi oluşturmaktadır.
Lokal ve bölgesel istihdama dair eşitsizliklerin giderilmesi ile ilgilenilmesi	Bölgeler arasında giderek gayri âdil bir biçimde dağılma eğilimi gösteren <i>istihdam ve işsizlik</i> , ivedilikle normal seviyeye getirilmelidir. <i>Beşeri sermaye yatırımı</i> ile <i>lokal-bölgesel seviyedeki iktisadî performans arasında güçlü bir rabitanın söz konusu olması</i> gerçeğinden hareketle, yatırımların bölgesel entegrasyonun tesisinde katalizör bir güç olduğu unutulmamalıdır. Bununla ilişkili olarak, AB Sosyal Fonu'nun yetki ve sorumluluk alanının bu manada anlamlandırılması oldukça stratejik bir öneme haizdir.
Enformel istihdam ile savaşım verilmesi	Gerek müesseseler açısından <i>baksız rekabet</i> ortamı sunan gerekse çalışanların emek piyasası ile sürekli olarak <i>entegrasyon ket vuran</i> enformel çalışmanın engellenmesi bağlamında üye ülkeler, prim ve vergi sistemlerinin reformu, kanunî müeyyideler ve cezalar gibi tedbirler uygulamaktadır. Ayrıca, özellikle direkt yabancı çalışanlara ve gayri resmî yoldan göç edenlere ilişkin olarak emek piyasasına yönelik daha çok enformasyon sağlama ve çalışma şartlarını daha fazla kontrol etmek gibi önlemler almaktadır.

Emek piyasasına dönük politikalar bağlamında değerlendirildiğinde sosyal dışlanma, eşitsizlik, ayrımcılık, yoksulluk gibi sosyal meselelerin en azından önemli yansımalarının minimize edilmesi veya engellenmeye çalışılması süreci oldukça girifttir. Basit ana hatların alt alta sıralanması ile söz konusu sıkıntıların çözümlenmeye çalışılması güçtür; çünkü yukarıda ifade edilen meselelerin hemen hepsi, çok *dinamik* ve birbirlerinden beslenen süreç ve elementlerle yakından ilgili olduğu gibi; *güncel* gelişmeler ve *lineer olmayan* hatlar vasıtası ile de çapını giderek büyümekte ve keskinliğini artırmaktadır. Bu noktadan hareketle, küreselleşme süreci ile beraber aktüel birçok savaşım politikasının ele alınması zorunlu olmuş ve bunlarla birlikte diğer politikaların etkin bir eşgüdüm faaliyetiyle söz konusu problemlerin massedilmesi daha verimli ve anlamlı hâle gelebilmiştir.

3. İnsana Yaraşır İş İlkesinin Yerleştirilmesi

İnsana yaraşır iş [decent work] kavramı, *insanca çalışma*, *uygun iş*, *insana yakışır iş* gibi birbirleri yerine kullanılabilen, farklı; ama aynı noktalara atıf yapan kelime öbekleri biçiminde ele alınmakta, meşru zemine oturtulmaktadır. Bu kavram, ilk kez 1999 yılında *Uluslararası Çalışma Konferansı*'nda *Genel Başkanlık Raporu*'nda dillendirilmiştir²³⁹. Söz konusu konsept bugün, “çalışma” olgusu ile bir arada düşünülen geniş kapsamlı ve çeşitli veçhelere atıf yapan ve herkes tarafından kabul edilebilen bir dille ifade edilen bir yapı taşımaktadır.

İnsana yaraşır iş terimi, *kadın ve erkeklerin, özgür, eşit, güvenli ve insan onuruna yakışır şartlarda, üretken bir iş edinme/istihdam sabibi olma fırsatı* biçiminde tanımlanabilmektedir. Bu olgu, 1999 yılından itibaren ILO'nun temel gayesi ve başat düzenleyicisi olmuştur. Bu anlamda ILO, insana yaraşır iş teriminin, sadece sürdürülebilir bir kalkınmaya mühim bir katkı sağlayacağına değil; aynı zamanda başlı başına “savunulması gereken” bir erek olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla “çalışma”, yaşamın *zaman, sosyal bütünleşme/içerilme ve ferdî özşaygı* bakımından öylesine önemli bir elementidir ki; insana yaraşır iş, nitelikli bir hayatın temel nüvesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, *üretken istihdam*, şahısların oldukça geniş bir bölümünün temel gelir kaynağı olarak da görülmektedir²⁴⁰.

İnsana yaraşır işin, istihdam edildikleri yerlerden bağımsız olarak kadın–erkek tüm çalışanlar lehine desteklenmesi, kapsamlı bir stratejiyi de gerekli kılmaktadır. *Temel çalışma ilkelerini ve haklarını tanım[lam]ak; daha iyi istihdam ve gelir imkânları tesis etme; sosyal korumayı/içerilmeyi genişletmek ve sosyal diyalogu desteklemek* akla ilk gelen “kuşatıcı” stratejilerdir. Söz konusu terimin bu buutları, birbirlerini güçlendirici etkiye sahip olmakla beraber, “bütüncül” bir yoksulluk ve sosyal dışlanma ile savaşım stratejisi de meydana getirmektedir.

İnsana yaraşır iş için elzem olan şartların temin *edilemediği* hâllerde gedikleri kapatmaya yönelik atılan adımlarda karşılaşılan en ciddi zorluk, hukukî ve kurumsal bir çerçevenin uygulama/etki alanı–dışında gerçekleştirilen işlerde görülmektedir. Bugün, çok

²³⁹ İnsana yaraşır iş olgusunun *tarihsel kökeni* hakkında detaylı bilgi için bkz. Özlem Işığışık, **XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2005.

²⁴⁰Richard Anker et al., “İnsanca çalışmayı istatistikî göstergelerle ölçmek”, çev. Emin Baki Adaş, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 29, Şubat 2006, s. 90.

sayıda fert, formel ekonomide istihdam imkânına erişemediğinden veya ticarî faaliyete girişemediğinden ötürü, **dışlanabilmekte** ve çareyi de enformel ekonomik yapıda emeğini arz etmede görmektedir.

Kayıt–dışı ekonomideki fertlerin bir kısmı formel ekonomide istihdam edilen işçilerden nispeten daha yüksek gelirler elde etseler de, kayıt–dışı ekonomideki çalışanlar ve iktisadî birimler, genel olarak insanları çaresizliğe/güçsüzlüğe sürükleyen, **dışlayan** ve savunmasız bırakan yoksullukla karakterize olmaktadır. Ayrıca, sözleşmeleri uygulatabilmeleri için gerekli olan hukuk ve adalet sisteminden yararlanmakta zorluk çekmektedirler ve kamusal altyapıya ve yardımlara –varsa bile– sınırlı bir erişimleri söz konusudur. Buna ilâveten, cinsel manada da olmak üzere genel olarak kullanılmaya ve başka yollarla sömürüye ve hor muameleye karşı biçaredirler. Bilhassa *kadınlar*, **engelliler**, *gençler*, *göçmenler*, *yaşlılar* vb. kayıt–dışı ekonominin en ciddî “insana yaraşır iş gediklerinin mağduru”²⁴¹ konumundadırlar.

İnsana yaraşır iş kavramı, birbirlerini besleyen toplam *altı [6] doküdan* müteşekkildir. Bunlar ana hatları ile açıklanacak olursa²⁴²:

i. İstihdam sahibi olma imkânı: Çalışmak isteyen herkesin iş bulabilme gereksinimine atıf yapmaktadır. Burada iş olmadan, insana yaraşır bir iş’ten bahsetmenin de mümkün olamayacağı aşikârdır[§].

ii. Hür şartlarda istihdam tezi: Çalışmanın *bür bir irade* ile tercih edilmesi savına, yani kişiye baskı uygulanmamasına, vurgu yapmaktadır. Söz konusu tez, enformasyon toplumuna girilen/girilecek olan bu dönemde artık, *köle işçiliği*, *çocuk emeği* ve *angarya çalışma* gibi insanlık–dışı çalışma tiplerinin uluslararası akitler uyarınca etkisiz hâle getirilmesini mercek altına almaktadır. Bu durum aynı zamanda, çalışanların serbest bir biçimde kendi menfaatlerine özgü tesis edilen birliklere –*sendikalar* gibi– iştirak edebilmelerini ve ayrımcılığa ve dışlanma politikalarına maruz kalmamalarını mümkün kılmayı amaçlar.

²⁴¹ ILO, “Uluslararası Çalışma Konferansı’nın 90. Oturumu: İnsanca İş ve Enformel Ekonomi”, çev. Ali Somel, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 18, Haziran 2003, ss. 123–24.

²⁴² Jukka Takala, “Decent work–Safe work”, Introductory report to the XVIth World Congress on Occupational Safety and Health, Vienna 26–31 May 2002, http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/wdcongrs/ilo_rep.pdf [Erişim tarihi: 12.02.2004].

[§] Burada yer alan “çalışma” kavrayışı, *kendi nam ve hesabına çalışan, ücretsiz aile işçisi, formel ve enformel sektörlerdeki ücretli istihdam da dâhil iktisadî faaliyetlerin tüm sınıflarını* içeren geniş bir yelpazede yer alarak tanımlanmaktadır.

iii. *Prodüktif istihdam/iş:* Çalışanların bir yandan kendilerinin ve aile efradının geçimlerini idame etmelerini, öte yandan da işletmelerin ve ülkelerin sürdürülebilir büyüme, kalkınma ve rekabet kapasitelerini tedarik etmeleri bakımından gereklidir.

iv. *İş'te 'eşitlik'in tesisi:* İşçilerin ve çalışanların *âdil* ve *eşit* uygulama görme ve istihdamda “fırsat eşitliği”ne malik olma gerekliliğine atıf yapmaktadır. Bu durum, özel hayat ile çalışma hayatı arasındaki balansı sağlam bir şekilde kurulabilmesini, iş'e erişimi, işyerinde dışlama ve ayrımcılığın olmamasını, iş'te eşitliğin tesisini savlamaktadır.

v. *İş güvenliği:* Bu yaklaşım, *geçimin güvence altına alınması, sağlık ve emeklilik* gibi “ihtiyaçlar” ile *hastalık ve öteki olușsal hâllerde yeterli finansal ve benzeri koruma önlemlerinin alınması* noktasına işaret etmekte; ayrıca söz konusu nosyon; çalışanların yaşamlarını ve geçimlerini yitirmelerine yol açabilecek işyerlerindeki güvenli–olmayan şartların kısıtlanmasına ilişkin kriterler de ortaya koymaktadır.

vi. *İnsan onur ve şahsiyetine yaraşır bir iş:* Altıncı ve sonuncu olan bu yaklaşıma göre; çalışanlara işyerinde “saygılı” davranılmalı ve onlara kendi meseleleri hakkında seslerini duyurabilme ve istihdam koşulları hakkında karar verme süreçlerine katılabilme hakları tanınmalıdır.

Genel olarak yukarıda izah edilmeye çalışılan bu altı ana başlık, esasen bir toplumdaki yerleşik *toplumsal* ve *iktisadî* “kontekst”te anlam kazanmaktadır. Yani bu kontekst, bir toplumda insana yaraşır bir iş'te çalışılmayı meydana getiren şeyin ne olduğu ve insan onuruna uygun çalışmanın emek piyasasının, toplumun ve ulusal ekonominin performansını ne oranda artırdığını da kısmî olarak saptayabilmektedir.

ILO'nun insana yaraşır iş –merkezî– göstergelerini tespit etmek/ölçümleyebilmek pek kolay gözükme de imkânsız değildir. Söz konusu gayret silsilesi, hem ILO bünyesinde yer alan üyelerin hem de ulusal istatistik birimlerinin birlikte, eşgüdüm içerisinde çalışmasını elzem kılmaktadır. Oldukça mühim olan söz konusu teşebbüs, insana yaraşır iş gündeminin *inanırlılık* ve *meşruiyet* bakımından “gerçek başarısı”nın ne oranda olduğunun altını çizeceği

gibi²⁴³; yoksulluk, sosyal dışlanma, işsizlik, ayrımcılık gibi başat sorunsalların da çözümündeki etkinliğini ortaya koyacaktır.

4. Diğer Politikalar

Avrupa Komisyonu, sosyal dışlanma ve diğer toplumsal eksenli sıkıntıları giderebilmek amacıyla, istihdamın geliştirilmesi ve asgarî gelir desteği gibi ilgili politika ve uygulamaların yanında, *tamamlayıcı* mahiyette başka siyasalar da uygulamaktadır. Sosyal dışlanma ile mücadele stratejisinin yukarıda ifade edilmeyen diğer alt başlıkları ise; *eğitim, konut, adalet, kültür ve sağlık politikaları, emeklilik sistemi* dâhil olmak üzere *sosyal güvenlik sistemi, sosyal hizmet ve sosyal yardım politikasıdır*.

Birlik'e üye devletler, *sosyal koruma hizmetlerine* oldukça büyük önem vermektedirler. Çünkü sosyal koruma hizmetleri, bilhassa yoksulluk batağına sürüklenerek belirli süreli ve istikrarlı gelirden “yoksun” kalındığında, toplumda sosyal entegrasyonu temin edebilmede en etkin argümanlardan biri olarak gösterilmektedir. Bu noktadan hareketle, sosyal dışlanma ve yoksulluk ile savaşım vermede, insan şahsiyet ve onuruna yaraşacak bir hayat için ihtiyaç sezilen kaynakları bütün gereksinim sahibi kitlelere sunacak, istihdam edebilirliği geliştirmek ve gelir seviyesini yükselterek istihdamda kalmayı sağlama alacak istihdam önündeki handikapların üstesinden gelebilecek şekilde sosyal koruma sistemlerinin re-organizasyonunu yerine getirmek²⁴⁴ AB'nin başat ereklerinden birini oluşturmaktadır.

Aktif yaşlanma ilkesinin sağlıklı bir biçimde uygulanması için birçok üye ülke [Fransa, Almanya, Portekiz, Yunanistan] ilerde, sosyal içerme siyasalarını da bünyesine katacak nitelikte sosyal koruma mekanizmalarında geniş çaplı etkililiğe sahip reformlar yapmaya başlamışlardır²⁴⁵.

Dışlanmış fertlerin ve grupların temel haklara, mamullere, hizmet–kaynaklara ulaşmaları anlamında, ortaya konan bir diğer somut siyasa hamlesi de *konut ve barınma* imkânlarında kendisini göstermektedir. Bu aşamada en göze çarpan hedef, mahallî şartlarla uyuşan bir hayatın idame ettirilebilmesi amacıyla gereklilik arz eden *su, ısınma ve elektrik* gibi başat hizmetlerin hâlihazırda var olduğu, *uygun ve hijyenik* konut olanaklarına hemen

²⁴³ Richard Anker et al., “İnsanca...”, s. 113.

²⁴⁴ European Commission, **Joint...**, ss. 55–6.

²⁴⁵ European Commission, **a.g.r.**, ss. 60–3.

herkesin ulaşabilmesini temin edecek yeterlilikte barınma/konut siyasalarının tatbik edilmesini sağlamaktır²⁴⁶.

Eğitim hizmetlerinin sağlıklı bir biçimde işletilebilmesi için de gerek STK bünyesinde gerekse birtakım politik eylemler çerçevesinde uygulamalara tanık olunmaktadır. Şöyle ki; etkin bir eğitim hizmeti, sosyal dışlanmadan maruz kalmayı azalttığı gibi; bireylerin emek piyasaları ve sivil toplum kuruluşları ile olan kaynaşmasına da destek olabilmektedir.

Bu anlamda pek çok AB ülkesi, *hem toplum içerisinde hem de işbaşında “açık öğrenme” atmosferini sağlama; ömür–boyu öğrenmeyi temin etme; cinsiyet, engellilik, yaş, din, dil, etnik, kültürel ayrım gözetmeksizin herkese eğitim–öğretimin her mertebesinde yararlanabilme imkânının sunulması; her bir bireye okuma–yazma ve hatta enformasyon toplumu için şart olan temel yeteneklere sahip olmasının kesin bir biçimde sağlanması; ihtisas gerektiren işler için rehberlik ve danışmanlık ‘network’lerinin arz edilmesi gibi temel hedefler²⁴⁷ tayin etmiştir.*

Birlik nezdinde, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve herkese bu hizmetlerin sunulmaya çalışılması ile ilgili düzenlemeler de gerçekleştirilmektedir. “Sağlığın muhafaza edilmesi”ne yönelik hizmetlere, herkesin verimli bir biçimde ulaşmasını sağlayan siyasaların üretilmesi, Komisyon’un temel stratejileri arasında yer almaktadır. *Düşük gelirli vatandaşlar açısından kimi tedavi ve hizmetlerin maliyet açısından oldukça yüksek oluşu, kültürel ve coğrafi handikaplar/yetersizlikler, uzun bekleme süreleri gibi gerekçeler nedeniyle ülkeler, sağlık hizmetlerine ulaşma ket vuran tedbirlerin lağvedilmesi cihetinde, sosyal koruma programlarını dikkate alan aranjmanlar yapmaktadırlar. Ayrıca birçok üye ülkeler alkol, sigara, uyuşturucu bağımlılığı, solunum yetmezliği, aşırı şişmanlık/zayıflık, zihinsel rahatsızlıklar ve anı bebek ölümleri gibi risklere fokuslanmış durumdadırlar²⁴⁸.*

AB Komisyonu, fertlerin *aşırı borçlanma, okuldan atılma, evsiz kalma* ve benzeri sosyal dışlanma biçimlerini engelleyebilecek yeterlilikte politikalar geliştirmektedir. Buna ek olarak **engellilerin** *ihtiyaçlarını merkeze oturtan enformasyon eksenli toplumun, yeni bilişim teknolojilerinin aktüel/dinamik yapısının toplum içerisinde hemen hiç kimseyi dışlamayacak vasıfta kullanılmasını temin*

²⁴⁶ European Commission, **a.g.r.**, ss. 64–5.

²⁴⁷ European Commission, **a.g.r.**, s. 67.

²⁴⁸ European Commission, **a.g.r.**, s. 69.

etme ve ayrıca *aile-içi yardımlaşma ve dayanışmayı kuşatacak faaliyetler yürütme* anlamında da Birlik'in "dışlayıcı tehlikelerin bertaraf edilmesi" başlığıyla hedefleri bulunmaktadır²⁴⁹.

Sosyal dışlanma ile mücadelede etkin olarak kullanılan metotlardan birisi de, *güçlendirme modeli* [ACE Reinforcement Model (ARM)]dir. Bu yaklaşıma göre; kurtuluş için yoksulların bir araya gelip organizasyon kurmaları gerekmektedir. Burada yoksul fertlerin yoksulluk riskinden kurtulmak adına faydalanabilecekleri, sahip oldukları temel itici kuvvetin neler olduğunun belirlenmesi, bunların aktif konuma getirilmesi ve sayısının yükseltilmesi, bu modelin çıkış noktasını oluşturmaktadır²⁵⁰.

Bu model, yoksul kişilerin sermaye birikim sürecinden dışlandıklarında geçinmek için üretim sürecine *nasıl iştirak edecekleri* probleminde hareket etmekte ve *katılım, sesini duyurma, entegre olma, medenî ve politik haklara erişim, bilgilenme* gibi kavramlarla özdeşleştirilmektedir. Bu anlamda, güçlendirme altyapısının geliştirilmesi ve malî kaynakların artırılması şeklinde yoksul ve sosyal açıdan dışlanmış fertlerin kendilerine yönelik akitlere ve kararlara iştirakini ifade etmektedir. Bilhassa kırsal yoksullukla savaşım çerçevesinde ileri sürülen bir yaklaşım olsa da, modeli kentsel kesimlerde yer alan gecekondu muhitlerine adapte etmek olasıdır²⁵¹.

Dezavantajlı genç nüfus ile ilgili tematik etütlerde de kullanılabilen söz konusu yaklaşım, en etkili biçimde *fertlerin motivasyonunu* esas almaktadır. Bu anlamda gençlerin, motivasyonu ile kendi geçiş dönemlerine aktif şekilde müdâhil olmaları kastedilmektedir. Motivasyon, öncelikle bir hedefin saptanmasını sonra da bu hedefe ulaşma sürecinin kişi açısından denetlenebilir olmasını ve böylelikle *yapısal ve öznel* etmenlerin ilişkilendirilmesini gerektirmektedir. *Dezavantajlı* gençler bağlamında motivasyon kurumlara ve profesyonellere güveni gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda şahsî tecrübenin, bireysel eksikliklerin giderilmesini talep etme yerine; şahsî beceri ve ilgilerden yola çıkan [formel olmayan] öğrenme yaklaşımlarının, sonuncusu ve en önemlisi seçme şansının göz önünde bulundurulmasını gerektirir. *Katılım ve aktif emek piyasası politikalarına aktif bir şekilde katılmak* bu bağlamda güçlendirmenin başka bir biçimini oluşturmaktadır. Bu nedenle güçlendirme

²⁴⁹ European Commission, **a.g.r.**, s. 78.

²⁵⁰ Sapançalı, **a.g.e.**, s. 222.

²⁵¹ Christina M. Calvo ve Louis Pouliquen, "Empowerment and Industrial Basis of Anti-Poverty Policies and Interventions: The Case of Rural Infrastructure", <http://www.dse.de/ef/poverty/malmberg.htm>, ss. 1–2'den akt. Sapançalı, **a.g.e.**, s. 221.

modeli gençleri herhangi bir ölçümlemeye dâhil etmek amacıyla sınırlandırılmaz; ancak, gençlerin kendi geçiş süreçlerinde sorumluluk almalarına imkân tanıyan hakları ve donanımları sağlamaktadır²⁵².

Güçlendirme yaklaşımının dışında, sosyal dışlanmayı bertaraf etmeye ilişkin olarak zikredilen bir diğer uygulama ise; *SA 8000 Standardı*'dir. *Sosyal sorumluluk* standardı [social accountability standart] olarak betimlenen bu standart, işletmelerin ürünü hangi koşullarda ve nasıl duyarlılıklarla/ sorumluluklarla imâl ettiğini tespit eden standartları yansıtmaya dönüktür. Bu standart, 1997 yılında *Akreditasyon Ajansı Öncelikler Konseyi* [Council on Economic Priorities Accreditation Agency (CEPAA)] liderliğinde aralarında Uluslararası Af Örgütü, sendikalar, işletmeler, akademisyenler ve çocuk hakları birliklerinin yer aldığı bir birim tarafından geliştirilmiştir. Takip eden senelerde giderek büyüyen ve derinliğini artıran SA 8000 Standardı, standarda uygun üretim/hizmet yerine getirdiğini ifade eden işletmenin birlikte çalıştığı tedarikçi kuruluşlarla beraber bir arada bulunduğu alt-işveren [taşeron] işletmelerini de kapsamı dâhiline almıştır²⁵³.

SA 8000 Standardı, dört bölümden oluşmaktadır. *İlk* bölüm standardın “amaç ve kapsamı”nı tanımlamakta; *ikinci* bölümde, bir işletmenin belge almaya hak kazanabilmesi için standarda ilâve olarak uymak zorunda olduğu yerel yasaları, UÇÖ'nün temel düzenlemelerini ve BM Anayasası'nı belirtmekte; *üçüncü* bölüm, standartla ilgili “işletme”, “tedarikçi”, “çocuk işgören” ve “zorla çalıştırılan işgören” gibi kavramları tanımlamakta; *son* bölüm ise; işletmenin “yönetim sistemi”ni uygularken ve belge alırken uymak zorunda olduğu *genel koşulları* açıklamaktadır. İşletmelerin uymak zorunda oldukları bu koşullar²⁵⁴:

- **Çocuk çalıştırılması:** 15 yaşın altında çocuk işgören çalıştırılmaz. Bu yaşın üzerindeki çocuk işgören eğer okula da devam ediyorsa, iş için harcayacağı toplam zaman, günde [*iş+okul+ulaşım dâhil*] 10 saati geçemez.

---

²⁵² Andy Biggart et al., **Dezavantajlı Gençler İle İlgili Politika Önlemleri Tematik Çalışması –Özet Doküman–**, İnanç Mısırlıoğlu [özl.]–Nurhan Yentürk [der.], Tübingen: Bölgesel Yenilik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü [IRIS], Ekim 2005, s. 11.

²⁵³ [y.y.], “Temel Çalışma Standartları ve Sosyal Sorumluluk”, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 23, Ağustos 2004, s. 89.

²⁵⁴ Muzaffer Aydemir, “Sosyal Sorumluluk 8000 [Social Accountability 8000] Standardı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, Sy. 3, 1999, ss. 1–11.

- **Zorla çalıştırma yasaktır:** İşletme zorla işgören çalıştıramaz veya işgörenlerin, kimliklerini ya da belli bir “deposit”i işletmeye bırakmalarını isteyemez.
- **Genel örgütlenme hakkı, sendikal ve toplu sözleşme hakları:** İşgörenler sendika kurma, sendikaya katılma ve toplu pazarlık hakkına sahiptirler.
- **Çalışma saatleri:** İşgörenler haftalık *48 saatten fazla çalıştırılmaz*. Kısa vadeli olağanüstü şartlar bu kuralın dışında yer almaktadır.
- **Maaş ve ücretler:** Ücretler en azından ülkenin “*asgari ücret*” seviyesinde ve personelin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar olmak zorundadır.
- **Sağlık ve güvenlik:** İşletme, sağlıklı bir çalışma ortamı sunmak, kaza ve yaralanmaları önleyici tedbirleri almak, sağlık ve güvenlik eğitimi vermek, temiz sağlık tesisleri ve içilebilir su sağlamak zorundadır.
- **Ayrımcılık ve disiplin uygulamaları:** İşgörenler *cinsiyet, etnik köken* vb. nedenlerden dolayı farklı muameleye tâbi tutulamaz ve işgörelere *dayak, küfür* vb. fizikî ve psikolojik baskı *uygulanamaz*.

Avrupa Komisyonu, İstibdam ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü’nce **Sosyal Dışlanma ile Mücadele: 2002–2006** çerçevesinde ilgili Eylem Programı²⁵⁵ tarafından finansmanı sağlanan [75 milyon €] bir çalışma da, söz konusu sorunsalı minimize etmede önemli işler ve manalar ortaya koymaktadır. Bu programın hedefi; Birlik’in ve üye ülkelerin yoksulluk ve sosyal dışlanmayla savaşım politikalarının etkinliğini artırmalarını sağlayacak bir işbirliği oluşturmalarını desteklemektir. Söz konusu işbirliğinin sağlanması için program:

- Özellikle karşılaştırılabilir göstergelerin yardımıyla sosyal dışlanmanın daha iyi anlaşılmasını sağlamayı;
- Uygulanan politikaların paylaşılmasını sağlamayı ve ulusal eylem plânları çerçevesinde karşılıklı öğrenmeyi teşvik etmeyi;
- Sosyal dışlanma ve yoksullukla savaşım verecek ve yenilikçi yaklaşımları teşvik edecek aktörlerin kapasitesini artırmayı hedeflemektedir.

Bu programa, sosyal dışlanma ve sosyal dışlanmayla karşılaşan kişilerin savunulması

²⁵⁵ Söz konusu Program’ın resmî gazete numarası ve yayın tarihi: **ABRG L 10/2002, 12.01.2002**’dir. The Directorate–General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, “Community Action Programme to Combat Social Exclusion 2002–2006”, http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/ex_prog_en.htm [Erişim tarihi: 26.11.2006].

alanında tecrübeli yerel, bölgesel ve ulusal STK, yerel ya da bölgesel yetkililer, *sosyal dışlanma* ve *yoksulluğu yansıtan bölgesel göstergeler*; *göçmenler* ve *etnik azınlıkların uygun konaklama koşullarına erişimini sağlayacak politika tedbirleri*; *aile yapısının, çocuk işçiliğinin, kadın-erkek rollerinin **engellilik**, yaşlılık, eğitimsizlik, bağımlılık, evsizlik ile işsizlik gibi durumların yoksulluk ve sosyal dışlanma üzerinde etkileri* ve *mikro kredi kullanımını teşvik için politika tedbirleri* alanlarında hazırlanan projeler ile müracaat edebilirler.

21. yüzyılın yaşandığı bugün, çalışanların “temel hakları” ile “istihdamı” karşı karşıya getirilerek bir tercih yapılması istenmektedir. *Bir işin olmaması, bakışının da olmadığına* ilişkin yaklaşımları, bugünün insan hakları değerleri ile yan yana getirmek mümkün değildir. Dolayısıyla yukarıda ifade edilen Standart’ın gerek işletmelerin sosyal sorumluluklarını yerine getirerek *kendilerinin prestijini muhafaza etmede* gerekse çalışanlarının ayrımcılık, *dışlanma gibi risklerle karşılaşmasını engellemede* ve ayrıca onların *prodüktivite ve morallerini artırmada, beklenti ve gereksinimlerini karşılamada* mühim misyonlar üstlenmektedir.

AB bazında hemen her devlet esasen yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık, dışlanma vesaire tehlikelerle savaşım verme bağlamında pek çok irili ufaklı siyasalar yürütmektedir. Söz konusu siyasaların çoklu yapı taşınması, bu meselelerin dinamik, etkileşime açık olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, yukarıda ana başlıklar altında ortaya konulan argümanların dışında, pratik hayatta çok daha fazla sayıda politika vasıtaları türetilmektedir.

B. Türkiye’de Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Savaşım Politikaları

Türkiye’de “sosyal içerilme” terimi –resmî olarak– *ilk defa Orta Vadeli Program*’da [OVP] yer bulmuştur. *5018 sayılı Kamu Malî Yönetim ve Kontrol Kanunu* hükmünce Devlet Plânlama Teşkilâtı’nca [DPT] tertiplenen, 2006–2008 dönemini içeren OVP, 31.05.2005 tarihli 25831 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir²⁵⁶. Söz konusu Program’da yerini alan *beş gelişme* odağından biri **Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele** olarak betimlenmiştir²⁵⁷. Bu *hedef* ışığında, sosyal yaşamın dışında kalan “handikaplı gruplar”ın {engelliler, eğitimsiz fertler; sosyal güvencesi bulunmayanlar; korunmaya muhtaç

²⁵⁶ Kamu Malî Yönetim ve Kontrol Kanunu için bkz. <http://www.hukuki.net/kanun/5018.15.text.asp> [Erişim tarihi: 25.11.2006].

²⁵⁷ “Her Dört Türk’ten Biri Yoksul” [Serbest Kürsü], 14.05.2006, http://www.chveneburi.org/forum/forum_posts.asp?TID=540&get=last [Erişim tarihi: 22.11.2006].

ve suça meyilli çocuklar; yaşlılar...} yaşam standartlarının ıslah edilmesini gaye edinen politikalara gönderme yapılmaktadır. Kısacası, OVP’de yer alan bu gelişme, Türkiye’nin sosyal dışlanma ve yoksulluk ile savaşımının anatemasını oluşturmaktadır.

Bundan başka, sosyal dışlanma hususunda Avrupa Komisyonu’nun desteği ile Boğaziçi Üniversitesi’nden öğretim üyesi *Prof. Fikret Adaman*, 2003 Ocak ayında “*Sosyal Koruma Sistemleri: Türkiye Raporu*”nu hazırlamış ve söz konusu Rapor’da Türkiye’deki hâlihazır durumu gözler önüne sermiştir.

Türkiye’deki durum ise; *2003 Ulusal Programı*’nda ve *2005 İlerleme Raporu*’nda ifade edilmektedir. Buna göre;

24 Temmuz 2003 tarih ve *25178* Mükerrer sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan *Türkiye Ulusal Programı*’nda “Sosyal Politika” ve “İstihdam” başlığı altında “Öncelik 13.3 Sosyal Koruma ve Sosyal Katılımın Gerçekleştirilmesi, Ana Unsur 13.3.1: Sosyal Güvenlik Sisteminin Geliştirilmesi” alt başlığında şu açıklamalara yer verilmiştir²⁵⁸:

“Katılım Ortaklığı Belgesi’nin Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında değinilen konulardan biri, sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi ve sosyal güvenlik kurumlarının malf yapısının iyileştirilmesidir.

Bu ana unsur altında yer verilen 50/2002/EC sayılı Konsey Kararı ile başlatılan sosyal dışlanma ile mücadele konulu Topluluk Eylem Programı’na katılım ile ilgili Mutabakat Zaptı 25 Kasım 2002 tarihinde imzalanmıştır. Mutabakat Zaptı, 3 Şubat 2003 tarih ve 2003/5224 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilmiş ve 21 Şubat 2003 tarih ve 25027 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

Ayrıca, 58. Hükümet’in Acil Eylem Plânı ile

- *Sağlık hizmetlerinin sunumu ile finansmanının ayrılması,*
- *Genel sağlık sigortası sisteminin kurulması,*
- *Sosyal güvenlik kuruluşlarında norm ve standart birliği sağlanması,*
- *Bütünleştirilmiş bir sosyal güvenlik ağı kurulması,*
- *Uzun vadeli ve kısa vadeli sigorta programlarının birbirinden ayrılması,*
- *Prim karşılığı olmayan ödemelerin kaldırılması*

²⁵⁸ TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, “**Sosyal Politika ve İstihdam**” Başlıklı AB Müktesebatı ve Türkiye, Ankara: Nisan 2006, s. 100.

gibi konuların da düzenlenmesi benimsenmiştir.”

Sosyal korumaya ilişkin olarak Türkiye’deki durum, 24 Temmuz 2003 tarih ve 25178 Mükerrer sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan *Türkiye Ulusal Programı*’nda “Sosyal Politika” ve “İstihdam” başlığı altında “Ana Unsur 13.3.2: Sosyal Yardımların Geliştirilmesi” ile ilgili bölümde şu şekilde açıklanmıştır²⁵⁹:

*“Katılım Ortaklığı Belgesi [KOB]’nin Sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında orta vadede gerçekleştirilmesi istenen hususlardan biri de **sosyal korumanın geliştirilmesidir.***

*21 Şubat 2003 tarih ve 25027 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 3 Şubat 2003 tarih ve 2003/5224 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla iştirak edilmiş olan AB’nin sosyal politika programlarından **Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele Topluluk Programının** ana başlıklarından biri de **sosyal yardımlardır.***

Sadece KOB değil; 58. Hükümet’in Acil Eylem Plânı da bütünleştirilmiş bir sosyal hizmet ve yardım ağı ve kurumsal yapısının oluşturulmasını öngörmektedir.

*Bu ana unsur altında yer verilen 93/417/EEC ve 91/544/EEC sayılı Komisyon Kararları ile ele alınan **Yaşlılara İlişkin İrtibat Grubu** çalışmalarına gözlemci statüsü ile katılma olanaklarının araştırılması öngörülmektedir. Yine 2000/436/EC sayılı Konsey Kararı’nda ele alınan **Sosyal Koruma Komitesi** ile ilgili olarak **Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele Programı** çerçevesinde gerekli çalışmalar yapılacaktır.*

*DB’den sağlanan 500 milyon ABD \$ tutarında bir kredi ile sürdürülmekte olan **Sosyal Riskin Azaltılması Projesi [SRAP]** ile **Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu [SHÇEK]**, **Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu [SYDTF]** ve **Devlet İstatistik Enstitüsü’nün [DİE]** kurumsal kapasitelerinin de iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Bu Proje kapsamında, veri tabanı oluşturulmasını da kapsayan sosyal hizmet ve yardımlar alanında kurumsal kapasitenin güçlendirilmesine yönelik faaliyetler için 36 milyon ABD \$ tutarında bir kaynak ayrılmıştır.”*

---

²⁵⁹ TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **a.g.e.**, s. 101.

9 Kasım 2005 tarihinde açıklanan İlerleme Raporu'nda ve Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, Avrupa Komisyonu, Sosyal Katılım ve Sosyal Koruma ile ilgili olarak şu hususların altını çizmektedir²⁶⁰:

⇒ “Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın çocukların ve gençlerin korunma hakkına ilişkin 7., fiziksel ve zihinsel özjürlülere verilecek meslekî eğitim, rehabilitasyon ve topluma yeniden kazandırılmalarına ilişkin 15. ve anne ve çocukların sosyal ve ekonomik olarak korunma hakkına ilişkin 17. maddelerini kabul etmemiştir.

⇒ Sosyal katılım konusunda, AB hedefleri de göz önüne alınarak ulusal entegre bir politikanın geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

⇒ Sosyal koruma sisteminin yoksulluğu azaltmadaki rolü hâlâ son derece sınırlıdır. Tüm transfer harcamaları dâhil olmak üzere, yoksulluk riski oranı [%23.3]; 2002'de %15 olarak belirlenen AB ortalamasının oldukça **üzerinde** izlenmektedir.

⇒ Sosyal katılımı geliştirmeye yönelik hâlihazırdaki yapılar kopuk ve faaliyetler arasındaki koordinasyon yetersizdir. Çeşitli devlet kuruluşlarını ve ilgili paydaşları seferber ederek entegre bir yaklaşımın geliştirilmesi önem taşımaktadır.

⇒ **Engelli vatandaşlara** ilişkin Temmuz 2005'te “yeni bir yasa” çıkarılmış olmakla birlikte, hassas grupların durumunu iyileştirmeye yönelik olarak önemli çabaların gösterilmesi gerekmektedir. Bu konuda merkezî ve merkezî–olmayan yapıların güçlendirilmesine ve engelli çocuklara eğitim imkânları sağlanmasına daha fazla önem verilmelidir.

⇒ Sosyal koruma konusunda Hükümet'in sosyal güvenlik sistemi reformuna yönelik çabalarının devam ettirilmesi gerekmektedir.

⇒ Sağlık alanında nüfusun daha büyük bir kesiminin kapsam içine alınması ve hizmete erişimde “eşitlik” sağlanması için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. Hizmet arzında coğrafi bölgeler–arası eşitsizliklerin ele alınması da öncelikli bir konudur. Sosyal güvenlik kurumlarının idarî kapasitesini geliştirmeye yönelik mevcut çabalar devam ettirilmelidir.”

Bununla ilgili olarak, son dönemlerde bilhassa T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] tarafından ortaya konan çalışmalar ile gelir dağılımı ve yoksulluk ile ilgili veri setlerine erişmek mümkün hâle gelmektedir. 3 aylık dönemler hâlinde açıklanan “Hanehalkı İşgücü Anketleri”, yoksulluk sınırının belirlenmesi ve diğer sosyo–ekonomik

²⁶⁰ TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **a.g.e.**, ss. 101–02.

analizler için gerekli verileri elde etmek amacıyla 2002 yılından beri oluşturulan “Hanehalkı Bütçe Anketleri” ile 2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre oluşturulan ve 24 Mayıs 2005 tarihinde TÜİK tarafından açıklanan “**2003 Yoksulluk Çalışmaları**”, gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili verilerin daha düzenli bir şekilde ortaya konmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye’nin işsizlik ve enflasyon oranlarında AB standartlarını yakalaması *sosyal dışlanma ve yoksullukla savaşında istenen seviyeye gelinmesinde* ön koşul olarak görülmektedir. AB İstatistik Kurumu [Eurostat] tarafından açıklanan AB’nin en son işsizlik ve enflasyon oranları dikkate alındığında, Türkiye’nin istenilen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Eurostat tarafından Temmuz ayı başında açıklanan işsizlik oranlarına göre 25 üyeli AB’de “işsizlik oranı” %8.8; “enflasyon oranı” ise; Haziran– 2005 tarihi itibarıyla yıllık %1.9 olarak açıklanmıştır. Türkiye’de TÜİK tarafından açıklanan Türkiye’deki işsizlik oranı [2005 yılı Temmuz–Ağustos–Eylül aylarını kapsayan dönem] %9.4 olarak gerçekleşmiştir. TÜİK verilerine göre 2005 yılı Kasım ayında on iki aylık ortalamalara göre; “enflasyon oranı” %8.31 [TÜFE] olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik ve enflasyon oranları karşılaştırıldığı zaman, AB ile Türkiye arasındaki gedik büyüktür²⁶¹.

Türkiye’de sosyal dışlanma tehlikesine maruz kalanlar, özellikle *tarım* sektöründe, *geçici ve güvencesiz işlerde istihdam edilenler, çocuklar, eğitimsizler, kadınlar, yaşlılar, hükümlüler ve engelliler*dir. Nitekim TÜİK’nin 2002 ve 2003 yıllarında yapmış olduğu “Yoksulluk Çalışması” neticelerine göre de yoksulluk, en yoğun olarak söz konusu kitleler arasında şiddetini hissettirmektedir. Türkiye’de sosyal dışlanma ve yoksulluk noktasında yapılan ayrıntılı irdelemeler ışığında şu sonuçlara varmak olasıdır²⁶²:

❖ Hanehalkı bireylerinin *eğitim* durumu, yoksulluğu *en iyi* ifade eden değişkenlerden biridir. Gerek kırsal gerekse kentsel yerlerde eğitim düzeyinin *yükselmesi* yoksulluk ve kısmen de olsa sosyal dışlanma tehlikesini *azaltabilmektedir*. Bu anlamda, 2003 yılı “Yoksulluk Çalışması” verilerine bakıldığında; genel yoksulluk oranı [gıda/gıda-dışı harcamaları kapsayan yoksulluk sınırı altında kalan nüfus oranı] %28.1 iken, nüfusun yaklaşık %10’unu

²⁶¹ TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **Sosyal Katılma ve Sosyal Koruma**, 15 Kasım 2006, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1751> [Erişim tarihi: 20.11.2006].

²⁶² T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], **Yoksulluk Çalışması**, Sy. 78, 24.05.2005, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=25> [Erişim tarihi: 18.09.2004].

meydana getiren okur–yazar olmayanlarda yoksulluk oranı %42.4 düzeyindedir. 2004–2005 öğretim yılında mecburî temel eğitimde net okullaşma oranları %89.4 düzeyindedir. Bilhassa kırsal mecralarda, *eğitim hizmetlerine ulaşımın güç olması, çocukların ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmesi* gibi gerekçelerden ötürü, okullaşma oranları “düşük” seyretmektedir. Okula gitmeyenlerin oldukça hatırı sayılır bir bölümünü “kız” çocukları meydana getirmektedir.

❖ Kadınların “işgücüne katılım” ve “istihdam oranları”nda, kent–kır arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. 2004 yılı *Hanehalkı İşgücü Anketi* [HHİA] verilerine göre; istihdam edilen kadınların %57.2’si *tarım* kesiminde çalışmakta ve %49.8’i *ücretsiz aile işçisi* olup ekseriyetle sosyal güvenceden mahrum bulunarak sosyal dışlanma ile karşılaşmaktadır. Kırsal yerlerde yaşayan hanehalklarında, özellikle “çocuk sayısı”nın *fazla* oluşu ve ailede yaşlıların yer alması sebebiyle hanehalkı büyüklüğü “fazla”dır. *Kentsel* yerlerde ortalama hanehalkı büyüklüğü 3.9 iken; *kırsal* alanlarda bu oran 4.5’tir. Kırsal alanlardan kentlere “göç” eden hanehalklarında bağımlı fert sayısının *fazla* olması, hem gelirin daha fazla birey arasında üleşmesine zemin hazırlamakta hem de kent şartlarında *çocuk* ve *yaşlı* bakımı daha da güçleşmektedir. Bu bağlamda, kırdaki ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın işgücü, kente göç etmesi neticesinde kentsel alanlardaki işçilere göre, vasıflarının *yetersiz* olması, ailedeki çocuk ve yaşlı bakımının sorun hâline gelmesi ve değişik bir atmosferin getirmiş olduğu sosyal baskılardan ötürü, işgücünden çıkmakta ve *iktisadî denklemin dışında* yer alarak sosyal dışlanma ve yoksulluk rizikolarına maruz kalmaktadırlar.

❖ Yeniden yapılanma sürecinde tarım sektörünün, “rekabetçi” bir sektör olması savlanmaktadır. Söz konusu durum, tarımda çalışanlar açısından işsizlik riskini belirginleştirecektir. *Tarım gelirlerindeki istikrarsızlık, tarımdaki çözülme ve eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişimde yaşanan zorluklar* ile *diğer gelir sağlayıcı faaliyetlerin darlığı*, kırsal mecrada yaşayan nüfusun giderek yoksullaşmasına ve bir bölümünün de kentsel alanlara doğru hareket etmesine neden olmaktadır. Göç sebebiyle kentte iktisadî, toplumsal ve kültürel yapıda mühim problemler belirlemekte ve aileler, çözülme/kültürel dejenerasyon ile karşılaşmaktadır. Göç eden çok çocuklu ve eğitim düzeyi nispeten düşük olan fertler, *vasıfsız emek arzı tarafı* olmaları gerekçesiyle düzenli ve sürdürülebilir bir gelirden mahrum kalabilmektedirler. Söz konusu kesim, çoğu kez *enformel* sektörde, “düşük” ücretler seviyesinde istihdam edilmekte ve hijyenik olmayan/insana yakışmayan ortamlarda

barınmaktadır. Bu koşullar, zikredilen kesimin sosyal dışlanma sorunsalı ile karşılaşmasına yol açmaktadır.

❖ Bilhassa göç–sonrası kentsel arenada beliren negatif şartlar, çocukların sokakta veya sanayide istihdam edilmesine, dolayısıyla da her çeşit ihmal, istismar ve sömürülmeye muhatap olmalarına, ruhî ve fizikî sağlık problemlerine neden olmaktadır. İşverenler, “ucuz” olması hasebiyle çocuk emeğine istemde bulunabilmekte ve bu sebeple çocuklar *kolay* iş bulabilmektedirler. Söz konusu süreç içerisinde, çocuklar eğitim hayatından da uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte, *korunmaya muhtaç çocuklar* ile *suç işlemiş* ve *suça maruz kalmış* çocuklar **toplumla uyum** noktasında kimi sıkıntılar yaşamaktadır.

❖ Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi, büyük nispette sosyal sigorta üzerine dayalı olup, sosyal hizmet ve yardımlar, söz konusu sistemin oldukça *cüzi* bir kesimini meydana getirmektedir. Yoksul kesim çoğunlukla çalışmadığı ya da kayıt–dışı sektörlerde düşük ücret karşılığında çalıştığı ve prim ödeme kudretine sahip olamadığı için sosyal sigorta sistemi **dışında** yer almaktadır. Tarım sektöründe *istihdamın yüksek* ve *enformelliğin yaygın* olmasından ötürü kırsal kesimde ikâmet eden nüfus, çoğunlukla sosyal sigorta yerine, “sosyal hizmet” ve “yardım” sistemi vasıtasıyla desteklenmektedir. Sosyal hizmet ve yardımlardan faydalanacak bireylerin saptanmasında da sağlıklı kıstaslar *oluşturulamamıştır*. Sistemdeki kurumlarda dağınık ve konsensüsten uzak bir yapı hâkimdir. Kaldı ki; söz konusu durum, sistem içerisinde olması gereken bireylerin **sistem–dışında** kalmalarına, hak sahibi olmayan bireylerin ise; sistemin sunduğu hizmetlerden yararlanmalarına ve kayıtlarda mükerrerliklere yol açmaktadır.

❖ Sağlık seviyesi ve sağlık hizmet göstergeleri ışığında “mekânsal” buutta mühim değişiklikler söz konusudur. Şöyle ki; toplam sağlık harcamalarının GSMH’ye oranı artmasına [2000 senesinde %3.5 iken; 2004 senesinde %5.5] rağmen, sağlık harcamaları için ayrılan kaynaklar “rasyonel” bir biçimde kullanılamamaktadır. Başta yoksul kesim olmak üzere, nüfusun temel sağlık hizmetleri gereksinimi etkili bir biçimde *güderilememektedir*. *Sağlık hizmetinin fizikî altyapı ve insangücü dağılımının bozuk olması, etkili bir sevk sisteminin tesis edilememesi, aile hekimliği uygulamasına tam olarak geçilememesi, koruyucu ve birinci basamak sağlık hizmet birimlerinin yetersizliği, geçici sağlık hizmet birimlerinin yaygınlaştırılmamış olması, elverişli olmayan coğrafi koşullar, gıda ve beslenme yetersizlikleri ve negatif çevre koşulları* gibi sebepler, bilhassa yoksul nüfus kütlelerini olumsuz manada etkilemektedir/etkileyecektir.

Bütün bu söz konusu çözümler dikkate alınarak, OVP'de **Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele** temelinde, yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya maruz kalan ya da risk altında bulunan fert ve grupların iktisadî ve içtimâî yaşama aktif bir biçimde iştiraklerinin geliştirilmesi ve yaşam kalitelerinin yükseltilerek sosyal dayanışma ve entegrasyonun temin edilmesi ana gaye olarak ortaya konulmuştur. Söz konusu gayeye erişmek için eğitim, sağlık ve öteki sosyal hizmetlerin herkesin kolayca ulaşabileceği bir hâle getirilmesi, sosyal koruma şebekesinin geliştirilerek verimli bir yapıya kavuşturulması, özellikle kente göç edip sosyal dışlanma tehlikesine daha açık hâle gelen fertlerin toplumla bütünleşebilmelerinin sağlanmasına ilişkin önlemler paketi ortaya konulmuş, benimsenmiştir.

OVP'de, *Türkiye'de Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele* temelinde salık verilen önlemleri şu şekilde betimlemek mümkündür:

❖ Sosyal dışlanma riskini minimize etmeye ilişkin olarak sosyal güvenlik sisteminin içeriği genişletilecek ve genel sağlık sigortasına geçilecektir. Sistemin malî açıdan sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik olarak tam otomasyon gerçekleştirilerek etkili bir denetim mekanizması tesis edilecektir. Koruyucu sağlık hizmetleri sağlık sigortası ile ilintili kılınacak ve sevk zinciri verimli bir şekilde uygulamaya konulacaktır.

❖ Eğitim ve sağlık hizmetlerine handikaplı/dezavantajlı kitlelerin ulaşımı artırılacaktır.

❖ Sosyal hizmet ve yardımların gereksinim sahiplerine daha etkin bir şekilde arz edilmesi maksadı ile söz konusu alanda hizmet veren kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğini tesis eden, yerel yönetim ve sivil toplum inisiyatifini artıran, gereksinim sahiplerinin saptanmasında ve gereksinimlerinin giderilmesinde nesnel kıstaslar getiren regülasyonlar yapılacaktır.

❖ Tarımdaki yapısal değişim sonucu beliren *vasıfsız* ve *yoksul* bireylerin işsizlik tehlikesini eritmek anlamında gerekli tedbirler alınacaktır.

❖ Sosyal yardımlarda yoksulluk ve yoksunluk kültürlerinin türemesini engelleyici, istihdam edilebilirliği artırıcı ve kendi muhtaç konumundan üretici ve kendi yaşamını idame ettirebilir konuma *dönüştürücü* eylemlere öncelik verilecektir.

❖ Kadınların iktisadî ve içtimâî yaşama *etkin* katılımları sağlanacak, başta eğitim olmak üzere dezavantajlı konumlarını bertaraf edici önlemler alınacaktır.

❖ Göç sonucu sosyal dışlanmaya maruz kalan nüfusun istihdam edilebilirliğinin artırılması vasıtasıyla toplumla entegrasyonu sağlanacaktır.

❖ Hüküm giymiş olanların topluma yeniden kazandırılmalarına ilişkin *rehabilitasyon* ve *danışmanlık* gibi hizmetler daha etkin hâle getirilecektir.

❖ **Engelliler** için sosyal ve fizikî çevre şartları revize edilecek, engellilerin istihdamına ilişkin meslekî eğitim imkânları ve danışmanlık hizmetleri geliştirilecektir.

❖ Güç koşullar altında ikâmet eden çocukların durumlarının iyileştirilmesi ve risk altındaki çocukların toplumla bütünleşmesine olanak veren etütlere odaklanılacaktır.

Dolayısıyla Türkiye'nin de, diğer gelişen veya gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, sosyal dışlanma ve yoksulluk ile savaşımla vermesi, acil olarak yerine getirilmesi gereken görevlerindedir. Ancak şunu unutmamak gerekir; bir ülkenin *ekonomik, sosyal, kültürel* ve *politik* bağlamlarının bir bütün olarak *gelişme* trendi yakalamış olması, şüphesiz o coğrafî alanda böylesine [sosyal kökenli] sıkıntıların giderilebilmesinde önemli kolaylık sağlayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENGELLİLERE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR AÇISINDAN SOSYAL DIŞLANMA

I. ENGELLİLİK OLGUSUNUN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Her şeyin *randıman* [(*rendement*) *verim*] hâline geldiği, her şeyin randımana göre değer kazandığı bir toplumda, söz konusu beklentiye ya “hiç” ya da “yetersiz” yanıt verenlerin durumu, daima sosyal tabakaların *en alt* sıralarında kalmaya mahkûmdur. Randıman ilkesinin ardındaki bir diğeri, *fırsat eşitliği ilkesidir*. Toplumun beklentilerine göre verim getirmek için herkese, “kendi kabiliyetlerini kullanabilmesi” için fırsat eşitliğinin sağlanması gerekir; fakat bu şekilde, randımanlar arasında mukayese yapılabilmektedir. Ancak toplumun *farklı katmanlardan* meydana gelmesi, fırsat eşitliği ilkesinin hükmünü de hayli izafi kılmaktadır. Bununla birlikte, randıman salt ferдин sahip olduğu, kendisine bağlı olan bir vasıf da değildir; kendisi dışında kalan “*pek çok sosyal etmenin mamulü*”dür¹. Dolayısıyla fertlerin aynı anda hiçbir zaman sahip olamayacakları birtakım toplumsal ögeler, randıman kavramına etki etmekte ve bu da “fırsat eşitliği” ilkesini iyice tartışmalı konuma sürüklemektedir.

A. Engelli [Olma] Kavramına Dair

Dünya Sağlık Örgütü [WHO] tarafından yapılan ve Türkiye’de *I. Özürlüler Şûrası*’nda *Ön Komisyon Raporları*’nda betimlenen tanımda “hastalık neticelerine dayanan ve sağlık yönüne ağırlık veren” bir tanımlama ve sınıflandırma yapılmış ve engelli olma kavramı için *yetersizlik* [(*impairment*) sağlık bakımından psikolojik, fizyolojik ve anatomik yapı ya da işlevlerdeki noksanlık/anormallik durumu]; *özürlülük* [(*disability*) herhangi bir aktiviteyi normal tarzda ya da normal kabul edilen hudutlar içerisinde gerçekleştirmedeki kısıtlılık/ yetersizlik durumu] ve *engellilik* [(*handicap*) bir yetersizlik ya da özür gerekçesi ile yaşa, cinsiyete, toplumsal ve kültürel etmenlere bağlı olarak fertten beklenen rollerin kısıtlanması /yerine getirilememesi durumu] olmak üzere üç değişik tanım² yapılmıştır.

¹ İsmail Tufan, “Kusursuzluk Çılgınlığı”, *Anahtar Dergisi*, Yıl 17, Sy. 199, Temmuz 2005, s. 16.

² T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı [ÖZİDA], *I. Özürlüler Şûrası: Çağdaş Toplum, Çağdaş Yaşam ve Özürlüler, Ön Komisyon Raporları*, Ankara: 29 Kasım–02 Aralık 1999, ss. 3–10.

Hangi sebeple ve hangi oranda olursa olsun, *fizikî* ya da *zihnî-rubî* yapılarında bir *noksanlıĝı* veya *bozukluĝı* olanlara genel manada *engelli*³ denilmekte ve genelde söz konusu kavram, doĝum–öncesinde, doĝum esnasında ve doĝum–sonrasında meydana gelen olumsuz kořullardan⁴ türemektedir.

1983 yılında, ILO'nun kabul etmiş olduĝu, *Engellilerin Meslekî Rehabilitasyon ve İstibdamı bakımında 159 sayılı Sözleşme*'nin 'birinci' bölümünde yer alan tanıma göre; *engelli* olgusu, “insana yaraşır bir iş imkânı, muhafazası ve işinde ilerlemesi noktasındaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel ya da zihinsel bir özür [engel] neticesi önemli nispette azalmış olan ferdi tasvir etmede”⁵ kullanılmıştır.

Öte yandan, 13.08.1998 tarih ve 23432 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanıp yürürlüğe giren yönetmelikte⁶ ise; “engelli” tanımı şöyle yapılmıştır: *Doĝuştan ya da kaza etkisi ile altı [6] aydan fazla süren saĝlık bozukluĝu sonucunda meydana gelen bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini %40 ve üstünde bir oranda kaybeden bireydir.*

1.7.2005 tarihinde kabul edilen **5378 sayılı *Özürllüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Deĝişiklik Yapılması Hakkında Kanun***'un ilgili maddesinde *engelli* kavramı, “*doĝuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum saĝlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi*”⁷ şeklinde betimlenmiştir.

Bu noktadan hareketle *engellilik* olgusu da; doĝuştan veya sonradan olma herhangi bir hastalık ya da kaza sebebiyle bireyin *bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve toplumsal* işlevlerinde spesifik bir nispette sürekli azalma ve kayıplara neden olan, uzuv eksikliĝi ya da bozukluĝu neticesinde yaşama gereklerine adapte olma ve günlük gereksinimlerini karşılamada zorluk çekme hâli⁸ biçiminde tanımlanabilmektedir.

³ Ömer Zühtü Altan, **Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları**, Eskişehir: Eskişehir İİBF Yayınları, No. 146, 1990, s. 90.

⁴ Sakatları Koruma Vakfı, **Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu**, Ankara: 1995, s. 117.

⁵ Fikret Gökçe et al., **Özürllülerle İlgili Mevzuat**, Ankara: ÖZİDA Yayınları, No. 19, 2002, s. 7.

⁶ ÖZİDA, **Özürllüler İçin Kimlik Kartı Yönetmeliĝi**.

⁷ 1.7.2005 tarih ve 5378 sayılı “Özürllüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Deĝişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, Resmî Gazete, m. 3.

⁸ Saniye Ceylan Enez, “Özürllü Ailelerin Eğitiminde Sosyal Hizmet Mesleĝinin Yeri ve Önemi”, **Sosyal Hizmet Dergisi**, Ekim–Aralık 2001, s. 39.

Kısaca, ferde dair hemen her sahayı kuşatan bir “görüngü” olarak nitelendirilebilen engellilik, insana dair her sahada olası problemleri bağlamında çözümlenebilmektedir. Dolayısıyla, her sosyal kavrayışın idrakinde olduğu şekilde, *engellilik* hususunda da, belirli disiplinlerin/yaklaşımların/siyasaların perspektiflerinden farklı cihetleri ‘belirgin’leşen, farklı problemleri ‘önce’lenen ve farklı çözümler ‘üret’ilen bir fenomen hâline gelmektedir.

B. Sosyolojik Bağlamda Engelliler ve Engellilik

Engellilik, gerek GÜ’de gerekse GOÜ’de giderek daha yoğun olarak gündemde yerini bulan hususların başında gelmekte ve bu istikamet içerisinde “sosyal” bir vakıa olarak toplumbilim[ci]lerin temel ilgi sahalarından biri olmaktadır. Bu anlamda, daha başlangıç seviyesinde kısa bir müddet öncesine kadar tıbbî arenada konumunu tayin eden disiplinlerin göze çarpan noktaları arasında yer almasına karşın; giderek *kavramsal* düzeyde, toplumbilim[ci]lerin ilgi alanlarına giren önemi bir konsept olarak engellilik etütleri sorunsallık vasfı taşımaktadır.

Engellilik, hangi formda olursa olsun bugüne değin ağırlıklı olarak *medikal model* açısından irdelenmiştir. Medikal model perspektifinde engellilik, büyük ölçüde *ferdin yetersizliğine*, *patolojisine* dayalı olarak izah edilmektedir. Bir diğer tabirle, engelli kişiler türlü engelleri, ‘yetersizlikleri olması’ gerekçesiyle toplum içerisinde “normal” kişilerden “ayrı” bir konumda değerlendirilmektedir. Ancak ne var ki; engellileri böylesine bir ele alış/irdeleme, pek çok sıkıntının meydana gelmesine de yol açabilmektedir. Bunların başlıcaları engelli fertlere ilişkin *ayrımcı*, *damgalayıcı* ve *dışlayıcı tutumlar* olarak özetlenebilmektedir. Kişi, engelli/özürlü olması sebebiyle **aciz**, **yetersiz**, **biçare** ve **yılgın** biçiminde tanımlandığında bu doğrultuda müdahalelere de hedef olabilmektedir. Bunun birlikte engelli bireye *rağmen*; kendisi adına türlü düzenlemeler de yapılmaktadır. Hâlbuki engelliler kendilerini ilgilendiren noktalarda yine kendilerinin karar vermeleri gerektiğini savlamakta ve buna gereksinim hissetmektedirler. Söz konusu durumun “tezadının işlenmesi”, engellilerin kendilerini daha da sınırlandırılmış hissetmelerine neden olmaktadır. Ayrıca özgüvenleri ve özsaygıları da örselenebilmekte; intihara kadar uzanan başta *depresyon* olmak üzere türlü ruhî problemler geliştirebilmektedirler⁹.

⁹ Çiğdem Arıkan, “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, C. 2, Sy. 1, Mayıs 2002, ss. 11–2.

Yaşanılan bu sorunlar, engellilik olgusuna farklı bir bakış açısının gelişmesine yol açmıştır. *Sosyal model* olarak ifade edilen bu yeni vizyon, fertleri engelli kılan durumun, onların “özürlülükleri” olmadığını ileri sürmektedir. Burada engelli kılan başat etmen, toplumun kısıtlayıcı, dışlayıcı, ayrımcı, damgalayıcı ve dolayısıyla engelleyici tutumlarıdır. Söz konusu bakış açısı, engellilerin kendilerini toplumdan *soyutlanmış/ dışlanmış/ tecrit edilmiş* değil; aksine *topluma eklemlenmiş, toplumla entegre olmuş* bir anlayış bugün giderek artan nispette kabul görmektedir. Bilhassa engelli kişiler ve onların yakın çevreleri [akraba, arkadaş...], böyle bir yaklaşıma büyük ihtiyaç duyduklarını dillendirmektedirler¹⁰.

Engellilik mefhumu, “modern” toplumda *göz ardı edilemeyecek* nispette belirginleşen ve bu süreçte de gerek kavramlaştırılması gerekse bir görüngü biçiminde içeriği giderek büyüyen aktif bir olgu olarak belirlemektedir. Bu olgunun [sosyal dışlanma gibi] çok-boyutlu/dinamik yapısı *modernite* ile direkt ilintili olduğu gibi; tarihin hiçbir döneminde de toplumlar bu kadar yoğun bir “azınlık”/“marjinal grup” barındırmamış ve belki de hiçbir döneminde bugünkü gibi “tehlike” altında yer almamıştır.

Sosyal tabii içinde engellilik olgusunun tarihi, gelenek ve modernlik ikilemi/ çatallaşması [*dichotomy*] ekseninde çözümlenmiş ve engellilik söylemi de *geleniğin kritik edilmesi* üzerine konuşlandırılmıştır. Bugün klâsik olarak nitelendirilebilen söz konusu ‘algılama’, günümüzde devam ettirilen özürllük araştırmalarının “temel referans”ı olmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda, geleneksel yapıda engelliler hiçbir zaman toplum içerisinde hak ettikleri yerde *yer al[a]madıkları* gibi; insana yakışır bir muamele de *görmemişlerdir*. Söz konusu argümanın, ancak engelliliğin bugün ortaya konulan yeni yaklaşımlar bağlamında daha manidar olduğunun altı çizilmesi gerekmektedir¹¹.

*Aysoy*¹², “Batı Tarihi”ni engellilik söylemini saptayan argümanların temellendirildiği bir tarih olarak addeder. Buna göre dünyanın hiçbir yerinde engelliler, modernliğin bir çıktısı olan *faziizm* döneminde olduğu biçimde zulme uğramamışlar ve yok edilmemişlerdir. Bu noktadan hareketle, bugün özürllük hareketinin temel yapıtaşını oluşturan savlar [buna

---

¹⁰ Arıkan, **a.g.m.**

¹¹ Mehmet Aysoy, **Avrupa Birliği Sürecinde Özürllüler Politikası**, İstanbul: Açık Kitaplar, Aralık 2004, ss. 20–1.

¹² Aysoy, **a.g.e.**, s. 22.

ayrımcılık ve *dışlanma* da dâhil edilmelidir], Batı Tarihi söz konusu olduğunda daha anlamlı bir manzara ortaya koymaktadır.

1. Sosyal Tabakanın “Zemindekiler”

Engelli kitleler, hemen her zaman toplumun *en alt kesimlerinden birini* meydana getirmiştir/getirmektedir. Toplum içerisinde her ne kadar çocuklar, hastalar ve/veya emeklilerden müteşekkil kütlelerden belirli bir ölçekte verim beklenmese dahi, engelli kesimlere davranıldığı kadar onlara **dışlayıcı** davranışlar takınılmamaktadır.

Bununla ilintili olarak çocuklar, toplumun gelecekteki üretken alanın muhtemel potansiyel sahipleri; hastalar iyileşecek ve yaşlılar üretkenliğini/randımını nihayete erdirmiş bireyler olarak, toplumda engelli kütlelerden *daha üst bir grupta* değerlendirmeye tâbi tutulmaktadırlar.

Engelliler açısından *pozitif* yönde görülebilecek pekçok teşebbüs gerçekleştirilmesine rağmen; kendileri, sosyal tabakanın zemininde yatay hareketliliğe devam etmektedirler. Bu durumun birçok gerekçesi bulunmaktadır. Bunlar arasında en göze çarpanını, *verime dayalı sosyal sistem* oluşturmaktadır. Söz konusu gerekçe, *engelli olmanın çeşidine* göre verimin değişmekte olduğuna ve daima engeli olmayanların veriminden “*daha düşük*” bir seyir takip ettiğine gönderme yapmaktadır. Ayrıca bu sistem, hayatının hiçbir periyodunda istihdam edilemeyecek olan kişilerin, “sıfır verim” ile sosyal tabakanın dibine çökeceğini savlamaktadır¹³.

Bugün toplumsal yapının zemininde yer bulan engellilerin kendilerine özgü problemleri ve çözüm yolları, sosyal buutta değerlendirilen bir olgu olarak karşıda durmaktadır. Burada temel gayeyi, engellilerin *topluma tam-katılımlarının sağlanabilmesi* oluşturmaktadır. Engelliliğin öncelikle tıbbî bakımdan değerlendirildiği ve iyileştirme, özel eğitim gibi kurumsal düzenlemelerin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı devreler daha olgunlaşma aşamasındadır. Söz konusu yaklaşımların görece en menfi yansıması, engellilerin eğitimi ve tedavisi için onları toplumdan/toplumsal hayattan **dışlayan** kurumların tesis edilmesidir.

Engellilerin toplumdaki yerini saptama anlamında [*toplumsal*] *statü* kavrayışı da mühim açılımlar sunmaktadır. *Kruse* ve *Hale*'ye göre; modern toplumun ortaya çıkarmış

¹³ Laurent Visier, “Sheltered employment for persons with disabilities”, **International Labour Review**, Vol. 137, No. 3, 1998, ss. 350–53.

olduğu zıtlıklardan birisi de [toplumsal] statüde mana kazanmaktadır. Bu bağlamda, statü *varlığın çok özel niteliklerinden* dolayı, doğumdan itibaren belirlenmiştir. Bu tür statüye, “verilen statü” adı verilmektedir. [Toplumsal] statünün ikinci tipi ise; “elde edilen statü”dür ki; bu da çok özel randımanlara bağ[ım]lıdır. *Engellilik, yaş ve cinsiyet* gibi bireyin doğumundan itibaren bulunan nitelikler, onun ileriki bir zamanda [toplumsal] statüsünde belirleyici rol oynamaktadır. Meselâ *Antikeçağ*’da dünyaya engelli olarak gelen bir çocuğun, büyüdükten sonra [toplumsal] statüsü, en fazla saraydaki aristokratların yanında “soytarılık” yapmakla sınırlı olabilirdi. Şayet söz konusu çocuk *Sparta*’da[§] doğsa idi; kendisinin yaşama şansı bile olmayabilirdi; çünkü Spartalılar, engelli çocukları doğar doğmaz yakındaki bir gübre yığınının üzerine bırakırlardı. Benzer şekilde, *Eski Roma* ve *Yunanistan*’da da bu tür çocukların bir kısmı dilendirilir; bir kısmı da insanî olmayan eğlencelere/alaylara maruz kalması için aristokratlara verilirdi. Söz konusu toplumlarda “kadın” yurttaşlar; hemen her zaman handikaplı/çekinceli grupların başında görülmektedir ve hatta hem kadın hem de engelli olanların durumu ise; oldukça içler acısı biçimdedir¹⁴. Bununla ilişkili olarak salt [toplumsal] statü kaybını değil; engellilik de aynı zamanda *dışlanma/izole edilme* tehlikesini her an hissetmek manasına gelmektedir.

Engelliliği, *modernliğin mamulü bir fenomen* şeklinde değerlendiren *Aysoy*’a göre; dünya engelliliği, hem kuramsal hem de tatbikî bazda modernliğin sorunları¹⁵ çerçevesinde çözümlenmeye gayret etmektedir. Bununla birlikte, *Aysoy*, dünyada engellilik olgusunun bir “sınıf” olarak değerlendirilme çabası yanında, engelli vatandaşlardan dünyanın “en büyük azınlığı” olarak da bahsetmektedir. Bu yaklaşım, yine modernliğin en önemli

---

§ Yunanistan'da M.Ö. II. Bin yılın sonunda yaşanan *Dor İstilası*’nın hemen akabinde bugün *Mora Yarımadası* olarak adlandırılan “Peleponnes Yarımadası”nda *Dorlar* tarafından kurulan şehir /şehir devleti.

¹⁴ Douglas Kruse ve Thomas Hale, “Disability and Employment: Symposium Introduction”, **Industrial Relations**, Vol. 42, No. 1, January 2003, ss. 2–4.

¹⁵ ‘Modernlik’, dünyanın **tek bir biçime** dönüşmesi anlamını taşımaktadır. Sosyolojik manada bir çeşit “standardizasyon” olarak değerlendirilebilecek söz konusu durum içinde tanımlanması en güç olan saha ise; “**özel**”dir; çünkü modern dünyada özel, *genelleştirilmiş bir özeldir*. Bahis konusu sorunsal, engellilik sahasına indirgendiğinde de toplumsalın genele göre bir sınıflandırılmasıyla karşılaşılır. Bugünün dünyasında, engelli olmak üzerine oluşturulan “sosyal politika”nın *engelli fertlerin topluma tam katılımı* olarak belirlenmiş olması da yine benzer bir sorunsal ortaya çıkarır. Modern toplum, tek bir biçim içinde kurulmuş yapıya sahiptir. Sözelimi; kurumlar, mekânlar ve şehirler yanında; özele dair her şey belirli bir standardı barındırmaktadır. Bugün engelliliğin sorunları olarak sıralanabilecek unsurlar, esasen, modernliğin çıktısı olarak karşıda durmaktadır. *Engelliler–engellilik–sosyoloji* ilişkisi noktasında ayrıntılı bilgi için bkz. Irving Kenneth Zola, “Any Distinguishing Features? The Portrayal of Disability in the Crime–Mystery Genre”, **Policy Studies Journal**, No. 15, March 1987; İsmail Tufan, “Engelli İnsan ve Engellilik: Engelli İnsana Çeşitli Perspektiflerden Sosyolojik Bir Bakış”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, Sy. 1, Mayıs 2002.

uzanımlarından biri olan “toplum”un kavramsallaştırılması bağlamında karşılaşılan problemlerden birini oluşturmaktadır¹⁶.

Sosyoloji disiplininin çözüm aradığı klâsik konular arasında, modern toplumların *sınıflı* bir yapı taşıması ve sosyal değişimin *sınıf mücadelesi* anlamında çözümlenmesi yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, engellilik bağlamında “sınıf–eksenli” bir tezin yapılandırılması [ve/veya söz konusu tez ışığında dünyanın en büyük azınlığı olarak vasfedilmesi], gerek global gerekse lokal seviyelerde kimi sorunlu sahalara ortaya koyabilmektedir.

2. Çizgi–dışı [Marjinal] Küteller

Beşeriyet, yüzyıllardır kimi bedenleri norm olarak, bunun dışındakileri **öteki** olarak tanımlayarak *sosyal yapıları* belirlemektedir. “Öteki” olmanın derecesi, toplumsal normdan ne kadar uzaklaşıldığına bağlı olarak belirlenir. Normdan uzaklaşmaya bağlı olarak **dışla[n]ma** oluşur. Pekçok birey, gerek görünüşündeki gerek davranışlarındaki gerekse iletişim biçimlerindeki farklılıklardan ötürü kişiyi *engelli* diye tanımlayabileceklerini düşünmektedir. Bu bağlamda bilindiği üzere, engelli terimi, *kabul edilen normların dışında kalmayı* ifade etmek için kullanılmaktadır. Engelli olmanın kişiyi, çeşitli aktiviteleri yerine getirmekten alı koyduğu ve/veya söz konusu aktiviteleri sınırlı bir şekilde yerine getirmesine neden olduğu düşünülmektedir. Böylelikle engelliliğin sosyal boyutu göz ardı edilmekte ve engelli vatandaşlar da toplum içerisinde “*ekalliyet [azınlık] küteller*” şeklinde görülmektedir.

Ekalliyet kütellerinin niçin [sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik denklemlerden] *dışlandıkları*, aslında sosyoloji ilminin en temel yaklaşımlarından birini oluşturmaktadır. Bu konu üzerine birçok tezler öne sürülmüş; bu anlamda **önyargı** olgusunun, dışlanmanın en temel gerekçelerinden biri¹⁷ olduğu beyan edilmiştir. Toplumsal önyargıların niteliklerini irdeleyen *Westbrook*, *Legge* ve *Pennay*, önyargılarda bireyin kendisini özdeşleştirdiği bir gruba ait olmak talebinin varlığına dikkat çekmekte ve ‘yabancı bir kesim’ ile kendi grubunu

---

¹⁶ Aysoy, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁷ Harriet B. Presser ve Barbara Altman, “Work Shifts and Disability: A National View”, **Monthly Labor Review**, Vol. 125, No. 9, 2002, ss. 11–8.

mukayese etmek suretiyle, grubuyla olan ilişkisini ortaya koymaktadırlar. Bu noktada **biz-onlar** biçiminde ayırım yapılır¹⁸.

Bir kimsenin, bağlı olduğu grubun değerlerini, hayat tarzını, kültürünü diğer bütün gruplarınkinden üstün görmesi ve buna inanması biçiminde tanımlanabilen “etnosentrizm”¹⁹ ise; önyargıların “ikinci” özelliğini teşkil etmektedir. Buna göre; söz konusu terim, diğer grupların hareketlerinin ve niyetlerinin kişinin kendi öz kültürüne göre anlayıp yorumlarken, kültürel farklılıkların anlam ve önemini değerlendirememesi sonucunda ortaya çıkan önyargı hâline gönderme yapmaktadır. Ayrıca diğer kültürleri doğru olarak anlamayı ve hatta evrensel teoriler üretmeyi de engellemektedir.

Burada iki önemli önyargı tipolojisinin “aktif” konumda yer aldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, birey ya da grupların kendisinin ait olduğu grup hakkında *olumlu*; yabancı birey veya grup hakkında ise; *olumsuz* önyargılara sahip olunmaktadır²⁰. Engellilik penceresinden bu duruma bakılacak olursa, *engelli olmayanların* kendilerini özdeşleştirdikleri kütle, toplumun ‘en büyük kütlesi’ olan *engelsizlerden*; *yabancı grup* ise; ‘çok daha küçük bir kesim’ olan *engelli bireylerden* oluşmaktadır. Verim/üretkenlik sahibi olduklarını iddia/kabul eden engelsiz vatandaşlar, kendilerinin desteği ile geçindiklerini kabul ettikleri engelli vatandaşları, türlü yollarla **toplum dışına** ötelemektedirler. Böyle bir dışla[n]ma metodu, kanunlar ve kurumlar vasıtasıyla olabileceği gibi; sosyo-ekonomik meselelere *duyarsızlık* geliştirerek çözmeye çalışma [!] cihetiyle de olabilmektedir. Bu anlamda, engelli fertler de başka ekalliyet kesimler gibi, toplumun sırtlanmak mecburiyetinde kaldığı bir yük/maliyet şeklinde algılanırlar.

Engelliler aynı zamanda, *çizgi-dışı kütlelerden biri* olarak görülmektedir. *Çizgi-dışlaşma* yani *marjinalleşme* ise; “bireyin sosyal hayatın dışında olma süreci”ne atıf yapmaktadır. Bu durum, engelli bireyin etkili bir şekilde ‘*vatandaşlık, kaynaklar, eğitim, istihdam*’ ve ‘*ev edinme*’ konularındaki yaşamdan kendisinin reddedilmesini tasvir eder²¹. Dolayısıyla, çizgi-dışı fert,

---

¹⁸ T. Mary Westbrook, Varoe Legge ve Mark Pennay, “Attitudes Towards Disabilities in a Multicultural Society”, **Social Science and Medicine**, Vol. 36, No. 5, 1993, ss. 615–16.

¹⁹ Ali Seyyar, “Sosyal Sözlük”, 2005, http://www.sosyalsiyaset.com/documents/sozluk_e.htm [Erişim tarihi: 17.12. 2006].

²⁰ Presser ve Altman, **a.g.m.**, s. 19.

²¹ Gareth Williams, “The Sociology of Disability: Towards a Materialist Phenomenology”, **The Disability Reader: Social Science Perspectives**, ed. Tom Shakespeare, London and New York: Cassell, 1998, s. 235.

sosyal hayatın iktisadî ve idarî işleyişinden dışlanmaktadır. Diğer taraftan, çizgi–dışlaşma, ferdin “kendi” hayatı üzerindeki “otoritesi”ni de *elinden almaktadır.*

Ayrıca, marjinalleşme olgusu, bürokrasi gibi *samimî olmayan* “resmî ve kendiliğinden meydana gelmeyen” ilişkilerin yaşandığı daha “ikincil” bir çevrede oluşmaktadır. Söz konusu terim, hatta çizgi–dışlaşan bireyin içinde yaşadığı toplumdaki iktisadî ve idarî ilişkilerine de yansıyan bir fenomen olagelmektedir. Bu bakımdan, *marjinalleşmiş bir dünyada, nitelikli ve mesleklerinde yeterli olanlar, engellerinden/özürlerinden ötürü geri çevrilirler.*²² Bu öyle bir dünyadır ki; engelli insanlara yönelik sosyal politikaları belirlerken, engelli insanların **katılmadığı** toplantılar/sempozyumlar düzenlenir; lâkin onlar hakkındaki pek çok şey onlar olmadan yapılmaktadır²³.

Kısacası, çizgi–dışı bir seyir takip eden engelli kütleler, marjinalleştirilme yolu ile kendilerinin hayatın içerisinde var olan risklerle ve söz konusu risklerin getirebileceği başarısızlıklarla karşılaşmaları engellenmiş olmaktadır. Bu bağlamda, “başarısızlık olasılığı”na sahip olmayan engelli birey, kendisini insan yapan başat koşullardan biri olarak addedilen *iyi ile–kötü arasındaki seçimi yapma hakkından* da mahrum bırakılmaktadır.

Çizgi–dışı sahalarda boy gösteren engelliler, sosyal problem[er]in genel bir politika içerisinde *halledilemezliğe sürüklenmesinin* de kurbanıdırlar; çünkü engelliliğin, tarihsel perspektiften çözümlenmesinde modernitenin “*ötekileştiren*” bir süreç olarak ele alınması manidar bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu anlamda *Aysoy*, modernlik bağlamında ötekileştirme olgusunu ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuş ve söz konusu kavramı, *bedene dayalı normallik algısının sunumu; ötekileştiren kurumsal yapı; öteki kitleyi bir kimlik, bilinç ve kültür çerçevesinde değerlendirme ve ötekileştirmeye karşı ötekinin gettolaşma trendi* noktalarında²⁴ ele almıştır.

3. Engelliliğe İlişkin [Genel] Akımlar

1970’li yılların başından itibaren engelli vatandaşların, inisiyatifi kendi ellerine alma teşebbüslerinde buldukları görülmektedir. Söz konusu dönemle birlikte, birçok faaliyet

²² Paul Hunt, “A Critical Condition”, **The Disability Reader: Social Science Perspectives**, ed. Tom Shakespeare, London and New York: Cassell, 1998, s. 12.

²³ H. Andrew ve John D. De Lamater, **Social Psychology**, 4th ed., Fort Worth, Orlando and FL: Harcourt & Brace, 1999, s. 73.

²⁴ Aysoy’un söz konusu irdelemesi için bkz. Aysoy, **Avrupa Birliği...**, ss. 24–5; 25–6; 27–37; 37–8; 38–44.

sahası içinde, sosyal hayatta karşılaştıkları meselelere ve handikaplara dikkat çekmeye gayret gösteren bir kitle konumunda yer almaktadırlar. Bu durum, kimi bilim çevrelerince insanlığın *nihâi vatandaşlık hâkiki hareketi* olarak yorumlanmaktadır.

Söz konusu demokratik merkezli hareket, şüphesiz birçok arenada mühim değişimler ortaya koymuştur. *Kurumların tenkidi* ile start alan engelliler hareketi, takip eden dönemlerde, *ikinci* aşamasında BM tarafından 1981 yılının *Engelliler Yılı* olarak ilân edilmesini protestoları ile devam etmiş; akabinde engellilerin sorunlarına çözüm yolu için yeni bir vizyon gündeme taşınmıştır. Devamında gelen *üçüncü* periyotta ise; başta ABD olmak üzere, birçok ülkede **“Anti-Dışlanma Yasası”** yürürlüğe konmuştur. Bu süreçlerin yansıması anlamında *hukukî, kurumsal* ve bilhassa *bilinç* bazında oldukça önemli kavrayışların belirmesine olanak sağlanmıştır²⁵.

Dünya şu an itibariyle, hâlen üçüncü evreyi tamamlama aşamasında yer almaktadır. Dolayısıyla, toplum genelinde verim/üretkenlik sağlayamayan spesifik kesimlerin var olması söz konusu olabileceği gibi; bu durum oldukça da *tabiidir*. Esasen *anormal* olarak addedilen husus, toplumun böyle bir kütleyi *kabul edemeyişidir/dışlayıcı politikalar üretme eğilimi taşımaktadır*.

Engelliliğe yönelik genel akımlar yukarıda izah edildiği üzere, salt belirli dönemlerde ortaya çıkan bir yapıymış gibi gözükse de, aslında engellilik olgusunun ortaya çıktığı andan itibaren, çoğu zaman “çoğunluk” niteliğinde olmasa da, engellilik akımları var olagelmıştır. Ancak ne var ki; *ilk defa* ‘bugün’ toplumsal bir sorunsallık arz eden bir mesele olarak algılanmaktadır, engellilik. Engelliler, kendileri için yeni yasaların çıkarılmasına, yardımların ve hizmetlerin sunulmasına karşılık, hâlâ toplumda bir dizi bariyerler, önyargılar ve kaygılarla, ilgisizlik ve hor görülmeyle karşı karşıya kalmaktadırlar²⁶. Dolayısıyla, engelliliğe ilişkin akımların başarılı olabilme şansı, her yerde hak ve hukuktan, insanların eşitliğinden bahseden yeni bir dünyanın, engellilere *açık yüreklilikle, samimiyele, önyargısız, eşitlik prensibine dayanan bir alâkayı* teşhir edebilme oranı ile yakından ilintilidir.

---

²⁵ Barbara A. Lee, “A Decade of the Americans with Disabilities Act: Judicial Outcomes and Unresolved Problems”, **Industrial Relations**, Vol. 42, No. 1, January 2003, ss. 68–74.

²⁶ Hunt, **a.g.m.**, s. 14.

C. Küreselleşme Sürecinde İnsan Hakları Perspektifinde Engelliler ve Engelli Hakları

Yaklaşık *yirmi beş* yıldır hayatı derinden ve keskin hatları ile etkileyen küreselleşme, birtakım önemli yapısal değişimleri beraberinde getiren bir süreç olarak ele alınmaktadır. Söz konusu süreç içerisinde, iletişimden teknolojiye, iktisadî düzenlerden sosyal yapılara değin hemen hemen birçok plâformda yaşanan değişim ve dönüşüm derinden hissedilmektedir. Bu süreç, fertlerin ve sosyal yapıda yer alan grupların yaşamlarını bir manada yeniden inşa etmektedir.

Bu anlamda, *insan hakları* kavramı da söz konusu süreçten nasibini almıştır. İnsan haklarına ilişkin nazari ve uygulamaya dönük vizyonlar giderek değişmiş ve bu değişim sosyal yapıyı da yeniden biçimlendirmiştir. İnsan haklarında kimi önemli değişimlere/dönüşümlere sebebiyet veren böylesi bir bakış açısı, engellilerin hukukî ve içtimai avantajlarını da tehdit eder konuma gelmiştir.

Bugün birçok küreselleşme lehtarı, küreselleşmenin hemen her ferde daha fazla ölçekte hak ve hürriyet getireceğini savlasa da; yaşanan tüm gelişmeler göstermektedir ki; söz konusu durum tezadı yönünde işlemektedir. Bu anlamda, küreselleşme sürecinde insan hakları daha çok “temel” seviyede ele alınmaktadır. Bu noktadan hareketle, sosyal haklar bakımından süreç, pozitif gelişmeleri *göstermemektedir*.

Küreselleşme sürecinde, hâkim olan *neo-liberal ideolojinin politikaları*, ikinci kuşak insan haklarını zedelemeye başlamış; dolayısıyla insan hakları ve özgürlükleri konsepti, ferdî formda ele alınmak zorunda bırakılmış ve kolektif haklar ise; söz konusu denklemin dışarısına sürüklenmiştir²⁷.

Kaldı ki; bu yolla insan hakları git-gide “sanal” ve “gündelik” hayatta iş’e yaramaz bir nosyona dönüşebilmektedir. Söz konusu nosyon, iktisadî ve sosyal haklardan arındırıldığında erişilmesi birçok birey tarafından *olanaksız* bir yapıya bürünmektedir. Bu

---

²⁷ Yasemin Özdek, “1990’larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 15, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 1993, s. 25.

anlamda, fertler ve gruplar arasında eşitlik bozulduğunda veya bu eşitliği temin eden yapılar ortadan kalktığına, insan haklarının erişilebilirliği de güçleşmektedir²⁸.

Sosyal devletin temel anlayışı, tüm sosyal kitlelerin eşit imkânlardan faydalanması ve kaynaklardan olabildiğince eşit yararlanması ve gelişebilmesi üzerine inşa edilmiştir. Buradan hareketle, sosyal devletin ve avantajlarının birer birer yok edilmesi, engelli fertler açısından bir anlamda, “Ortaçağ’a dönüş”ü sembolize etmektedir. *Stainton*’un²⁹ da vurguladığı gibi; *sosyal model* adalet ve engelli fertler hususundaki tartışma için bir başlangıç noktası oluşturmada kilit etmemdir. Adaletin gayesi, engelliliği kompanse etmek değil; adalet penceresinden birçok farklılığı toplumun nasıl *barındıracağına* karar vermektir. Hâlbuki eşitlik ve adalet içinde bir arada yaşamak, küreselleşen dünyanın yeni sosyal yapısında yalnızca kâğıt üzerinde kalmaktadır. *Cılga*³⁰ ise; engelliler açısından insan haklarının önemini şu şekilde özetlemektedir: “*Doğuştan veya sonradan oluşan nedenlerle yaşanan engellilik hâli, işlev ve uzuv kayıplarına bağlı olarak ‘yaşam kalitesi’ni derinden etkilemektedir. Benzer şekilde, kayıpların ferdi ve sosyal yansımaları da yaşam koşullarını derinden etkilemektedir. Buna rağmen, engellilerin haklarına ilişkin ulusal ve uluslararası belgeler, engellilerin yaşam zorluklarını aşmaya ışık tutan değerler, kriterler ve standartlara önemli bir katkı noktası*” konumundadır.

Bilindiği üzere, sosyal devlet yaklaşımı ile anlamını bulmuş olan ‘sosyal koruma’ olgusu, engelliler açısından *minimum* seviyede “kısıtlayıcı” olan çevreyi temin etme gayretini de içermektedir. Bu anlamda sosyal korumanın ana maksadı, bir toplum içerisinde engelli veya benzer meseleleri olan şahısların doğa ortamlarında hayatlarını idame ettirebilecekleri imkânları tesis etmektir.

Ancak bütün avantajlar kaybedildikten ve eşitlik konseptinin salt kâğıt üzerinde kaldıktan sonra da engelli fertlerin sosyal hayata tam katılımlarından söz etmek pek mümkün olmamaktadır. Böylesine haksız rekabetin yaşandığı/yaşanacağı bir atmosferde, engellilerin söz konusu yarışta kazanabilme ihtimalleri de oldukça düşüktür. Dolayısıyla, bu durum *toplum olma tezini bertaraf etmektedir*. Ortaya konulmak istenen yeni toplumsal yapının

---

²⁸ Erol Anar, **İnsan Hakları, Küreselleşme, Post-Modernizm, Yeni Perspektifler**, Ankara: Maki Basın Yayın, 1999, s. 21.

²⁹ Tim Stainton, “Taking Rights Structurally: Disability, Rights and Social Workers Responses to Direct Payments”, *The British Journal of Social Work Special Issue: Social Work and Social Justice*, Vol. 32, No. 6, 2002, s. 752.

³⁰ İbrahim Cılga, “Özürlülerin Yaşam Kalitesi”, **Ufku Ötesi Bilim Dergisi**, C. 1, Sy. 1, 2001, ss. 82–3.

temel hasletleri; *rekabet, devletin işlevlerinin minimal düzeyde tutulması, özel teşebbüsün desteklenmesi* üzerine olacağı aşikârdır. Böylelikle, engelli bireyin sosyal hayata iştirak etmesi adına sahip olması gereken resmî ve toplumsal destek mekanizmaları, küreselleşme süreci ile beraber, büyük oranda örselenecektir.

Netice itibariyle, engellilik mefhumunun geniş ölçekte problemleri halledilmiş ve engellilik hususunda dikkate değer düzenlemelerin gerçekleştirilmiş olduğu yönünde fikir beyan etmek çok doğru değildir. Küreselleşmenin keskin ve derinlemesine yansımaları ile birlikte engelli olmak, hemen hemen bütün toplumlar açısından sosyal politikanın en riskli mecralarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bunun dışında, lokal/bölgesel/ulusal seviyede ele alınıp güçlendirilen bağlamların, global ölçekte bir standarda tahvil edilmesi şeklinde *eşanlamlandırılabilen* küreselleşme süreci, doğrudan doğruya engellilik noktası ile okunabilme fırsatı sunmaktadır.

D. Yoksulluk–Engellilik İltisı

Yoksulluk ile *engelli olma*, sosyal politika disiplininin göze çarpan en önemli meselelerinden ikisini meydana getirmektedir. Her iki sorunsallık arz eden durum da, GÜ’de ve GOÜ’de oldukça yaygın bir nitelik göstermektedir. Gerek yoksulluğun gerekse engelliliğin hem belirmesinde hem de yaygınlık kazanmasında ilgili soruna has gerekçelerden bahsetmek olasıdır. Soruna has ortaya çıkış gerekçelerine bakıldığında, engelliliğin, yoksulluğun belirlemesinde etken olan gerekçelerden biri olarak ifade edildiği bilinen bir realitedir. Kaldı ki; aynı biçimde yoksulluk problematiği de, engelli olma hâlinin ortaya çıkmasında etken olan gerekçelerden biri olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla, her iki konsept arasında bir tür karşılıklı neden–sonuç rabitası bulunmaktadır.

Yoksulluk, önceki bölümlerde irdelenmeye çalışıldığı gibi, *iktisadî* bir olgu olarak, temel yaşam ihtiyaçlarını giderebilecek yeterli bir gelire sahip *ol[a]mama* hâli olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu terim, salt gelir oranları ile ilgili değil; ayrıca *sosyal dışlanma* ve *güçsüzlük* ile de alâkalıdır. Fertler, toplumsal kurumlardan *statüleri, spesifik konumları, cinsiyetleri, inanç değerleri* ve *etnik kimlikleri* sebepleriyle “dışlanma” neticesi yoksullaşmaktadırlar. Bu anlamda, yoksulluk kavramı ‘yok’u, ‘yokluk’u, ‘yoksunluk’u kısacası dışlanmayı vurgulayan bir kavrayış şeklinde belirlemektedir. Bu bakımdan, geçmişte daha çok

bireylerin muayyen nesne ve vasıtalarından yoksun olması manasına denk gelen yoksulluk, bugün, *birey olma hasletlerinden mahrumiyet* biçiminde anlam kazanmaktadır³¹.

Engellilik hâli ile yoksulluk ilintisi *iki* boyutludur. Engellilik, hem yoksulluğun *gerekeçesi* hem de *sonucudur*. Engelli vatandaşların büyük bir kesimi, yoksuldur; bu sadece GOÜ’de değil; GÜ’de de aynı şekildedir. Genel yoksul nüfusun da en yoksul kitlesini oluşturan söz konusu kesimdir. Buna rağmen; yine de engellilerin tamamının iktisadî bağlamda yoksul olduğu dillendirilemez³².

Esasen engellilik, bir *tıbbî problem* olarak başlamakla birlikte, beraberinde temel hayatî gereksinimlerini giderme, insan onuruna yakışır şekilde yaşam şartlarını yitirme ve giderek *toplumdan* ve *sosyal yaşamdan dışlanma riskosunu* getirmektedir. Dışlanma, kaynak eksikliğine, beklentilerin minimize edilmesine, sağlık ve eğitim eksikliğine yol açmaktadır. Engellilikten ‘beslenen’ ilâve götürüler/maliyetler, sosyal hizmetlerden ve sosyal faaliyetlerden dışlanma veya çizgi–dışlaşma, engellileri ve ailelerini daha da olumsuz bir konuma düşürmektedir. İlâve çıktılar, fazladan tıbbî ödemeleri, özel donanım ve hizmetleri, sağlık hizmeti veren fertlere yapılan ödemeleri içermektedir. Yoksul kütlelerde, engellilerin sorumluluğu genellikle *ailede*dir ve *aile desteği* olmadan engelli fertlerin hayata tutunabilme olasılıkları da son derece zayıftır³³.

Engellilerin dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları, evde ve toplum içerisinde üretken kişiler olarak yaşamalarına ket vuracağı gibi; bu durum onların yoksullaşmalarını artırıcı bir etkiye de sahip olmaktadır. Fiziksel engelliler, yetersiz veya müsait olmayan ulaşım hizmeti, ulaşılabilirlik problemleri, öğretim eşitsizliği, eğitime ve istihdama katılımını güçleştireceğinden, hem iktisadî bir gelir temin etmesini hem de toplumsal katılımını engelleyecektir³⁴.

Engelliler arasında kimi gruplar çok daha fazla yoksulluk tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Şöyle ki; *yaşlılar*, *zihinsel engelliler*, *kadınlar* ve *çocuklar* akla ilk gelen kesimler arasında yer almaktadırlar. Bilhassa GOÜ’de, engelli bayanlara ve kız çocuklarına daha az

---

³¹ Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı Heyeti [düz.], **Yoksulluk ve Dışlama/Dışlanma**, Ankara: 15–17 Kasım 2002.

³² M. Miles, “Disability World”, 2006, http://www.disabilityworld.org/12-01_06/povertydisability.shtml [Erişim tarihi: 18.12.2006].

³³ Miles, **a.g.m.**

³⁴ Lee, **a.g.m.**, s. 73.

bakım ve rehabilitasyon hizmetleri sunulmakta ve yiyecek verilmektedir. Ayrıca kendileri daha az eğitim ve istihdam imkânlarına sahiptir. Bununla birlikte, evlenme şansları daha düşüktür; fiziksel ve zihinsel taciz tehlikesi ile daha yoğun olarak karşılaşmaktadırlar³⁵.

*Zastron*³⁶, yoksulluk fenomeninin meydana gelmesinde olası sebepleri oldukça geniş kapsamda ele alırken, *fizikî* ve *zihnî engelleri* de söz konusu kapsama dâhil etmiş ve bu durum, yoksulluğun ortaya çıkmasında engelliliğin de önemli bir gerekçe olarak görüldüğünü resmeden bir gösterge olarak ifade edilmiştir.

Yoksulluk sebebiyle ortaya çıkan rahatsızlıklar, engelliliğin başat gerekçelerini meydana getirmektedir. *Kötü beslenme, bağışıklama programlarına sınırlı erişim, zor ve tehlikeli işlerde çalışma ve insanî olmayan yaşama şartları, sağlık hizmetlerine erişememe, doğum–öncesi ve doğum–sonrası bakım yetersizliği, sığınmayan ortamlar, engellilik bakımında yeterli olmayan enformasyon, savaşlar, terör ve doğal felaketler* engelliliğe sebebiyet veren etmenlerdendir.

Yukarıda değinilmeye çalışılan tüm söz konusu gerekçelerle engelli bireyler, gelire ilgili olduğu kadar, engellerinden/özürlerinden kaynaklanan ek kayıplar/maliyetler ve sosyal dışla[n]ma sebebiyle de *kronek yoksulluğu* bire–bir yaşayan kütleler arasında yer almaktadırlar.

Kritik etme boyutunda gözlemlenmektedir ki; *yoksulluk*, [*eğitimsizlik* de eklenebilir] ve *engellilik* gibi mevzuular, sürekli bir etkileşim hâindedir. Toplumsal sorunlar–arası koordinasyonun yönlerini ele almak/irdelemek, çoklu değişken analizini, bunların birbirleri üzerindeki yansımalarını ve söz konusu yansımaların neticelerini görmeyi, değerlendirmeyi, yani kısaca, geniş kapsamlı bir vizyonu gerekli kılmaktadır. Bu anlamda, yoksulluk ve engellilik problemleri bir neden konumunda diğer problemi sonuç biçiminde ortaya çıkarmakta; ortaya çıkan sonuç da tekrar bir gerekçe teşkil etme konumunda, yoksulluğa sebep olabilmektedir. Söz konusu işleyişte, pekçok değişken de işe dâhil olmakla birlikte, yoksulluk ve engellilik kendi konumlarında çoğu kez “öncü” değişkenler olabilmektedir. Dolayısıyla bu durum, yoksulluğun belirmesinde, engellilik değişkeninin öteki neden konumundaki değişkenlerin önüne geçerek, *en etkili değişken* olması; benzer biçimde engelliliğin belirmesinde, yoksulluk değişkeninin öteki neden konumundaki değişkenlerin

---

³⁵ Miles, **a.g.m.**

³⁶ Charles Zastrow, **Social Problems Issues & Solutions**, 3rd ed., Chicago: Nelson–Hall Publishers, 1992, s. 123.

önüne geçerek, *en etkili değişken* olduğu durumlar için geçerlidir. Sonuç olarak, engellilik olgusu, yoksulluğu; yoksulluk olgusu da engelliliği kendine özgü gelişim formlarıyla belirli konumlarda önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu sebeplere bağlı olarak da, yoksulluk ve engellilik, gerek sosyal sorunların çok boyutlu ele alınmasında gerekse sadece ikisinin birbirlerini etkileme boyutlarını ortaya koyma anlamında ele alınmalarında, birbirleriyle yakından ilişkili olan ve önemli neden-sonuç bağlarına sahip olan iki toplumsal merkezli sorundur³⁷.

II. SOSYAL POLİTİKA ÇERÇEVESİNDE ENGELLİLER POLİTİKASI

Sosyal politika [siyaset], genel olarak, sosyal sınıfların hareketleri, çelişme ve çekişmeleri ve savaşmaları karşısında devleti ve hukuk düzenini ayakta tutmaya ve idame etmeye yönelmiş bir politika [siyaset] olarak tanımlanabilmektedir. Bu veçheden değerlendirildiğinde, “**dar**” manada sosyal politika, doğrudan doğruya hızlı ve endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sosyal kökenli sorunlar karşısında meydana çıkmıştır. Dolayısıyla, kapitalist ekonomi düzeninde iki sınıf arasındaki zıtlıkları ve mücadeleleri hafifletmeye, imkân nispetinde de bunları bertaraf etmeye, hâlihazırda ve yürürlükteki nizamı devam ettirmeye ve sağlamlaştırmaya yönelmiş bir bilim sahası olarak anlamlandırılmaktadır³⁸. Bu anlamda “dar” çerçevede ele alınan sosyal politika, Sanayi Devrimi’nin başladığı *19. yüzyılın son çeyreği* ile *19. yüzyıldan bu yana olan ve Endüstri Devrimi’ne bağlı bulunan meselelerle* uğraşmış ve Sanayi İhtilali’nin bir “ürünü” olmuştur.

Ancak ne var ki; *küreselleşme* ile birlikte beliren bazı önemli *konjonktürel gelişmeler* perspektifinde, sosyal refahın toplum içindeki tüm kitleleri içermesi adına, sosyal politika uygulamaları da geliştirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, söz konusu disiplin “**geniş**” anlamda, bir taraftan geniş toplumsal kesimlere yönelmiş; öte taraftan bu kesimler içerisinde yer alan *özel* ve/veya *dezavantajlı* grupların öne plâna çıkan problemleri ile ilgilenmiştir. *Engellilere, çocuklara ve gençlere ilişkin politikalar, kadın politikaları* ve benzeri politikalar, artık sosyal politikanın başat noktaları içerisinde yer bulmuştur³⁹. *Geniş* anlamda sosyal politika, bütün fertlerin mensubu oldukları toplumlar içerisinde *güvenlik, barış, refah* içinde

³⁷ Musa İkizoğlu, “Yoksulluk ve Özürlülük İlişkisi”, *Ufukun Ötesi Bilim Dergisi*, C. 1, Sy. 2, Kasım 2001, ss. 92–4.

³⁸ Orhan Tuna ve Nevzat Yalçıntaş, *Sosyal Siyaset*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985, s. 29.

³⁹ Meryem Koray, *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Yayınları, 2000, s. 11.

yaşamalarını gaye edinen ve bu yollarla, toplum grupları içindeki savaşmaları önleyerek devlet düzenini ayakta tutmaya gayret eden önlemler dizisi⁴⁰ şeklinde de ele alınabilmektedir. Böylesine bir sosyal politika tanımlaması içine, yaklaşık *iki bin yıl öncesinden*, Roma ve Bizans İmparatorlukları'ndan bu yana Ortaçağ'ın “feodal” rejimindeki sorunlarla, bugünün yalın işçi-işveren münasebetleri dışında kalan problemlerin gireceği bilinmelidir.

A. Engelliler ve Sosyal Politika

21. yüzyıl dünyasında, küresel konjonktür çerçevesinde meydana getirilen/getirilecek olan –geniş ölçekli– sosyal politikalar, toplumda saptanan hemen hemen bütün gediklerin ve aksaklıkların giderilmesine ilişkin olarak kurgulanmaktadır. Özellikle toplum bünyesindeki, *handikaplı kesimlerin* [engelliler gibi] *desteklenmesi* bakımından sosyal politika uygulamaları oldukça önemlidir. Söz konusu dezavantajlı gruplar ise; salt işverene karşı daha zayıf konumda olan emek kesimi değil; aynı zamanda *engelliler*, kadın ve çocuklar gibi kitleler de sosyal politikanın sahasını işgal etmektedirler⁴¹.

Engelli vatandaşlar açısından genelde “sosyal güvenlik”le ilintili, özelde “istihdam sahaları” bağlamında [sosyal menşeli] politikalar üretilirken; normal engelsiz olarak kabul edilen bireylerden daha imtiyazlı ilkelerin/standartların tesis edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, engellilere yönelik [sosyal] politikaların ‘*standardize edilmiş normlar*’ mihverinde çözümlenmeye çalışılması, engellilik fenomeninin anlaşılmasında öne çıkan problemleri ya da modernlik algılamasına indirgemenin temel boyutlarını vermektedir⁴².

*Priestley*⁴³, Birleşmiş Milletler’in [BM] “kurumsal ölçek”te ve “sosyal politika” bağlamında, engelliler politikasının ‘yol haritası’nı çizdiğini ifade etmektedir. Buna göre; BM, engelli vatandaşlara ilişkin [toplumsal eksenli] politika konularını, **sekiz dinamik cephede** toplamaktadır. Söz konusu cepheler:

⁴⁰ Ali Çubuk, **Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik**, Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, No. 18, s. 11.

⁴¹ Serhat Özgökçeler, “Türkiye’de Özürlü Vatandaşlara İlişkin İstihdam Siyasetlerine Eleştirel Bir Bakış”, [Bitirme Tezi, Uludağ Üniversitesi (UÜ) İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi, 2003], ss. 81–6.

⁴² Engelliler politikasının “sosyal politika” cephesinden *kuramsal* açıdan değerlendirilmesi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Seyyar, **Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele**, İstanbul: TÜRDAV Basım ve Yayım, 2001; Ali Seyyar, **Sosyal Siyaset Açısından Özürlüler Politikası**, İstanbul: TÜRDAV Basım ve Yayım, 2001.

⁴³ Mark Priestley [ed.], “Introduction: The Global Context of Disability”, **Disability and The Life Course**, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, ss. 4–6.

- ❖ *İstihdam,*
- ❖ *Eğitim,*
- ❖ *Gelir temin etme ve sosyal güvence,*
- ❖ *Erişilebilirlik,*
- ❖ *Aile hayatı ve ferdî entegrasyon,*
- ❖ *Kültür,*
- ❖ *Eğlence–spor,*
- ❖ *Din* şeklinde sıralanabilir.

1. Avrupa Birliği’nde Engelli Vatandaşlara Yönelik [Sosyal] Politikalar

a. Avrupa Birliği’nde “Sosyal Politika”yı Anlamlandırmak

AB’nin Sosyal Politikası, *üye ülkelerdeki çalışanların yaşam ve çalışma koşullarının revize edilmesi, işçi ve işveren kesimleri arasında diyalogun tesisi ve üye ülkelerin sosyal politikaları arasında uyum sağlanması* amacıyla kurulmuştur. Birlik, “sosyal” arenada üye devletlere belirli bir modeli uygulama zorunluluğu getirmemektedir. Bu çerçevede üye devletler, kendi yapılarına uygun sistemi seçmekte serbesttirler. Kaldı ki; bununla birlikte, ulusal sistem içerisinde yer alması gereken belirli “sosyal standart normlar” bulunmaktadır.

Roma Antlaşması’nın öncelikle kişilerin ‘serbest dolaşımı’ olmak üzere birçok sahada sosyal politikanın hukukî çerçevesini belirlemesine ve toplumsal alandaki çalışmalarını desteklemek amacıyla bir Avrupa Sosyal Fonu oluşturmasına rağmen; söz konusu alandaki “ilk” çalışmalar 1974 yılında ilk sosyal eylem programının hazırlanmasıyla başlamıştır. Bu programlar kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler, uzun süre yalnızca çalışanların “sağlığı”, “kadın sağlığı” ve “çalışma koşullarının güvenliği” noktalarında yoğunlaşmıştır⁴⁴.

Sosyal Politika arenasında, 1989 yılında kabul edilen *Avrupa Sosyal Şartı* önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Buna göre; “serbest dolaşım hakkı”, “çalışma ve ücret hakkı”, “daha iyi yaşama ve çalışma şartlarına sahip olma hakkı”, “örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı”, “meslekî eğitim hakkı”, “kadın ve erkek arasında eşit muamele görme hakkı”, “işçiler için bilgilendirilme, danışılma ve yönetime katılma hakkı”, “iş’te korunma ve güvenlik hakkı”, “çocuklar ve ergenlik çağındaki gençler için yasalarla korunma hakkı”,

⁴⁴ European Commission: Employment & Social Affairs, “Mission Statement”, 2005, http://ec.europa.eu/dgs/employment_social/index_en.htm [Erişim tarihi: 13.08.2005].

“yaşlılar için emeklilikten sonra düzenli bir yaşam standardına sahip olma hakkı” ve “**engelliler için sosyal ve mesleki entegrasyon hakkı**” Avrupa Sosyal Şartı’nda yer almaktadır. Bunun dışında, İngiltere’nin katılmadığı Sosyal Şart, bağlayıcılıktan yoksun bir politik bildirme olarak kalmıştır. Bununla birlikte, İngiltere’nin söz konusu politikasına devam etmesi, Sosyal Protokol’ün Maastricht Antlaşması’nın eki olarak kalmasına neden olmuştur. Söz konusu Protokol ve buna dayalı Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma, Birliğin sosyal politika sahasında norm koyma yetkisinin kapsamını genişletmiştir. Sosyal taraflara aralarında sağlayacakları “diyalog” yoluyla Birliğin toplumsal sahadaki ‘yasama’ faaliyetlerine katılma imkânı sunmuştur⁴⁵.

1999 yılının Mayıs Ayı’nda yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, sosyal politika alanında diğer bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Buna göre; İngiltere, Sosyal Protokol üzerindeki çekincesini kaldırmış ve söz konusu Protokol, Antlaşma metnine dâhil edilmiştir. Sosyal Protokol’de yapılan değişiklikler arasında, yaşlı ve **engelli insanların sosyal hayattan dışlanmasına karşı önlemler alınması**, kadın ve erkek işçiler arasında eşit ücret ilkesinin benimsenmesi ve işçilerin sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Antlaşmada “istihdam” sorunu ile ilgili yeni bir bölüm de yer almaktadır. Buna göre; Konsey, Komisyon ve üye ülkeler tarafından her yıl konuya ilişkin bir rapor hazırlanması, üye ülkeler arasında işsizlikle mücadelede eşgüdümlü bir strateji uygulanması ve İstihdam Komitesi’nin oluşturulmasına karar verilmiştir. Böylece, AB’yi kuran Antlaşmaya istihdama ilişkin yeni bir bölüm eklenmiştir⁴⁶.

2000 yılı Mart Ayı’nda gerçekleştirilen Avrupa Konseyi toplantısı, sosyal politika alanında önemli taahhütlerin verildiği ve uzun dönemli bir vizyonun ortaya koyulduğu bir plâtfom olarak değerlendirilmektedir. Lizbon’da AB’nin 2010 yılına kadar, dünyada sürdürülebilir iktisadi büyüme kapasitesine sahip en rekabetçi ve en dinamik bilgi ekonomisi olma hedefi saptanmıştır. Zirve’de ‘istihdam’ ve ‘sosyal uyum’ konularının altı çizilerek, Avrupa Sosyal Modeli’nin modernize edilmesini ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için uygun makro-ekonomik politikaların uygulanmasını hedefleyen geniş kapsamlı bir strateji benimsenmiştir. Zirve, **sosyal dışlanmayla savaşım**da Komisyon inisiyatifleriyle birleştirilmek üzere

⁴⁵ European Commission: Employment & Social Affairs & Equal Opportunities, “Social Dialogue”, 2005, http://ec.europa.eu/employment_social/social_dialogue/index_en.htm [Erişim tarihi: 29.11.2005].

⁴⁶ European Commission: Employment & Social Affairs & Equal Opportunities, **a.g.r.**

“Ulusal Eylem Plânları”nın hazırlanması çağrısında bulunmuştur. Böylece, *sosyal dışlanmayla savaşım*, Avrupa sosyal modelinin en önemli bölümlerinden biri hâline gelmiştir. Zirve’de ayrıca, *emeklilik sistemlerinin reformu, sosyal katılımın artırılması ve kaliteli sağlık hizmetlerinin sağlanması* hususları üzerinde durulmuştur⁴⁷.

Avrupa Komisyonu’nun 2000 yılı *Haziran* Ayı’nda kabul ettiği “Sosyal Politika Gündemi” ve 2000 yılı *Aralık* Ayı’ndaki “Nice Avrupa Konseyi”nde alınan kararlar, 2005 yılına kadar olan dönemde sosyal alanda yapılması gerekenler için *yol haritası* oluşturmuştur.

b. Avrupa Birliği’nde Engelliler Politikası

Bugün dünya genelinde, sosyal–refah devleti ilkesini benimseyen ülkeler, yurttaşları arasında herhangi bir *ayrım gözetmeksizin* “istihdam sahaları” açarak, onların kabiliyet ve becerilerine göre *işgücü eğitimi* ile ilintili birtakım faaliyetler sunmaktadır. Söz konusu durum, normal yurttaşlar ile engelliler arasında önemli bir gedik/fark *oluşturmamaktadır*. Bu bakımdan, sosyal–refah devleti vasfına erişmiş bir ülke, hiçbir ayrım gözetmeksizin tüm yurttaşlarına eğitim–öğretim[–sağlık] hizmetlerini arz etmek ve onları imkânlar nispetinde *istihdam etmek* yolunda mühim siyasalar ve temel stratejik hamleler tesis ve temin etmek mecburiyetindedir.

Küresel değişim/dönüşüm sürecinde, sosyal devlet tezinde de oldukça önemli ölçekte kimi değişiklikler meydana gelmektedir. Özellikle *Almanya, Japonya, Kanada* ve *ABD* gibi GÜ, sosyal politika ile ilişkili hükümet ve/veya devlet siyasalarını tesis ederken, engelli vatandaşları da dikkate almakta ve onlara da *pozitif yönlü ayrımcılıklar* tanımaktadır. Bunu yerine getirmenin gerekliliği, bugünün dünyasında artık bir mecburiyet hâline gelmiş bulunmaktadır⁴⁸.

Genel manada engelli fertlerin normal fertler gibi iktisadî, sosyal ve kültürel etkinliklerden istifade etmesi *en tabii haklandır* ve bu durum, sosyal devlet anlayışını benimseyen ülkelerin en önemli kriterlerden birini meydana getirmektedir. Bunun tesis ve temin edilebilmesi devlet kademesinde yer alanlar başta olmak üzere, bütün ilgili resmî ve

---

⁴⁷ European Commission, “Work Programme of the European Social Partners: 2006–2008”, 23 March 2006, http://ec.europa.eu/employment_social/news/2006/mar/work_programme_2006_2008_en.pdf [Erişim tarihi: 20.12.2006].

⁴⁸ J. Craig et al., “National Autism Prevalence Trends from USA Special Education Data”, 2004, <http://www.pediatrics.org/cgi/doi/10.1542/peds.2004-1958> [Erişim tarihi: 25.03.2005].

özel kuruluşların, gönüllü teşekküllerin, iş adamlarının, eğitimci ve uzmanların eşgüdüm içinde çalışarak ve birbirlerine katkı yaparak faaliyet göstermesiyle olası hâle gelmektedir/gelecektir.

AB'nin engelliler ile ilgili siyasaları, genel olarak, uluslararası seviyede BM'nin 1993 yılında benimsediği *Fırsat Eşitliği Hususunda Engelliler İçin Standart Kurallar İlke Kararı*'na istinat ettirilmektedir. Ayrıca Komisyon, *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği* başlıklı bir tebliğ yayımlayarak da söz konusu standart kuralların [AB nezdinde] takip edilmesi amaçlanmıştır⁴⁹.

Eylem Plânları, engellilik hususunda sosyal politikaları saptayan deklarasyonların somut yansımalarının yer aldığı düzeneklerdir. Bu Plânlar direkt, neticeye dönük takvimler içermesi karşısında stratejik değildir; ancak kültürel beklentiler çerçevesinde inşa edilmişlerdir. Söz konusu Eylem Plânları'nda zikredilen noktalar ve üslûp açısından ortaya konulan içerik, mühim işaretler de ortaya koymaktadır⁵⁰. Kısacası, bu konsept içerisinde kurgulanan sosyal politikanın mottosunu, *engelli vatandaşların topluma ve toplumsal hayata tam olarak katılabilmelerinin sağlanması*⁵¹ oluşturmaktadır.

AB sosyal standart normlarında *engellilik* ile *özürlülük* kavramları farklı cephelerden değerlendirilmektedir. Şöyle ki; “özürlülük” terimi, dünyanın herhangi bir ülkesinde, herhangi bir kesimin karşılaştığı çok sayıda ve değişik işlevsel sınırlılıkları özetlemektedir. Bireyler bedenî, zihnî ya da hissî açıdan özürlü olabilecekleri gibi; tıbbî koşulları ya da zihnî rahatsızlıkları sebebiyle de bu durumda olabilmektedirler. Bu tür “handikaplar”, “koşullar”

⁴⁹ Priestley, *a.g.m.*, s. 10.

⁵⁰ Avrupa Komisyonu, **Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Plânı**, Brüksel: 30.10.2003. Bu Plân, AB politikalarına **engellilik** boyutunun dâhil edilmesi için bir çerçeve ve referans noktası oluşturmakta ve ulusal düzeydeki politikaların oluşturulması ve geliştirilmesini teşvik etmektedir. Öngörülen yaklaşımda üç operasyonel gaye öne çıkmaktadır: **[1]** “İstihdamda Eşit Muamele Direktifi”nin [2000/78/EC] uygulanması; **[2]** İlgili Topluluk politikalarına engellilik boyutunun dâhil edilmesi; **[3]** “Herkes İçin Ulaşılabilirliğin” iyileştirilmesi. Bu tebliğ, 2010 yılına kadar olan süreç için bir Eylem Plânı ortaya koymaktadır. Bu bakımdan *istihdam*, sosyal bütünleşme açısından kilit bir öneme sahiptir. Bu nedenle *AB Engelliler Eylem Plânı*'nın birinci aşaması [2004–2005], engelli fertlerin istihdamını teşvik edecek gerekli koşulların tesis edilmesi konusuna vurgu yapmaktadır. Bu süreçte genişlemiş Avrupa'da emek piyasasının *daha ulaşılabilir* olması sağlanacaktır. Bu doğrultuda, Eylem Plânı'nın birinci aşaması şu dört somut önceliği ortaya koymaktadır: **[1]** İş sahibi olma, kalma ve ayrımcılıkla mücadele; **[2]** İstihdam olanağının artırılması, uyum, kişisel gelişim ve aktif vatandaşlık için yaşam boyu öğrenme; **[3]** Engellilerin güçlendirilmesi için yeni teknolojiler geliştirilmesi ve kullanımı, böylece istihdam olanaklarının artırılması; **[4]** İşyerlerine ulaşmak, ekonomi ve toplumla bütünleşmek için kamusal mekânların ulaşılabilirliği. *Ulusal Eylem Plânları* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://europa.eu/geninfo/query/resultaction.jsp?page=1>.

⁵¹ Burada “topluma ‘tam’ katılım” ifadesi, “*fırsat eşitliği*” nosyonuna dayandırılmaktadır.

ya da “rahatsızlıklar” geçici de olabilir, kalıcı da. “Engellilik” mefhumu ise; toplum hayatında, başkalarıyla eşit düzeyde yer alma fırsatlarının yitirilmesi ya da sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Bu içeriğiyle kavram, özürsüz bir insan ile çevresi arasındaki karşılaşmayı anlatır. Bu kavramın kullanılmasının amacı, çevredeki ve toplumdaki birçok organizasyonel faaliyette [örneğin; *bilgilendirme*, *iletişim* ve *eğitim* gibi plâformlarda] var olup özürsüzlerin eşit koşullarda katılımını önleyen eksikliklerin vurgulanmasıdır.

Uluslararası birlikler bazında konuya değinen mühim teşkilâtlardan *ILO* ve *WHO* gibi organizasyonlar da engelli vatandaşlar hususuna eğilmişler ve bu hususta tavsiye niteliğinde kararlar almışlardır. Meselâ, *ILO* 1987 yılında engelliler ile ilintili olarak “meslekî rehabilitasyon” ve “istihdam” konusunda *159 sayılı bir Sözleşme*⁵¹ imzalamıştır. Bunun yanı sıra *ILO*, uluslararası seviyede *99 sayılı bir tavsiye yönergesi*⁵² ile engellilerin ne çeşitle olursa olsun gerek ferdî gelişimleri gerekse meslekî gelişimleri noktalarında direktifler sunmuş ve bu direktiflerde, bilhassa meslekî rehabilitasyon konusunda çok dikkatli davranarak engelli bireylerin optimal ölçekte eğitilmeleri; bu eğitim sürecinin akabinde kabiliyet ve zekâ seviyelerine göre istihdam edilmeleri gerektiğini beyan etmiştir.

Standart sosyal normlar bağlamında betimlenen sosyal politikanın bir yansımasını da *WHO*’nun etütlerinde bulmak olasıdır. Çalışmalarını tıbbî ve toplumsal yaklaşımların etkisi altında yürüten *WHO*, engellilikle ilintili standart ölçekte ve global düzeyde birtakım tespitlerde bulunmaktadır. Bu araştırmalara göre; engellilik olgusunun içeriği, sürekli olarak genişleyen dinamik bir fenomendir. Bu fenomeninin dinamik yapısı, engelliliğin farklı sekanslarda saptanması yanında, karşılaştığı olgunun karakteristiğinden de kaynaklanabilmektedir. Engelli olma, sosyal buutta *gelişmişlik/azgelişmişlik* gibi kıstaslarla direkt değerlendirilemeyen bir olgudur ve endüstrileşmiş ve demografik profilde yaşlılık oranı yükselen toplumlarda engellilik oranı diğer toplumlara göre daha yüksek seviyededir⁵³.

---

⁵¹ 10 Temmuz 1999 tarihli ve 23751 sayılı Resmî Gazete.

⁵² Human Rights Education Associates [HREA], “UN officials urge commitment to integrate disabled persons into society”, 5 December 2005, <http://www.hrea.org/lists/hr-headlines/markup/msg02592.html> [Erişim tarihi: 29.12.2005].

⁵³ Son dönemlerde engelliliğin sıklığında ve nedenlerinde kimi değişimler olduğu görülmektedir. Genel anlamda engelliliğin sıklığının, dünya çapında %5.2 ilâ %18.2 arasında değişmektedir. 1960’lı yıllarda çocuklarda engelli olma oranları %2 iken; 1990’lı yıllarda bu oranın %7 olduğu görülmektedir. Zaman içinde gelişen teknoloji ve tanı olanakları ile engellilik sıklığının azalması beklenirken, oranın yükselmesi bir tür “dilemma” olarak değerlendirilebilmektedir; ancak bu sıklıktaki söz konusu artış, doğuştan beklenen yaşam süresinin uzaması ile açıklanmaktadır. Araştırmalar engellilik sıklığının *yaş* ve *kırsal* alanda yaşam ile arttığını göstermektedir. Bununla

Bu bakımdan engellilere ilişkin [sosyal] siyasaların üretilmesi aşamasında, öncelik taşıyan hususların başında **istihdam, yaşlılık** ve **kronik hastalıklar** gelmektedir.

Söz konusu saptamalar perspektifinde, *yaşlılığın* bir “engel gerekçesi” olması yanında, kronik hastalıklarda ortaya çıkan yaygınlaşma da engellilik oranını yükseltmektedir. Yaşam süresi sürekli olarak artmakta ve gelişmekte olan dünyada, yaşlı nüfusun ölüm oranları düşmektedir. Yaşlı nüfusun uzun süreli bakım ihtiyaçları, gelir ve sağlığın topluma maliyetinin politikayı etkilemesi nedeniyle de yaşlılık olgusu giderek büyük önem kazanmaktadır.

Bu doğrultuda engellilik ve engelliler bağlamında AB’de ve ABD’de sosyal politika disiplini, önceliklerini/temel ilgi alanlarını, *engelliliğin iktisadî yönü* merkezinde kurmakla kalmamakta; *engellilik görüngüsünün kategorizasyonunu* da yeniden inşa etmektedir⁵⁴. Genel olarak kullanılan engellilik kategorizasyonu, *ağır engellilik/özürsüzlük* merkezinde irdelenmektedir. Bu tanımlamaya göre; kronik rahatsızlıkların 1/3’ü ve ortopedik engellilerin önemli bir kesimi ağır engellidir. Engellilerin topluma tam olarak katılımı gayesi ve standart sosyal normlar bakımından ele alındığında, engellilik portföyü içerisinde ağır engellilik; engellilik kavramının topluma maliyeti açısından iktisadî bir olgudur. Dolayısıyla bu anlamda, WHO’nun etütleri çoğu kez engelliliğin ölçülmesi üzerine anlam kazanmaktadır⁵⁵.

Ana konuya tekrardan geri dönülecek olursa, AB’ye üye ülkelerde engellilik konsepti noktasında, **kurumsallığın tesisi** bağlamında *bağdaşık [homojen]* bir tutum mevcut değildir. *Danimarka, Almanya, Hollanda* ve *İngiltere*’nin öteki üye ülkelere kıyasla daha oturmuş bir kurumsallığa sahip olduğu aşikâr olsa bile; bu ülkelerde dahi engellilik

ilgili olarak, *İngiltere*’de genel nüfusun %14.2’sinin [*6 milyon*] engelli olduğu ve bunların da %70’ini 60 ve üzeri yaştakilerin oluşturduğu görülmektedir. Çocuklarda engellilik nedeni, *daha çok genetik ve doğumsal hastalıklar* iken; yaşlılarda temel nedenler, *kas-iskelet hastalıkları, kalp damar hastalıkları ve nörolojik hastalıklardır*. Kısacası, *yaşla birlikte engellilik nedenlerinin de değiştiği* görülmektedir. Kruse ve Hale, **a.g.m.**, ss. 12–25.

⁵⁴ *Sağlık hizmet gereksinimlerinin farklılığı* dışında, *engellilerin sağlık hizmeti içindeki maliyetleri* de farklılık göstermektedir. 1996 yılında ABD’de yapılan bir araştırmada, engellilerin yetişkin nüfusun yaklaşık %16’sını oluşturduğu görülmüştür. Bu araştırmaya göre; engelliler *aynı yaş grubundaki* yetişkinler arasında; hekime başvuranların %34’ünü; reçete yazılanların %41’ini; hastaneden taburcu olanların yaklaşık %50’sini; tüm gecelerini hastanede geçirenlerin %62’sini oluşturmakta ve yetişkinlerle ilgili sağlık hizmeti harcamalarının ise; %46’sı engelli bireylere harcanmaktadır. Lisa A. Schur, “Barriers or Opportunities? The Causes of Contingent and Part-Time Work Among People with Disabilities”, **Industrial Relations**, Vol. 42, No. 4, October 2003, ss. 591–95.

⁵⁵ Kruse ve Hale, **a.g.m.**, s. 27.

hususunda ‘tek–parça’ uygulamalardan bahsetmek *mümkün değildir*. Bunun dışında *İspanya, İtalya, Yunanistan* gibi ülkelerde, engellilik noktasında temel bir politika perspektifinde kurumsal yapıları yeniden düzenleme gayretleri, daha yoğun biçimde gözlemlenmektedir. Fakat sosyal güvenlik mekanizmasında mevcut olan altyapı, engelli vatandaşların öteki ülkelerle mukayese edilemeyecek oranda haklara sahip duruma getirmiştir⁵⁶.

AB nezdinde *engellilere ilişkin hukukî düzenlemeler*⁵⁷, “medikal model” yaklaşımından, “sosyal model”⁵⁸ yaklaşımına geçildiğine dair mühim doneler sunmaktadır. Bilindiği üzere sosyal model anlayışına göre; engelli fertler, toplumda yer alan **en handikaplı** kesimlerden biri olarak dillendirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu kesim, sosyal hayatın bütün denklemlerinde türlü bariyerlerle yüz yüze gelmektedir. Bu bariyerler, bireyleri fizikî noksanlıklarından ileri gelen engellerden *daha fazla oranda kısıtlamaktadır*.

(1) Ayrımcılıkla Savaşım

Ayrımcılık, sosyal hayatın hemen her safhasında denk gelen bir ‘aktüalite’ olarak karşıda durmaktadır. Çok değişik gerekçelere bağlı olarak ve farklı biçimler içinde yaşanan ayrımcılığın temelinde, kısaca, **ben [biz]** ve **öteki[ler]** gruplaşması yatmaktadır. Bu noktada “öteki”nin kavramsallaştırılması, “ben”den/“biz”den değişik/çizgi-dışı olan, bana/bize benzemeyen kesimlerde anlam kazanmaktadır. Bunun yanı sıra *öteki*yi betimlerken, oldukça türlü vasıflar, cinsiyet, etnik kimlik, fizikî hasletler, inançlar ve değerler, yerleşim biçimi/ birimi gibi kriterler kullanılmaktadır. *Ben [biz]* ve *öteki[ler]* mefhumu aslında, “sosyolojik” olarak yaşanmaktadır. Fertler, söz konusu *aitlik[ler]* içerisinde kendi kimliklerini

⁵⁶ Aysoy, a.g.e., s. 52.

⁵⁷ 12 Mayıs 2000 Sonuç Tebliği, “Engelliler için Engelsiz Avrupa”; 30 Ekim 2003 Sonuç Tebliği, “Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Plânı”; 27 Kasım 2000 Konsey Kararı, “Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Plânı Oluşturulması [2001-2006]”; 27 Kasım 2000 Konsey Direktifi, “İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Konusunda Genel Çerçeve [2000/78 EC] Avrupa Birliği Temel Haklar Belgesi [2000/C 364/01]”; 15 Haziran 2003 Konsey İlke Kararı, “Engelli Bireylerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi [2003/C 175/01]”; 6 Mayıs 2003 Konsey İlke Kararı, “Engelli Bireylere Yönelik Kültürel Etkinlikler ve Bu Etkinliklere Ulaşılabilirlik [2003/C 134/05]”; 5 Mayıs 2003 Konsey İlke Kararı, “Engelli Öğrencilere Eğitim ve Meslekî Eğitimde Fırsat Eşitliği Sağlanması [2003/C 134/04]”; 17 Haziran 1999 Konsey İlke Kararı, “Engelli Kişilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması [1999/C 186/02]”; 4 Haziran 1998 Konsey Tavsiye Kararı, “Engelliler İçin Park Kartı Verilmesi [1998/376/EC]”; 20 Aralık 1996 Konsey İlke Kararı, “Engelli Bireylere Tanınacak Fırsat Eşitliği [97/C/12/01]”; 31 Mayıs 1990 Konsey İlke Kararı, “Engelli Çocuklar ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı [90/C 162/02]”. T.C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı [ÖZİDA], “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

⁵⁸ *Sosyal model* yaklaşımı için bkz. Arıkan, a.g.m.

geliştirmekte/tanımlamakta ve daha da mühimi *güvenlik* ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar⁵⁹. Fakat *biz* olgusu fazla mübalağa edildiğinde, “dışarı”dakilere karşı bir *aldırmaçlık* ve *nefret hissi* de gelişebilmektedir. Bununla birlikte, her bir ferdin/grubun bir yerde, bir şekilde, bir konuda, birilerince mutlaka *öteki* konumunda görüleceğini de unutmamak gerekir.

Engelliler politikasının *temel hedefi*, “ayrımcılık ile savaşım”dır. AB bazında, engelli vatandaşlara ilişkin ayrımcılık konusunun tüm cepheleriyle anlaşılmasına/kavranılmasına yardımcı olacak geniş kapsamlı, geçerli, güvenilir bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda, *Amsterdam Antlaşması*’nda yer alan bir madde, engellilere ilişkin ayrımcılıkla savaşım olgusuna esas oluşturmaktadır. Bu maddeye dayanarak *Avrupa Konseyi*, 1999 yılında “ayrımcılıkla savaşım” paket programını hazırlamıştır. Söz konusu program, engelli bireylerin istihdam edilme ve iş hayatında karşılaştıkları ayrımcılığa yönelik AB genelinde bir direktif yayımlanarak, önleyici tedbirler alınması yönünde Eylem Plânı hazırlanmasını önermektedir.

“Engelliler için Engelsiz Avrupa” adlı tebliğ⁶⁰, engellilerle ilgili AB politikalarını gözden geçirerek, engelli bireylerin *ulaşılabilirliğini artırmaya* yönelik olarak Avrupa genelinde çaba sarf edilmesini öngörmektedir. Engelli bireyler için engelsiz Avrupa tesis etmeye odaklanmış olan bu tebliğ ile *meslek edinme, eğitim, meslekî eğitim, ulaşım, iç piyasa, bilgi toplumu* ve *yeni teknolojiler* gibi konularda Avrupa düzeyinde bir sinerji oluşturulmaya çalışılmıştır. “Bağımsız hareket edebilirlik”, ekonomik ve sosyal hayatta katılmanın önkoşuludur ve bunun gerçekleşmediği durumlarda engelli birey, kendine tanınan haklardan yeterince faydalanamamaktadır. *E–Avrupa* gibi girişimlerde de olduğu gibi; AB teknoloji alanındaki gelişmelere engellilerin “fonksiyonel sınırlılıkları”nın etkilerini azaltmada ve sosyal hayata katılımlarını artırmada rol oynayacağı bilinmektedir. Engelli olma hâlinin görülme sıklığı ile ilgili doğru istatistikî bilgiler, etkin koordinasyon ve danışmanlık mekanizmaları, söz konusu tebliğin uygulamada yer bulması için önemli argümanları oluşturmaktadır. *Fizikî engellerin* yanında *toplumun engellilere karşı menfi tutumu* da çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almaktadır. Tüm bu nedenlerden ötürü, Konsey 2003 yılını “Avrupa Engelliler Yılı” olarak

---

⁵⁹ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

⁶⁰ Avrupa Komisyonu, “**Engelliler için Engelsiz Avrupa Sonuç Tebliği**”, COM [2000]–284 final, 12 Mayıs 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

ilân etmiş; toplumda engellilikle ilgili *farkındalığın* yapılandırılmasına ve yeni politikaların oluşturulmasına karar vermiştir.

Amsterdam Antlaşması'nın 13. maddesi gereği Avrupa Komisyonu 26 Kasım 1999 yılında kapsamlı bir ayrımcılıkla mücadele paketi hazırlamıştır. Bu paket kapsamında engelli vatandaşların istihdamı ve meslek kazanmalarında Topluluk Antlaşmasının 13. maddesi uyarınca her türlü ayrımcılığın yasaklanmasına yönelik bir Direktif hazırlanmasına ve bütünleyici önlemleri içeren bir Eylem Plânı hazırlanması yer almaktadır. Engellilerin emek piyasasında karşılaştıkları ayrımcılığa yönelik bir diğer süreç de “*Topluluk Girişimi*” [EQUAL] {2000-2006} dir. Bu uygulamanın amacı, emek piyasasındaki her türlü ayrımcılığa ve eşitsizliğe karşı uluslararası işbirliği geliştirmektir⁶¹. Topluluk antlaşmasının 13. maddesine ilâve olarak *Amsterdam*'da yapılan ‘Hükümetlerarası Konferans’ta kabul edilen 22 sayılı deklârasyonla engellilere ilişkin ayrımcılıkla savaşım noktasındaki gayretler öne çıkarılmıştır. Bu deklârasyonda, Avrupa Birliği kuruluşları, üye ülkelerin yasal düzenlemelerini Avrupa Birliği’ne yakınlaştırmaları sürecinde özürülülerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalarını ve *ayrımcılıkla savaşım* ve *fırsat eşitliği* konularında entegrasyonu artırıcı standartlar geliştirmelerini istemektedir.

Bununla birlikte, AB sosyal politikasında ayrımcılıkla savaşım bağlamında, 27 Kasım 2000 yılında Konsey tarafından “Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Plânı Oluşturulması [2001-2006]” başlığıyla bir Plân ortaya konulmuştur. Söz konusu Plân’a göre⁶²;

➤ *Avrupa Birliği; özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanmaktadır. Avrupa Birliği Antlaşması'nın 6[2]. maddesi uyarınca İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesi, üye devletlerin ortak geleneklerine ve Topluluk Yasası tarafından garanti altına alınan temel haklara Avrupa Birliği saygı göstermek durumundadır.*

➤ *Avrupa Parlamentosu, ayrımcılığın yaşandığı tüm alanlarda eşit muamele ve eşit fırsatlar konusunda politika geliştirmesi ve güçlendirmesi için Avrupa Birliği'ni zorlamaktadır.*

➤ *Avrupa Birliği ayrı insan ırklarını belirlemeye yönelik teorileri reddetmektedir. Bu Karardaki “ırksal orijin” kavramı bu teorilerin kabul edilmesi anlamını taşımamaktadır.*

⁶¹ Avrupa Komisyonu, “**Engelliler ...**”.

⁶² Avrupa Komisyonu, “**Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Plânı Oluşturulması [2001-2006]**”, [2000/750/EC], 27 Kasım 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

➤ Kadınlar sıklıkla birçok alanda ayrımcılığa uğradıkları için, Antlaşma uyarınca, Program'ın uygulanmasında Topluluk, kadınla erkek arasında eşitsizliklerin giderilmesine ve eşitliğin geliştirilmesine çalışacaktır.

➤ Hiçbir ayrımcılık hoş görülmez. Program, hem üye ülkelerdeki iyi uygulamaları örnek almak hem de çoklu ayrımcılığa karşı da savaşmak için politikaların ve yeni uygulamaların geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Bu karar çeşitli alanlardaki her tür ayrımcılıkla savaşmak için bütüncül bir strateji oluşturulmasına yardım edebilir.

➤ Özellikle toplumsal cinsiyet konusunda Topluluk'un deneyimleri, uygulamada ayrımcılıkla savaşmanın karşılıklı birbirini destekleyen mevzuat ve uygulamalarla mümkün olduğunu göstermiştir.

➤ Cinsiyet ayrımcılığına karşı Topluluk'un özel eylemleri olduğu için Program, cinsiyet ayrımcılığı dışında ayrımcılığın tüm alanlarıyla ilgilenmelidir. Değişik alanlardaki ayrımcılıklar benzer özellikler taşıyabilir ve onlarla benzer şekilde savaşılabilir. Ayrımcılıkla mücadelede edinilen deneyimden diğer platformlarda da yararlanılabilir. Ancak, bunun için değişik şekillerdeki ayrımcılığın kendilerine özgü özellikleri duruma uygun hale getirilmelidir. Bu nedenle, **engelli** kişilerin özel ihtiyaçları eylemlerin ve sonuçlarının ulaşılabilirliği açısından göz önünde tutulmalıdır.

➤ Programa katılım ayrımcılıkla savaşan tüm kamu ve/veya özel organ, kuruluşlara açık olmalıdır. Aynı şekilde yerel ve ulusal sivil organizasyonların deneyim ve becerileri de gözününde bulundurulmalıdır.

➤ Avrupa'daki birçok sivil toplum kuruluşunun ayrımcılıkla mücadele konusunda ayrımcılığa uğrayan kişiler aracılığıyla edindiği deneyimi vardır. Bu nedenle, bu kuruluşlar, ayrımcılığın çeşitli şekillerinin ve etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, ayrımcılığa uğrayan kişilerin deneyimlerini dikkate alan programların tasarlanması, uygulanması ve izleme çalışmalarına önemli katkıda bulunabilirler. Topluluk geçmişte bu konuda çalışma yapan birçok organizasyona fon sağlamıştır. Ayrımcılıkla mücadelede, etkin kuruluşların fonla desteklenmesi yararlı bir girişim olabilir.

➤ Bu Karar'ın uygulanması için gerekli önlemler, uygulama için Komisyon tarafından verilen yetkiler geri alınarak, Konsey'in 28 Haziran 1999 tarih ve 1999/468/EC sayılı Karar'ı ile uyumlu olarak kabul edilmelidir.

➤ Topluluk eyleminin güçlü kılınması için Komisyon, diğer üye ülkelerle birlikte bu Karar çerçevesinde uygulanan eylemlerin ve diğer Topluluk politikalarının, araçlarının ve eylemlerinin her düzeyde bağdaşmasını ve tamamlayıcı olmasını sağlamalıdır. Bu durum özellikle eğitim, kadın ve erkeğe eşit fırsatlar tanınması ve sosyal bütünleşmeyi sağlama alanlarında geçerlidir. Avrupa Irkçılık ve Yabancı

Düşmanlığı Gözleme Merkezi'nin ilgili etkinlikleriyle de tutarlılık ve tamamlayıcılık göz önünde bulundurulmalıdır.

➤ *Avrupa Ekonomik Alan Anlaşması [EEA Agreement], bir taraftan Avrupa Topluluğu ve üye ülkeleri ve diğer yandan Avrupa Ekonomik Alan Anlaşması'na katılan Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması [EFTA] ülkeleri arasında sosyal konularda daha güçlü işbirliğini mümkün kılmaktadır. Bu programın Merkez ve Doğu Avrupa'daki aday ülkelere açılması için Avrupa anlaşmalarında oluşturulan şartlarla, ek protokollerle, Kıbrıs Rum Kesimi, Malta ve **Türkiye** ile ilgili kararlarla uyumlu olarak hazırlıklar yapılmalıdır.*

Modern çağ, çalışmanın en büyük erdem olduğunu iddia etmektedir. Engelli bu erdemden yoksun bireydir; çünkü çalışmanın erdemliliği ancak güçlüler için geçerlidir. Kamusal alan, yüzyıllar boyunca topluma kendi değerlerini, yavaş yavaş kendini kutsiyet atfeden konuma getirinceye dek yükseltmiştir. Bunun yanında *rekabet* olgusu, sosyal bir hastalık hâline dönüşmüş ve insanî değerlerin yerine geçmiştir. Böylelikle engelli, *sosyal bütünleşme* içinde bu paradigmaları içselleştirerek, idealleştirilmiş toplumsal yaşamın “kendisi” tarafından bozulduğunu [!] varsayarak, kendini tamamen içine kapatır; sosyal denklemden dışlar. Karşı çıkışları toplumsal hareketin dinamik değişkenlerinden biri değildir. Sadece kendine bu dinamik değişkenler içinde bir kimlik arar. Bu kimlik arayışında, onun kendine uygulanan ayrımcılığın farkına varmadan, ya da bilinçli olarak kabulüne yöneliktir⁶³.

Çalışma sahasında/hayatında ise; engellinin hiçbir iş'e yaramayacağı hipotezi ile hareket eden büyük kurumlar, salt kendilerini ahlâkî yönden tatmin edebilme adına engelli ferdi üretime dâhil etmekte; ama ona yetenekleri doğrultusunda iş vermeyerek aşağılamakta ve bir tür hayır evi görevi üstlenmektedir. Oysa engellinin *üretim sürecinde* bir “rol” alması, kendisinin en tabî hakkıdır; çünkü iki dünya savaşı sonunda ortaya çıkan işgücü gedliğini kapatmak isteyen işverenler, çocukları ve yaşlıları daha fazla sermaye birikimi için, üretimin içine kattığına göre; elbette “engelli” olarak adlandırdığı yetişkin insanın emeğine gereksinim duyacaktır.

---

⁶³ Marjorie L. Baldwin ve William G. Johnson, “Labor Market Discrimination against Women with Disabilities”, **Industrial Relations**, Vol. 34, No. 4, October 1995, ss. 556–60.

Gerek AB’de gerekse ABD gibi GÜ’de ayrımcılıkla savaşıma yönelik geliştirilen pratik uygulamalara da değinmekte yarar vardır. Şöyle ki; ayrımcılık olgusunun varlığının kamuoyunda bilinmesi maksadıyla, hükümetlerce, Avrupa ya da Batı *medyalarının* ‘sağduyulu’ ve ‘realist’ olmaları yönünde direktifler tevdi edilmektedir. Bunun dışında, engellilik gibi “farklılık” oluşturuca hâlleri, imkânlar nispetinde minimize etmek ve/veya söz konusu farklılıkları ayrımcılık noktasına *taşımamak* adına, gerekli *sosyal* ve *kışisel şunrun* oluşturulması cihetinde de birtakım eylemler gerçekleştirilmektedir.

Eğitim mefhumu da ayrımcılığın bertaraf edilebilmesinde büyük önem arz eden bir diğer düzendir. Bu düzenek, “yeni bir birey” ve “toplum tipi” tesis etmenin başat argümanlarındandır. AB bazında ayrımcılıkla savaşım noktasında, en göze çarpan vizyon, *konuya ilişkin manzarayı bütün veçheleri ile görebilmektir*⁶⁴. Bu maksatla, ayrımcılık aleyhtarı bir eğitim mekanizması/yaklaşımı teşkil etmek ve bilhassa da çocuk yaşta eğitime hassasiyet göstererek sosyal hayatın her cephesinde ayrımcı teamüllere izin vermemek gerekmektedir.

Netice itibarıyla, ayrımcılık problematiğinin fizikî dayanak noktasını, doğal ve sosyal hayatın kapsadığı farklılıklar meydana getirmektedir. Farklı olanlar arasındaki *kuvvet dengesizliği*, ayrımcılığa giden *ikinci* önemli istasyonu teşkil etmektedir. *Üçüncü* önemli istasyon ise; ayrıma tâbi tutmanın bir tarafa [ferdî, kütlesele, sosyal, siyasal...] *görece üstünlük/yarar* getirmesidir. Söz konusu etmenlere *bilgi yetersizliği*, *şuursuzca davranışlar geliştirme* ve *diğergam olamama* gibi öğeler de eklendiği takdirde, ayrımcılığın önlenmesine ilişkin lokal–bölgesel–ulusal ve ulus–üstü seviyelerdeki politikaların başarı şansı da o nispette azalma eğilimi gösterecektir. Bu istikamette, *herkesin farklı ve imkânlardan yararlanma anlamında herkesin eşit olduğu yönündeki inancın kabulü*, söz konusu savaşım eyleminin de başarısını belirleyecektir.

(2) Fırsat Eşitliği Prensibinin Sağlanması

AB Konseyi, 20 Aralık 1996 tarihinde üye ülkelerden *Engelli Bireylere Tanınacak Fırsat Eşitliği* konusunda beş [5] ana maddeyi tatbik etmelerini talep etmiştir. Söz konusu maddeler, bugün bile pekçok coğrafyada [Birlik dışında da] etkin bir şekilde uygulanagelmektedir.

---

⁶⁴ Visier, a.g.m., s. 355.

Bu maddeler⁶⁵:

- *Bir yandan engelli kişilerin ailelerinin ve onlara bakanların ihtiyaçlarına gerekli özen gösterilirken, diğer taraftan ileri derecede engelli olanlar da dâhil, bunların topluma katılmaları için güçlendirilmeleri;*
- *Engellilik ve engellilerle ilgili görüş ve değerlendirmelerin, konuya ilişkin her türlü genel politikanın kapsamına alınması;*
- *Engellerin kaldırılması ile engelli kişilerin topluma tam olarak katılmalarının sağlanması;*
- *Engelli kişilerin yetenek ve becerilerinin ve fırsat eşitliği stratejilerinin benimsenmesi konusunda toplumun genel görüşlerinin beslenmesi;*
- *Engellilerden yana olan politika ve uygulamaların gerçekleştirilme ve izlenmelerinde onların temsilcilerinin rol almalarının teşvik edilmesi.*

(3) Engelli Çocuk ve Genç Kesimlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı

Konsey, 31 Mayıs 1990 tarihinde “İlke Kararı” niteliğinde olmak üzere, *Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı* isimli iki maddelik bir düzenleme gerçekleştirmiş ve bunun üye devletlerce uygulanmasını/benimsenmesini salık vermiştir.

AB’de engelli vatandaşlara dönük sosyal politikalarından biri olan bu argümanın ana hatlarını kısaca şu şekilde ele almak mümkündür⁶⁶:

- *Üye ülkeler, kendi öğrenim politikaları çerçevesinde ve yine kendi eğitim sistemlerini dikkate alarak uygun olan her durumda engelli öğrencilerin genel öğrenim sistemine katılmaları veya katılım teşviki ile ilgili çabalarını gerektiğinde güçlendirmeyi kabul etmişlerdir.*
- *Genel öğretim sistemine tam katılım, uygun olan her durumda **ilk** seçenek olarak kabul edilmeli ve tüm öğretim kurumları engelli öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmalıdır. Bu konu ile ilgili olarak aile-okul-toplum-dinlenme etkinlikleri-çalışma hayatı arasındaki bağlar oluşturulmalı ve güçlendirilmelidir. Engelli öğrencilere genel öğretim sistemi içerisinde mümkün olan en üst*

⁶⁵Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Bireylere Tanınacak Fırsat Eşitliği [97/C/12/01]**”, 20 Aralık 1996, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

⁶⁶Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Çocuklar ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı [90/C 162/02]**”, 31 Mayıs 1990, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

düzeyde öğrenim sağlanması, engelli kişilerin bağımsızlıkları ve topluma katılmalarını teşvik etmenin önemli ve olmazsa olmaz şartı olarak kabul edilmelidir.

(4) Engelli Bireylerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi

Bilindiği üzere, BM Genel Kurulu 20 Aralık 1993 tarihinde yapılan 48. toplantısında 48/96 sayılı kararla “*Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Hususunda Standart Kurallar*”ını belirlemiştir. Söz konusu kurallar, ‘eşit katılım için ön koşullar’; ‘eşit katılım için hedef alanlar’; ‘yürütme önlemleri’ ve ‘izleme mekanizması’ ana başlıkları altında *detaylı* olarak izah edilmiştir.

Bunlardan *Eşit Katılım İçin Hedef Alanlar* başlığının içerisinde yer alan *istihdam* başlıklı *yedinci* kuralda⁶⁷ ise; engellilerin istihdamına yönelik yasaların, tüzüklerin engellilere karşı ayrımcı olmayan ve engellilere istihdamda engel teşkil etmeyen bir yaklaşımla düzenlenmesi salık verilmektedir. Söz konusu kural içerisinde, işyerlerinin engelli çalışan istihdam edebilecek şekilde düzenlenmesi, bunun için gerekli olan teknolojilerin kullanılması üzerinde durulmaktadır. Uygun eğitim verilerek, engellilerin eğitimleriyle ilintili işlere yerleştirilmesi üzerinde durulması büyük önem arz etmektedir.

Engelli fertlerin, istihdam imkânlarına eriştirilmesinin yanı sıra; kendilerinin *toplumla bütünleşmeleri* bağlamında da problematik görünümlü kimi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Dünya genelinde hemen her ülkede engellilerin, toplumla bütünleşme boyutunda yoğun sorunlar içerisinde yer aldıkları bilinen bir realitedir. Sorunu adlandırmadan başlayan ve yaşamın pek çok sahasına yayılan söz konusu sorunlar, engelli kişilerin içinde yaşadıkları toplum ile *fonksiyonel bir bütünlük* içinde yaşamalarını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, istikrarlı olarak bu türden sorunlarla boğuşan, onlara *manidar* çözümler üretemeyen kesimler, kendilerini hâliyle mutsuz/yılgın hissedeceklerdir. Bu durum da temel bir insan hakkı olan ferdin “*kendisini gerçekleştirme hakkı*”nı bertaraf eden ‘düşük hayat standardı’⁶⁸ anlamına gelmektedir.

⁶⁷ ÖZİDA, I. *Özürlüler Şurası...*, s. 11.

⁶⁸ *Engellilerin yaşam kalitesi ve tatmini* hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Cıgla, “Özürlülerin Yaşam Kalitesi”, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, C. 1, Sy. 1, Mayıs 2001; Akın Marşap, “Özürlülerin Sosyal ve Toplumsal Hayata Uyum Sürecinde Öğrenen Örgüt Kültürünün Güçlendirilmesi”, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, C. 2, Sy. 1, Mayıs 2002.

Toplumsal bütünleşme sürecinin “başarı” ile devam ettirilebilmesi adına, gereken kurumsal değişiklikler evvelinde, değişimi idare eden ekibin üzerinde dikkatle durması icap eden noktalar bulunmaktadır. Organizasyon içinde ve dışında değişimin lehinde olanların koalisyonunu tesis etmek oldukça önemlidir⁶⁹. Sosyal bütünleşme sürecinde engellilerin toplum hayatındaki *yeri, beklentileri ve geleceğe dönük yeni işlevlerinin* toplumun diğer üyelerine de zamanında ve doğru bir şekilde kanalize edilmesi büyük önem taşımaktadır. “Toplum”un *bilgilendirilmesi/bilinçlendirilmesi ve yeni bakış ve anlayışa kavuşturulması* gerekli olmaktadır. Bu manada, engellilerle ilintili yeni değerler sistemine, entegrasyona yönelik bilgilendirme ve paylaşma etapları sistemli bir biçimde başarılmalıdır.

AB Konseyi, engelli insanların istihdamının ve toplumla bütünleştirilmelerinin teşvik edilmesi gayesi ile 15 Haziran 2003 tarihinde “İlke Kararı” belirlemiş ve bu anlamda üye ülkeleri ve Komisyon güçleri istikametinde aşağıdaki kriterleri uygulamaya çağırmıştır⁷⁰:

- *Engellilik ilgili tüm organların [ulusal, Avrupa ve sivil toplum düzeyinde] işbirliğini teşvik etmek;*
- *Engellilerin toplumdaki diğer bireylerle eşit haklara sahip olduklarını dikkate alarak engellilerin toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılımını teşvik etmek;*
- *Engellilerin işgücüne katılımları önündeki engellerin ortadan kaldırılması konusundaki çabaları devam ettirmek. Bu konuda eşit muamele ilkesi doğrultusunda engelliler için eğitim ve gelişim fırsatlarının geliştirilmesi öngörülmektedir.*
- *Engellilerin için yaşam boyu öğrenme sürecinin daha erişilebilir olması konusunda çaba gösterilmesi. Bu kapsamda, öğrenme, meslekî eğitim ve istihdama erişimin kalitesinin iyileştirilmesi için yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ve İnternet’in engeller için erişilebilir olmasının sağlanması;*
- *Engellilerin toplumsal yaşama özellikle de iş yaşamına dâhil olmaları önündeki engellerin herkes için tek tasarım ilkesi doğrultusunda ortadan kaldırılması ve gelecekte ortaya çıkabilecek engellerin önlenmesi;*

---

⁶⁹ G. Yukl, **Leadership in Organizations**, New Jersey: Prentice Hall Int. Inc., 2000, s. 289.

⁷⁰ Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Bireylerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi [2003/C 175/01]**”, 15 Haziran 2003, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

- *İstihdamda ve iş'te eşit davranılması konusunda Genel Çerçeve Direktifi'nin belirlenen son tarihe kadar ulusal yasalara uyarlanması ve uygulamaya geçirilmesi;*
- *Engellilerin istihdamı ve toplumsal bütünleşmesi konusunda ihtiyaç durumunda ek tedbirler alınması;*
- *Engellilerin istihdamının teşvik edilmesi konusunda Avrupa İstihdam Stratejisi'nin hedefleri ile uyumlu olarak hem Avrupa hem de ulusal düzeyde alınabilecek tedbirler üzerinde düşünülmesi;*
- *Gelecekte hazırlanacak **toplumsal dışlanma** ve yoksullukla ilgili Ulusal Eylem Plânları'na engellilik boyutunun dâhil edilmesi;*
- *Bu konularla ilgili olarak Avrupa düzeyinde bilgi ve deneyimlerin paylaşılmaya devam etmesi ve bu sürece ilgili Avrupa örgütlerinin deneyimlerinin dâhil edilmesi;*
- *Engellilerin durumlarına ilişkin istatistikî verilerin toplanması. Bu veriler toplanırken cinsiyete dayalı veri toplanmasına özel önem verilmesi;*
- *Avrupa Birliği'ndeki engelli vatandaşların sorun alanlarına yönelik çalışan grubun [EU Group of High Level Officials] çalışmalarının desteklenmesi;*
- *İlgili tüm politikalara politika oluşturma, uygulama, izleme ve değerlendirme aşamalarında engellilik boyutunun dâhil edilmesi;*
- *Eşit muamelenin sağlanması için politika oluşturma ve değerlendirmelerde kadınlarla ilgili konulara önem verilmesi;*
- *Engellilerin istihdamının artırılması ve fırsat eşitliğinin teşvik edilmesine yönelik 20 Ocak 2003 tarihli deklârasiyona dayalı olarak engellilerin istihdamına ilişkin faaliyetlerde ve toplu sözleşmelerde **sosyal diyalogun** esas alınması.*

(5) **İstihdamda Fırsat Eşitliği İlkesinin Sağlanması**

Bedenî, zihnî, ruhî ve sosyal niteliklerinde doğuştan ya da sonradan belirli bir oranda ve sürekli olarak birtakım engelleri olan fertlere dönük hizmetler *çok boyutlu* olma vasfına sahip bulunmaktadır⁷¹. Engelliler de engelli olmayanlar gibi; hukukî, içtimâî, kültürel ve iktisadî haklara, yani tüm insan haklarına sahiptir. Bu gerekçeyle, engelli grupları sağlık,

⁷¹ Devlet Plânlama Teşkilâtı [DPT], **Sosyal Hizmetler ve Yardımlar, Özel İhtisas Komisyonu Raporu VIII. Beş Yıllık Kalkınma Plâni**, Ankara: 2001, s. 25.

eğitim, kültür, sosyal güvenlik, sosyal hizmetler, istihdam gibi tüm toplumsal merkezli sektörler ile malî sektörlerin ana konularından biri olmaktadır.

Engellilerin karşılaştıkları en önemli handikapların başında *istihdam* meselesi gelmektedir. *İktisadî uğraşın*, hem ferdi hem de sosyal refahın tesis ve temininde önemi tartışılamaz. İktisadî uğraşı ya da çalışmayı “cazip” kılmanın gerek bireysel gerekse toplumsal bakımdan sayısız faydası olduğu ifade edilebilmektedir. Diğer taraftan, modern anlayışın bir uzantısı olarak *alışmak* ve *işsizlikten korunmak*, bir insan hakkı olarak da düşünülebilmektedir.

Fırsat eşitsizliğinden beslenen işsizlik ve çalışma hayatından ileri gelen mühim sorunlar, engelli bireyleri epe–evre saran sorunlar arasında, adeta diğer sorunların da temeli durumunda olan, bir diğer ifade ile direkt diğer problemleri ortaya çıkaran veya bu problemlerin daha keskin ve şiddetle hissedilmesine yol açacak tesirlerde bulunan bir niteliğe sahiptir⁷².

Engelli insanlar, fizikî ve ruhî işlevlerinde bir aksama/bozulma veya bir eksiklik olsa bile ya da bunun dışında kendilerine fırsat eşitliği sağlanamasa dahi, onların bu niteliklerini dikkate alan *uygun bir eğitim* ve *rehabilitasyondan* geçirildiklerinde, çalışabilme ve üretim sürecine iştirak edebilme ihtimalleri yükselmektedir. Bu anlamda çalışmanın ve fırsat eşitliği şuurunun yerleştirildiği, kültürün önemli bir elementi sayıldığı yerlerde tüm engelsiz fertler gibi; engelli vatandaşlar da çalışmaya/iktisadî değer üretmeye arzuludurlar.

AB Konseyi de 17 Haziran 1999 tarihli *Engelli Kişilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması* hususundaki ‘Kararı’na ye ülkelerince uyulmasını talep etmiştir. Söz konusu Karar’ın iki ana cephesi bulunmaktadır. Bunlar ana hatlarıyla řoyledir⁷³:

Konsey Birlik yesi ülkelerden;

➤ *Kendi ulusal istihdam politikaları çerçevesinde ve engellilerle ilgili sivil toplum örgütleri ve sosyal taraşlarla birlikte, kendi işlerini kurmaları da dbil olmak üzere özel sektörde olsun, kamu sektöründe olsun, engelli kişilerin istihdam fırsatlarını geliştirme ve bu gibi kişilerin iş piyasasına*

⁷² Kasım Karataş, **Genç İşsizliği: Ekonomik, Toplumsal ve Ruhsal Sonuçları**, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayınları, No. 2, 1996, s. 28.

⁷³ Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Kişilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması [1999/C 186/02]**”, 17 Haziran 1999, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

girmelerini sağlayacak hem ayrımcılıkları ortadan kaldıracı, hem de piyasaya girmelerini sağlayıcı eylem ve işlemlere özel önem vermelerini;

➤ *Yeni bilgilere ve iletişim teknolojilerine ulaşım da dâhil olmak üzere teknik donanımlar gibi işyeri donanımlarında, işyerlerine ulaşımında, iş için istenen yetenek ve becerilerde, meslekî yönlendirme ve iş'e yerleştirme hizmetlerinde uygun destek ve haksız yere iş'ten çıkarmaya karşı koruma sağlanırsa, çalışanların iş'e alınıp o iş'te kalabilmelerine özel önem verilirse,*

tutarlı bir küresel politika çerçevesi içinde, engelli kişilerin istihdamlarında ilerleme elde edilebileceğini teyit etmektedir.

(6) Erişilebilirlik

Erişilebilme başlıklı beşinci kurala⁷⁴ göre; devletler toplumun her kesimine eşit fırsatlar verilmesi işleminde, erişilebilmenin baştan sona önemini kabul etmeli; her türlü engelliler açısından fizikî çevre şartlarını *gidebilme* [erişebilme] bakımından kolaylaştıracak eylem programları hazırlayıp sunmalı; bilgi ve haberleşmede erişim imkânını sağlayacak tedbirleri almalıdır. Ayrıca, devletler, verdikleri hizmetleri elde edilebilir hâle getirmek adına, medyayı, bilhassa televizyonu, radyoyu ve basını teşvik etmelidir. Halka arz edilen bilgisayarlı yeni bilgileri ve hizmet sistemlerini, engelli fertler için ya evvelden elde edilebilir ya da gereksinim hâlinde elde edilebilir biçimde uyumlaştırmalıdır; hizmet sistemlerini elde edilebilir hâle getirecek tedbirlerin hazırlanması esnasında engellilerle ilgili kuruluşlarla enformasyon alışverişinde bulunmalıdırlar⁷⁵.

Modern toplumlarda birey sosyal hayata ve ekonomik hayata katılmak üzere *bağımsız olarak hareket edemiyorsa*, o bireyin *topluma tam olarak katılım sağlayabileceği düşünülemez*. Özellikle bağımsız hareket edebilme yönünde kısıtlılıkları bulunan bireyler *sosyal, kültürel, ekonomik, politik hayata diğer insanlardan farklı olarak daha az katılım sağlamak* durumunda kalmaktadır. Engelli bireyleri mümkün olduğu kadar toplumla bütünleştirmek için özellikle toplu taşıma olanaklarını da artırarak onlara hareket serbestisi sağlamak, **sosyal dışlanma** sorunlarını da büyük ölçüde azaltacaktır.

⁷⁴ BM Genel Kurulu 20 Aralık 1993 tarihinde yapılan 48. toplantısında 48/96 sayılı kararla “Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Hususunda Standart Kurallar”ın beşincisi.

⁷⁵ ÖZİDA, I. **Özürlüler Şûrası...**, s. 11.

1993 yılında AB Komisyonu *hareket kısıtlılığı* yaşayan engellilerin erişim/ulaşım kaynaklarını kullanabilme şanslarını artırmak gayesiyle, “*Erişilebilir Ulaşım Hakkında Topluluk Eylem Plânı*”⁷⁶’nı kabul etmiştir. Bu Plân, araştırma projeleri koordine etme, bilgi programları konusunda iletişim kurma, erişim altyapısı ve ulaşım araçları konusunda uygulanabilir teknik standartlar belirleme ile ilgili bir dizi Topluluk önleminde oluşmaktadır. Engelli kişilerin erişilebilirliğini artırma yolundaki AB gayretleri, aşağıda ifade edilen sahalarda gerçekleşmektedir⁷⁶:

➤ *Hizmet düzeyini artırmak; tüm ulaşım sistemlerinde ve toplu taşıma araçlarında engelli bireyler için gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için rehber kitaplar hazırlamak;*

➤ *Raylı sistemlere ulaşım; yolcuların erişilebilirliğini artırmaya yönelik gerçekleştirilen COST 335 Projesi sonucu yapılan önerilerden bazılarının hayata geçirilmesi yönünde Komisyon’un çabaları bulunmaktadır.*

➤ *Havayolu; havaalanı ve havayolu şirketi tarafından Avrupa Sivil Havacılık Konferansı ve Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu’nun önerdiği uygulamaları ve standartları takip etme adına önemli çaba sarf edilmesine rağmen engelli bireyler Avrupa genelinde seyahat ederken bazı durumlarda problemlerle karşılaşmaktadır. Komisyon hava yolunu kullananlar için yolcu hakları belirleme yolunda bir çabaya girişmeyi düşünmektedir.*

➤ *Deniz Ulaşımı; Haziran 1991’de Uluslararası Deniz İşletmeciliği Organizasyonu [IMO] “engellilerin ve yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tasarım ve yolcu gemilerinin işletimi” konusunda tavsiye kararı yayınlamıştır. Komisyon bu tavsiye kararının ve Handiami Projesinin [engelli bireylerin deniz ulaşım araçlarını kullanırken karşılaşılabilecekleri acil durumlarda yapılacakların neler olabileceğine ve deniz işletmeciliklerinde özürli birey çalıştırılmasına dair yapılan araştırma] uygulanması konusunda çalışmalar yapmaktadır. Örneğin, 29 Aralık 1999/35/EC sayılı Konsey Direktifi’nde feribotlar ve şehir hatları vapurlarını kullanan özürli bireylerin güvenliği konusunda “tüm işletmelerin engelli ve yaşlı bireylere sağlanacak hizmet ve destekler açısından bilgilendirilmesi, tüm yolcuların bu konuda bilgilendirilmesi ve tüm uyarıların az görenlere uygun biçimde verilmesi” istenmektedir.*

➤ *Bütünleştirici Trans-Avrupa Ağı; AB Avrupa Ulaşım Ağı geliştirme kılavuzunda [TEN-9] Avrupa genelinde insanların sürdürülebilir hareketliliğinin sağlanması gerektiği*

⁷⁶ Avrupa Birliği Konseyi, “**Topluluğun Daha Fazla Eklenen Değer Kazanmasına Yönelik Yol Haritası: Vatandaş Olarak Bağımsız Yaşama Doğru**”, 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].

vurgulanmaktadır. Bu kılavuzda engelli bireylere yönelik açık bir ifadeye rastlanmamakla birlikte bir sonraki kılavuzda [TEN-10] yaşlıktan veya engelden dolayı hareket kısıtlılığı yaşayan bireylerin bu ulaşım ağına ulaşılabilirliğinin artırılmasına yönelik ifade bulunmaktadır.

➤ İleri araştırmalarda bütünleştirme çalışmaları; beşinci çerçeve araştırma programında ulaşım alt yapısı ve ulaşım sistemleri ile ilgili araştırma ve çalışmalarda ulaşılabilirlik konusunda kapsanması ön görülmüştür.

➤ Topluluk, Avrupa Yerel Ulaşım Bilgi Servisini [ELTIS] kurarak Uluslararası Toplu Taşıma Birliği [UITP] ve yerel ve bölgesel POLIS ağı ile işbirliği içerisinde iyi uygulama örneklerinin desteklenmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bilgisayar ağı üzerinde kurulan bu sistemde **hareket kısıtlılığı** bulunan bireyler için erişilebilir ulaşım seçeneklerine yönelik örnekler bulunmaktadır.

➤ Haziran 1998'de kabul edilen engelliler için park kartı tavsiye kararının üye ülkelerde karşılıklı olarak tanınması teşvik edilmektedir.

AB düzeyinde endüstri, bilgi toplumu, sosyal kenetlenme, bölgesel gelişim, çevre, ulaşım, sosyal politika, iş yeri sağlık ve güvenliği ile ilgili politika sahalarında gerçekleşen tüm etkinlikler, erişilebilirlik üzerinde etkili olmaktadır. İşverenin işyerini engelli çalışanın kullanımına uygun konuma getirmesine yönelik hazırlanan 89/391/EEC Çerçeve Direktifi gibi bazı AB yasal düzenlemeleri, “hareketlilik” ile ilgili mevzulara değinmektedir. Engelli bireyler tarafından kullanılan liftlerle ilgili 29 Haziran 1995 tarihli 95/16/EC Konsey Direktifi hazırlanmıştır. Yine Liftlerin güvenliği ve erişilebilirliği ile ilgili 8 Haziran 1995 tarihli konsey tavsiye kararı bulunmaktadır⁷⁷.

Bunun yanında, güvenli ve uygun bir iş ortamı tesis edilmesi, engelli bireyin iş kapasitesini tam olarak kullanabilmesi ve rekabet ortamında varlığını devam ettirebilmesi açısından önemlidir. Erişilebilirlik kamuya sağlanan hizmetlerin bazılarında öne çıkmaktadır. Bu özellikle *turizm* sektöründe hizmeti sağlayan kuruluş için artı getiriler sağlamaktadır; çünkü bu kuruluşlar, hareket kısıtlılığı olan *yaşlılar* ve *engelli* bireyler için tercih edilmektedir.

➤ Endüstriyel kuruluşlar ve tüketicilerin katkısıyla Komisyon Avrupa Birliği Yapılı Çevreye Erişilebilirlik Standartları'nın uygulanabileceği alanları tanımlayacaktır;

⁷⁷ Avrupa Birliği Konseyi, “Topluluğun Daha Fazla Eklenen Değer Kazanmasına Yönelik Yol Haritası: Ulaşılabilirliğin Artırılması: Sektörler Arası Boşlukları Kapatmak”, 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006]

➤ *Avrupa’da AB’nin finansal desteği ile yeni ulaşım ve alt yapı sistemleri geliştirilmektedir. Bu destek özellikle Trans–Avrupa Ağı ve Yapı Fonları [structural funds] göz önünde bulundurularak hazırlanan projelere, bu beklentileri karşıladıkları ölçüde sağlanmaktadır. Erişim araçlarının ve alt yapısının kullanım süresi çok uzun olduğu için ulaşılabilirlik konusu bunların tasarım sürecine dâhil edilmelidir. Komisyon, AB’ye finansal destek için gönderilen tasarım ve inşaat proje önerilerinde erişilebilirlik gereklerini, kabul edilen standartları ve iyi uygulamaları izledikleri ölçüde değerlendirmeye almaktadır.*

➤ *Komisyon, kamu otoritelerinden ulaşılabilirlik ile ilgili iyi uygulamaları izleme konusunda yapı sektörünü desteklemesini beklemektedir.*

➤ *Komisyon kendi değerlendirmeleri ve üye ülkelerin sundukları raporlara dayanarak 89/391/EEC Direktifi’nin öngördüğü gerekleri yerine getirip getirmediği ve bunu uygulamaya yönelik yaptırımları konusunda ülkeleri değerlendirir.*

➤ *Komisyon, Avrupa Sağlık ve Güvenlik Kuruluşu altında elektronik bir ortamda yayınlacağı veri tabanı ile işyeri uygulamalarından iyi örnekleri ve iş yerinde engelin yönlendirilmesi ile ilgili metotlar hakkında bilgi vermektedir.*

➤ *Komisyon Avrupa genelinde ulaşılabilirliğin sağlanması ve mimarî engellerin ortadan kaldırılması amacıyla mimar, inşaat mühendisi ve çevre ve tasarımla ilgili meslek elemanlarının ulaşılabilirlikle ilgili önlemler hakkında yeterli bilgi almaları sağlanmalıdır. Komisyon bu yönde çaba sarf etmektedir.*

➤ *Beşinci çerçeve programında evrensel olarak ulaşılabilirliğin sağlanmasına yönelik yolların araştırılması gerektiği belirtilmiştir.*

B. Türkiye’de Engellilik Sorusalı

1. Türkiye’de Engelliler ve Engellilere İlişkin Sosyal Politikalar

a. İstatistikî Durum

Türkiye’de engelli sayısı azımsanamayacak oranda *yüksek* olduğu gibi; söz konusu kesim **sosyal dışlanma** tehlikesine de “en açık” gruplardan birisini meydana getirmektedir. Bu rakamın yüksek olması, *ilgilenilmesi* gereken geniş bir sosyal grubun mevcudiyetini göstermektedir. Bu bakımdan, öncelikle Türkiye’de engelli vatandaşların genel nüfusa oranını irdelemede yarar bulunmaktadır.

TUİK ve ÖZİDA tarafından 2002 yılında gerçekleştirilen *Türkiye Engelliler Araştırması*’na göre; engelli olan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı **%12.29**’dur.

Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile *zihinsel* engellilerin oranı **%2.58** [yaklaşık 1,8 milyon kişi] iken; kronik [süreğen] hastalığı olanların oranı ise; **%9.70** tir [yaklaşık 6,6 milyon kişi]. Engelli olma oranları “yaş” grubu bazında incelendiğinde, her iki grupta da ileri yaşlarda artmaktadır. Ancak, bu artış kronik hastalığı olanlarda diğer engelli grubundakilere göre daha fazladır. *0–9 yaş* grubunda ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürülü olanların oranı **%1.54** iken; 0–9 yaş grubunda süreğen hastalığa sahip olanların oranı **%2.60** tır. Bu oran *ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma* ile *zihinsel* engelli olanlarda *50–59 yaş* grubu, süreğen hastalığı olanlarda ise; *20–29 yaş* grubunda yaklaşık *iki katma* çıkmaktadır⁷⁸.

Türkiye’de engelli sayısının nüfusa olan oranı oldukça *yüksektir* ve bu durum, onların **marjinal bir kütleyi** teşkil/temsil ettiğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, engelli vatandaşların da normal insanlar gibi, tüm sosyal ve iktisadî haklardan eşit seviyede; hatta daha imtiyazlı bir biçimde faydalanması gerekmektedir. Ancak söz konusu durum, tam tezat yönde bir seyir takip etmektedir. Bugün Türkiye’de yaklaşık **8,5 milyon** engelli nüfusun **1 milyon 158 bini 18 yaşın altındadır**. Bu genç engelli kitlenin yalnızca **%4.18**i eğitim imkânı bulabilmiş; okul çağındaki çocukların **%96**sı ise; eğitim alamamaktadır⁷⁹. Bunun sebebi ise; *okula gidebilecek bedensel engellilere mimarî özelliklerin uygun olmamasıdır*. Spesifik eğitime gereksinim hisseden engelliler açısından okul sayısı da oldukça sınırlıdır. Ayrıca engelli fertlerin, istihdam rakamları da irdelenirse, söz konusu kesimin oldukça fazla bir biçimde “*ihmal*” edildiği görülmektedir. Şöyle ki; yaklaşık 8,5 milyon engellinin içerisinde istihdam edilen tüm engellilerin toplam sayısının **100.001** olduğu görülmektedir⁸⁰. Bu da toplam engelli sayısının yaklaşık **1/1000**den biraz fazla olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde *Engelliler Araştırması’nın* sonuçları dikkate alındığında, Türkiye’de engelli nüfusun **%21**i okuma–yazma *bilmemektedir*. Ayrıca engelliler arasında *işsizlik oranı*, **%11.7** düzeyindedir⁸¹. Söz konusu oranın ortalama işsizlik oranından “çok yüksek” olmamasının en önemli gerekçesi, engellilerde *işgücüne katılım oranının* [**%22.6**] düşük

⁷⁸ ÖZİDA, “Türkiye Engelliler Araştırması Temel Göstergeleri”, <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm> [Erişim tarihi: 19.11.2005].

⁷⁹ ÖZİDA, “Türkiye Engelliler...”.

⁸⁰ *Engellilerin istihdam durumu* hakkında ayrıntılı bilgi/data için bkz. http://www.cnnturk.cm.tr/OZEL_DOSYALAR/haber_detay.asp?pid=501&haberid=74030 [Erişim tarihi: 11.05.2005].

⁸¹ ÖZİDA, “Türkiye Engelliler...”.

olmasıdır. Engellilerin işgücüne katılım oranı, sosyal yaşam alanlarının hareket edebilirliklerini kısıtlaması, işyerlerinde uygun ortamın tesis edilememesi ve engelli emek gücüne olan talebin oldukça sınırlı olmasından ötürü düşük seviyelerdedir.

Aynı Araştırma'da; engelli grupları içerisinde *fizikî engellilerin* **472.629** kişi [**%38,2**] ile sayıca en fazla oldukları; bunun yanında **55.480** kişi [**%4,5**] ile de *konuşma engellilerin* sayıca en az oldukları ifade edilmiştir⁸².

Türkiye İş Kurumu İstatistiklerine göre; 2004 yılı sonu itibariyle iş arayan engelli sayısı **38,955** olup; bunların **33,377**si erkek, **5,578**i ise kadındır. Aynı yıl iş'e yerleştirilen erkek sayısı **14,992** iken [**13,840**'ı *özel sektörde*]; kadın sayısı ise **2,180** [**2,012**'si *özel sektörde*] iş'e yerleştirilmiştir⁸³. Bunun dışında engellilerin meslekî rehabilitasyonuna ve istihdamına yönelik verilerin de içinde yer aldığı engellilere ait tüm bilgileri içeren “ulusal engelliler veri tabanı” oluşturulmuştur.

Türkiye İş Kurumu'nun açmış olduğu engellilere ilişkin işgücü yetiştirme kurslarından 2001–2004 yılları arasında toplam **1,019** adet engelli fert yararlanmıştır. Öncelikli hedefler kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektördeki boş engelli kontenjanlarının doldurulmasıdır. Burada hedeflenen amaç; **%21.7** olan engellilerin işgücüne katılım oranını, beş yıl içerisinde *en az %30*lar seviyesine çıkarmaktır⁸⁴.

2004 Aralık Ayı itibariyle, 4857 sayılı İş Kanunu çerçevesinde, engelli istihdam etmek zorunda bulunan “50 ve yukarı sayıda işçi çalıştıran işyeri sayısı”, **11.819** olup; bu işyerlerinin **1.674** adedi kamu sektörü işyerleri; **10.145** adedi özel sektör işyeridir. Söz konusu işyerlerinde toplam **54.215** engelli fert çalışmaktadır. 2005 Eylül Ayı itibariyle, işçi statüsünde kamuda **4.117**; özel sektörde **22.768** olmak üzere **26.885** adet engelli istihdam açığı bulunmaktadır. Engelli istihdam gediği, 2004 yılının eylül Ayı'na göre; **%0.62** nispetinde artmıştır. 2005 Eylül Ayı itibariyle, İŞKUR'a kayıtlı **67.511** engelli, istihdam edilmeyi beklemektedir. Söz konusu oran, 2004 yılının aynı dönemine oranla **%5.14** seviyesinde *azalmıştır*. 2005 Eylül Ayı itibariyle, işçi statüsünde toplam **17.214** engelli iş'e

---

⁸² Çağla Karabacakoglu ve Yıldız Artar, “Özürlülerin Toplumsal Gelişimi”, **Anahtar Dergisi**, Yıl 15, Sy. 180, Aralık 2003, s. 8.

⁸³ TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **Sosyal Katılma ve...**

⁸⁴ TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **Sosyal Katılma ve...**

yerleştirilmiştir. Engelli istihdamı, 2004 yılının aynı dönemine kıyasla **%33,34** oranında artmıştır⁸⁵.

Bu durum göstermektedir ki; tüm engelliler içinde istihdam edilen kesimin miktarı, oldukça *marjinal* kalmıştır. Dolayısıyla, söz konusu seyir “sosyal devlet yaklaşımı” ile *örtüşmemektedir*. Ancak Türkiye’nin AB’nin kriterlerine uyum süreci içinde olması, her sahada olduğu gibi; engelliler sahasında da birtakım iyileştirmeleri ve hukukî düzenlemeleri beraberinde getirmektedir. Bu durum, AB müktesebatına bütünleşme noktasında *kaçınılmaz* bir olgudur.

b. Türkiye’nin Avrupa Birliği Müktesebatı ve Kriterlerine Uyum Süreci

(1) Türkiye’nin Avrupa Birliği ‘Sosyal Politikası’na Uyumu

Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye için en son hazırlanmış olan *2003 Yılı İlerleme Raporu*’nda Sosyal Politika alanında yapılması gereken çalışmalara değinilmektedir. *2003 yılı Temmuz* Ayı’nda Resmî Gazete’de yayınlanan “Ulusal Program”da ise; Türkiye’nin bu alanda yapacaklarına değinilmektedir. İlerleme Raporu’nda yer verilen bazı konular çerçevesinde, Türkiye tarafında yapılan bazı düzenlemelere ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır⁸⁶:

- *Çalışma hukuku sahasında, ilgili müktesebatla uyumlaşmaya yönelik ek çabalar gerekmektedir.*
- *Türkiye’nin çocuk emeğiyle ilgili reform çabalarını hızlandırması gerekmektedir. İşyerinde gençlerin korunması üzerine Topluluk müktesebatının kısmen aktarılmasına yönelik olan, çocuk emeği üzerine yasa tasarısının kabul edilmesi gerekmektedir. Buna göre, Türkiye tarafından, 94/33/EC sayılı Konsey Direktifi esas alınarak hazırlanan “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında” Yönetmelik 06/04/2004 tarih, 25425 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.*
- *Özellikle eşit ücret, istihdamda eşit muamele, analık izni, zorunlu ve meslekî sosyal güvenlik programlarında eşit muamele konularında daha fazla uyum gereklidir. Buna bağlı olarak, Türkiye tarafından, kadın ve erkek çalışanlar arasında eşit ücret ilkesinin uygulanması hakkında üye devletler*

⁸⁵ Nîmet Çubukçu, “Engellilerin İstihdamı”, **İşveren Dergisi**, C. 44, Sy. 3, Aralık 2005, s. 33.

⁸⁶ Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Sosyal Politikası’na Uyumu”, 2004, <http://www.deltur.cec.eu.int/?lang=0&pId=3&fId=10&prnId=16&hnd=1&ord=15&docId=326&fop=0> [Erişim tarihi: 20.11.2005].

mevzuatının yakınlaştırılmasına ilişkin 10 Şubat 1975 tarih ve 75/117/EEC sayılı Konsey Direktifi ile ilgili hukuki düzenlemenin 2004 yılının üçüncü çeyreğinde yapılmıştır. Aynı şekilde, işe alınma, meslekî eğitime giriş ve çalışma şartları ile ilgili olarak kadın ve erkekler arasında muamele eşitliği prensibinin uygulanmasına ilişkin hukukî düzenlemeler de 2003 yılının üçüncü çeyreğinde yapılmıştır.

- İşyerinde sağlık ve güvenlik alanında, Türkiye, kendi mevzuatını bu alandaki müktesebat ile uyumlu hâle getirmek için çerçeve mevzuat ve ilgili uygulama yönetmeliklerini çıkarması gerekmektedir. Bu kapsamda, Türkiye tarafından, Yeni Doğum Yapmış veya Emzikli ve Gebe Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Koşullarının Geliştirilmesi Hakkında Yönetmelik'in 31 Aralık 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

- Sosyal diyalog konusunda, ilerleme kaydetme gerekliliği bulunmaktadır. 2002 İlerleme Raporu'nda da belirtildiği gibi, bir sendika şubesi kurmak için kısıtlayıcı barajların kaldırılması ve bir sendikanın şirket düzeyinde toplu pazarlık yapılabilmesi için %10'luk baraj şartının kaldırılması dâhil, tam sendikal hakların tesis edilmesi yönünde ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Özel işletmelerde sosyal diyalogun teşvik edilmesi gerekmektedir. Özel sektör, kamu makamları ve sosyal partnerlerin, sosyal diyaloga bağlı olduklarını göstermeleri ve engelleri kaldırmak için gerekli tedbirleri almaları büyük önem taşımaktadır.

- Türkiye'nin, personel ve kaynaklar, ulusal üç-taraflı ve çok-taraflı süreçler için sekreteryaya olanakları ve toplu sözleşmelerin kayıt ve tabli edilmesi yönünden, idari kapasitesini güçlendirmesi gerekmektedir.

- Halk sağlığı alanında yeni kaynakların harekete geçirilmesi yanında, bölgesel, kentsel/kırsal ve sosyo-ekonomik özelliklere göre kilit sağlık göstergelerindeki eşitsizliklerin dengelenerek, kullanılabilir kaynakların verimli ve etkin olarak tahsis edilmesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak, Türkiye tarafından, Bildirimi Zorunlu Bulaşıcı Hastalıkların Gözetim ve Kontrol Esaslarını Belirleyen Yönetmelik'in 2005'in 4. çeyreğinde yürürlüğe girmiştir.

- Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisi'yle uyumlu bir ulusal istihdam politikası geliştirmeye yönelik çabalarına hız vermelidir. Özellikle kadınlar arasında düşük istihdam oranları ile gençler ve kadınlar arasında yüksek işsizlik düzeyleri, başlıca sorunlardır. Resmî işsizlik problemi yanında, kayıt dışı ekonominin kapsamı da bir sorun olmaya devam etmektedir. Öncelikli bir konu olarak, ülkedeki yüksek işsizlik düzeyine karşı aktif emek piyasası girişimleri oluşturmaya yönelik İŞKUR kapasitesi güçlendirilmelidir.

- AB hedeflerini dikkate alan, sosyal katılımın geliştirilmesi üzerine bir ulusal strateji oluşturulmalıdır. Özellikle, **bedensel engelli çocuklar** için eğitim olanaklarına erişimin artırılması yönünden, Engelli İnsanlar Genel Müdürlüğü'nün idarî kapasitesinin güçlendirilmesine daha çok önem verilmelidir.

- Türkiye, sosyal güvenlik sisteminin mali istikrarını ve farklı sosyal güvenlik kurumları arasında etkili eşgüdümü sağlamak için gerekli tedbirleri almaya teşvik edilmektedir. Sosyal güvenlik kurumlarının idari kapasitesi artırılmalıdır.

- **Ayrımcılık** ile ilgili olarak, ırksal veya etnik köken farkı gözetmeksizin eşit muamele ve yaş, bedensel engel, cinsel yönelim, din veya inanç farkı gözetmeksizin, istihdamda ve meslekte eşit muamele üzerine Yönergeler aktarılmalıdır. Irk eşitliği yönergesinde öngörüldüğü gibi bir Eşitlik Komisyonu kurmak için adımlar atılması gerekmektedir. Buna bağlı olarak, Türkiye tarafından, Cinsiyete dayalı ayrımcılık durumları konusunda ispat mükellefiyeti hakkında 15 Aralık 1997 tarih ve 97/80/EC sayılı Konsey Direktifi'ne ve Irk ve etnik kökene bakılmaksızın kişilere eşit muamele edilmesi ilkesinin uygulamaya konmasına ilişkin 29 Temmuz 2000 tarih ve 2000/43/EC sayılı Konsey Direktifi'ne yönelik hukuki düzenlemelerin 2004 yılının üçüncü çeyreğinde yapılmıştır.

- Mevzuat uyumunun yanı sıra uyumlaştırılmış mevzuatın uygulanmasından sorumlu olacak idari kadroların güçlendirilmesi konusunda da çalışmalar yürütülmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının kapasitesinin güçlendirilmesi çabalarının yanı sıra, 5 Temmuz 2004 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 4904 sayılı "Türkiye İş Kurumu Kanunu" bu alanda yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Ayrıca, istihdam hizmetlerinin yeniden yapılandırılması kapsamında, 19 Şubat 2004 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği" çıkarılmıştır.

Kısaca, Avrupa Komisyonu tarafından 5 Kasım 2003 tarihinde yayınlanan İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin Sosyal Politika ve İstihdam alanında bazı ilerlemeler kaydetmiş olmakla birlikte, özellikle sosyal diyalog, sosyal koruma ve sosyal katılımın geliştirilmesi ile ilgili yapması gerekenler olduğuna değinilmiştir. Rapor'da ayrıca, yeni çalışma yasasının uygulanmasının sağlanması, sosyal katılımın geliştirilmesi, *Avrupa İstihdam Stratejisi*'ne uygun bir ulusal istihdam stratejisinin oluşturulması konularının da altı çizilmiştir.

2004 yılı İlerleme Raporu'na göre ise; Türkiye'nin mevzuatını AB müktesebatıyla uyumlaştırma süreci olumlu bir şekilde başlamakla birlikte, henüz tamamlanmamıştır. Gerek mevzuat, gerek idarî bakımdan daha fazla çabaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Türkiye, özellikle *iş hukuku, cinsiyet eşitliği, ayrımcılıkla mücadele, sosyal diyalog ve sosyal koruma* konularındaki çabalarını yoğunlaştırmalıdır. AB ortalamasının altında bulunan nüfusun sağlık durumunun iyileştirilmesi ve sağlığa ayrılan malî kaynakların artırılması gerekmektedir. Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisi ile uyumlu bir ulusal istihdam stratejisi geliştirmeye yönelik çabalarını sürdürmeli ve **sosyal içermenin** teşvik edilmesi bir öncelik olarak kabul edilmelidir. Her şeyden önce, bu başlık altında Türkiye için temel zorluk, müktesebatın tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesi ve yürütülmesiyle ilgilidir. Türkiye çabalarını bu alana öncelikli olarak yoğunlaştırmalıdır. İdarî kapasitenin güçlendirilmesine de devam edilmelidir. Türkiye ise; bu alandaki eksiklerinin giderilmesi adına *Temmuz 2003* tarihinde yürürlüğe giren *Ulusal Program*'da verilen öncelikler çerçevesinde çalışmalarını yürütmeye devam etmektedir.

(2) Türkiye'de Engellilere İlişkin Sosyal Politikalar

Türkiye'nin AB için müzakere sürecine girmesi, beraberinde birçok alandaki değişiklikleri de gündeme getirmiş bulunmaktadır. AB müktesebatına adaptasyon ve entegrasyon sağlamak için sarf edilen gayretler her sahada olduğu gibi; *sosyal politika* ve *sosyal güvenlik* faaliyetlerinde de yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu anlamda, engelliler için de birtakım düzenlemeler getirilmiş; fakat bunlardan kimileri öncekinden bile daha kısıtlı haklar sunmuş bulunmaktadır. Söz konusu kısıtlamaların başında ise; ilk kez iş'e girdiğinde engelli olanlar ile iş'e girdikten sonra engelli olanlar arasındaki ayrım gelmektedir.

Engelliler için yapılan bir değişikliğe göre; fiilen çalışmakta olan ve iki farklı kategoriden iş'e ilk olarak engelli başlayanlar ile iş'e sağlam başlayıp, ancak sonradan herhangi bir nedenle engelli hâle gelenler arasında aşağıdaki farklı uygulamalar ortaya çıkmış bulunmaktadır⁸⁷:

*5434 sayılı Kanununun 39uncu maddesinin (j) bendinde; **Engellilikleri sebebiyle ilgili mevzuat uyarınca göreve alınanlardan en az 15 yıl fiili hizmeti bulunanların istekleri üzerine emekliye sevk edilecekleri*** hüküm altına alınmıştı.

*Diğer yandan bu Kanunun Ek Geçici 22'nci maddesinde; **“Engelli olup engellerle ilgili mevzuattan yararlanmaksızın ve 25/8/1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanununun 25***

⁸⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.memurlar.net/haber/20620> [Erişim tarihi: 30.04.2005].

inci maddesine göre tescili yapılmaksızın T.C. Emekli Sandığına tabi görevlere giren ve bedensel ve zihinsel yeteneklerindeki eksiklik nedeniyle çalışma güçlerini en az % 40 oranında yitirdiği sağlık kurulu raporu ile belgelenen ve 15 yıl ve daha fazla fiili hizmeti olanlar da 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanununun 39 uncu maddesine, 13/11/1981 tarih ve 2559 sayılı Kanunla eklenen (j) fıkrası hükmünden yararlanırlar.” hükmüne yer verilmiştir.

5335 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 3'üncü maddesi ile 5434 sayılı Kanunun 39 uncu maddesinin (j) bendi; **“(j) Göreve girişlerinde, Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmeliğe uygun olarak alınmış ve raporda sakatlık oranı en az % 40 olanlardan fiili hizmeti 15 yıl olanların istekleri üzerine,”** şeklinde değiştirilmiştir.

Bu değişikliğin gerekçesine bakıldığında; “Maddedeki anlam bozukluğu giderilerek, daha anlaşılır hâle getirilmesi amaçlanmıştır.” ifadesi yer almaktadır.

Bu maddedeki *en önemli sorun* ek geçici 22'nci maddenin yürürlüğe girdiği tarihten sonraki durumları kapsayıp kapsamadığıdır. Özellikle bu konuda ciddi sıkıntılar ve eşitsizlikler bulunmaktadır. Nitekim Danıştay 11. Dairesinin E:2000/6618, K:2003/1678 no'lu kararında; “5434 sayılı Emekli Sandığı Kanununun 39/j maddesinde, sakatlıkları sebebiyle ilgili mevzuat uyarınca göreve alınanlardan en az 15 yıl fiili hizmeti bulunanların istekleri üzerine emekliye sevk edilebilecekleri hükme bağlanmış, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 53 üncü maddesi hükmü uyarınca 27.07.1983 günlü, 18117 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe konulan, Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Hangi İşlerde Çalıştırılacakları Hakkında Yönetmeliğin olay tarihinde yürürlükte bulunan 6ncı maddesinde, kurum ve kuruluşların çalıştırmak zorunda oldukları sakat elaman sayısını ve bunları hangi kadrolarda çalıştıracaklarını Devlet Personel Başkanlığı ile İş ve İşçi Bulma Kurumuna bildireceği hususuna değinilmiş, 8. maddesinde bu kişilerin, İlk Defa Devlet Memurluğuna Atanacaklara Uygulanacak Sınav Yönetmeliğinde belirlenen esaslar dairesinde Devlet Personel Başkanlığınca gerçekleştirilecek sınav sonucunda atanacakları belirtilmiş, 6ncı maddesinin son fıkrasında da, bu şekilde atananların takip ve kontrolü için bir ay içinde İş ve İşçi Bulma Kurumuna bildirileceği kuralına yer verilmiştir. 22.09.1983 tarihinde yürürlüğe giren 2889 sayılı Yasayla ekli 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu'nun ek geçici 22nci maddesinde ise; engelli olup engellilerle ilgili mevzuattan yararlanmaksızın ve 1475 sayılı İş Kanununun 25nci maddesine göre

tescili yapılmaksızın Emekli Sandığına tabi görevlere girenlerin de 5434 sayılı Yasanın 39/j maddesi hükmünden yararlanabilecekleri hükmüne bağlanmıştır.

Yukarıda yer verilen mevzuat hükümlerinin birlikte incelenmesinden, engellilikleri sebebiyle istibdam edilecek personelin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 53. maddesi ve bu madde hükmü uyarınca yürürlüğe konulan Yönetmelik hükümlerinde yer verilen usul ve yöneme göre göreve alınanların ancak 5434 sayılı Yasanın 39/j maddesinden yararlanabildikleri, 2889 sayılı Yasayla getirilen düzenlemenin ise, geçici mahiyette olduğu ve ancak bu yasanın yürürlük tarihinden önce, ilgili mevzuatlarından yararlanmaksızın göreve başlatılanları kapsadığı, bunun geçici bir düzenleme olduğunun, 5434 sayılı Yasanın 39/j maddesinde bir değişiklik yapılmamış olmasından da görüldüğü, nitekim 5434 sayılı Yasaya "Ek geçici madde" olarak eklenmiş olmasının da, maddenin belirtilen niteliğinin bir gereği olduğu anlaşılmaktadır.

Olayda ise; 2889 sayılı Yasanın yürürlük tarihinden çok sonra 1985 yılında işe girdiği anlaşılan ve işe girdiğinde ilgili mevzuattan yararlanmadığı, başka bir anlatımla atamasının yukarıda belirtilen mevzuat hükümleri uyarınca yapılmadığı görülen davacının, 5434 sayılı Yasanın 39/j maddesinden yararlandırılmasına olanak bulunmamaktadır.

Bu durumda, mevzuata aykırı bulunmayan dava konusu işleme karşı açılan davanın reddi gerekirken, işlemin iptali yolunda verilen idare mahkemesi kararında usul ve yasaya uyarlık görülmemiştir.

Açıklanan nedenlerle, davalı idarenin temyiz isteminin kabulüyle, Ankara 3. İdare Mahkemesinin 15.12.1999 gün ve E:1999/367, K:1999/1295 sayılı kararın bozulmasına, 14.04.2003 tarihinde oybirliği ile karar verildi." ifadesine yer verilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulursa, yapılan kanunî düzenleme salt bir anlam bozukluğu ile ilgilidir. Ancak iş'e sağlam başlayıp, akabinde engelli olanlar hususunda bir çözüm getirilmemiştir. Bu noktadaki asıl problem ilâve geçici 22nci maddenin nasıl tatbik edileceği sorunuyla memuriyete girdikten sonra engelli olanlarla ilgili yüzlerce mağduriyet söz konusudur. Burada çözüme kavuşturulması gereken önemli bir sıkıntı bulunmaktadır. O da, engelli olarak memuriyete giren bir personel *15 yılda emekli olabilirken*; daha sonra bir biçimde engelli olan ve malullük hükümlerinden faydalanamayan işgörenlerin durumudur. Ayrıca, 5434 sayılı Kanun'un ilâve geçici 22nci maddesinden bir

kısım personel istifade ederken, bir kısım personel ise; istifade edememektedir. Hükümetin bu hususu düzelterek, AB müktesebatına daha uygun konuma getirmesi gerekmektedir.

Bir diğer değişiklik olan *657 sayılı Kanun*'da yapılan değişiklik ele alınacak olunursa; söz konusu Kanununun 29uncu maddesi ile 657 sayılı Kanun'un 48. maddesinin birinci fıkrasının [A] bendinin [7] numaralı alt bendinde yer alan “*vücut veya*” ile “*veya vücut sakatlığı ile engelli*” ibareleri, madde metninden çıkarılmıştır. Ancak söz konusu değişiklik de önemli bir gelişme olarak *algılanmamalıdır*.

Netice olarak, Türkiye’de engelliler adına AB standartlarına uyum sağlayıcı vasıfta birtakım etütler yapılmaklar birlikte; bir kesim düzenlemeler AB standartlarına uymamaktadır. Bu bakımdan, yapılan bu değişikliklerin tekrar “*rehabilité*” edilmesine gereksinim duyulmaktadır.

(a) Engelliler Kanunu

Dünya genelinde 1970’li yıllardan itibaren engellilik alanında önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve yaygınlaşmıştır. İlk başlarda engellilik hususunda hâkim olan “medikal yaklaşım”ın ürünü olan ve *özel eğitim* ve *rehabilitasyon* konusunda belirgin kurumlaşmaları belirleyen bu düzenlemeler, yerini son yıllarda engellilik konusunda “sosyal model yaklaşımı”nın etkisiyle bizatihi *Engelliler Kanunu* biçiminde düzenlemelere bırakmıştır.

Engellilik konusunda yeni bir ‘politika’ argümanı olarak nitelendirilebilecek olan *yeni versiyon kanunlar*; “insan hakları” ve “ayrımcılık” endeksli temalarıyla engellilik olgusuna yeni bir yaklaşımı belirlemektedir. Yapısı açısından engellilik olgusuna global değerler ve bir anlamda da “standart normlar” içermesi bağlamında benzerlikler taşıyan bu tür kanunlar, arka plânlarında ait oldukları sosyal şartları kapsaması açısından da farklılaşmaktadır⁸⁸.

Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren *STK* tarafından gündeme alınan ve 1999 yılında gerçekleştirilen “*I. Özürlüler Şûrası*”nın temel kararları arasında yer alan Engelliler Kanunu’nun çıkarılması ile ilgili talepler, hem engellilik konusunda belli bir anlayışın olgunlaşmasına hem de bir ihtiyaca dönük gösterge⁸⁹ anlamı taşımaktadır.

⁸⁸ Şeyda Aytekin, “Özürlü istihdamında korumalı işyerleri çözüm olacak mı?”, *MESS İşveren Gazetesi*, Temmuz 2006, s. 6.

⁸⁹ ÖZİDA, *I. Özürlüler Şûrası...*, ss. 12–6.

Türkiye’de *Engelliler Kanunu* ile ilgili olarak belli bir talebin bulunmasının *olumlu* yönleri yanında; ülkede engelliliğin sorunlarının çözümlenmesi açısından aynı oranda *olumsuz* tarafları da bulunmaktadır. *İlk* başta bu dönemden itibaren hükümetler, Engelliler Kanunu ile ilgili hazırlıkları gündemlerine alarak mevcut sorunları ötelemişler ve bu anlamda Kanun hazırlığını *araçsallaştırmışlardır*. *İkinci* olarak, politik çevreler tarafından Kanun’un araçsallaştırılması, engelli bireylerde Kanun’dan beklentileri yükseltmiştir. Bu bağlamda, süreç içerisinde hazırlanan taslaklar çerçevesinde Engelliler Kanunu, engellilik konusunda yeni bir yaklaşım ve yeni bir sosyal politika argümanı olma anlamını kaybetmiş ve içerik açısından pratik sorunlara indirgenmekle kalmamış; özellikle “*rehabilitasyon kurulu*” gibi içerdiği öncelikler açısından tıbbî yaklaşımın izlerini taşımıştır⁹⁰. İlâve olarak söz konusu taslaklarda Engelliler Kanunu’nun gerekçesi olarak hem *mevzuat* hem de *hizmet* sunumunda karşılaşılan dağınıklığın vurgulanması da Engelliler Kanunu’nun “belge”ye taşınmasının temel göstergesi olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’nin AB’ye uyum süreci perspektifinde düzenlemekte olduğu yasal girişimlerden biri olan Engelliler Kanunu⁹¹ ana hatları ile şu noktalarda birtakım *yenilikler* getirmektedir:

⇒ ***Sınıflandırma ölçütü yenilenmektedir.*** Türkiye’de engelliğin tespiti ve derecelendirilmeleri “Engellilere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Yönetmeliği”ne göre yapılmaktadır. Ancak, bu cetvele göre yapılan değerlendirmelerde standart oluşturulamamaktadır. Kişiler, farklı sağlık kurullarında farklı engellilik dereceleri alabilmektedir. Bu aksaklıkların önüne geçebilmek amacıyla, *Dünya Sağlık Teşkilâtı*’nın hazırladığı ve sektörlerarası *standart dilin* oluşturulmasını hedefleyen ve fonksiyona göre uluslararası sınıflandırma sistemi olan *ICF* [International Classification of Functioning] esas

⁹⁰ Gülsevil Alpagut, “Özürlüler Hakkında Kanun ve Özürlü Çalıştırma Zorunluluğu Konusunda Mevzuattaki Son Değişiklikler”, **MESS Mercək Dergisi**, Ekim 2005, ss. 152–54.

⁹¹ 1.7.2005 tarih ve 5378 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, Resmî Gazete. Söz konusu Kanun; engelliliğin önlenmesi, engellilerin *sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım* ve *sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümünü* ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak, *topluma katılımlarını sağlamak* ve bu *hizmetlerin koordinasyonunu* amaçlamaktadır. Kanun, alanda ihtiyaç duyulan tanımları literatüre kazandırmıştır. Böylece uygulamada ortaya çıkan *yanlış* ya da *eksik yorum* gibi sorunlar ortadan kalkmıştır. Kanun, engellilerin karşılaştıkları ayrımcılıkla mücadele edilmesi, alınacak karar ve verilecek hizmetlerde engellinin, ailesinin ve gönüllü kuruluşların katılımcı olmasının sağlanması ve engelliye sunulacak hizmetlerde aile bütünlüğünün korunması ilkelerini esas almaktadır.

alınacaktır. Bu sınıflandırma sistemi, insan fonksiyon ve yetersizliklerini aktivite kısıtlılıkları, katılım kısıtlılıkları, çevresel ve kişisel etkenlerle birlikte değerlendirmektedir. ICF sağlık bilgi sistemi, sistematik bir kodlama sistemi oluşturacak, engellilerle ilgili kurumlar arasında standart bir dil geliştirecek, Türkiye'deki sağlık sistemi ve hizmetlerinin yeniden değerlendirilmesini sağlayacaktır⁹².

⇒ **Engellilere çağdaş bakım hizmeti sunulmaktadır:** Türkiye'de, engellilere bakım hizmeti sunulmasında ciddi noksanlıklar bulunmaktadır. Kanunla, sosyal güvencesi bulunmayan ve ailesi ekonomik yok[sun]luk içinde bulunan bakıma muhtaç engellilere, evlerinde veya kurumda bakım hizmeti sağlanmaktadır. *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu* haricinde özel kurumlarda bakılanların *iki aylık net asgari ücret tutarına* kadar olan bakım giderleri Kurumca karşılanmaktadır⁹³. Bakım hizmetini, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nden ruhsat alan gerçek ve tüzel kişiler ile kamu kurum ve kuruluşları verecektir⁹⁴.

⇒ **Engellilerin toplumsal hayata aktif katılımı sağlanmaktadır:** Toplumsal hayata katılım ve eşitlik temelinde özürliülerin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak rehabilitasyon hizmetleri verilecektir. Bu alanda eksikliği bilinen personelin yetiştirilmesine ve istihdamına yönelik tedbirler alınacaktır⁹⁵. Engelli vatandaşların yaşamlarını kolaylaştırabilmek için konutlarında bazı tadilatlar yapmak zorunda kalabilmektedir [merdivenlere rampa, korkuluk, giriş kapısının genişletilmesi, bahçe katına açılan kapı vb.]. Ancak, bir kat maliki bile onay vermezse bu düzenlemeler yapılamamaktaydı. Kanun ile engellinin hayatı için zorunluluk gösteren proje tadili, oluşturulacak bir komisyonda değerlendirilecek ve uygun görülmesi hâlinde gerçekleştirilebilecektir⁹⁶. İşitme ve görme engellilerin noterlik işlemlerinde yaşadıkları tanık bulma zorunluluğu isteğe bağlı olmak üzere kaldırılmıştır⁹⁷. Yine görme engellilerin, imzalarının geçerli olabilmeleri için tasdik edilmeleri zorunluluğu kaldırılmıştır⁹⁸. Engellilerin

---

⁹² 1.7.2005 tarih ve 5378 sayılı "Özürliüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun", Resmî Gazete, m. 5.

⁹³ a.g.k., m. 9-30.

⁹⁴ a.g.k., m. 7.

⁹⁵ a.g.k., m. 10.

⁹⁶ a.g.k., m. 19.

⁹⁷ a.g.k., m. 23-24.

⁹⁸ a.g.k., m. 50.

kullandıkları araçlar için ayrılmış park yerlerini işgal edenlerin cezaları *iki kat* artırılmıştır⁹⁹. Engelli fertlerin spor yapabilmelerini sağlayabilmek amacıyla gerekli tedbirler alınacak; spor tesisleri özürülülerin de kullanımına uygun konuma getirilecek, spor eğitim programları ve destekleyici teknolojiler geliştirilecek, gerekli malzeme sağlanacak ve spor adamları yetiştirilecektir¹⁰⁰. Engellilerin hayatını zorlaştıran etkenlerin başında fizikî çevre düzenlemelerinin, binaların ve toplu taşıma araçlarının özürülülerin kullanımına uygun olmaması gelmektedir. Kanunla *umuma açık her türlü binalar, yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları* “yedi yıl” içerisinde engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilecektir. Aynı şekilde, büyük şehir belediyeleri ve belediyeler, şehir içinde kendilerince sunulan ya da denetimlerinde olan toplu taşıma hizmetlerinin yedi yıl içerisinde engellilerin erişilebilirliğine uygun olması için gereken tedbirleri alacaklardır¹⁰¹.

⇒ ***Engellilerin nitelikli istihdamı sağlanmaktadır:*** Engelli vatandaşların yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir iş’te eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak iktisadî ve sosyal refahının sağlanması amacıyla meslekî rehabilitasyon hizmetleri yaygınlaştırılacaktır. Bu hizmet belediyeler tarafından da verilecektir. Belediyelerce verilememesi hâlinde, engelli hizmeti en yakın merkezden alacak ve bütçe uygulama talimatında belirlenen miktarı belediye tarafından karşılanacaktır. Günün şartlarına uygun olarak, engellilik türlerini dikkate alan iş ve meslek analizleri yapılacak, bu analizlerin ışığında, engellilerin konumlarına uygun meslekî rehabilitasyon ve eğitim programları geliştirilecektir¹⁰².

⇒ ***Engellilerin istihdamı teşvik edilmektedir:*** Kanun’da engelli bireylerin istihdam edilebilmeleri için tedbirler alınmaktadır. İş’e alınma ve iş hayatı süreci içinde engelli çalışanlar aleyhinde ayrımcı uygulamalar yapılamayacaktır. Engellinin işini yapabilmesine yönelik tedbirlerin alınması ve fizikî çevre düzenlemelerinin yapılması zorunlu hâle getirilmiştir. Engellilik durumları sebebiyle emek piyasasına kazandırılmaları güç olan engellilerin istihdamı öncelikle “korunmalı işyerleri” aracılığıyla sağlanacaktır¹⁰³.

---

⁹⁹ a.g.k., m. 31.

¹⁰⁰ a.g.k., m. 33.

¹⁰¹ a.g.k., geçici m. 2–3.

¹⁰² a.g.k., m. 12–13.

¹⁰³ a.g.k., m. 14.

Çıraklık eğitimi almak isteyen engellilerin ilgi, istek, yetenek ve becerileri istikametinde ve sağlık kurulu raporları da dikkate alınarak hangi meslek dalında eğitim alacaklarına rehberlik araştırma merkezlerinde kurulacak olan özel eğitim değerlendirme kurulu karar verecektir¹⁰⁴. İş Kanunu'nun ilgili hükmü gereği engelli işçi istihdam etmeyen işyerlerine uygulanan para cezalarının tahsilinde yaşanan sıkıntıları giderebilmek amacıyla, söz konusu cezaların *Türkiye İş Kurumu İl Müdürü*'nce verilmesi sağlanmıştır. Bu uygulamayla ceza paralarının tahsili kolaylaşacaktır¹⁰⁵.

⇒ ***Engellilerin eğitiminde destek ve kolaylık sağlanmaktadır:*** Özel eğitim alması gereken engelli çocuklardan sadece Emekli Sandığı ve SSK mensuplarının özel eğitim ve rehabilitasyona ilişkin giderleri kurumlarınca karşılanmaktaydı. Âdil olmayan bu uygulama yerine özel eğitime ihtiyacı olduğu özel eğitim değerlendirme kurulu tarafından tespit edilen tüm engelli çocukların bu hizmeti alabilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca, bu merkezlerin denetimi ve ruhsatlandırılmalarıyla, merkezlerden alınan hizmetin ücretinin ödenmesi yetkileri Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir¹⁰⁶. Kanun'la, engelli üniversite öğrencilerinin araç-gereç temini, özel ders materyallerinin hazırlanması, engellilere uygun eğitim, araştırma ve barındırma ortamlarının hazırlanmasının temini gibi konularda çalışma yapmak üzere Yükseköğretim Kurumu bünyesinde *Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezi* kurulmaktadır¹⁰⁷. Türkiye'de ulusal işaret dili bulunmamaktadır. İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla *Türk İşaret Dili Sistemi* oluşturulacaktır¹⁰⁸. Engellilerin her türlü eğitim ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere *kabartma, sesli, elektronik kitap, alt yazılı film ve benzeri materyal* üretilmesini temini için gerekli çalışmalar yapılacaktır¹⁰⁹.

⇒ ***Engelli memurlara mesleğini yapma/çalışma kolaylığı sağlanmaktadır:*** Mesleği olan engelli devlet memurları, mesleklerine uygun münhal kadrolara atanacak ve mesleklerini icra ederken kullanacakları yardımcı araç ve gereçler kurumlarınca karşılanacaktır. Ayrıca, memurun eşi, çocukları ve kardeşlerinden engelli bulunan ve özel eğitim alması gerekenlerin tayinleri okulun bulunduğu il veya ilçeye yapılacaktır¹¹⁰.

---

¹⁰⁴ a.g.k., m. 16.

¹⁰⁵ a.g.k., m. 39.

¹⁰⁶ a.g.k., m. 15–16–17–18–35.

¹⁰⁷ a.g.k., m. 15.

¹⁰⁸ a.g.k., m. 15.

¹⁰⁹ a.g.k., m. 15.

¹¹⁰ a.g.k., m. 20–21.

⇒ **Engellilerin aylıkları “iki-üç” kat artırılmakta; maddi destek sağlanmaktadır:** Hiçbir geliri ve mülkü olmayan engelli vatandaşlar, 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun’a göre **63 YTL** aylık almaktadır. Kanun’la, malul durumda [*çalışma gücü kaybı oranı %70 ve üstü*] bulunanların aylıkları **189 YTL**’ye; diğer engellilerin [*çalışma gücü kaybı oranı %40–69 arası*] aylıkları ise; **126 YTL**’ye yükseltilmiştir. Ayrıca, Kanun’la “ilk defa” 18 yaşın altındaki engellilere de **126 YTL** aylık bağlanacaktır. Söz konusu aylıktan yararlanan her ikisi de engelli olan çiftlere, ayrı ayrı aylık bağlanmamakta, sadece bir aylık **%50** artırılarak bağlanmaktaydı. Kanun’la bu adaletsizlik giderilmiş ve çiftlerin her birine aynı miktarda aylık bağlanması sağlanmıştır. Yine ilk defa, herhangi bir sosyal güvenlik kurumundan yetim aylığı alan engellilere, gelirleri, 2022 sayılı Kanun’da durumlarına göre ödenecek aylıktan az olması halinde aradaki fark ödenecektir. Mevcut uygulamada engelli erkeklerin aylıkları evlenmeleri hâlinde de devam ederken, engelli kadınların aylıkları kesilmekteydi. Kanun’la bu uygulamaya son verilmiştir¹¹¹. Bunun yanında, engellinin sahip olduğu bir konutu Emlak Vergisi’nden muaf tutulmuştur¹¹². Ayrıca engellilere destek olabilmek amacıyla eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç–gereç ve özel bilgisayar programları Katma Değer Vergisi’nden istisna tutulacaktır¹¹³.

⇒ **Engellilik hâlinin önlenmesine yönelik yeni tedbirler getirilmektedir:** Engellilik hâlinin önlenmesi, erken teşhis edilebilmesi, var olan özrün şiddetinin olabilecek en düşük seviyeye çekilmesi ve ilerlemenin durdurulmasına ilişkin tedbirler alınacaktır¹¹⁴. Buna ilâveten Türkiye’de engellilerin tıbbî rehabilitasyon amaçlı kullandıkları *ortez, protez* ve benzeri yardımcı araç ve gereçleri üreten kuruluşlar denetime tâbi değildi. Bu da kalitesizliğe ve istismara yol açmaktaydı. Kanun’la bu kuruluşların “Sağlık Bakanlığı”na ruhsatlandırılmaları sağlanmıştır. Ayrıca, Sağlık Bakanlığı engelliliğe yol açan genetik hastalıklarla koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında mücadele edecektir¹¹⁵.

⇒ **Yerel yönetimlerde engelli hizmet birimleri oluşturulmaktadır:** Büyükşehir belediyelerinde engellilerle ilgili *bilgilendirme, bilinçlendirme, yönlendirme, danışmanlık,*

¹¹¹ a.g.k., m. 25.

¹¹² a.g.k., m. 22.

¹¹³ a.g.k., m. 32.

¹¹⁴ a.g.k., m. 11.

¹¹⁵ a.g.k., m. 34–36.

sosyal ve meslekî rehabilitasyon hizmetleri vermek maksadıyla engelli hizmet birimleri oluşturulmuştur¹¹⁶.

⇒ **Engellilere karşı yapılacak ayrımcılığa cezaî müeyyide gelmektedir:** Kanun'la, ilk kez engelli kitlelere karşı yapılan *ayrımcı* uygulamalara ceza hükmü getirilmiştir. Bu bağlamda engelliye karşı, engelinden dolayı, *Türk Ceza Kanunu*'nda ayrımcılık sayılan eylemlerden birini gerçekleştirenler hakkında, *altı ay ilâ bir yıl* arasında hapis veya para cezası öngörülmüştür¹¹⁷.

⇒ **Diğer yenilikler:** 2828 sayılı *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu*'nda, Engelliler Kanunu'nda verilen yeni görevler paralelinde değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Sosyal Hizmetler Müdürlükleri'nde işitme engellilere tercümanlık yapmak üzere işaret dili bilen personel de görevlendirilecektir¹¹⁸. Kanun'la *Özjürlüler İdaresi Başkanlığı*'na verilen yükümlülükler paralelinde Başkanlık ana hizmet birimleri yeniden yapılandırılmıştır. Başkanlıkça verilen engelli kimlik kartı hazırlama veya verme yetkisi, işlemlerin ve sürecin hızlandırılması amacıyla valiliklere devredilebilecektir¹¹⁹. Radyo ve televizyonlarda engellilere karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edildiği programlar yapılamayacaktır¹²⁰. *Türk Medenî Kanunu*'nda yer alan ve ana-babadan birinin engelli olmasının, çocuğun velayetinin alınmasına yeterli gerekçe oluşturmasına ilişkin hüküm iptal edilmiştir¹²¹.

Sonuç olarak, 5378 sayılı Kanun çerçevesinde yapılacak bir değerlendirmede; Kanun'un *amaç* ve *temel esasları* bakımından isabetli olduğu belirtilmelidir. Nitekim mimarî koşullardan, eğitim, bakım, iyileştirme gibi engellerin sosyal hayata katılımlarının temin edilebilmesi adına, konu kapsamlı ve tüm cihetleriyle ele alınmıştır. Bu açıdan Yasa'nın soruna ciddi bir algılamayı/yaklaşımı koyduğu söylenmelidir.

İstihdam sahasındaysa, Kanun'un somut önlemler getirdiğini ifade etmek *güçtür*; **ayrımcılık** yasağı dışındaki diğer hükümler oldukça genel ve soyut hükümler niteliğindedir. Nitekim uygulamada *başarılı olamayan kota metodumun* uygulanabilirliğinin sağlanması, bu

---

¹¹⁶ a.g.k., m. 40.

¹¹⁷ a.g.k., m. 41.

¹¹⁸ a.g.k., m. 26–27–28–29–30.

¹¹⁹ a.g.k., m. 42–43–44–45–46–47–48–49–Geçici m. 4.

¹²⁰ a.g.k., m. 37.

¹²¹ a.g.k., m. 38.

yönde devlet destek ve teşvikinin sağlanması boyutunda herhangi bir düzenleme getirilmemiştir. Hâlbuki konunun önemine Eylem Plânı'nda değinilmiş; *kota-ceza sisteminin işverenlere verilen desteği artıracak biçimde yeniden düzenlenmesi, Türkiye'ye uygun model uygulamaların geliştirilmesi, sosyal bilinçlendirme etütleri yapılması, alternatif istihdam yöntemlerinin yaşama geçirilmesi, engellilerin kendi işlerini tesis edebilmelerinin desteklenmesi, engelli emek arzının randıman düzeyinin yükseltilmesi gibi noktalar altında "yapılması gerekenler"*e yer verilmiştir¹²². Fakat bütün bunların gerçekleşebilmesi yine ek düzenleme ve devletin bu sahada fiilî uygulamalarını gerektirmekte olup, kısa dönemde bir gelişme kaydedilmesi oldukça zor görünmektedir.

Türkiye'de engellilik konusunda yetersiz altyapı ve kurumlaşmanın tartışma götürmeyeceğinin bir gerçek olması yanında temelde sorun; Türk insanına dair, *anamlı* bir sosyal politika ve bu politikanın bağlamında bir engelliler politikasının eksikliğidir. Bu anlamda Türkiye'de bir *Engelliler Kanunu*, öncelikle bir politika argümanı olarak ele alınmak ve değerlendirilmek durumundadır.

(b) Rehabilitasyon

Rehabilitasyon, hizmet özelliğine göre genel olarak *tıbbî* ve *sosyal-meslekî rehabilitasyon* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Tıbbî rehabilitasyonda*; kişinin fonksiyonel yeterliliğini mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmak için klinik tedavi, tıbbî egzersizler, uğraşı tedavisi ve konuşma tedavisi uygulanmaktadır. Ortopedik cihaz ve protez uygulaması ile de kişinin rehabilitasyon sürecine engel olacak fizyolojik engellerinin aşılması amaçlanmakta; buna ilâve olarak psikolojik, sosyal ve ekonomik güçlüklerin azaltılması ya da ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Böylece engelli kişinin; aile, toplum ve iş ile ilgili intibakını sağlamak sureti ile onun topluma entegrasyonunu sağlamaya yönelik uygulama yapılır. *Sosyal-meslekî rehabilitasyon* ise; engelli kişinin uygun bir işte çalışabilmesi ve bu işi devam ettirmesini sağlayarak meslekî rehberlik, meslekî eğitim ve seçilen iş'e yerleştirme gibi meslekî hizmetlerle ilgili tedbirleri gerektiren, sürekli ve koordineli rehabilitasyon sürecini kapsamaktadır¹²³.

¹²² Ö. Ekmekçi, "Özürlü, Eski Hükümlü, Terör Mağduru İstihdamında Yaşanan Sorunlar ve İtiraz Usulündeki Değişiklikler", *Çimento İşveren Dergisi*, Eylül 2005, s. 51.

¹²³ Kenan Ören, *Zihinsel Engellilerin Eğitim ve İstihdamı*, Pelikan Tıp ve Teknik Kitapçılık, Ankara: Temmuz 2005, s. 136.

Bu anlamda engellilere ilişkin sosyal ve meslekî rehabilitasyon hizmetleri, *belediyeler* tarafından verilebilmektedir. Belediyeler, söz konusu hizmetlerin arzı sırasında gerekli gördüğü durumlarda, halk eğitim ve çıraklık eğitim merkezleri ile işbirliği yapacaktır. Rehabilitasyon talebinin giderilememesi hâlinde engelli, hizmeti en yakın merkezden alabilecek ve ilgili belediye, her yıl bütçe talimatında belirlenen miktarı hizmetin satın alındığı merkeze ödeyecektir.

(c) Kamu Reformu ve Engellilik Hâli

Türkiye’de engellilik konusunda yapılması gereken düzenlemelerin önünde *kamu reformu ile ilgili çalışmalar* önemli bir engeli oluşturmaktadır. Türkiye’de bir kamu reformuna olan gereksinim yaklaşık *yarım yüzyıldır* tartışılmaktadır. Bu uzun süre boyunca tartışmaların odaklandığı konular değişik dönemlerin önceliklerine göre farklılaşmıştır. Ama bir kamu reformu gereksinimi her dönemde, önemi gittikçe artan bir sorun olarak kamu kesiminde kapsamlı bir reform gerektiği üzerinde, akademik çevreler ve ilgili sivil toplum kuruluşları arasında geniş bir mutabakat gözlenmektedir¹²⁴.

Kamu reformu, devletin kaynaklarını daha verimli ve etkin biçimde kullanmasının yanı sıra, kamu kurumlarının toplumsal gereksinimleri daha nitelikli, daha hızlı ve daha çok hizmet sunarak karşılayabilmesini sağlamaya yönelik bir projedir. O nedenle kamu reformunun başarısı önemli ölçüde reform projesinin toplumsal gereksinim ve beklentileri doğru öngörebilmesine bağlıdır.

Toplumsal gereksinim ve beklentileri doğru öngören bir kamu reformundan toplumun hemen bütün kesimleri kazanç sağlayacaktır. Oysa bugüne kadarki uluslararası deneyim, kamu reformuyla ilgili tartışmalar sırasında çoğu zaman reform sürecinden “*kazançlı*” ve “*kayıplı*” çıkacağı varsayılan kesimler arasında bir saflaşmanın ortaya çıktığını göstermektedir. Bu saflaşmanın doğurduğu *çatışmalı* ortam, reform sürecinin başarı şansını daha başlangıçta *kısıtlamaktadır*¹²⁵.

Dünyada kamu reformu gündemi günümüzde öncelikle devletin *etkinleştirilmesi*, *yeterlilik ve güvenilirlik düzeyinin artırılması*, *yönetim ve yönetim kalitesinin yükseltilmesi* üzerinde

¹²⁴ *Kamu [yönetimi] reformları* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.memurlar.net/haber/40902/> [Erişim tarihi: 20.12.2006].

¹²⁵ ÖZİDA, II. *Özürülüler Şûrası*, Ankara, <http://www.ozida.gov.tr/sura/ilkdüyuru.htm#alttema> [Erişim tarihi: 11.12.2006].

odaklanmaktadır. Türkiye’de de gündem esas olarak aynı yönde evrilmektedir¹²⁶. Küreselleşme süreciyle birlikte dünyada ve ülkemizde ivme kazanan reform hazırlıkları¹²⁷ bugün, belli bir çerçeve kazanmış görünmektedir. Hâlihazırda gündemde olan “*Kamu Yönetimi Temel Kanunu*” ise; bu anlamda sürdürülen çalışmaların en temel referansını oluşturmaktadır.

Günümüzde yaşanan *toplumsal, ekonomik ve kültürel* sorunlar, etkili önlemleri ve acil çözüm yollarını gerektiren boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle, Türkiye’de sosyal hizmetler ve sosyal yardımlarla ilgili konulara verilen önem, teorik ve pratik açıdan giderek *artmaktadır*. Konu, kavramsal yönden ve uygulayıcı kurumlar bakımından geniş akademik tartışmaları ve

---

¹²⁶ 1980’lerden beri bütün dünyada etkili olan kamu reformu hareketleri ağırlıklı olarak yürütme organının denetimindeki devlet aygıtı üzerinde odaklanmıştır. Bu hareketler değişik ortam ve aşamalarda ve belirli nüanslarla “*kamu yönetimi [public administration/management] reformu*”, “*yönetim ya da idari [administrative] reform*”, “*kamu kesimi [public sector/civil service] reformu*”, “*devlet ya da yönetim [state/government] reformu*” gibi çeşitli terimlerle adlandırılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan dünya, devleti ekonomik ve toplumsal gelişmenin öncüsü olarak kabul eden bir paradigmanın etkisi altına girdi. Savaşın yol açtığı olağanüstü yıkım, yoksulluk ve işsizlik koşullarına müdahale etme zorunluluğu, yerli özel girişimin yetersiz kaldığı ekonomilerde yabancı girişimcilerin etkinliğinin artmasından duyulan kaygı ve tekelleşmeye yatkın sektörleri düzenleme gereksinimi bu gelişmede öncelikle etkili oldu. Ardından da sanayileşmiş ülkelerde “refah devleti/sosyal devlet” uygulamasına geçiş kamu kesiminin ulusal gelir ve toplam istihdam içindeki payının süratle büyümesine yol açtı. OECD üyesi ülkelerde kamu harcamalarının ulusal gelirdeki ortalama payı birkaç on yıl içinde yüzde 25’in altından yüzde 45’in üzerine çıktı. Devletlerin üstlendikleri işlevlerle, hareketle geçirebildikleri kaynaklar ve yeterlilikleri arasında gitgide derinleşen uyumsuzluk 1970’lerin sonlarında birçok ülkede ağır bütçe ve borç krizleriyle su yüzüne çıktı. “Refah” devletinin sosyal taahhütlerini yerine getirmeye çalışırken temel kamusal işlevlerini aksattığı yönündeki eleştiriler ve kamunun borç yükü sürekli artarken kamu kesiminin gitgide hantallaşarak verimsizleşmesi de vergi yükümlülükleri açısından refah devletinin meşruiyetinin yaygın biçimde sorgulanmasına yol açtı. 1980’lerde önce radikal bir paradigma kaymasına ve “**minimalist devlet**” anlayışına dayalı bir reform dalgasına yol açtı. Devletin savunma, güvenlik, kolluk, yargı hizmetleri ve temel altyapı gibi işlevlerin örgütlenmesine indirgendiği minimalist anlayış, kamusal sayılan öbür işlevlerin piyasa güçlerine bırakılmasını öngörüyordu. “Refah devleti” kavramını ilke olarak reddeden bu anlayışa göre devlet, varlığın ya da gelirin yeniden bölüşümü ya da kaynak transferi gibi bir işlev üstlenmemeli, piyasalar üzerinde düzenleyici rol üstlenmeye son vermeli ve ticari piyasalarda girişimci olarak hiç yer almamalıydı. Bu gelişmeler, devletin işlevleriyle ilgili yeni bir paradigma kaymasına ortam hazırladı. Daha 1990’ların başlarına gelindiğinde, etkin bir kamu kesiminin özel kesimin başarıyla gelişmesi için bir önkoşul olduğu, rekabet gücünün ve ekonomik performansın en azından kısmen kamu kesiminin performansına bağlı olduğu yönünde geniş bir görüş birliği oluşmuştur. Sermaye piyasalarının, bankacılık sisteminin, maliyetlerin uzun dönemde düşüş eğiliminde olduğu [dolayısıyla tekelleşmeye yatkın] sanayi dallarının devletçe *regüle edilmesi*, ayrıca çevrenin korunmasına yönelik etkin politikaların izlenmesi gerektiği üzerinde de zamanla bir mutabakat ortaya çıktı.

¹²⁷ Küreselleşme süreci *derinleştirilince* devletin birbirlerine bağımlı aktörlerden oluşan bir sistemin parçaları durumuna gelmeleri, sistemdeki sürekli değişime ayak uydurabilecek dinamik bir yapıya kavuşturulmalarını zorlayan güçlü bir baskı kaynağı oluşturuyordu. Son olarak, sivil toplumun ve yurttaş hareketlerinin güçlenmesi de vergileriyle kamu hizmetlerini finanse eden vatandaşlar arasında toplumun gereksinimlerine duyarlı, “**müşteri odaklı**” bir kamu hizmeti talebini yoğunlaştırdı. Yeni teknolojilerin mal ve hizmet üretimi ve sunumunda daha geniş kullanıcı tercihlerinin karşılanabilmesine olanak vermesi kamu hizmetlerine yönelik kalite beklentisini daha da güçlendirdi. Bütün bu gelişmeler, tek başına devletin sınırlandırılması ya da küçültülmesinden çok, devletin yeniden yapılandırılması üzerinde odaklanan yeni bir paradigmanın oluşmasına katkıda bulundu.

uygulamadaki sorunları mercek altına almayı gerektiren özelliklere sahiptir. Ancak, “*sosyal hizmetler*” kapsamında sunulan pek çok hizmetin bazı yönleri itibariyle, “*sosyal güvenlik*” kavram ve uygulamalarıyla çakışması; bazı yönleri itibariyle de sosyal güvenlikle doğrudan ilişki kurulamayacak bir karaktere sahip olması; “*sosyal yardım*” hizmetlerinin ise; bazı durumlarda sosyal hizmet kurumları tarafından, bazı durumlarda ise; sosyal sigorta kuruluşları veya diğer başka örgütler eliyle sunuluyor olması, durumun incelenmesini ve çözümlenmesini önemli ölçüde zorlaştırmaktadır¹²⁸.

Sosyal yardım hizmetleri ise; yoksulluk ve yoksullarla ilgili bir bakış açısına ve uygulama anlayışına dayanır. Bu yönüyle de, “*sosyal güvenlik*” kavram ve uygulamasıyla doğrudan çakışmaktadır. Küreselleşme sürecine bağlı olarak “*sosyal devlet*” anlayışında da değişik görüşler ortaya çıkmıştır. *Devletin küçülmesi, sosyal devletin rolünün azaltılması, “sosyal” sözcüğünün “sınırlı ve sorumlu” olarak değiştirilmesi* gibi görüşler dile getirilir olmuştur. Ancak, bu görüşlere karşın, küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisinin sosyal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasını ve daha eşit bir refah dağılımı ve işsizliğin azaltılmasını sağlayacak şekilde gözden geçirilmesi ve yeni düzenlemelere gidilmesi gerektiği de yoğun olarak ifade edilmeye başlanmıştır¹²⁹.

Sosyal devlet anlayışının en önemli göstergelerinden birini oluşturan sosyal güvenlik, zamandan ve mekândan hür olarak, her toplumda bütün insanlar için temel ve vazgeçilmez insan haklarından biri olup, insanların istekleri ve iradeleri dışında meydana gelen tehlikelerin zararlarından korunma garantisini ifade etmektedir. Dolayısıyla, sosyal devletin sorumluluk sınırlarının yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Artık cömert sosyal güvenlik sistemlerinin devamının mümkün olmadığına kanaat getiren gelişmiş ülkeler, yeni politikalar geliştirmekte ve sürdürdükleri reform çalışmaları dâhilinde harcamaların kısılmasına ve gelirlerinin artırılmasına yönelik düzenlemeler yapmaktadırlar.

Sosyal güvenlik; sosyal yardımlar, sosyal hizmetler ve sosyal sigortalardan oluşan bir bütündür. Benzer biçimde sosyal sigortaları tamamlayıcı ikame edici özellikleri açısından özel sigortacılıkla ilgili düzenlemelerin sosyal güvenlikle büyük ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal sigorta kurumları ile ilgili olarak yapılacak reform çalışmaları sırasında, sosyal

---

¹²⁸ [y.y], “Kamu Reformu Nedir?”, <http://www.kamuyonetimi.org/nedir/index.php> [Erişim tarihi: 18.11.2006].

¹²⁹ Arıkan, **a.g.m.**, ss. 14–8.

yardımlar, sosyal hizmetler ve özel sigortacılık ile ilgili mevzuatın da gözden geçirilmesi ve sistemin bir bütün olarak işleyişi açısından gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Ancak böyle bir reform çalışması uzun bir çalışma dönemini ve konuyla ilgili bütün kurum ve kuruluşların bu çalışmalara katılmalarını gerektirmektedir¹³⁰.

Bu bağlamda en önemli sorun, sorunlu kurumlarla ilgili olarak reformcu projeler olarak belirlemektedir. Hemen her plâformda gündeme gelen sosyal hizmet kurumlarının toplumsal ihtiyaca cevap verir nitelikte yeniden yapılandırılması savı, bürokraside mevcut kurumların öncelikle birleştirilmesi projesine dönüşmektedir.

(d) Engelliye Merkeze Alan Düzenlemeler

Ayrımcılığın kurumsallaştırılmasının önüne geçilmesinin tek yolu engelliye özel düzenlemelerden vazgeçilmesidir. Engelliye “özel” değil; her düzenlemede engelliye dikkate alan düzenlemeler gereklidir. Bu yaklaşım pratikte engelli taşıyan toplu taşıma araçlarını servise almak değil; her aracın engellinin binebileceği biçimde dizayn edilmesi, engelli fert için özel konut inşası değil; her konutun engellinin de kullanabileceği biçimde inşa edilmesi gibi uygulamaları içermektedir.

---

¹³⁰ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda [1996–2000], *iki temel ilke* getirilerek sosyal hizmetlerin yerel yönetimler tarafından yapılması ve yerel yönetimlerinde bu bazda teşkilatlandırılması önerilmiştir. 7. BYKP'de, sosyal güvenlik anlayışı çerçevesinde engellilere yönelik hizmetlerin hızla geliştirilmesi amacıyla, öncelikle kamunun üstlendiği her türlü sosyal yardım ve hizmet kurumunun oluşturulması; bunun yanı sıra gönüllü kuruluşların faaliyetlerinin desteklenmesi ve kaynakların etkin kullanımının sağlanması hedeflenmiştir. Özel sektörün de bu alanda belirli gelir düzeyine sahip gruplara hizmet götürülmesini teşvik edilmesi, politika olarak belirlenmiştir. 1998 yılı programında, sosyal hizmet ve yardımları sağlayan kamu kurum ve kuruluşları ve yerel yönetimler ile gönüllü kuruluşlar arasında bir işbirliği oluşturularak tespit edilecek gerçek ihtiyaç sahiplerine azami şekilde ulaşılması amaç olarak belirlenmiştir. Bu plan döneminde, Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında [2001–2005] Kamu Hizmetlerinde Etkinliğin Artırılması bölümündeki, Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması ile Mahalli İdarelerle ilgili olarak, yerel yönetimlerin önemi vurgulanmakta, merkezi yönetim tarafından sağlanmakta olan bazı hizmetlerin il özel idarelerinden başlamak üzere yerel yönetimlerin ve taşra birimlerinin yetki ve sorumluluğuna bırakılabilmesi amacıyla yasal düzenlemenin yapılacağı belirtilmektedir. Kalkınma planının aynı bölümünde “*Başbakanlığın, bakanlıklar arasında işbirliği ve eşgüdümü tam anlamıyla yürütülebilmesi, icracı bir bakanlık statüsü ve görünümünden uzaklaşmasının sağlanması ve devlet bakanı sayısının azaltılması amacıyla Başbakanlık Teşkilatına Dair 3056 sayılı Kanunda ve Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkındaki 3046 sayılı Kanunda düzenleme yapılacaktır*” demektir. Sosyal Refahın Artırılması bölümündeki, Sosyal Hizmetler ve Yardımlar kısmında, Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler konusunda ‘çocuk, yaşlı, engelli, özel ilgiye muhtaç, yoksul ve diğer risk gruplarına yönelik sosyal hizmet ve yardımların geliştirilebilmesi amacıyla, kamuya ait her türlü sosyal hizmet ve yardım programının düzenlenmesi, idaresi ve koordinasyonundan sorumlu yeni bir kurumsal yapılanma oluşturulacaktır” demektir. **Hızlı nüfus artışı, toplumsal değişme, kentleşme ve göçlere** bağlı olarak kentlerdeki risk gruplarında da nicel ve nitel farklılıklar bulunmaktadır. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda sosyal hizmetlerin yeni bir kurumsal yapılanmanın oluşturulması isteği, acil çözüm bekleyen engelliler konusundaki çalışmaları daha da karmaşık bir hâle getirebilecektir.

Böyle bir yaklaşım, *çözümün toplumsallaşması* anlamını da içermektedir. Diğer hâlde **engellilerin ötekileştirilmesi/dışlanması** süreci işlemeye devam edecek ve engellilik konusunda toplumsal ölçekte çözüm imkânı kaybolacaktır.

Türkiye’de engellilik konusunda söz konusu olan eksiklikler çözüm açısından önemli imkânlar olarak karşıda durmaktadır. Kurum temelli, **engellileri toplumdan dışlayan** yapılanmalar yerine; *bizmet sunumunun her kademesinde engellinin dikkate alınması ve sunumun engelliye sosyal evreninden kopartmayacak biçimde örgütlenmesi* gerekmektedir¹³¹.

Bu bağlamda Türkiye’de giderek yaygınlaşan *özel eğitim* ve *rehabilitasyon merkezleri* yeniden gözden geçirilmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı’nın temelde “kaynaştırma eğitimi”ni benimsemesine karşın; “özel eğitim” okullarını yaygınlaştırma gayreti ancak “kolaya yönelme” olarak değerlendirilebilmektedir. Engelliğin *homojen* bir yapı taşımadığı, her engellinin kaynaştırmaya yöneltilemeyeceği de bilinmesine karşın; söz konusu okulların yaygınlaştırılmasında *reel bir veri kullanılmadığı* aşikârdır. Aynı şekilde Türkiye’de temel ihtiyaçlar söz konusu iken; engelli öğrenci bulunamayan okullar bulunmaktadır. Ve yine her kayıt döneminde okula kaydedilmeyen öğrenciler medyada boy göstermektedir.

(e) Toplum Merkezli Rehabilitasyon {TMR}

Engellilik konusunda “kuşatıcı” yaklaşımların başında *toplum merkezli rehabilitasyon* [TMR] çalışmaları gelmektedir. Yerel idarelerin güçlendiği ve sosyal sorunlar açısından da etkinleştiği Türkiye’de TMR yerel yönetimlerin engellilik konusunda gerçekleştirebilecekleri önemli bir uygulama modelini temsil etmektedir.

Toplum merkezli rehabilitasyonun genel yapısı, *halk* seviyesinde elde edilen tüm ölçümlerin nasıl kullanılacağı ve bunlarla nasıl kaynak oluşturulacağını kapsamaktadır. 1980’lerin başında UNICEF dünyanın en fakir ülkelerinde aktif bir şekilde TMR Programları’na destekte bulunmuştur. Söz konusu destek daha çok engelli çocuklar üzerinde yoğunlaşmış ve çoğu genel sağlık servisi ve organize sosyal hizmetler şeklinde gerçekleşmiştir¹³².

¹³¹ Karabacakoglu ve Artar, **a.g.m.**, s. 9–10.

¹³² Renan Bölükbaşı, “Toplum Temelli Rehabilitasyon”, 2003, http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov1/ov1_maktrr.htm [Erişim tarihi: 21.12.2006].

Engelli çocukların temel sorunları, onlar kasabalarda da kırsal kesimde de yaşasalar aynıdır. Fakir çocukların büyük bir çoğunluğu ve doğal olarak engelli çocuklar kırsal kesimde yaşadığından, çoğunluk yine kırsal kesimde ve fakir şehir sakinlerinde olacaktır. Bu çocuklar için, bu duruma en gerçekçi yaklaşım halk rehabilitasyonudur. Bu anlamda *Werner*¹³³, engelli çocukların sorunlarına çözüm üretmenin toplumsal kalkınma politikasında yüksek bir önceliği olması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre; *halk ve çocuk rehabilitasyonu olmadan, engelli çocuğun mutsuz, işsiz ve muhtemelen tamamen bağımlı bir birey olması olasıdır. Rehabilitasyonla birlikte, aynı çocuk daha başarılı, daha bağımsız ve topluma aktif bir şekilde katkıda bulunabilen bir birey haline gelecektir.*

TMR, hizmet dağılımını geliştirmeyi, daha eşit fırsatlar sağlamayı ve engelli insanların haklarını iyileştirmeyi ve korumayı amaçlayan bir stratejidir. Bu toplumun her sınıfının tam ve koordine çabasını gerektirir. Aynı zamanda ilgili tüm sektörlerin [*eğitim, sağlık, yasama, sosyal ve meslek*] bu yolda bütünleştirilmesinin yollarını arar ve engellinin tam temsil ve yetki gücünü amaçlar¹³⁴. Söz konusu programın temel amacı, bir değişim meydana getirmek, yardıma muhtaç tüm engellilere erişmeyi sağlayacak bir sistem geliştirmek ve her ülkede kaynakların gerçekçi ve makul bir kısmını kullanarak ilgili hükümetleri ve halkı bilinçlendirmektir.

TMR Programının *başarısız*, plânlama aşamasında analiz edilmesi gereken bir takım etkenlere dayanmaktadır. TMR'yi *eğitim, sağlık hizmetleri, bütünleşmiş toplumsal kalkınma* üzerinden ya da herhangi bir organizasyon üzerinden başlatılsa da, profesyonellerin yine de önemli bir rol oynaması gerekmektedir.

Doksanlı yıllarda, toplum merkezli rehabilitasyondaki vurgu, *tıbbî rehabilitasyon* ve *bireyin yeniden yapılanmış işlevinden* toplumdaki engelli bireyin, sosyal bütünleşmesiyle ilgili olarak “bağlamsal” etkenlerin kullanımına kaymıştır. Benzer olarak, halk içinde yeniden yapılandırıcı terapiler yerine; müdahalelerin odağı engelli kişilerin insan haklarına, engelli ailelerin kendi kendine yardım gruplarının geliştirilmesine ve halktaki engelli olmayan insanların genel tutumundaki değişime kaymıştır¹³⁵.

---

¹³³ David Werner, **Social Problems as Social Movements**, New York: Lippincott Publ., 2002, ss. 102–03.

¹³⁴ Bölükbaşı, **a.g.m.**

¹³⁵ Werner, **a.g.e.**, s. 105.

Toplum merkezli rehabilitasyon en başından beri gelişmekte olan ülkelerde rehabilitasyona uygun bir yaklaşım olarak teşvik edildiği için halk katılımı bu program için önemli bir bileşen olarak görülmüştür. Proje kapsamında, tam bir toplumsal sorumluluk kavramı ortaya atılırken karşımıza çıkacak zorlukları hatırd tutmak halk katılımının niye gerekli olduğunu açıklamaktadır¹³⁶.

Toplum merkezli rehabilitasyon programı kapsamında, engelli insanlar ve onların ailelerinden oluşan marjinal gruplar motive edilmeli ve ayrıca daha katılımcı bir gelişme modeli yakalamak, halkın bazı sorumluluklar üstlenmeye başlaması ve ileriki aşamalarda rehabilitasyon programının büyük bir kısmının sorumluluğunu yüklenebilmesi için halk harekete geçirilmelidir. Burada ilk birim engelli ailesidir. Engelli çocuk ana-babalarının statüsü pasif alıcılardan aktif tüketicilere yükseldikçe, TMR Programı kapsamındaki ana-baba-profesyonel ilişkisinin sorunlarını da daha karmaşık hâle gelmektedir. Ana-babaların ortak olarak bu girişime katılmaları hem programı sağlamlaştıran hem de program bittikten sonra bile kalıcı etkileri olan sürekli bir sistem oluşmasını sağlamaktadır.

(f) Engellilik Eğitimi

Gelişmiş ülkelerde sosyal politikanın “engellilik” boyutundaki ilk hedefi, “engelliliğin entelektüel eğitimi” [*learning disability*] bağlamını içermektedir. Engellilik son derece dinamik bir yapı yanında kendi içinde önemli farklılıklar barındıran bir nitelik taşımaktadır¹³⁷. Bu durumun kavranabilmesi, *ilk* önce bilgi boyutunda sorunun çözümlenmesini gerekli kılmaktadır ve sosyal politikanın engelli olmanın eğitimi üzerine kurulması, söz konusu anlamı taşımaktadır. Türkiye’de henüz ağır engellilik, psikolojik engellilik gibi alanlarda ‘farkındalık’ oluşturulamamıştır.

(g) Erişilebilir Toplum

Engelliliğin Türkiye’de vatandaşa dair tüm sahalarda belli sorunları bulunmaktadır; ancak çözüm önerileri yine de bakış açısına göre biçimlenmektedir. Hemen burada altı çizilmesi gereken nokta, Türkiye’de engellilik konusunda net bakış açılarının *bulunmaması* da engellilik mefhumunun sorunları içinde sayılması gerektiğidir.

---

¹³⁶ Bölükbaşı, **a.g.m.**

¹³⁷ [y.y], “Özürlülerin eğitimi önemsenmeli”, 11 Mayıs 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/323445.asp> [Erişim tarihi: 18.11.2006].

Engelliliğin sorunları açısından en üst değerlendirme kategorisi *toplumsal düzey*dir ki; bu bağlamda ideal bir toplum modelinden söz edilmelidir. Sosyolojik anlamda “ideal”, değerle ilintili olduğundan, anlamı “sınırlı” bir kavramsallaştırmaya tâbidir. Ancak sosyal politikanın yapılandığı alanın bugün toplumsal verileri kadar, yarına dönük projeksiyonları da *içeriyor* olması, ideal bir toplum modelini zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda da “erişilebilir toplum” temel çözümleme birimidir¹³⁸.

Erişilebilir toplum, engelliliğin ‘özel ihtiyaç’ çerçevesinde ele alındığı ve engellilerin toplum yaşamına katılmada ve kendi seçimleri olan yaşam biçimini sürdürmede desteğe ihtiyacı olan fertler olarak değerlendirildiği yaklaşımın ürünü olan bir kavramsallaştırma. Bu anlamda erişilebilir bir toplum, *daha güçlü* ve *daha benimseyici*, *herkesin amaçlarına ulaşmada ve toplum yaşamına katılmada aynı imkânlarla sahip* olduğu bir toplumdur¹³⁹.

Bu anlamda temel politikanın dört temel ilkesinden söz edilebilir; *eşitlik*, *saygınlık*, *kendi geleceğini belirleme ve ayrımcılık yapılmaması*. Bu istikamette, sürecin işleyişi açısından ağır engelliliğin bir çözümleme bağlamı olarak tanımlanması gerekmektedir. Engellilik kendi içinde “ağır engelli ve diğer” biçiminde çözümlendiği takdirde *pozitif ayrımcılık*, ağır engellilik konusunda yapılması gerekenleri biçimlendiren ‘referans’ bir yaklaşım olarak belirginleşmektedir.

Erişilebilir toplum, engellilik konusunda kurum temelli değil; toplum temelli sistemin oluşturulmasıyla mümkündür. Tarihsel olarak özeldengellilik arenasında dünyada yaygın olarak uygulanan kurum temelli sistem, *engellilerin toplumdandan dışlanmalarını* belirlemiştir. Bugün ise; kurum yaklaşımı zayıflamış ve yaşlı bakımı dâhil her alanda aile ve ev temelli destek hizmetleri yaygınlaşmaya başlamıştır¹⁴⁰.

Bu bağlamda *toplum temelli sistemin* motor gücünü, “gönüllülük” oluşturmaktır. Toplumda var olan duyarlılığın sonucu olan gönüllülük, *dezavantajlı grupların sorunlarına çözüm üretme gayreti* olarak kendisini ifade eder. Toplum temelli yaklaşımın merkezî ögesi ise; “aile”dir. Ailenin toplum temelli sosyal politikanın merkezine alınması; engelli ailesinin eğitimi, engelli ailesinin desteklenmesi gibi ana temaların engelliler politikasının temel bileşenleri hâline gelmesini de belirlemektedir.

---

¹³⁸ K Davis, *Activating the Social Model of Disability: The Emergence of the Seven Needs*, UK: Oxford Publ., 1999, s. 131.

¹³⁹ Davis, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁴⁰ Davis, *a.g.e.* s. 151.

Netice itibariyle, yukarıda izah edilmeye çalışılan engelli vatandaşlara dönük sosyal politika argümanları, *niyet* ve *çaba* anlamında, sosyal açıdan dışlanan söz konusu kitleyi koruyabilmesi bağlamında, oldukça manidar ve önemlidir. Ancak ne var ki; engellilere yönelik bu denli siyasaların *daba büyük etkilere* sahip olabilmesi, söz konusu ülkenin [*Türkiye'nin*] diğer pek çok sahadaki [kültürel, siyasî vs.] “başarılı” çabaları ve kazanımlarının büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Sözelimi, engellilerin çalışması ve işsizlikten korunması hususu, bir taraftan uluslararası belgelerle öte taraftan da başta *Anayasa* olmak üzere, ulusal mevzuatta gereğince işlenmektedir. Bu boyutta, ortaya çıkabilecek hukukî düzenleme ihtiyacını giderecek yeni etütler elbette ihmal edilmemelidir; fakat bu sahadaki *asıl problem*, “sosyal anlayış”tan, “uygulamadaki tutarsızlık”tan ileri gelmektedir. Bugün Türkiye’de engelliler **dışlanmanın** ve dolayısıyla **işsiz kalmanın** ve dolayısıyla da **yoksul kalmanın** ezikliği içerisindedirler. *Üretken* ve *yaratıcı* çalışma, *insana yakışır* ve *onurlu* bir hayat sürdürebilmenin yegâne koşullarını tesis etmektedir. Bu bakımdan, engelli ferdin de topluma intibakında, toplumla bütünleşmesinde bir iş’e sahip olması hususu büyük önem arz etmektedir. Engelli fert, işsiz kaldığı ve yaşadığı topluma üreterek katkıda bulunamadığından ötürü, kendini yeteri kadar ifade edememekte ve gerçekleştirememekte; ailesine ve topluma da büyük yük olmaktadır. Dolayısıyla, engellileri bertaraf etmeyen sosyal politikaların tesis ve temin edilmesinde, ülkelerin, çok boyutlu ve sosyal model yaklaşımından hareketle konuya yaklaşması gerekmektedir.

SONUÇ

Bugün dünyada tanımlanması, çözümlenmesi ve sonuçlarından kaçınılması en zor problemlerden birisi de *sosyal dışlanmadır*. *Ortaya çıkış sürecinin “giriş” oluşu, sosyal yapının, sosyal güvenlik ve koruma sistemlerinin farklılığı, yoksulluk konusundaki yaklaşımlar, sosyal açıdan/denklemden dışlanan fertler bakımından tanımlanmaya gidilmesini bir hayli zorlaştırmaktadır*. Yoksulluk ve işsizlik gibi temel etmenleri, toplumdan topluma değişen sosyal münasebetler, sosyal destek ve kurumsal destek öğeleriyle sebep olduğu sosyal dışlanma formları ve dereceleri farklılaştırmaktadır.

Ancak tüm dünya için kabul edilebilecek olan, yaşadığı toplum içerisinde gereksinimlerini karşılama noktasında yetersiz konumda yer alanların, alternatif gelir kaynakları tesis edememiş olanların, uzun erimli işsizlerin, sosyal güvenceden mahrum olan bireylerin, beşerî yoksulluk içinde olanlar ve toplumun sunduğu imkânlardan “eşit” ve “âdil” ölçüde faydalanamayan herkesin sosyal dışlanma rizikosu altında olduğudur.

Fertlerin sosyal hayattan uzaklaşacak seviyede maddî ve manevî yoksunluk içerisinde olmaları, haklarını ve yaşamlarını koruyacak kurumlardan ve sosyal destekten yoksun olmaları hâlini zikreden sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran öğeler, *iktisadî dışlanma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu ile kurumsal dışlanma/kurumsal destek yoksunluğu* biçiminde ortaya konabilmektedir. Bununla ilintili olarak, söz konusu handikaba sebebiyet veren etmenler, birbirlerine bağ[ım]lı ve karşılıklı etkileşim içerisinde olan nosyonlardır. Bunlar, *emek piyasasında değişim; sosyal korumanın gerilemesi; gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk*, sosyal dışlanma mefhumunun izahında kilit misyon üstlenmektedir. Kişilerin ve ailelerin[in] maruz kaldığı sosyal dışlanmanın menfî yansımaları, toplumun geneline yayılarak, sıhhatli olmayan, huzursuz ve gelecekte umutsuz şahısların belirmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte, sosyal dışlanma fizikî, ruhî ve sosyal bir engellilik hâlidir ve sosyal dışlanmış birey veya gruplar, eşitsizliğe uğramış, her türlü riske karşı korunmasız, savunmasız ve zayıf kişiler konumundadır. Bu gerekçeyle, **dışlanma** bir çeşit “sosyal hastalık” olarak da ele alınabilmektedir. Toplumdaki belirli nüfus kitlelerinin *üretken alanlardan dışlanması* anlamında “sosyal dışlanma”, *kişisel hataların değil; yapısal süreçlerin*

‘çıkıtısı’ olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal dışlanma sadece ekonomik ve sosyal politikanın ilgi alanına girmemekte, aynı zamanda *sosyoloji, kent bilimi, siyaset, hukuk* ve hatta *davranış bilimlerinin* de ilgi sahasını teşkil etmektedir.

Bu anlamda sosyal dışlanma kişinin temel gereksinmelerini karşılayamamasıyla başlayan ve giderek toplumla olan bağlarının zayıflayarak kopmasına kadar giden dinamik bir süreçtir. Sonuçları kadar, sürecin temelinde yatan gerekçeler de dikkat çekicidir.

Sosyal dışlanmanın *yoksulluğu* da kapsayan geniş bir anlamı olduğu söylenebilmektedir. Bu manada, dışlanmış/izole edilmiş/çizgi-dışına kaydırılmış bireyler her zaman yoksul kişiler de olmayabilmektedir. Kişiler *yoksul olmamakla* birlikte, toplumdan dışlanmış da olabilmektedirler. Yoksulluk sınırının çok altında kaldığı hâlde, müreffeh sayılabilecek bir hayat süren, emek piyasasına katılabilen, bazı fiziksel kaynaklara ulaşabilen insanlar olabileceği gibi; bu sınırın çok üstünde olduğu hâlde, *sağlık, eğitim, demokrasi, medenî ve sosyal haklar* gibi geleneksel gelir ve tüketim harcaması dışında kalan kriterlere göre, çok daha yoksun sayılabilecek insanlara da rastlanabilmektedir.

Yoksulluk, işsizlik ve eğitim, sağlık, barınma ve sosyal güvenlik gibi en temel haklardan ve kaynaklardan yoksunluk biçiminde ortaya çıkan sosyal dışlanma, tüm dünyada önemli bir meseledir. Bugün, AB içinde *altmış milyondan daha* fazla insan göreceli olarak “gelir yoksulluğu” riski ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bunların *yardan fazlası* uzun vadeli, kronik gelir yoksulluğu çekmektedir. Billhassa *işsizler, kadının aile reisi olduğu tek ebeveynli aileler, yalnız yaşayan kadınlar ve çok çocuklu ailelerin* yoksulluk riski ile karşılaşma olasılıkları giderek daha yüksek oranlara çıkmaktadır.

Emek piyasasında uygun ve güvenceli yeni iş tesis edilmesi konusunda önemli sıkıntılar yaşanmaktadır; işsizlik giderek kalıcı bir hâl almaktadır. Özellikle genç nüfus arasında işsizlik daha da büyük bir probleme dönüşmektedir. Bu bakımdan gençlerin *okul sistemine olan güvenleri* “sarsılmıştır” ve eğitimini tamamlamadan okul sisteminden ayrılanların sayısı da giderek “artmaktadır”. Nüfus yaşlanırken, yaşlı nüfusu, huzurlu bir emeklilik yaşantısı değil; daha uzun süre emek piyasasında tutmaya yönelik politikalar beklemektedir. *Göçmen ve azınlıklara* [başta *engellilere*] yönelik ‘ayrımcılık’ mekanizmaları artarken, etnik kimlik kökenli ırkçı eğilimler giderek daha yoğun bir biçimde iktisadî, sosyal ve siyasal yaşamda önemli gerilimlere neden olmaktadır. Açıkçası, öncelikli hedefi ekonomik büyüme

ve entegrasyonu sağlamak olan AB projesi, *sosyal bütünleşme* konusunda önemli sıkıntılar yaşamaktadır.

Bu bağlamda AB’de sosyal dışlanmayla savaşım ve buna uygun biçimde geliştirilen sosyal içerilme politikaları, hem ülkeler hem de Birlik düzeyinde öncelikli sosyal politika konuları arasında yer almaktadır. Başlangıçta ülkelerin her birinin kendi çözmesi gereken bir sorun olarak değerlendirilse de zamanla konunun önemi anlaşılmış ve Birlik düzeyinde çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sorunun çözümünde *Açık Eşgüdüm Sağlama Yöntemi* benimsenmiştir. AB’ye üye ülkeler Açık Eşgüdüm Sağlama Yöntemi çerçevesinde hazırladıkları *Ulusal Eylem Plânları* ile “sosyal dışlanma” konusunda temel hedefler ve mücadele yöntemleri belirlemişlerdir. Ancak bu mücadele yöntemleri ve temel hedefler önemli kuşklar ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de ise; sosyal dışlanma konusu diğer pek çok GOÜ’de olduğu gibi; riskli toplumsal kaynaklı konuların başında yer almaktadır. Şöyle ki; 2004 yılında bir araştırmaya göre; Türkiye **%39**luk bir değerle, AB üyesi ve AB’ye aday ülkelerde vatandaşlarının sosyal denklemden “*en çok*” oranda dışlandığı; bir diğer ifadeyle, “en düşük” sosyal güvenlik koruması sağlayan ülkelerin liste başında yer almaktadır. *Almanya, Fransa, Romanya ve Belçika* “*orta*” düzey bir sosyal güvenlik koruması sağlarken; *Portekiz, İsveç, Malta, İspanya ve Slovenya* ise; vatandaşlarını sosyal plâtfomdan “en az” oranda dışlayan, oldukça güçlü sosyal güvenlik koruma derecesine sahip olan ülkeler olarak saptanmıştır.

[Sosyal] dışlanmanın pek çok ve kendi içerisinde birbirine bağımlı üslubu göz önünde tutulduğunda, “savaşım vermek” adına hemen her ülke coğrafyasının kendine has problemleri gidermeye ilişkin bir dizi siyasa benimsemesi gerekmektedir. Bu bakımdan, tek boyutlu nitelik taşıyan çözüm yöntemlerinin başarılı olamayacağı aşikârdır. Gerçekten, ülkeden ülkeye ve/veya ülkenin kendi içerisindeki bölgeler arasında öncelikler ve çözüm yolları değişecektir.

Sosyal dışlanma rizikosu altında birçok değişik karakterli/yapılı kütle bulunmakta; yaşamlarını idame ettirmenin sıkıntısını çekmektedir. Söz konusu tehlikeni etkisi altında yaşamlarını sürdüren kesimlerin başında *engelliler* gelmektedir.

Modern çağ, çalışmanın *en büyük erdem* olduğunu iddia etmektedir. Engelli/engelli olduğu için engellenmiş olan birey, bu erdemden yoksundur; çünkü çalışmanın erdemlilik

atfetmesi, ancak güçlüler için geçerlilik arz etmekte ve anlam kazanmaktadır. Bilindiği üzere, kamusal arena yüzyıllar boyunca, topluma, kendi değerlerini yavaş yavaş, birer kutsiyet affedercesine getirinceye dek yükseltmiştir. Bununla beraber; rekabet nosyonu da sosyal bir rahatsızlık hâline dönüşmüş; insanî değerlerin ikâmesinde kullanılagelmiştir.

Böylelikle engelli fertler, sosyal bütünleşme içerisinde bu paradigmaları içselleştirerek, idealleştirilmiş toplumsal yaşamın kendisi tarafından bozulduğunu varsayarak, kendini tamamen içine kapatmıştır. Söz konusu kesimin karşı çıkışları, fevranları toplumsal hareketin dinamik değişkenlerinden biri değildir. Yalnızca kendine bu dinamik değişkenler içinde bir “kimlik” aramaktır bu kesimin kaygısı. Bu kimlik arayışı da, onun kendine uygulanan ayrımcılığın farkına varmadan ya da bilinçli olarak kabulüne yöneliktir.

Türkiye’de bilindiği manada var olan sosyal dışlanma karşıtı hareketin içinde engellilik olgusu yer almamaktadır ve bunu hiçbir engelli birlik de temel sorun olarak görmemektedir; ancak reel düzlemde temel sorun bu noktadadır. Bu durum, *toplumla bütünleşme, olumlu ayrımcılık* adı verilen söz konusu düşünce kalıplarının yok edilmesi ile sağlanabilmektedir.

Bu hususla ilintili Türkiye’de son dönemlerde oldukça “yaygın” bir dışlanma politikası uygulanmaktadır. Örneğin, Anayasa’nın temel varsaydığı “eşitlik” ilkesine uyulmadığı görülmektedir. Anayasa’da var olan *keller, körler, topallar öğretmenlik yapamaz* yönetmeliğinin ortadan kaldırılmasına rağmen; bir yüksek öğretim kurumunda öğrenim gören körün, körlüğünden dolayı uzmanlık alanında çalış[a]maması, **dışlanmanın** en seçkin yansımalarındandır.

Çalışma alanında ise; engellinin hiçbir iş’e yaramayacağı varsayımı ile hareket eden büyük kurumlar sadece kendilerini ahlâkî açıdan tatmin edebilme adına, engelliye üretime dâhil etmekte; ama ona yetenekleri doğrultusunda iş vermeyerek aşağılamaktadır. Dolayısıyla bir tür hayır evi görevi üstlenmektedir. Oysa engellinin üretimde rol alması onun en doğal hakkıdır; çünkü iki dünya savaşı sonunda ortaya çıkan emek arzı açığını kapatmak isteyen işverenler, çocukları ve yaşlıları daha fazla sermaye birikimi için, üretimin içine kattığına göre; elbette “engelli” olması hasebiyle adlandırdığı yetişkin insanın işgücüne ihtiyaç duyacaktır.

Sınıfları yeniden çözümlen bazı sosyal tarihçilere göre, toplumsal muhalefetin içinde yer alan engellilerin, toplumsal kurumların dönüşümünde “etkin” bir rolü olacağı iddia edilmektedir. Çalışmanın temel gayesi de aynı düşünceyle insan haklarının tam uygulanacağı bir sistemin, dışlanmanın ortadan kaldırabileceği yönündedir ve bunu ancak bu dönüşümü sağlayabilecek toplumsal hareketlerin içinde yer alarak başarabileceği savlanmaktadır.

Sonuç olarak, sosyal dışlanmaya maruz kalan engellilere dönük siyasaların tesis edilip uygulanabilirliği, genel manada sosyal politikanın orta ve uzun vadedeki başarısını saptamaktadır. Ayrıca bu noktadan hareketle, söz konusu başarıyı, gerek GÜ’nün gerekse GOÜ’nün temel hedeflerinden biri olan *insanî gelişmişlik endeksinde üst sıralarda yer alabilmeleri*, yine bu ülkelerin bünyesinde barındırdığı *kadın, genç, yaşlı* ve **engelli** gibi pek çok “marjinalleşme eğilimli” gruplara *temel sağlık, eğitim, rehabilitasyon ve benzeri hizmetler ile iktisadî, kültürel, sosyal ve politik denklemlerden dışlanmamalarını temin edecek güncel düzenlemelerin sağlıklı bir biçimde tatbik edilebilirliği* de belirleyecektir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson Peter, "Researching poverty and social exclusion in Europe", **Journal of European Social Policy**, Vol. 13, No. 3, 2003.
- Aktan Coşkun Can [der.], **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ankara: Hak-İş Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, 2002.
- Aktan Coşkun Can ve Vural İstiklal Yaşar, "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, der. Coşkun Can Aktan, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf> [Erişim tarihi: 10.12.2004].
- Aktaş Aliye Mavili, **Grup Süreci ve Grup Dinamikleri**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 1997.
- Alesina Alberto, di Tella Rafael ve McCulloch Robert, "Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different?", **National Bureau of Economic Research [NBER] Working Paper**, No. 8267, Cambridge: NBER Publication, 2001.
- Alpagut Gülsevil, "Özrürlüler Hakkında Kanun ve Özürlü Çalıştırma Zorunluluğu Konusunda Mevzuattaki Son Değişiklikler", **MESS Mercek Dergisi**, Ekim 2005.
- Altan Ömer Zühtü, **Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları**, Eskişehir: Eskişehir İİBF Yayınları, No. 146, 1990.
- Altıparmak Ahmet, **Türk Sendikacılığı'nda Güven Bunalımı**, Ankara: İsmat Yayıncılık, 2001.
- Anar Erol, **İnsan Hakları, Küreselleşme, Post-Modernizm, Yeni Perspektifler**, Ankara: Maki Basın Yayın, 1999.
- Andrew H. ve De Lamater John D., **Social Psychology**, 4th ed., Fort Worth, Orlando and FL: Harcourt & Brace, 1999.
- Anker Richard et al., "İnsanca çalışmayı istatistikî göstergelerle ölçmek", çev. Emin Baki Adaş, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 29, Şubat 2006.
- Appasamy Paul et al., "Social exclusion in respect of basic needs in India", **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore

- ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.
- Arıkan, Çiğdem “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, Sy. 1, Mayıs 2002.
- Arrighi Gobayart, “Markets and states in tropical Africa: The political basis of agricultural policies”, **Journal of Development Studies**, Vol. 42, No. 3, 1990.
- Arslan Adile, **Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Biçiminden Bir Kesit: Van’daki Dere Kenarları**, Ankara: TMMOB Mimarlık Odası Yayınları, 1998.
- Atılğan Meral, “Yoksulluk, İnsan Hakları ve Yoksullukla Mücadelede ‘İyi Yönetim’in Rolü”, **Türk İdare Dergisi**, Yıl 76, Sy. 442, Mart 2004.
- Atkinson R. ve Kintrea K., “Area effects: What do they mean for British housing and regeneration policy?”, **European Journal of Housing Policy**, Vol. 2, No. 2, 2002.
- Atkinson Rob ve Davoudi Simin, “The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 38, No. 3, 2000.
- Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Bireylere Tanınacak Fırsat Eşitliği [97/C/12/01]**”, 20 Aralık 1996, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Bireylerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi [2003/C 175/01]**”, 15 Haziran 2003.
- Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Çocuklar ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı [90/C 162/02]**”, 31 Mayıs 1990, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Avrupa Birliği Konseyi, “**Engelli Kişilere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması [1999/C 186/02]**”, 17 Haziran 1999.
- Avrupa Birliği Konseyi, “**Topluluğun Daha Fazla Eklenen Değer Kazanmasına Yönelik Yol Haritası: Vatandaş Olarak Bağımsız Yaşama Doğru**”, 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Avrupa Birliği Konseyi, “**Topluluğun Daha Fazla Eklenen Değer Kazanmasına Yönelik Yol Haritası: Ulaşılabilirliğin Artırılması: Sektörler Arası**

- Boşlukları Kapatmak*, 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Sosyal Politikası’na Uyum”, 2004, <http://www.deltur.cec.eu.int/?lang=0&pId=3&fId=10&prnId=16&hnd=1&ord=15&docId=326&fop=0> [Erişim tarihi: 20.11.2005].
- Avrupa Komisyonu, “**Ayrımcılığa Karşı Topluluk Eylem Plânı Oluşturulması [2001-2006]**”, [2000/ 750/EC], 27 Kasım 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Avrupa Komisyonu, “**Engelliler için Engelsiz Avrupa Sonuç Tebliği**”, COM [2000]–284 final, 12 Mayıs 2000, ÖZİDA, “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Avrupa Komisyonu, **Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Plânı**, Brüksel: 30.10.2003, <http://europa.eu/geninfo/query/resultaction.jsp?page=1> [Erişim tarihi: 22.01.2005].
- Aydemir Muzaffer, “Sosyal Sorumluluk 8000 [Social Accountability 8000] Standardı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, Sy. 3, 1999.
- Aysoy Mehmet, **Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası**, İstanbul: Açık Kitaplar, Aralık 2004.
- Aytekin Şeyda, “Özürlü istihdamında korumalı işyerleri çözüm olacak mı?”, **MESS İşveren Gazetesi**, Temmuz 2006.
- Badel Maryse, **Le droit social à l'épreuve du revenu minimum d'insertion**, Bordeaux: PUB Presses, 1996.
- Balcı Şebnem Gökçeoğlu, “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Hukuksal Nedenleri ve Çözüm Arayışları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, der. Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE] İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs 2002.
- Baldwin Marjorie L. ve Johnson William G., “Labor Market Discrimination against Women with Disabilities”, **Industrial Relations**, Vol. 34, No. 4, October 1995.

- Barry Brian, "Exclusion, Isolation and Income", **Understanding Social Exclusion**, eds. T. Burchardt, J. Le Grand ve D. Piachaud, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Barry Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, 2. b, çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, Mart 2004.
- Bauman Zygmunt, **Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar**, çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Bauman Zygmunt, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Bauman Zygmunt, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Beck Ulrich, **Risk Society: Towards a New Modernity**, London: Sage Publications, 1992.
- Bedoui Mongi ve Gouia Ridha, "Patterns and processes of social exclusion in Tunisia", **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.
- Beneria Lourdes ve Floro Maria S., "Labour market informalization and social policy: Distributional links and the case of homebased workers", **Working Paper**, No. 60, Vassar College Economics, 2003.
- Benk Adnan, "Sistemik", **Büyük Larousse**, C. 17, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.
- Berberoğlu Oya, "Sosyal dışlanmışlık ve...", **Akşam**, 16 Mart 2004, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/03/16/yazarlar/yazarlar162.html> [Erişim tarihi: 18.05.2005].
- Bhalla Ajit ve Lapeyre Frederic, "Social Exclusion: Towards an Analytical and Operational Framework", **Development and Change**, Vol. 28, No. 8, 1997.
- Biggart Andy et al., **Dezavantajlı Gençler İle İlgili Politika Önlemleri Tematik Çalışması –Özet Doküman–**, İnanç Mısırlıoğlu [özl.]–Nurhan Yentürk [der.], Tübingen: Bölgesel Yenilik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü [IRIS], Ekim 2005.
- Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Formu Departmanı, "Avrupa'nın Sosyal Politikası", **Radikal İki**, 6 Mart 2005.

- Bourguignon François ve Morrisson Christian, “Inequality among world citizens: 1820–1992”, **American Economic Review**, Vol. 92, No. 4, September 2002.
- Bozkurt Veysel [der.], **Küreselleşmenin İnsanî Yüzü**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.
- Bozkurt Veysel, **Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, Şubat 2005.
- Bölükbaşı Renan, “Toplum Temelli Rehabilitasyon”, 2003, http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov1/ov1_maktrr.htm [Erişim tarihi: 21.12.2006].
- Bradley Steve, Crouchley Rob ve Oskrochi Reza, “Social exclusion and labour market transitions: a multi–state multi–spell analysis using the BHPS”, **Labour Economics**, No. 10, 2003.
- Burchardt Tania, Le Grand Julian ve Piachaud David [eds.], “Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure”, **Understanding Social Exclusion**, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Burchardt Tania, Le Grand Julian ve Piachaud David [eds.], “Introduction”, **Understanding Social Exclusion**, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Burchardt Tania, **Social Exclusion: Concepts and Evidence**, Bristol: The Policy Press, 2000.
- Byrne David, **Social Exclusion**, Buckingham: Open Press University, 1999.
- Calvo Christina M. ve Pouliquen Louis, “Empowerment and Industrial Basis of Anti–Poverty Policies and Interventions: The Case of Rural Infrastructure”, <http://www.dse.de/ef/poverty/malmberg.htm> [Erişim tarihi: 18.08.2005].
- Carr Marilyn ve Chen Martha, “Globalization, Social Exclusion and Work: With Special Reference to Informal Employment and Gender”, **Working Paper**, No. 20, Geneva: ILO Publication, May 2004.
- Carr Marilyn ve Chen Martha, “Globalization, social exclusion and gender”, **International Labour Review**, Vol. 143, No. 1–2, 2004.
- Casas Ramón Peña– ve Latta Mia, **Working poor in the European Union**, Loughlinstown/Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004.
- Chossudovsky Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İyüzü**, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1999.

- Cılga İbrahim, “Özürülerin Yaşam Kalitesi”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 1, Sy. 1, 2001.
- Cılga İbrahim, “Özürülerin Yaşam Kalitesi”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 1, Sy. 1, Mayıs 2001.
- Clerf Christiansen, “Evaluating the Concept of Social Exclusion in Development Discourse”, **European Journal of Development Research**, Vol. 11, No. 2, 1999.
- Coffin–Emadi Barbara, **Rethinking International Organization: Deregulation and Global Governance**, London: Routledge Press, 2002.
- Coleman Major G., “Racial Discrimination in the Workplace: Does Market Structure Make a Difference?”, **Industrial Relations**, Vol. 43, No. 3, July 2004.
- Commission of the European Communities, **Commission Staff Working Document Implementation and Update Reports on 2003–2005 NAP_s/Inclusion and Update Reports on 2004–2006 NAP_s/ Inclusion {COM[2006] 62 final}**, Brussels: 23.03.2006, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/sec2006_410_en.pdf, [Erişim tarihi: 14.11.2006].
- Commission of the European Communities, **Draft Joint Employment Report 2003–2004 COM {2004} 24 final/2**, Brussels: 27.01.2004.
- Cornia Giovanni Andrea ve Kiiski Sampsa, **Trends in Income Distribution in the Post–World War**, Geneva: ILO Publication, 2003.
- Council of European Union, **Fight Against Poverty & Social Exclusion: Common Objectives for the 2nd Round of NAP_s**, 14164/1/2 REV 1 SOC508, Brussels: 25 November 2002.
- Craig J. et al., “National Autism Prevalence Trends from USA Special Education Data”, 2004, <http://www.pediatrics.org/cgi/doi/10.1542/peds.2004–1958> [Erişim tarihi: 25.03.2005].
- Cranford Cynthia, Vosko Leah ve Zukewich Nancy, “Precarious Employment in the Canadian Labour Market: A Statistical Portrait”, **Just Labour**, Vol. 3, Fall 2003.
- Crenshaw Kimberlé W., “Mapping the Margins Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color”, **Stanford Labour Review**, Vol. 43, No. 6, 1991.
- Çeçen Anıl, **İnsan Hakları**, Ankara: Gündoğan Yayınları, Ocak 1995.

- Çubuk Ali, **Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik**, Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, No. 18.
- Çubukçu Nimet, “Engellilerin İstihdamı”, **İşveren Dergisi**, C. 44, Sy. 3, Aralık 2005.
- Daldal Şule, “Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikleri”, **Petrol-İş Yıllığı '97-'99**, İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları, Mart 2000.
- Das Gupta Monica, “Social Exclusion and Poverty: Preliminary thoughts for the World Development Report 2001”, **Inclusion, Justice and Poverty Reduction**, 1999, <http://www.dse.de/ef/poverty/dasgupta.htm> [Erişim tarihi: 16.12.2004].
- Davis K, **Activating the Social Model of Disability: The Emergence of the Seven Needs**, UK: Oxford Publ., 1999.
- de Haan Arjan et al., **Social Exclusion: An ILO Perspective**, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1998.
- de Tocqueville Alexis, **Eski Rejim ve Devrim**, çev. Turhan Ilgaz, Ankara: İmge Kitabevi, Ağustos 2004.
- Debrah Yaw A. ve Smith Ian [eds.], **Globalization, Employment and The Workplace: Diverse Impacts**, New York ve London: Routledge Press, 2002.
- Del Castillo Isabel Yopez, “A comparative approach to social exclusion: Lessons from France & Belgium”, **International Labour Review**, Vol. 133, No. 5–6, 1994.
- Demircioğlu Mağdule, “Ayrımcılık ve Sakatlık Olgusu”, [t.y.], <http://www.cagridogan.com/ayrimcilik.htm> [Erişim tarihi: 11.09.2006].
- Desai Mihir A., Foley C. Fritz ve Hines James R. Jr., “Capital Controls, Liberalizations, and Foreign Direct Investment”, **Weatherhead Center for International Affairs [WCFA] Working Paper**, No. 10037, Harvard University, 2004.
- Devlet Plânlama Teşkilâtı [DPT], “Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çalışmaları**, Ankara: DPT Yayınları, 2001.
- Devlet Plânlama Teşkilâtı [DPT], **Sosyal Hizmetler ve Yardımlar, Özel İhtisas Komisyonu Raporu VIII. Beş Yıllık Kalkınma Plânı**, Ankara: 2001.
- Doğan İsmail, **Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar**, 3. b. İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 2000.
- Dominelli Lena, “Neo-liberalism, social exclusion and welfare clients in a global economy”, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 8, No. 1, 1999.

- Duffy K., **Social Exclusion and Human Dignity in Europe**, Strasbourg: Council of Europe, 1995.
- Durugönül Esmâ, “Göç Yolları”, **Görüş Dergisi** [Türk-İş Yayın Organı], Sy. 51, Mayıs-Haziran 2002.
- Economic and Social Research Council [ESRC], **Most Older People in Deprived Areas Are At Risk of Social Exclusion**, Swindon: 2003.
- Economic Commission for Latin America and the Caribbean [ECLAC], **Globalization and the development**, ECLAC&UN No. LC/G.2157 (SES.29/3), Santiago de Chile: 15 April 2002.
- Eggers, M. L. ve Massey D. S., “The structural determinants of urban poverty—A comparison of Whites, Blacks and Hispanics”, **Social Sciences Research**, Vol. 20, No. 3, 1991.
- Eichengreen Barry, “Capitalizing on globalization”, **Asian Development Review**, Vol. 19, No. 1, 2002.
- Ekin Nusret, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası [İTO] Yayını, Yayın No: 2000-33, 2000.
- Ekmekçi Ö., “Özrü, Eski Hükümlü, Terör Mağduru İstihdamında Yaşanan Sorunlar ve İtiraz Usulündeki Değişiklikler”, **Çimento İşveren Dergisi**, Eylül 2005.
- Enez Saniye Ceylan, “Özrü Ailelerin Eğitiminde Sosyal Hizmet Mesleğinin Yeri ve Önemi”, **Sosyal Hizmet Dergisi**, Ekim-Aralık 2001.
- Ercan Fuat, “Neo-Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri”, **Türk-İş Yıllığı ’97**, C. 2, 1997.
- Ercan Fuat, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, **Petrol-İş Yıllığı ’95-’96**, İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları, Mart 2000.
- Erdoğan Necmi [der.], “Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve ‘Fark Yaraları’”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002.
- Erdut Tijan, “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2005/3.
- Erdut Zeki, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**, 2.b., İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, Kasım 2003.

- Erdut Zeki, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, İzmir: Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası [TÜHİS] Yayınları, No. 29, 1998.
- Erkal Mustafa E., **Sosyoloji [Toplumbilimi]**, İlâveli 3. b. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987.
- Etchemendy Sebastián, “Repression, Exclusion, and Inclusion: Government–Union Relations and Patterns of Labor Reform in Liberalizing Economies”, **Comparative Politics**, Vol. 36, No. 3, April 2004.
- European Commission Social Protection Committee, **Report on Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion**, Brussels: 2001.
- European Commission, “Work Programme of the European Social Partners: 2006–2008”, 23 March 2006, http://ec.europa.eu/employment_social/news/2006/mar/work_programme_2006_2008_en.pdf [Erişim tarihi: 20.12.2006].
- European Commission, **Joint Report on Social Inclusion**, Brussels: 2004.
- European Commission: Employment & Social Affairs, “Mission Statement”, 2005, http://ec.europa.eu/dgs/employment_social/index_en.htm [Erişim tarihi: 13.08.2005].
- European Commission: Social Protection Committee, “About the National Action Plan [NAP]”, <http://www.napswq.gov.au/about-nap.html> [Erişim tarihi: 25.11.2006].
- European Commission: Social Protection Committee, “Joint Inclusion Memorandum [JIM] Documents” http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/jim_en.html [Erişim tarihi: 24.11.2006].
- European Commission: Social Protection Committee, “Social protection in the EU” http://ec.europa.eu/employment_social/social_protection_committee/spc_topics_en.htm#streamline [Erişim tarihi: 22.11.2006].
- European Industrial Relations Observatory [EIRO], “European minimum wage policy proposed”, 23 February 2006, http://www.eiro.eurofound.eu.int/country_index.html [Erişim tarihi: 10.08.2006].
- European Union Social Protection Committee, **Report on Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion**, Brussels: October 2001.
- Eurostat Task Force, **Recommendations on Social Exclusion Poverty Statistics**, Document CPS 98/31/2, Luxembourg: 1998.

- Faria Vilmar E. , “Social exclusion and Latin American analyses of poverty and deprivation”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.
- Farrington Fletcher, “Towards a Useful Definition: Advantages and Critisms of Social Exclusion”, 2001, <http://www.ssn.flinders.edu.au/geog/people/honours2001/paper%202.doc>, [Erişim tarihi: 28.01. 2005].
- Foster John Bellamy, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, ev. iğdem ıdamlı, İstanbul: Devin Yayıncılık, 2005.
- Gans Herbert J. ,**The War Against The Poor: The Underclass & Antipoverty Policy**, New York: Basic Books, 1995.
- Garcia A. Bonilla ve Gruat J. V., “Sosyal Koruma ve Yaşam Döngüsü/1”, ev. Ayşen Uysal ve İnci Malak Uysal, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 27, Ağustos 2005.
- Garcia A. Bonilla ve Gruat J. V., “Sosyal Koruma ve Yaşam Döngüsü/2”, ev. Ayşen Uysal, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 28, Kasım 2005.
- Geniş Arif, “Avrupa Sosyal Modeli, Endüstri İlişkileri ve Sendikalar”, **Petrol-İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 18, Haziran 2003.
- Ghose Ajit Kumar, “Trade Liberalization, Employment and Global Inequality”, **International Labour Review**, Vol. 139, No. 3, 2000.
- Ghose Ajit Kumar, **Jobs and Incomes in a Globalizing World**, Geneva: ILO Publication, 2003.
- Giesecke Johannes ve Groß Martin, “External Labour Market Flexibility and Social Inequality”, **European Societies**, Vol. 6, No. 3, January 2004.
- Ginther Donna ve Zavodny Madeline [eds.], **Technology, Growth and The Labor Market**, Dordrecht, Boston ve London: Kluwer Academic Publishers, 2002.
- Glorieux Ignace, “Paid Work: A Crucial Link Between Individuals & Society”, **Social Exclusion in Europe**, der. Paul Littlewood et al., Aldershot: Ashgate Publishing, 1999.
- Gore Charles, “Social exclusion and social change: Insights in the African Literature”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.

- Gökçe Fikret et al., **Özürllülerle İlgili Mevzuat**, Ankara: ÖZİDA Yayınları, No. 19, 2002.
- Gunter Bernhard G. ve van der Hoeven Rolph, “The social dimension of globalization: A review of the literature”, **International Labour Review**, Vol. 143, No. 1–2, 2004.
- Güvenç Bozkurt, **Türk Kimliği**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Güzel Ali ve Okur Ali Rıza, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1996.
- Hablemitoğlu Şengül, **Küreselleşme: Düşlerden Gerçeklere**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Haziran 2004.
- Happy Family Charity, “Social Exclusion: Why are there so many abandoned children in Brazil?”, [t.y.], <http://www.happyfamily.org.br/exclusion.html> [Erişim tarihi: 21.09.2006].
- Heikkinen Minna, “Social Networks of the Marginal Young: A Study of Young People’s Social Exclusion in Finland”, **Journal of the Youth Studies**, Vol. 3, No. 4, 2000.
- Heintz James ve Pollin Robert, “Informalization, economic growth and the challenge of creating viable labor standards in developing countries”, **Working Paper**, No.60, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst, June 2003.
- Hirst Paul ve Thompson Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Eylül 1999.
- Hobcraft John, **Social Exclusion and the Generations**, Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2002.
- Hogg Michael, **Sosyal Psikolojik Açıdan Grupta Bütünleşme**, çev. Aliye Mavili Aktaş, İstanbul: Sistem Yayıncılık, Ocak 1997.
- Hoşgör Şeref, “Türkiye’de Kantitatif Yöntemlerle Dolaylı Göç Tahminleri, Sorunlar ve Yaklaşımlar”, **Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı**, Gerede/İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Haziran 1997.
- http://www.cnnturk.cm.tr/OZEL_DOSYALAR/haber_detay.asp?pid=501&haberid=74030 [Erişim tarihi: 11.05.2005].
- <http://www.memurlar.net/haber/20620> [Erişim tarihi: 30.04. 2005].

- <http://www.memurlar.net/haber/40902/> [Erişim tarihi: 20.12.2006].
- Human Rights Education Associates [HREA], “UN officials urge commitment to integrate disabled persons into society”, 5 December 2005, <http://www.hrea.org/lists/hr-headlines/markup/msg02592.html> [Erişim tarihi: 29.12.2005].
- Hunt Paul, “A Critical Condition”, **The Disability Reader: Social Science Perspectives**, ed. Tom Shakespeare, London and New York: Cassell, 1998.
- ILO, “Social Security: Issues, Challenges and Prospects”, **Report VI–International Labour Conference 89th, Session 2001**, Geneva: ILO, 2001.
- ILO, “Şimdi İşte Eşitlik Zamanı”, çev. Tuba Asrak Hasdemir, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 22, Mayıs 2004.
- ILO, “Uluslararası Çalışma Konferansı’nın 90. Oturumu: İnsanca İş ve Enformel Ekonomi”, çev. Ali Somel, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 18, Haziran 2003.
- ILO, **2005 World Employment Report**, Geneva: 2005.
- International Labour Organization [ILO], **A Fair Globalization: Creating Opportunities For All**, Geneva: April 2004.
- International Labour Organization [ILO], **Global Employment Trends January–2006**, Geneva: 2006.
- International Labour Organization [ILO], **Social Exclusion and Anti–Poverty Strategies**, Geneva: 1997.
- Işığöç Özlem, **XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2005.
- Işık Oğuz ve Pınarcıoğlu M. Melih, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Işıklı Alpaslan, “Paris Ayaklanmaları”, **Görüş Dergisi** [Türk–İş Yayın Organı], Sy. 370, Kasım–Aralık 2005.
- İkizoğlu Musa, “Yoksulluk ve Özürlülük İlişkisi”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 1, Sy. 2, Kasım 2001.
- İnsel Ahmet, “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sy. 89, Yaz 2001.
- İnsel Ahmet, “Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya K. Sen’in Etik İktisat Önerisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sy. 86, Güz 2000.
- Kaçıtçıbaşı Çiğdem, **İnsan–Aile–Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1990.

- Kamu Malî Yönetim ve Kontrol Kanunu için bkz. <http://www.hukuki.net/kanun/5018.15.text.asp> [Erişim tarihi: 25.11.2006].
- Kapar Recep, **Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi**, İstanbul: Birleşik Metal–İş Yayınları, 2005.
- Kapstein Miloneviç, “Social Policy in Emerging Market Economies”, 2003, <http://www.upjohninst.org/publications/ch1/iai.pdf> [Erişim tarihi: 10.01.2004].
- Karabacakoğlu Çağla ve Artar Yıldız, “Özrümlülerin Toplumsal Gelişimi”, **Anahtar Dergisi**, Yıl 15, Sy. 180, Aralık 2003.
- Karataş Kasım, **Genç İşsizliği: Ekonomik, Toplumsal ve Ruhsal Sonuçları**, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayınları, No. 2, 1996.
- Katz M. B., “The new politics of poverty – The non–working poor in America”, **Dissent**, Vol. 39, No. 4, 1992.
- Kazgan Gülten, **Küreselleşme ve Ulus–Devlet: Yeni Ekonomik Düzen [Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?]**, Genişletilmiş basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım 2000.
- Khor Martin, “Rethinking globalization: Critical issues and policy choices”, New York: Zed Books, 2001, www.unctad.org/en/docs/dp_147.en.pdf, [Erişim tarihi: 06.05.2004].
- Kilmurray Avila [der.], “Beyond the stereotypes”, **Social Exclusion and Social Inclusion**, Democratic Dialogue Report No. 2, Belfast: ESRC Press, November 1995.
- Klasen Stephan, “Measuring and Monitoring Social Exclusion”, **Social Exclusion and Children in OECD Countries: Some Conceptual Issues**, 2000, [http://www.oecd.org/pdf/M00008000/M00008702 .pdf](http://www.oecd.org/pdf/M00008000/M00008702.pdf), [Erişim tarihi: 16.12.2004].
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], **Corporate Tax Rate Survey 2003**, New York ve Geneva: November 2003.
- Knijn Trudie, “Family Solidarity–Social Solidarity, Communicating Vessels?”, **Conference Social Values, Social Policies–Workshop: Families in the Welfare State**, Tilburg: Tilburg University Publication, 2002.

- Koray Meryem ve Topçuoğlu Alper, **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995.
- Koray Meryem, **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Yayınları, 2000.
- Krugman Paul, “Is Capitalism Too Productive?”, **Foreign Affairs**, Vol. 76, No. 5, 1997.
- Kruse Douglas ve Hale Thomas, “Disability and Employment: Symposium Introduction”, **Industrial Relations**, Vol. 42, No. 1, January 2003.
- Kunz Jean Lock, “Income Security in the Context of Social Inclusion/Exclusion”, **2003 Social Inclusion Research Conference**, 2003, <http://www.ccsd.ca/events/inclusion/papers/lock.htm> [Erişim tarihi: 14.02. 2005].
- Küçükali Rıdvan, “Küreselleşme Sürecinde Yabancılaşmanın Boyutları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, Sy. 28–9, Haziran–Aralık 2002.
- Lall S., **The Employment Impact of Globalization in The Developing Countries**, Geneva: ILO Publication, 2002.
- Lee Barbara A., “A Decade of the Americans with Disabilities Act: Judicial Outcomes and Unresolved Problems”, **Industrial Relations**, Vol. 42, No. 1, January 2003.
- Lee Eddy, “Globalization and employment: The new policy agenda”, **Development [London]**, Vol. 43, No. 2, June 2000.
- Levitas Ruth, **Breadline Europe: The Measurement of Poverty**, Bristol: The Policy Press, 2000.
- Lordoğlu Kuvvet, “Esnekleşme Versus Enformelleşme”, **Petrol-İş Yılığ**ı '97-'99, İstanbul: Türkiye Petrol, Kimya ve Lastik İşçileri Sendikası Yayınları, Mart 2000.
- Lordoğlu Kuvvet, “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Bir Boyut”, **III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi**, Ankara: TÜHİS Yayınları, 14–16 Ekim 1998.
- Low Linda, “Social Protection in the New Economy”, **Bulletin on the Asia-Pacific Perspectives**, Vol. 3, No. 2, 2002.
- Loye Sophie Dion–, **Les pauvres et le droit**, Que sais-je? Collection, PUF Presses, 1997.
- Lupton R. ve Power A., “Social exclusion and neighbourhoods”, **Understanding Social Exclusion**, eds. T. Burchardt, J. Le Grand ve D. Piachaud, Oxford: Oxford University Press, 2002.

- Lübker Malte, “Globalization and Perceptions of Social Inequality”, **International Labour Review**, Vol. 143, No. 1–2, 2004.
- Lübker Malte, **Inequality and demand for redistribution: Are the assumptions of the New Growth Theory valid?**, Wittenberg: Martin Luther University–Halle Publication, 2004.
- Madrick Jeff, “Is the New Economy New?”, **Working the USA**, Vol. 3, No. 4, November–December 1999.
- Marşap Akın, “Özrümlülerin Sosyal ve Toplumsal Hayata Uyum Sürecinde Öğrenen Örgüt Kültürünün Güçlendirilmesi”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, Sy. 1, Mayıs 2002.
- Miles M., “Disability World”, 2006, http://www.disabilityworld.org/12-01_06/poverty_disability.shtml [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- Mingione Enzo, “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele”, çev. Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban, **Sosyal Politika Yazıları**, der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Mooney A. L., Knox D. ve Schact C., **Understanding Social Problems in The United States**, Washington, DC.: West Publishing, 1997.
- Murshed S. Mansoob, “Globalization, Marginalization and Development”, **Working Paper**, No. 175, Helsinki: United Nations [UN] University & World Institute for Development Economics Research Publications, February 2000.
- Norton Andy, “Can there be a global standard for social policy? The ‘social policy principles’ as a test case”, **ODI Briefing Paper**, No. 2, London: Overseas Development Institute Press, May 2000.
- O’rourke Kevin H. ve Williamson Jeffrey G., “After Columbus: Explaining Europe’s Overseas Trade Boom, 1500–1800”, **Journal of Economic History**, No. 62, 2002.
- Ocak Ersan, “Yoksulun Evi”, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, der. Necmi Erdoğan, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi, 2002.
- OECD, “Income distribution and poverty in selected OECD countries”, 1998, www.oecd.org/dataoecd/48/9/34483698.pdf [Erişim tarihi: 12.02.2001].

- Oppenheim C. [der.], "Poverty And Social Exclusion: An Overview", **An Inclusive Society? Strategies for Tackling Poverty**, London: IPPR Press, 1998.
- Osmanî Siddiqur Rahman, "Evolving Views of Poverty: Concept, Assesment and Strategy", **Asian Development Bank Poverty and Social Development Papers**, No. 7, Manila: Asian Development Bank Publishing, 2003.
- Osmanî Siddiqur Rahman, "Exploring the Employment Nexus: Topics in Employment and Poverty", **A Report Prepared for the Task Force on the Joint ILO–UNDP Programme on Employment and Poverty**, Geneva: International Labour Office, 2003.
- Oyen Else, "The Art Of Building Bridges Between The World Of The Poor And The World Of The Non–Poor", **Poverty And Participation In Civil Society**, eds. Y. Atal ve E. Oyen, Copenhagen: Abhinav & UNESCO Publishing, 1996.
- Önder İzzettin, "Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu", **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, der. Meryem Koray, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001.
- Ören Kenan, **Zihinsel Engellilerin Eğitim ve İstihdamı**, Pelikan Tıp ve Teknik Kitapçılık, Ankara: Temmuz 2005.
- Özbudun Sibel, "Küresel Bir 'Yoksulluk Kültürü' mü?", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, der. Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE] İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs 2002.
- Özdek Yasemin, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", **İnsan Hakları Yıllığı**, C. 15, Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 1993.
- Özgökçeler Serhat, "Türkiye'de Özürlü Vatandaşlara İlişkin İstihdam Siyasalarına Eleştirisel Bir Bakış", [Bitirme Tezi, Uludağ Üniversitesi (UÜ) İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, 2003].
- ÖZİDA, "Raporlar", 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- ÖZİDA, "Türkiye Engelliler Araştırması Temel Göstergeleri", <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm> [Erişim tarihi: 19.11.2005].
- ÖZİDA, **II. Özürlüler Şûrası**, Ankara, <http://www.ozida.gov.tr/sura/ilkduyuru.htm#alttema> [Erişim tarihi: 11.12.2006].

- Özsoy Esin, “Kavramsal Düzeyde Yoksulluk Analizi”, **Kalkınma–Yoksulluk İkilemi ve Türkiye**, C. 5, Sy. 1, 2003, <http://www.isguc.org/arc.view.php?ex=44> [Erişim tarihi: 08.01.2005].
- Özşuca Şerife Türcan ve Toksöz Gülay, **Sosyal Korunma Yoksunluğu: Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, Ankara: Ankara Üniversitesi[AÜ] Siyasal Bilgiler Fakültesi[SBF] Yayınları, No. 591, 2003.
- Özşuca Şerife, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, **Toplum ve Hekim Dergisi**, C. 16, Sy. 1, Ocak–Şubat 2001.
- Öztan Ece, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Olumlu Ayrımcılık”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi [SBF] Dergisi**, C. 59, Sy. 1, Ocak–Mart 2004.
- Özyurt Cevat, “İnsan Haklarının Küreselleşmesi”, **İnsan Hakları Araştırmaları**, Yıl 2, Sy. 2, 2004.
- Parlak Bekir ve Sobacı Zahid, **Kuram ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi: Ulusal ve Global Perspektifler**, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, Kasım 2005.
- Parlak Zeki, “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, **Nusret Ekin’e Armağan**, Ankara: TÜHİS Yayınları, No. 38, 2000.
- Pınarcıoğlu M. Melih ve Işık, Oğuz “1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sy. 89, Yaz 2001.
- Prasad Eswar et al., **Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence**, Washington DC.: International Monetary Fund [IMF], March 2003.
- Presser Harriet B. ve Altman Barbara, “Work Shifts and Disability: A National View”, **Monthly Labor Review**, Vol. 125, No. 9, 2002.
- Priestley Mark [ed.], “Introduction: The Global Context of Disability”, **Disability and The Life Course**, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Ravallion Martin ve Lokshin Michael, “Who wants to redistribute? The tunnel effect in 1990s Russia”, **Journal of Public Economics**, Vol. 76, No. 1, 2000.
- Reid Pauline Barrett, “Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlikte Uluslararası Gelişmeler”, çev. Mustafa Delican, **Yeni Yüzyıla Doğru Endüstri İlişkileri: Demokrasi, Gelişme ve Çağdaş Çalışma Standartları, II. Uluslararası Endüstri**

- İlişkileri Kongresi**, der. Nusret Ekin ve Süleyman Özdemir, Ankara: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayınları, 1996.
- Rodgers Gerry, Gore Charles ve Figueiredo Jose B., “Introduction: Markets, citizenship and social exclusion”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.
- Rodriguez Francisco ve Rodrik Dani, “Trade Policy and Economic Growth: A Sceptic’s Guide to the Cross–National Evidence”, **NBER Macroeconomics Annual 2000**, eds. B. Bernanke ve K. Rogoff, Cambridge: MA–MIT Press, 2000.
- Room Graham J., “Poverty in Europe: Competing paradigms of analysis”, **Policy and Politics**, Vol. 23, No. 2, 1995.
- Room Graham J., “Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization”, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 8, No. 3, 1999.
- Rosenthal Gert, “On Poverty and Inequality in Latin America”, **Journal of Interamerican Studies and World Affairs**, Vol. 38, No. 2–3.
- Ruggeri Laderchi, “The Monetary Approach to Poverty: A Survey of Concepts & Methods”, **Queen Elizabeth House Working Paper Series [QEHWPS]**, No. 58, Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Saith Ruhi, “Social Exclusion: the Concept and Application to Developing Countries”, **Queen Elizabeth House Working Paper Series [QEHWPS]**, No. 72, Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Sakatları Koruma Vakfı, **Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu**, Ankara: 1995.
- Sapancalı Faruk, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2005/3.
- Sapancalı Faruk, “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, Sy. 2, Nisan–Haziran 2001, s. 128; Sibel Kalaycıoğlu, “Toplumsal Tabakalaşma”, **Sosyolojiye Giriş**, der. İhsan Sezal, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi, Ekim 2002.
- Sapancalı Faruk, **Sosyal Dışlanma**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Saraceno Chiara, “The importance of the concept of social exclusion”, **The Social Quality of Europe**, eds. W. Beck, L. van der Maesen ve A. Walker, Utrecht–Netherlands: The Hauge Press, 1997.

- Saraceno Chiara, **Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept**, Columbia: Institute for Child and Family Policy at Columbia University Press, 2002.
- Sarioğlu Bülent, “Çalışana Avrupalı hakkı yok”, 29.09.2006, <http://www.milliyet.com.tr/2006/09/29/ekonomi/axeko02.html> [Erişim tarihi: 02.10.2006].
- Saunders Peter, “Can Social Exclusion Provide New Framework For Measuring Poverty?”, **Social Policy Research Centre [SPRC] Discussion Paper**, No. 127, Sydney: The SPRC University of New South Wales Publishing, October 2003.
- Saygılıoğlu Nevzat ve Arı Selçuk, **Etkin Devlet: Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, Şubat 2003.
- Scholtens Cori, “Literature Review on the Working Poor”, July 2002, http://www.cridata.org/publications/pdfs/working_poor.pdf#search=%22Corti%20Scholtens%20and%20working%20poor%22, [Erişim tarihi: 23.07.2004].
- Schur Lisa A., “Barriers or Opportunities? The Causes of Contingent and Part–Time Work Among People with Disabilities”, **Industrial Relations**, Vol. 42, No. 4, October 2003.
- Selamoğlu Ahmet, “Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme”, **Küreselleşmenin İnsanı Yüzü**, der. Veysel Bozkurt, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2000.
- Sen Amartya K., “Development: Which Way Now?”, **Economic Journal**, Vol. 93, No. 372, December 1984.
- Sen Amartya K., **Poverty Reexamined**, Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- Sen Amartya K., **Development as Freedom**, New York: Knopf Press, 1999.
- Sen Amartya K., “Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny”, **Asian Development Bank Social Development Papers**, No. 1, Manila: Asian Development Bank Publishing, 2000.
- Sengenberger Werner, “Decent Work: The International Labour Organization Agenda”, 2/2001, <http://library.fes.de/pdffiles/iez/global/02077.pdf#search=%22werner%20sengenberger%20and%20decent%20%22>, [Erişim tarihi: 10.02.2004].
- Seyyar Ali, “Sosyal Sözlük”, 2005, http://www.sosyalsiyaset.com/documents/sozluk_e.htm [Erişim tarihi: 17.12.2006].

- Seyyar Ali, **Sosyal Siyaset Açısından Özürlüler Politikası**, İstanbul: TÜRDAV Basım ve Yayım, 2001.
- Seyyar Ali, **Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele**, İstanbul: TÜRDAV Basım ve Yayım, 2001.
- Sheppard Colleen, “Grounds of Discrimination: Towards An Inclusive and Contextual Approach”, **The Canadian Bar Review**, Vol. 80, No. 3, October 2001.
- Short Clare, **Poverty Eradication and Social Integration: The Position of the UK**, Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- Silver Hilary, “Reconceptualizing social disadvantage: Three paradigms of social exclusion”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.
- Silver Hilary, “Social exclusion and social solidarity: Three paradigms”, **International Labour Review**, Vol. 133, No. 5–6, 1994.
- Sletten Mira, Flotten Tone ve Bakken Anders, “Poverty and social exclusion among young Norwegians: The role of consumption”, **Paper to be presented at Inequality Summer Institute**, Cambridge: Harvard University 17–18 June 2004.
- Social Exclusion Unit [SEU], **Preventing Social Exclusion**, London: 2001.
- Social Exclusion Unit [SEU], **The Future of Social Exclusion: Drivers, Patterns and Policy Challenges**, London: May 2003.
- Social Exclusion Unit, “Prime Minister’s Speech on the Establishment of the Social Exclusion Unit”, 1998, <http://www.open.gov.uk/co/seu/more/html> [Erişim tarihi: 09.09.2004].
- Spicker Paul, “Exclusion”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 35, No. 1, March 1997.
- Spidla Vladimir, **AB Sosyal Gündemi 2005–2010 Yılı: Küresel Ekonomide Sosyal Bir Avrupa: Herkes İçin İş ve Fırsat**, Ankara: TİSK Yayınları, Mart 2005.
- Stainton Tim, “Taking Rights Structurally: Disability, Rights and Social Workers Responses to Direct Payments”, **The British Journal of Social Work Special Issue: Social Work and Social Justice**, Vol. 32, No. 6, 2002.
- Stalker Peter, **Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration**, Switzerland: ILO Publication, 2000.

- Standing Guy, “The road to workfare: Alternative to welfare or threat to occupation?”, **International Labour Review**, Vol. 129, No. 6, 1990.
- Stiglitz Joseph E., “Employment, social justice and social well-being”, **International Labour Review**, Vol. 141, No. 1–2, 2002.
- Stiglitz Joseph E., “Employment, Social Justice and Societal Well-being”, **International Labour Review**, Vol. 141, No. 1–2, 2002.
- Stiglitz Joseph E., **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, 2. b., İstanbul: Plan B Yayınları, 2002.
- Suhrcke Marc, “Preferences for Inequality: East vs. West”, **Innocenti Working Paper**, No. 89, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre Publication, 2001.
- Sunar Lütfi, “Yoksulluğun Önlenmesinde Sivil Toplumun Rolü ve Gönül Kuşağı Projesi”, **Yoksulluk**, 3. C., der. Ahmet Emre Bilgili ve İbrahim Altan, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, 2003.
- Suzuki Noriyoki, “Globalization and Labor Market Challenges”, **Asia and Pacific Forum on Poverty**, Manila: Asian Development Bank Publishing, 5–9 February 2001.
- Şenkal Abdülkadir, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2005.
- Şenses Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı [ÖZİDA], “Raporlar”, 2005, <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/abrapor.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2006].
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı [ÖZİDA], **I. Özürlüler Şûrası: Çağdaş Toplum, Çağdaş Yaşam ve Özürlüler, Ön Komisyon Raporları**, Ankara: 29 Kasım–02 Aralık 1999.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], **Yoksulluk Çalışması**, Sy. 78, 24.05.2005, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=25> [Erişim tarihi: 18.09.2004].
- Tabb William K., **Ahlâksız Fil: Yirmibirinci Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi**, çev.ERCÜMENT ÖZKAYA, İstanbul: Epos Yayınları, Ocak 2002.
- Takala Jukka, “Decent work–Safe work”, Introductory report to the XVIth World Congress on Occupational Safety and Health, Vienna 26–31 May 2002,

http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/wdcongrs/ilo_rep.pdf [Erişim tarihi: 12.02.2004].

Tanzi Vito, “Ulus–Devletlerin Sonu mu Geliyor?”, çev. Hakan Ay, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, Sy. 1, 2004.

Tapinos Georges, “Globalization, Regional Integration, International Migration”, **International Social Science Journal**, Vol. 52, No. 165, September 2000.

Taran Patrick A. ve Geronimi Eduardo, “Globalization, Labour and Migration: Protection is Paramount”, **Perspectives on Labour Migration**, Geneva: International Migration Programme–ILO, 2003, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/pom/pom3e.pdf>, [Erişim tarihi: 08.08.2005].

Tchernina Natalia, “Patterns and processes of social exclusion in Russia”, **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, eds. Gerry Rodgers, Charles Gore ve Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies [IILS], 1995.

Tekalan şerif A., “Birlikte yaşama kùltüründe kendisi ile barışık olmanın önemi”, **Zaman**, 12 Nisan 2005.

Tekeli İlhan, “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruna Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, **Devlet Reformu: Yoksulluk**, der. A. Halis Akder ve Murat Güvenç, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000.

Temiz Hasan Ejder, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeniden Yapılanması”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2004/2.

Temiz Hasan Ejder, “Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Göç Hareketleri, Yoksulluk ve İşgücü Piyasaları”, **Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası [TÜHİS] Dergisi**, şubat 2004.

Temiz Hasan Ejder, **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Ankara: Birleşik Metal–İş Sendikası Yayınları, 2004.

The Directorate–General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, “Community Action Programme to Combat Social Exclusion 2002–2006”, http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/ex_prog_en.htm [Erişim tarihi: 26.11.2006].

The Report of University of Birmingham, “The Contribution of Community Action Programmes in the Fields of Education, Training and Youth to the

- Development of Citizenship with a European Dimension”, 1997, <http://europa.eu.int/comm/education/citizen/Amsterdam.pdf> [Erişim tarihi: 20.11.2004].
- The Scottish Office, “Social Exclusion in Scotland”, 2003, <http://www.scotland.gov.uk/library/documen ts1/socexcl.htm> [Erişim tarihi: 12.09.2003].
- TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **“Sosyal Politika ve İstihdam” Başlıklı AB Müktesebatı ve Türkiye**, Ankara: Nisan 2006.
- TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, **Sosyal Katılma ve Sosyal Koruma**, 15 Kasım 2006, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1751> [Erişim tarihi: 20.11.2006].
- TİSK Heyeti [çev.], **Avrupa Komisyonu: 2006–2010 Kadın–Erkek Eşitliği Yol Haritası**, Ankara: TİSK İşveren Dergisi Özel Eki, Mayıs 2006.
- Todman Lynn C.: Ltodman@aruba.it, “Reflections on Social Exclusion”, Serhat Özgökçeler’e kişisel e–posta: sozgokceler@gmail.com [Erişim tarihi: 12.02. 2005].
- Tokol Aysen, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Bursa: VİPAŞ Yayınları, 2001.
- Tomei Manuela, “Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Eşitlik: Kavramsal Bir Değerlendirme”, çev. şerife Geniş, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 24, Kasım 2004.
- Tomei Manuela, “Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Eşitlik: Kavramsal Bir Değerlendirme”, çev. şerife Geniş, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 24, Kasım 2004.
- Torres Raymond, **Towards A Socially Sustainable World Economy: An Analysis of the Social Pillars of Globalization**, Geneva: ILO Publication, 2001.
- Townsend Peter, “Poverty and Social Exclusion”, **Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s**, eds. Alan Walker ve Carol Walker, London: Child Poverty Action Group Press, 1997.
- Traynor Paul ve Conway Becky, “La question brûlante”, 2005, http://www.studentnewspaper.org/view_article.php?article_id=20051114155653 [Erişim tarihi: 09.01.2006].
- Tsakoglou P. et al., **Poverty and Social Exclusion in Europe**, Cheltenham: Edward Elgar [E&E] Publishing, 2002.
- Tufan İsmail, “Engelli İnsan ve Engellilik: Engelli İnsana Çeşitli Perspektiflerden Sosyolojik Bir Bakış”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, Sy. 1, Mayıs 2002.

- Tufan İsmail, “Kusursuzluk Çılgınlığı”, **Anahtar Dergisi**, Yıl 17, Sy. 199, Temmuz 2005.
- Tuna Gülgün, **Yeni Güvenlik: Küresel Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Tehditler**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.
- Tuna Orhan ve Yalçıntaş Nevzat, **Sosyal Siyaset**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.
- Turner Philip, “Capital Flows in the 1980s: A Survey of Major Trends”, **BIS Economic Papers**, No. 30, April 1991.
- Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı Heyeti [düz.], **Yoksulluk ve Dışlama/Dışlanma**, Ankara: 15–17 Kasım 2002.
- Uluç Doğan, “New–York New–York”, **Hürriyet–Pazar**, 27 Ekim 2002.
- Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu [ICFTU], “Ayrımcılığa Karşı Etkili, Sürekli ve Ortak Mücadele”, çev. Mustafa Kemal Coşkun, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 25, Şubat 2005.
- UNDP, **Human Development Report 2005**, http://hdr.undp.org/reports/global/2005/pdf/HDR_05_HDI.pdf, [Erişim tarihi: 27.08.2006].
- United Nations Industrial Development Organization [UNIDO], “Industrial Development Report 2002/ 2003”, 2003, http://www.unido.org/userfiles/hartmany/01IDR_ch1-061002.pdf, [Erişim tarihi: 25.03.2004].
- Unni Jeemol, **Informal Economy: Definition and survey methods**, Gota–Ahmedabad: Gujarat Institute of Development Research, 2000.
- Uslu Salim, “Sosyal Güvenlik–Sosyal Koruma”, **İşveren Dergisi**, Şubat 2004, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=892&id=52 [Erişim tarihi: 12.08.2005].
- Ünalın Turgay, “Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, **Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı**, Gerede/İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, Haziran 1997.
- Üşür İşıya, “Küreselleşme ve Yoksulluk”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, der. Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü [TODAİE] İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Mayıs 2002.
- van Ginneken Wouter, “Overcoming Social Exclusion”, **Social Security for the Excluded Majority–Case Studies of Developing Countries**, der. Wouter van Ginneken, Geneva: ILO, 1999.

- Visier Laurent, "Sheltered employment for persons with disabilities", **International Labour Review**, Vol. 137, No. 3, 1998.
- Walker Alan ve Walker Carol [eds.], **Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s**, London: Child Poverty Action Group Press, 1997.
- Watt Graham, "Policies to tackle social exclusion", 28 July 2001, <http://www.bmj.com/cgi/content/full/323/7306/175> [Erişim tarihi: 29.09. 2003].
- Went Robert, **Küreselleşme: Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar**, çev. Emrah Dinç, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001.
- Werner David, **Social Problems as Social Movements**, New York: Lippincott Publ., 2002.
- Westbrook T. Mary, Legge Varoe ve Pennay Mark, "Attitudes Towards Disabilities in a Multicultural Society", **Social Science and Medicine**, Vol. 36, No. 5, 1993.
- Whelan Christopher T., "The role of social support in mediating the psychological consequences of economic stress", **Sociology of health and illness**, Vol. 15, No. 1, 1993.
- Wilke Henk A. M., van Prooijen Jan-Willem ve van den Bos Kees, "Group Belongingness and Procedural Justice: Social Inclusion and Exclusion by Peers Affects the Psychology of Voice", **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol. 87, No. 1, 2004.
- Williams Gareth, "The Sociology of Disability: Towards a Materialist Phenomenology", **The Disability Reader: Social Science Perspectives**, ed. Tom Shakespeare, London and New York: Cassell, 1998.
- Wolfreys Jim, "In Perspective: Pierre Bourdieu", **International Socialism Journal**, Issue 87, 2000, <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj87/wolfreys.htm> [Erişim tarihi: 20.12.2005].
- World Bank [WB], "World Development Indicators 2003", 2004, <http://devdata.worldbank.org/wdi2003/Section2.htm> [Erişim tarihi: 18.12.2004].
- World Bank [WB], **Global Development Finance 2003**, Washington DC.: 2003.
- Yıldız M. Cengiz, "Öksüz ve Yetimlerin Toplumsal Bütünleşme Problemi: Diyarbakır Yetiştirme Yurdu Uygulaması", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 6, Sy. 21, Mayıs-Temmuz 2004.

- Yinanç Barçın, “İsyanların nedeni işsizlik ve ayrımcılık”, 2005, http://www.cnn.turk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=139086 [Erişim tarihi: 14.11.2005].
- Yukl G., **Leadership in Organizations**, New Jersey: Prentice Hall Int. Inc., 2000.
- Zastrow Charles, **Social Problems Issues & Solutions**, 3rd ed., Chicago: Nelson–Hall Publishers, 1992.
- Zengingönül Oğul, **Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme**, Ankara: Adres Yayınları, Eylül 2004.
- Zola Irving Kenneth, “Any Distinguishing Features? The Portrayal of Disability in the Crime–Mystery Genre”, **Policy Studies Journal**, No. 15, March 1987.
- “Dünyada 175 milyon göçmen var” [Dünya Raporu], **Sabah Gazetesi**, 09.03.2006, <http://www.sabah.com.tr/2006/03/09/dun100.html> [Erişim tarihi: 10.09.2006].
- “Her Dört Türk’ten Biri Yoksul” [Serbest Kürsü], 14.05.2006, http://www.chveneburi.org/forum/forum_posts.asp?TID=540&get=last [Erişim tarihi: 22.11.2006].
- 1.7.2005 tarih ve 5378 sayılı “Özürsüzler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, Resmî Gazete.
- 10 Temmuz 1999 tarihli ve 23751 sayılı Resmî Gazete.
- [y.y], “İntihar nedir? İntihar nedenleri nelerdir?”, 12.05.2005, <http://www.buldun.com/saglik/145/> [Erişim tarihi: 21.09.2006].
- [y.y], “Temel Çalışma Standartları ve Sosyal Sorumluluk”, **Petrol–İş Dergisi Eki: Sendikal Notlar**, Sy. 23, Ağustos 2004.
- [y.y], “Kamu Reformu Nedir?”, <http://www.kamuyonetimi.org/nedir/index.php> [Erişim tarihi: 18.11.2006].
- [y.y], “Özürsüzlerin eğitimi önemsenmeli”, 11 Mayıs 2005, <http://www.ntvmsnbc.com/news/323445.asp> [Erişim tarihi: 18.11.2006].

***

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	Bursa – 1981		
	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Öğr. Gördüğü Kurumlar			
Lise	1995	1999	Süleyman Çelebi Süper Lisesi
Lisans	1999	2003	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2003	2007	Uludağ Üniversitesi
Doktora	-	-	-
Medeni Durum	Bekâr		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce – İyi		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı	
1. Uludağ Üniversitesi	2.1.2006	-	İİBF, ÇEEİ Bölümü
Aldığı Ödüller	<ol style="list-style-type: none"> 1. UÜ İİBF Dekanlığı Başarı ve Üniversiteyi Tanıtım Ödülü 2. Kadir Has Üniversitesi, 1. Kadir Has Ödülleri Jüri Özel Ödülü 3. Fatih Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Kulübünün Tertiplediği Makale Yarışması 5.lık Ödülü 4. TSE'nin tertiplediği Standardizasyon adlı makale yarışması jüri özel ödülü		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar	UÜ Çalışma Ekonomisi Topluluğu		
Yayımlanan Çalışmalar	“Globalleşme Sürecinde Rekabet Gücü İçin Millî Bir Bilim ve Teknoloji Siyaseti”, Kadir Has Üniversitesi Yayınevi, 2003.		

Serhat ÖZGÖKÇELER